

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ

Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη

COUNCIL OF EUROPE

© Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, 2016

Η σύνταξη του παρόντος εγχειριδίου ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 2016.

Μελλοντικές ενημερώσεις του εν λόγω εγχειριδίου θα είναι διαθέσιμες μέσω του δικτυακού τόπου του FRA στη διεύθυνση fra.europa.eu και μέσω του δικτυακού τόπου του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) στη διεύθυνση echr.coe.int στην ενότητα «Case-Law».

Η αναπαραγωγή επιτρέπεται υπό την προϋπόθεση αναφοράς της πηγής.

Η Άμεση Ευρώπη είναι μια υπηρεσία που σας βοηθά να βρείτε απαντήσεις στα ερωτήματά σας για την Ευρωπαϊκή Ένωση

Αριθμός δωρεάν τηλεφωνικής κλήσης (*):

00 800 6 7 8 9 10 11

(*) Οι πληροφορίες παρέχονται δωρεάν, και οι κλήσεις είναι γενικώς δωρεάν (ενδέχεται όμως κάποιες κλήσεις που πραγματοποιούνται μέσω ορισμένων τηλεπικοινωνιακών φορέων ή από τηλεφωνικούς θαλάμους ή ξενοδοχεία να χρεώνονται).

Δικαιώματα φωτογραφίας (εξώφυλλο και εσωτερικό): © iStockphoto

Περισσότερες πληροφορίες για την Ευρωπαϊκή Ένωση παρέχονται από το διαδίκτυο (<http://europa.eu>).

Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016

ΣΤΕ: ISBN 978-92-871-9886-0

FRA – print: ISBN 978-92-9491-112-4 doi:10.2811/884461 TK-04-15-940-EL-C

FRA – web: ISBN 978-92-9491-138-4 doi:10.2811/484484 TK-04-15-940-EL-N

Το εγχειρίδιο συντάχθηκε στα αγγλικά. Το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣΤΕ) και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) δεν φέρουν καμία ευθύνη για την ποιότητα των μεταφράσεων σε άλλες γλώσσες. Οι απόψεις που εκφράζονται στο παρόν εγχειρίδιο δεν δεσμεύουν το Στε και το ΕΔΔΑ. Το εγχειρίδιο παραπέμπει σε μια σειρά κειμένων σχολιασμού αποφάσεων και εγχειριδίων. Το ΣΤΕ και το ΕΔΔΑ δεν φέρουν καμία ευθύνη για το περιεχόμενό τους, ενώ η συμπεριληψή τους στον εν λόγω κατάλογο δεν συνεπάγεται επ' ουδενί ταύτιση του ΣΤΕ και του ΕΔΔΑ με αυτά. Παραπομπή σε περαιτέρω δημοσιεύσεις γίνεται μέσω των σελίδων της βιβλιοθήκης του ΕΔΔΑ στο διαδίκτυο στη διεύθυνση echr.coe.int.

Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη

Πρόλογος

Το παρόν εγχειρίδιο σχετικά με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη στην Ευρώπη εκπονήθηκε από τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) και το Συμβούλιο της Ευρώπης, σε συνεργασία με τη Γραμματεία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Πρόκειται για το πέμπτο κατά σειρά εγχειρίδιο σχετικά με το ευρωπαϊκό δίκαιο που εκπονείται από κοινού από τους οργανισμούς μας. Αντικείμενο των προηγούμενων εγχειριδίων ήταν η ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων, η ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης, η ευρωπαϊκή νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων και η ευρωπαϊκή νομοθεσία σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού.

Λαμβανομένης υπόψη της θετικής ανταπόκρισης στα προηγούμενα εγχειρίδια, αποφασίσαμε να συνεργαστούμε σε ένα άλλο εξαιρετικά επίκαιρο θέμα: την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη δεν είναι μόνον ένα αυτοτελές δικαίωμα, αλλά αποτελεί επίσης ένα μέσο καθοριστικής σημασίας για την άσκηση και την πραγμάτωση άλλων δικαιωμάτων.

Στο παρόν εγχειρίδιο συνοψίζονται οι βασικές ευρωπαϊκές νομικές αρχές στον τομέα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Στόχος του εγχειριδίου είναι η ευαισθητοποίηση και ο εμπλουτισμός των γνώσεων σχετικά με τα συναφή νομικά πρότυπα που έχουν θεσπιστεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης, ιδίως μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Το εγχειρίδιο συντάχθηκε με σκοπό να χρησιμεύσει ως πρακτικός οδηγός για δικαστές, εισαγγελείς και νομικούς που ασχολούνται με δικαστικές διαφορές στα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Το εγχειρίδιο θα είναι επίσης χρήσιμο σε μη κυβερνητικές οργανώσεις και άλλους φορείς που συνδράμουν θύματα να αποκτήσουν πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε για τη συμβολή του το Human Rights Law Centre του Πανεπιστημίου του Nottingham, στο Ηνωμένο Βασίλειο. Είμαστε επίσης ευγνώμονες στην Επιτροπή Αξιολόγησης της Αποτελεσματικότητας της Δικαιοσύνης του Συμβουλίου της Ευρώπης (CEPEJ) για τη συμμετοχή της στα αρχικά στάδια της εκπόνησης του εγχειριδίου, καθώς και στη ΓΔ Δικαιοσύνης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα στοιχεία που παρείχε κατά τη σύνταξή του. Τέλος, θα θέλαμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας στη δικαστή του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κα. Maria Berger για την πολύτιμη βοήθειά της κατά το τελικό στάδιο της σύνταξης.

Philippe Boillat

Γενικός Διευθυντής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και το Κράτους Δικαίου
Συμβούλιο της Ευρώπης

Michael O'Flaherty

Διευθυντής του Οργανισμού
Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της
Ευρωπαϊκής Ένωσης

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ	9
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ	10
ΠΩΣ ΝΑ ΚΑΝΕΤΕ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΥ	11
1 ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ «ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ»;	15
Κύρια σημεία	16
2 ΔΙΚΑΙΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΚΡΟΑΣΗ ΕΝΩΠΙΟΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΥ ΚΑΙ ΑΜΕΡΟΛΗΠΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ	25
2.1. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη μέσω των δικαστηρίων	27
Κύρια σημεία	27
2.1.1. Δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο	27
2.1.2. Ορισμός του «δικαστηρίου»	33
2.2. Ανεξαρτησία και αμεροληψία των δικαστηρίων	38
Κύρια σημεία	38
2.3. Τι σημαίνει δίκαιη και δημόσια ακρόαση;	45
Κύρια σημεία	45
2.3.1. Δίκαιη ακρόαση	46
2.3.2. Δημόσια ακρόαση	52
2.4. Άλλες οδοί πρόσβασης στη δικαιοσύνη	55
Κύρια σημεία	55
2.4.1. Μη δικαιοδοτικά όργανα	55
2.4.2. Εναλλακτική επίλυση διαφορών	57
3 ΕΥΕΡΓΕΤΗΜΑ ΤΗΣ ΠΕΝΙΑΣ	65
3.1. Ευεργέτημα της πενίας σε μη ποινικές διαδικασίες	67
Κύρια σημεία	67
3.1.1. Πεδίο εφαρμογής	67
3.1.2. Κριτήρια εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου και του βασίμου του ένδικου βοηθήματος	73
3.2. Ευεργέτημα της πενίας σε ποινικές διαδικασίες	77
Κύρια σημεία	77
3.2.1. Πεδίο εφαρμογής	77
3.2.2. Κριτήριο εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου	79
3.2.3. Κριτήριο περί εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης	80

4 ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΗ, ΣΤΗΝ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΚΠΡΟΣΩΠΗΣΗ	85
4.1. Δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε μη ποινικές διαδικασίες	87
Κύρια σημεία	87
4.1.1. Πεδίο εφαρμογής	88
4.1.2. Πρακτική και αποτελεσματική νομική συνδρομή	89
4.2. Δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε ποινικές διαδικασίες	92
Κύρια σημεία	92
4.2.1. Πεδίο εφαρμογής	92
4.2.2. Ποιότητα της νομικής συνδρομής	98
4.2.3. Νομική συνδρομή της εκλογής του κατηγορουμένου	100
4.2.4. Απαιτούμενος χρόνος και αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης	101
4.2.5. Παραίτηση	103
4.3. Δικαίωμα αυτοεκπροσώπησης	106
Κύρια σημεία	106
5 ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΕ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟ ΕΝΔΙΚΟ ΒΟΗΘΗΜΑ	109
5.1. Τι σημαίνει αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα;	111
Κύρια σημεία	111
5.1.1. Ουσιαστικές και δικονομικές απαιτήσεις του αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος	112
5.1.2. Θεσμικές απαιτήσεις αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος	119
5.2. Παραδείγματα συγκεκριμένων ένδικων βοηθημάτων	122
Κύρια σημεία	123
5.2.1. Αποζημίωση	123
5.2.2. Αξίωση του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης	128
5.2.3. Ασφαλιστικά μέτρα	129
6 ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ EN GENEI	133
6.1. Θεμιτός σκοπός και αναλογικότητα	135
Κύρια σημεία	135

6.2.	Παραδείγματα περιορισμών πριν από την έκδοση τελεσίδικης δικαστικής απόφασης ή άλλης οριστικής απόφασης	139
	Κύρια σημεία	139
	6.2.1. Δικαστικά τέλη	140
	6.2.2. Υπερβολική τυπολατρία	143
	6.2.3. Εμπόδια στα αποδεικτικά μέσα	146
	6.2.4. Χρόνος παραγραφής	150
	6.2.5. Ασυλίες	152
6.3.	Καθυστέρηση εκτέλεσης τελεσίδικων αποφάσεων	154
	Κύρια σημεία	154
7	ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ: ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ	159
7.1.	Προσδιορισμός της διάρκειας των διαδικασιών	160
	Κύρια σημεία	160
	7.1.1. Προσδιορισμός της διάρκειας των μη ποινικών διαδικασιών	163
	7.1.2. Προσδιορισμός της διάρκειας της ποινικής διαδικασίας ..	165
7.2.	Κριτήρια για τον προσδιορισμό του εύλογου χρόνου	166
	Κύρια σημεία	166
	7.2.1. Πολυπλοκότητα της υπόθεσης	169
	7.2.2. Συμπεριφορά του προσφεύγοντος	170
	7.2.3. Στάση των αρμόδιων κρατικών αρχών	172
	7.2.4. Ποιο είναι το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα	174
7.3.	Ένδικα βοηθήματα για την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών	176
8	ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΣΕ ΟΡΙΣΜΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ	179
8.1.	Άτομα με αναπηρία	182
	Κύρια σημεία	182
	8.1.1. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη	183
	8.1.2. Ικανότητα	187
8.2.	Θύματα εγκληματικών πράξεων	190
	Κύρια σημεία	190

8.3. Κρατούμενοι και προσωρινά κρατούμενοι	198
Κύρια σημεία	198
8.3.1. Πρόσβαση σε δικαστήριο και σε δικηγόρο	199
8.3.2. Δικαίωμα προσφυγής κατά αποφάσεων στέρησης της ελευθερίας	201
8.3.3. Αποζημίωση για παράνομη κράτηση	208
8.4. Δίκαιο περιβάλλοντος	209
Κύρια σημεία	209
8.5. Ηλεκτρονική δικαιοσύνη	216
Κύρια σημεία	216
ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	221
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	233
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	241

Ελπιδοφορες Πρακτικες

Εξασφάλιση δίκαιης δίκης μέσω συνακρόασης	46
Βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη σε υποθέσεις διακριτικής μεταχείρισης	57
Χρήση της διαμεσολάβησης σε διαδικασίες οικογενειακού δικαίου	58
Παροχή του ευεργετήματος της πενίας σε ευάλωτες ομάδες	68
Ηλεκτρονική παροχή του ευεργετήματος της πενίας για την εξασφάλιση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη	76
Παροχή διαφόρων μορφών νομικών συμβουλών	88
Παροχή συνδρομής σε αυτοεκπροσωπούμενους διαδίκους	106
Μείωση του κόστους και απλούστευση των διαδικασιών	143
Πρωώθηση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη μέσω της μείωσης της υπερβολικής τυπολατρίας	146
Αποτελεσματική εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων	158
Ταχεία διεκπεραίωση υποθέσεων οικογενειακού δικαίου	161
Μείωση της διάρκειας των διαδικασιών λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις των χρηστών των δικαστηρίων	174
Επιτάχυνση των διαδικασιών	175
Καθοδήγηση της αστυνομίας για την παροχή συνδρομής στα άτομα με αναπηρία	183
Υποστήριξη των θυμάτων με νοητική υστέρηση	194
Πρωώθηση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη για τους κρατούμενους με νοητική υστέρηση	200
Πρωώθηση της περιβαλλοντικής δημοκρατίας	211
Οπτικοποίηση της έκδοσης καταδικαστικών αποφάσεων: ηλεκτρονικό εργαλείο για τη διευκόλυνση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη	219

Συντομογραφίες και ακρωνύμια

CCJE	Συμβουλευτικό Συμβούλιο Ευρωπαϊκών Δικαστών
CEPEJ	Επιτροπή Αξιολόγησης της Αποτελεσματικότητας της Δικαιοσύνης
CETS	Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης
CRPD	Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία
e-CODEX	Επικοινωνία μέσω Επιγραμμικής Ανταλλαγής Δεδομένων στον Τομέα της Ηλεκτρονικής Δικαιοσύνης
e-SENS	Απλές Ευρωπαϊκές Ηλεκτρονικές Δικτυακές Υπηρεσίες
FRA	Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ICCPR	Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα
NHRI	Εθνικό Θεσμικό Όργανο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πριν από τον Δεκέμβριο του 2009: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΔΕΚ)
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΔ	Εναλλακτική επίλυση διαφορών
ΕΕΤ	Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕΠΕ	Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Οδηγία)
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΗΕ	Ηνωμένα Έθνη
ΗΕΔ	Ηλεκτρονική επίλυση διαφορών
ΜΚΟ	Μη κυβερνητική οργάνωση
ΟΔΔΑ	Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΤΕ	Συμβούλιο της Ευρώπης

Πώς να κάνετε χρήση του παρόντος εγχειριδίου

Το παρόν εγχειρίδιο παρέχει μια επισκόπηση των βασικών πτυχών της πρόσβασης στη δικαιοσύνη στην Ευρώπη, με ειδική μνεία στα συναφή δικαιώματα που προβλέπονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), όπως έχουν ερμηνευθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως έχουν ερμηνευθεί από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ).

Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη δεν είναι μόνον ένα αυτοτελές δικαίωμα, αλλά επιτρέπει επίσης στα φυσικά πρόσωπα να ασκήσουν και άλλα δικαιώματά τους. Το παρόν εγχειρίδιο έχει ευρύ αντικείμενο και καλύπτει τόσο το ποινικό όσο και το αστικό δίκαιο. Τα υφιστάμενα εγχειρίδια του FRA και του ΕΔΔΑ σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μεταναστευσης και σχετικά με τα δικαιώματα του παιδιού περιέχουν αναλύσεις όσον αφορά την πρόσβαση αιτούντων άσυλο και παιδιών στη δικαιοσύνη. ως εκ τούτου, οι συγκεκριμένοι τομείς δεν εξετάζονται στο παρόν εγχειρίδιο.

Το παρόν εγχειρίδιο συντάχθηκε με σκοπό να βοηθήσει τους επαγγελματίες νομικούς οι οποίοι δεν ειδικεύονται σε θέματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη και να χρησιμεύσει ως εισαγωγή σε συναφή βασικά ζητήματα. Απευθύνεται σε δικηγόρους, δικαστές και άλλους επαγγελματίες νομικούς, καθώς και σε πρόσωπα τα οποία συνεργάζονται με φορείς που ασχολούνται με την απονομή της δικαιοσύνης και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, συμπεριλαμβανομένων μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ) που ασχολούνται με δικαστικές διαφορές. Το παρόν εγχειρίδιο μπορεί να χρησιμοποιηθεί επίσης για σκοπούς νομικής έρευνας ή δημόσιων δράσεων παρέμβασης. Η δομή του επιτρέπει στους επαγγελματίες να ανατρέχουν απευθείας σε συγκεκριμένες ενότητες/θέματα ανάλογα με τις ανάγκες τους· δεν είναι απαραίτητο να διαβάσουν το εγχειρίδιο στο σύνολό του. Στην **Ενότητα «Περαιτέρω βιβλιογραφία»** απαριθμούνται εξειδικευμένα έργα τα οποία ενδέχεται να ενδιαφέρουν όσους αναζητούν πρόσθετες πληροφορίες για ένα συγκεκριμένο θέμα.

Η σχετική νομοθεσία του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣΤΕ) και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) παρατίθεται όπως εφαρμόζεται σε κάθε θέμα. Ωστόσο,

υπάρχει σημαντική αλληλεπικάλυψη μεταξύ των δικαιωμάτων πρόσβασης στη δικαιοσύνη που προβλέπονται στην ΕΣΔΑ και εκείνων που προβλέπονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Στον Χάρτη αναγνωρίζεται ρητώς ότι, όταν δικαιώματα του Χάρτη αντιστοιχούν σε δικαιώματα της ΕΣΔΑ, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες. Ως εκ τούτου, κατά την εξέταση της εμβέλειας και της εφαρμογής δικαιωμάτων του Χάρτη, μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει επίσης εφαρμογή μεγάλο μέρος της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Θα πρέπει να τεκμαίρεται ότι η νομοθεσία της ΕΕ συνάδει με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, εκτός εάν ορίζεται ρητώς διαφορετικά. Η σχετική νομολογία του ΔΕΕ αναφέρεται όταν υπάρχει, παρέχοντας εναλλακτικές πηγές για τα δικαιώματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη και καταδεικνύοντας, κυρίως, την παράλληλη λειτουργία των δύο έννομων τάξεων. Πολλές από τις παρατιθέμενες αποφάσεις του ΔΕΕ εκδόθηκαν στο πλαίσιο διαδικασιών αίτησης για την έκδοση προδικαστικής απόφασης που υποβλήθηκαν από εθνικά δικαστήρια για να εξασφαλίσουν την ερμηνεία του ΔΕΕ όσον αφορά διατάξεις του δικαίου της ΕΕ οι οποίες έχουν εφαρμογή στην επίλυση διαφοράς που εκκρεμεί σε εθνικό επίπεδο. Στο πλαίσιο της διαδικασίας αίτησης για την έκδοση προδικαστικής απόφασης, ο ρόλος του ΔΕΕ είναι να ερμηνεύσει το δίκαιο της ΕΕ ή να αποφανθεί επί του κύρους πράξεων της ΕΕ. Ακολουθώντας, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εφαρμόσει το δίκαιο, σύμφωνα με την ερμηνεία του ΔΕΕ, στα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης της κύριας δίκης σε εθνικό επίπεδο. Προς αποφυγή σύγχυσης, στο παρόν εγχειρίδιο το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) αναφέρεται ως Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) ακόμη και όταν πρόκειται για αποφάσεις που εκδόθηκαν πριν από τον Δεκέμβριο του 2009.

Κάθε κεφάλαιο ξεκινά με έναν πίνακα στον οποίο περιγράφονται συνοπτικά τα θέματα που εξετάζονται σε αυτό. Στον πίνακα προσδιορίζονται επίσης οι εφαρμοστέες νομικές διατάξεις και παρατίθενται κατάλογοι σχετικής νομολογίας του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ. Αυτό επιτρέπει στους χρήστες να βρίσκουν γρήγορα τις βασικές πληροφορίες που τους ενδιαφέρουν. Οι επαγγελματίες που υπάγονται μόνον στο δίκαιο του ΣΤΕ μπορούν να περιορίσουν την έρευνά τους στο υλικό που αφορά το ΣΤΕ, ενώ εκείνοι που προέρχονται από τα κράτη μέλη της ΕΕ πρέπει να συμβουλευόμαστε και τις δύο στήλες, δεδομένου ότι τα συγκεκριμένα κράτη δεσμεύονται από αμφότερες τις έννομες τάξεις.

Επιπλέον, στην αρχή κάθε ενότητας παρουσιάζονται τα κύρια σημεία για γρήγορη και ευχερή επισκόπηση.

Η βασική νομοθεσία του ΣΤΕ παρουσιάζεται σε πλαίσια, στα οποία αναδεικνύονται επιλεγμένες υποθέσεις του ΕΔΔΑ, καθώς και σε συναφείς παραπομπές του κυρίως κειμένου. Οι υποθέσεις παρέχουν πρόσφατα παραδείγματα του τρόπου με τον οποίο το ΕΔΔΑ θέτει σε εφαρμογή τις αρχές που έχει θεσπίσει στην πλούσια νομολογία του. Όπου συντρέχει λόγος, γίνεται επίσης παραπομπή σε συστάσεις και εκθέσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, παρότι δεν δημιουργούν νομικά δεσμευτικές υποχρεώσεις.

Η νομοθεσία της ΕΕ παρουσιάζεται τόσο σε πλαίσια, στα οποία αναδεικνύονται υποθέσεις του ΔΕΕ, όσο και με παραπομπές του κυρίως κειμένου σε συναφείς διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ και σε νομοθετικά μέτρα της ΕΕ, όπως οδηγίες και κανονισμούς. Στο ίδιο πνεύμα έχουν επιλεγεί επίσης υποθέσεις του ΔΕΕ ως ενδεικτικά παραδείγματα πρόσφατων εφαρμογών της νομοθεσίας. Οι επαγγελματίες νομικοί μπορούν να αντλήσουν περαιτέρω παραδείγματα από τις υποσημειώσεις. Επιπλέον, γίνονται παραπομπές σε πράξεις της ΕΕ που δεν είναι νομικά δεσμευτικές, όταν αυτές είναι σχετικές με τα κύρια σημεία που αναδεικνύονται.

Παρότι το εγχειρίδιο επικεντρώνεται στη νομοθεσία, περιέχει πλαίσια στα οποία αναδεικνύονται «ελπιδοφόρες πρακτικές» των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης και της ΕΕ. Μολονότι τα συστήματα απονομής δικαιοσύνης μπορεί να παρουσιάζουν μείζονες αποκλίσεις μεταξύ των κρατών αυτών, στις ελπιδοφόρες πρακτικές περιλαμβάνονται πρωτοβουλίες οι οποίες μπορούν να προαγάγουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα. Συχνά η καταλληλότητα και η αποτελεσματικότητα των πρωτοβουλιών αυτών δεν έχει ακόμη επαληθευθεί - για την πλήρη αποτίμηση της αξίας τους απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση των σχετικών εθνικών πηγών.

Το παρόν εγχειρίδιο επικεντρώνεται στο ποινικό και στο αστικό δίκαιο. Παρότι το διοικητικό δίκαιο εξετάζεται σε σχέση με το δίκαιο περιβάλλοντος (βλ. **Κεφάλαιο 8**), ο συγκεκριμένος τομέας δεν αποτελεί εν γένει αντικείμενο του παρόντος εγχειριδίου. Στο εγχειρίδιο εξετάζεται η εφαρμογή της νομοθεσίας σε εθνικό επίπεδο, επομένως δεν εξετάζονται ζητήματα δικαιοπρακτικής ικανότητας και παραδεκτού ενώπιον του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ, παρά μόνον όταν η πτυχή αυτή συμβάλλει στην κατανόηση των ατομικών δικαιωμάτων. Ομοίως, παραπομπές σε διεθνείς πράξεις και διεθνή νομολογία καθώς και σε εθνική νομολογία γίνονται μόνο για την καλύτερη κατανόηση των όσων επισημαίνονται.

Το εγχειρίδιο ξεκινά με σύντομη περιγραφή της νομικής έννοιας της «πρόσβασης στη δικαιοσύνη» και του ρόλου των δύο νομικών συστημάτων όπως προβλέπεται στο δίκαιο του ΣΤΕ και της ΕΕ (Κεφάλαιο 1). Περιέχει επτά ουσιαστικά κεφάλαια, στα οποία εξετάζονται τα ακόλουθα ζητήματα:

- δίκαιη και δημόσια ακρόαση ενώπιον ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου (συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήρια, του πεδίου εφαρμογής του δικαιώματος σε δίκαιη και δημόσια ακρόαση και εναλλακτικών οδών πρόσβασης στη δικαιοσύνη)·
- ευεργέτημα της πενίας (συμπεριλαμβανομένων των κριτηρίων εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου και του βασίμου του ένδικου βοηθήματος, καθώς και του κριτηρίου περί «εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης»)·
- το δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση (συμπεριλαμβανομένης της ποιότητας της νομικής συνδρομής, του δικαιώματος στον απαιτούμενο χρόνο και τις αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης και του δικαιώματος παραίτησης από την εκπροσώπηση)·
- το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα (συμπεριλαμβανομένων των ουσιαστικών και θεσμικών απαιτήσεων του, καθώς και παραδείγματα διαθέσιμων ένδικων βοηθημάτων)·
- περιορισμοί πρόσβασης στη δικαιοσύνη εν γένει (συμπεριλαμβανομένης της φύσης των επιτρεπόμενων περιορισμών και παραδειγμάτων περιορισμών)·
- περιορισμοί πρόσβασης στη δικαιοσύνη: διάρκεια των διαδικασιών (συμπεριλαμβανομένων των κριτηρίων για τον προσδιορισμό της εύλογης διάρκειας των διαδικασιών)·
- πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε ορισμένους τομείς εστίασης (σε σχέση με τις ειδικές αρχές που έχουν αναπτυχθεί, μεταξύ άλλων για άτομα με αναπηρία, θύματα εγκληματικών πράξεων, κρατούμενους και προσωρινά κρατούμενους, καθώς και για το δίκαιο περιβάλλοντος και την ηλεκτρονική δικαιοσύνη).

1

Τι σημαίνει «πρόσβαση στη δικαιοσύνη»;

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣΤΕ
Πρόσβαση στη δικαιοσύνη		
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)	Πεδίο εφαρμογής	ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 51 (πεδίο εφαρμογής)		ΕΣΔΑ, Άρθρο 13 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 52 παράγραφος 3 (εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών)		ΕΣΔΑ, Άρθρο 35 (προϋποθέσεις παραδεκτού)
Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), Άρθρο 4 παράγραφος 3		ΕΣΔΑ, Άρθρο 46 (υποχρεωτική ισχύς και εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων)
ΣΕΕ, Άρθρο 19		

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται ο όρος «πρόσβαση στη δικαιοσύνη» διά παραπομπής στα βασικά ευρωπαϊκά πρότυπα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Παρουσιάζονται τα περιφερειακά ευρωπαϊκά συστήματα για την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και εξετάζεται η έμφαση που δίδεται στη διασφάλιση της προστασίας των δικαιωμάτων σε εθνικό επίπεδο. Συνοψίζεται επίσης η σχέση μεταξύ των δικαιωμάτων πρόσβασης στη δικαιοσύνη στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣΤΕ), και στο κάτωθι **ιάγραμμα** σκιαγραφούνται οι βασικές διαφορές.

Κύρια σημεία

- Σύμφωνα με το διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα, η έννοια της πρόσβασης στη δικαιοσύνη υποχρεώνει τα κράτη να διασφαλίζουν το δικαίωμα κάθε φυσικού προσώπου να προσφύγει σε δικαστήριο –ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε όργανο εναλλακτικής επίλυσης διαφορών– για την άσκηση ένδικου βοηθήματος εάν διαπιστωθεί ότι παραβιάστηκαν τα δικαιώματα του φυσικού προσώπου. Επομένως, η πρόσβαση στη δικαιοσύνη είναι επίσης ένα δικαίωμα το οποίο παρέχει τη δυνατότητα και επιτρέπει στα φυσικά πρόσωπα να ασκήσουν και άλλα δικαιώματα.
- Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη περιλαμβάνει διάφορα άλλα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, κατά το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, και το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα, κατά το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 47 του Χάρτη.
- Τα δικαιώματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ενδέχεται να αντιστοιχούν σε εκείνα που προβλέπονται στην ΕΣΔΑ. Κατά συνέπεια, η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει σημασία για την ερμηνεία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Χάρτη.
- Παρότι η εφαρμογή της ΕΣΔΑ και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ διέπεται από διαφορετικά συστήματα, σε αμφότερες τις περιπτώσεις τονίζεται ότι τα δικαιώματα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα και σε δίκαιη δίκη πρέπει να ασκούνται πρωτίστως σε εθνικό επίπεδο.

Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη παρέχει στα φυσικά πρόσωπα τη δυνατότητα να προστατεύονται από παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, να ασκούν προσφυγές κατά αδικοπραξιών, να καταλογίζουν ευθύνες στην εκτελεστική εξουσία και να υπερασπίζονται εαυτόν στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη αποτελεί σημαντικό στοιχείο του κράτους δικαίου¹ και έχει εφαρμογή τόσο στο αστικό όσο και στο ποινικό και στο διοικητικό δίκαιο. Αποτελεί τόσο διαδικασία όσο και στόχο, και είναι καθοριστικής σημασίας για τα φυσικά πρόσωπα που επιδιώκουν να επωφεληθούν από άλλα δικονομικά και ουσιαστικά δικαιώματα.

Σε διεθνές επίπεδο, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών έχει αναλάβει, ήδη από τη σύστασή της, ηγετικό ρόλο μεταξύ των οργάνων παρακολούθησης των συνθηκών του Οργανισμού Ηνωμένων

1 Συμβούλιο της Ευρώπης (2015), *Factsheet on guaranteeing equal access of women to justice* (Ενημερωτικό δελτίο σχετικά με την εξασφάλιση της ίσης πρόσβασης των γυναικών στη δικαιοσύνη), Στρασβούργο, Συμβούλιο της Ευρώπης.

Εθνών όσον αφορά την ερμηνεία εννοιών που σχετίζονται με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη². Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη κατοχυρώνεται επίσης σε πράξεις του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, όπως η Σύμβαση του Aarhus του 1998 για την Πρόσβαση σε Πληροφορίες, τη Συμμετοχή του Κοινού στη Λήψη Αποφάσεων και την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη για Περιβαλλοντικά Θέματα και η Σύμβαση του 2006 για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία.

Σε επίπεδο πολιτικής της ΕΕ, η πρόσβαση στη δικαιοσύνη στα κράτη μέλη της ΕΕ –ιδίως η αποτελεσματικότητα και η ποιότητα των συστημάτων απονομής δικαιοσύνης και η ανεξαρτησία των δικαστηρίων στην ΕΕ– υποβάλλεται σε τακτική αξιολόγηση μέσω του λεγόμενου Πίνακα Αποτελεσμάτων της ΕΕ στον τομέα της Δικαιοσύνης³. Τα δεδομένα του πίνακα αντλούνται κυρίως από τη CEPEJ, όργανο εμπειρογνομόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης, και εντάσσονται στην Ετήσια Επισκόπηση της Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής· οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται στην επισκόπηση αξιοποιούνται στις συζητήσεις σχετικά με τον ετήσιο κύκλο πολιτικής της ΕΕ –το Ευρωπαϊκό Εξάμηνο– ο οποίος έχει σημαντικό αντίκτυπο στα δημόσια οικονομικά των επιμέρους κρατών⁴.

Στο ευρωπαϊκό δίκαιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα, η έννοια της πρόσβασης στη δικαιοσύνη κατοχυρώνεται στα Άρθρα 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και στο Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, τα οποία εγγυώνται το δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης και το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα, όπως έχουν ερμηνευθεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), αντιστοίχως. Όπως επισημαίνεται ανωτέρω, τα δικαιώματα αυτά προβλέπονται επίσης σε διεθνείς πράξεις, όπως το Άρθρο 2 παράγραφος 3 και το Άρθρο 14 του Διεθνούς Συμφώνου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR)⁵, καθώς και τα Άρθρα 8 και 10 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα

2 Ηνωμένα Έθνη (ΗΕ), Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (UNHRC), Γενική Παρατήρηση Αριθ. 32 (2007).

3 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2015), *Πίνακας αποτελεσμάτων της ΕΕ στον τομέα της δικαιοσύνης 2015*, COM(2015) 116 τελικό, Βρυξέλλες, 9 Μαρτίου 2015.

4 FRA (2015), *Fundamental rights: challenges and achievements in 2014 – FRA Annual report*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κεφάλαιο Focus, σ. 14.

5 ΗΕ, Γενική Συνέλευση (ΓΣ) (1966), *Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά δικαιώματα*, 16 Δεκεμβρίου 1966.

του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ)⁶. Στα βασικά στοιχεία των δικαιωμάτων αυτών περιλαμβάνονται η αποτελεσματική πρόσβαση σε όργανο επίλυσης διαφορών, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και έγκαιρη επίλυση των διαφορών, το δικαίωμα σε προσήκουσα έννομη προστασία, καθώς και η γενική εφαρμογή των αρχών της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας της απονομής της δικαιοσύνης⁷.

Τα δικαιώματα που προστατεύονται στην ΕΣΔΑ και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αλληλεπικαλύπτονται. Σύμφωνα με το Άρθρο 53 του Χάρτη, η έννοια και η εμβέλεια των δικαιωμάτων του Χάρτη που αντιστοιχούν στα δικαιώματα της ΕΣΔΑ είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η ΕΣΔΑ. Στις Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη⁸ –οι οποίες αποτελούν ερμηνευτικό εργαλείο για την κατανόηση του περιεχομένου του, αλλά δεν είναι νομικά δεσμευτικές– παρέχεται πρόσθετη καθοδήγηση σχετικά με το συγκεκριμένο σημείο. Η αλληλεπικάλυψη αυτή σημαίνει ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ είναι συχνά σημαντική για την ερμηνεία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Ωστόσο, όπως επισημαίνεται κατωτέρω, τα νομικά συστήματα του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ είναι διαφορετικά, γεγονός που μπορεί να επηρεάσει την προστασία των δικαιωμάτων σε εθνικό επίπεδο.

Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Στο ΣΤΕ συμμετέχουν 47 κράτη μέλη· όλα είναι συμβαλλόμενα μέρη της ΕΣΔΑ, η οποία τέθηκε σε ισχύ το 1953⁹. Βάσει του Άρθρου 1 της ΕΣΔΑ, τα συμβαλλόμενα κράτη δεσμεύονται νομικά να αναγνωρίζουν σε όλα τα εξαρτώμενα από τη δικαιοδοσία τους πρόσωπα τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ. Τα

6 ΗΕ, Γενική Συνέλευση (1948), *Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ)*, 10 Δεκεμβρίου 1948.

7 FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σ. 9.

8 ΕΕ (2012), *Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Άρθρο 52 παράγραφος 3, ΕΕ 2012 C 326. Βλ. επίσης τις *Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, ΕΕ 2007 C 303/17.

9 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 5, 1950. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 35, 18 Οκτωβρίου 1961, ο οποίος παρακολουθεί τη συμμόρφωση με τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα· και Συμβούλιο της Ευρώπης, *Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 163, 3 Μαΐου 1996.

συμβαλλόμενα κράτη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι το δίκαιο και η πρακτική τους συνάδουν με την ΕΣΔΑ. Είναι πρωτίστως υπεύθυνα για την εφαρμογή και την επιβολή των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που εγγυάται η ΕΣΔΑ, παρότι ενδέχεται να διαθέτουν «περιθώριο εκτίμησης» προκειμένου οι ερμηνείες τους να είναι συνεπείς με τα νομικά τους συστήματα.

Το ΕΔΔΑ έχει εποπτικό ρόλο: διασφαλίζει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη τηρούν τις υποχρεώσεις τους εξετάζοντας τις προσφυγές φυσικών προσώπων σχετικά με παραβιάσεις της ΕΣΔΑ¹⁰. Βάσει του Άρθρου 35 της ΕΣΔΑ, τα φυσικά πρόσωπα πρέπει να αποδείξουν ότι έχουν εξαντλήσει όλα τα εσωτερικά ένδικα μέσα για να μπορέσει το ΕΔΔΑ να επιληφθεί τις προσφυγές τους¹¹. Η διάταξη αυτή απηχεί την αρχή της επικουρικότητας, η οποία σημαίνει ότι τα εθνικά δικαστήρια είναι πρωτίστως υπεύθυνα για τη διασφάλιση και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε εθνικό επίπεδο¹². Τα σχετικά πρότυπα για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη που πρέπει να εφαρμόζουν τα κράτη περιγράφονται σε επόμενα κεφάλαια.

Τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ δεν περιορίζονται πάντα στο έδαφος των συμβαλλομένων κρατών· σε εξαιρετικές περιπτώσεις, ενδέχεται να έχουν εξωεδαφική εφαρμογή, και συγκεκριμένα σε καταστάσεις στο εξωτερικό στις οποίες κρατικοί αξιωματούχοι ασκούν «πραγματικό έλεγχο και εξουσία» σε φυσικά πρόσωπα¹³.

Βάσει του Άρθρου 46 της ΕΣΔΑ, τα συμβαλλόμενα κράτη συμμορφώνονται προς τις οριστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ επί των διαφορών στις οποίες είναι διάδικοι.

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ

Η ΕΕ αποτελεί μοναδική έννομη τάξη. Το δίκαιο της ΕΕ αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των νομικών συστημάτων των κρατών μελών¹⁴. Περιλαμβάνει το πρωτογενές δίκαιο, το οποίο περιέχεται στις Συνθήκες αλλά και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, το παράγωγο δίκαιο, π.χ.

10 Επιτρέπεται επίσης η άσκηση προσφυγών μεταξύ συμβαλλομένων κρατών.

11 ΕΔΔΑ, *Er κ.λπ. κατά Τουρκίας*, Αριθ. 23016/04, 31 Ιουλίου 2012, σκέψη 57.

12 ΕΔΔΑ, *Scordino κατά Ιταλίας (Αριθ. 1)*, Αριθ. 36813/97, 29 Μαρτίου 2006, σκέψη 140.

13 ΕΔΔΑ, *Al-Skeini κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 55721/07, 7 Ιουλίου 2011, σκέψεις 133-137.

14 ΔΕΕ, C-6/64, *Flaminio Costa κατά ENEL*, 15 Ιουλίου 1964.

κανονισμούς, οδηγίες και αποφάσεις, καθώς και μη δεσμευτικές νομικές πράξεις, όπως γνωμοδοτήσεις και συστάσεις¹⁵.

Η εφαρμογή και η επιβολή του δικαίου της ΕΕ λαμβάνουν χώρα πρωτίστως σε εθνικό επίπεδο. Το Άρθρο 4 παράγραφος 3 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) προβλέπει ότι τα κράτη μέλη της ΕΕ λαμβάνουν μέτρα ικανά να διασφαλίσουν την εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ. Πρόκειται για την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας. Επιπλέον, το Άρθρο 19 της ΣΕΕ ορίζει ότι τα κράτη μέλη προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της ΕΕ.

Κατά συνέπεια, τα εθνικά δικαστήρια είναι μεν οι πρωταρχικοί εγγυητές του δικαίου της ΕΕ, αλλά, προκειμένου να διασφαλίζεται η συνεκτική εφαρμογή του, μπορούν να ζητούν από το ΔΕΕ να αποφαινείται επί ζητημάτων ερμηνείας μέσω της διαδικασίας αίτησης για την έκδοση προδικαστικής απόφασης¹⁶. Με τον τρόπο αυτό αναπτύσσεται διάλογος μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του ΔΕΕ. Το ΔΕΕ είναι ο εγγυητής της μοναδικής έννομης τάξης της ΕΕ, η οποία περιλαμβάνει σαφείς υποχρεώσεις όσον αφορά τα θεμελιώδη δικαιώματα. Τα φυσικά πρόσωπα μπορούν να ασκούν προσφυγές ακύρωσης για τον έλεγχο της νομιμότητας του δικαίου της ΕΕ (μεταξύ άλλων σε θέματα θεμελιωδών δικαιωμάτων), αλλά οι προϋποθέσεις για την κατάθεση των προσφυγών αυτών είναι περιοριστικές. Τα φυσικά πρόσωπα οφείλουν εν γένει να αποδείξουν ότι οι πράξεις τα «αφορούν άμεσα και ατομικά»¹⁷. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, το σύστημα δικαστικού ελέγχου των πράξεων των θεσμικών οργάνων της ΕΕ είναι πλήρες¹⁸.

Επομένως, βάσει του δικαίου της ΕΕ, είναι επίσης σημαντικό να μπορούν τα φυσικά πρόσωπα να ασκούν τα δικαιώματά τους στα εθνικά δικαστήρια. Αρχικά, οι Συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων δεν περιελάμβαναν καμία μνεία στα θεμελιώδη δικαιώματα. Αντ' αυτού, το ΔΕΕ προσδιόρισε τα θεμελιώδη δικαιώματα στη νομολογία του ως γενικές αρχές του δικαίου της ΕΕ οι οποίες απορρέουν από την ΕΣΔΑ και τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις

15 Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), Άρθρο 288, ΕΕ 2012 C 326.

16 *Αυτόθι*, Άρθρο 267.

17 ΣΛΕΕ, Άρθρο 263 παράγραφος 4. Για ενδεικτικό παράδειγμα της πολυπλοκότητας του συγκεκριμένου τομέα του δικαίου, βλ. ΔΕΕ, C-583/11 P, *Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 3 Οκτωβρίου 2013.

18 *Αυτόθι*, ιδίως σκέψη 92.

των κρατών μελών¹⁹. Το ΔΕΕ εφάρμοσε τις αρχές αυτές κατά τον έλεγχο της νομιμότητας νομοθετικών και διοικητικών μέτρων της ΕΕ, καθώς και της συμβατότητας των μέτρων που θεσπίζουν τα κράτη μέλη για την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ. Η νομολογία που αφορά αυτές τις γενικές αρχές έχει εφαρμογή όταν εξετάζεται το δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη και μπορεί να είναι χρήσιμη για τους επαγγελματίες.

Τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες περιγράφονται πλέον στον **Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ**, ο οποίος κατέστη νομικά δεσμευτικός ως πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ τον Δεκέμβριο του 2009²⁰. Ο Χάρτης περιλαμβάνει οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο Χάρτης κάνει μνεία σε «αρχές» και όχι σε «δικαιώματα» (για παράδειγμα, η αρχή της ισότητας γυναικών και ανδρών στο Άρθρο 23). Σύμφωνα με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, όταν διατάξεις χαρακτηρίζονται ως «αρχές», τα εθνικά δικαστήρια τις χρησιμοποιούν μόνο για την ερμηνεία των πράξεων των κρατών μελών εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ και τον έλεγχο της νομιμότητάς τους²¹.

Βάσει του Άρθρου 51, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εφαρμόζεται στα θεσμικά και λοιπά όργανα της ΕΕ χωρίς περιορισμούς και στα κράτη μέλη «όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης»²². Στις Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αναφέρεται ότι οι υποχρεώσεις του ισχύουν μόνον όταν τα κράτη μέλη ενεργούν «εντός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης». Το ΔΕΕ έχει επιβεβαιώσει ότι οι όροι «όταν εφαρμόζουν» και «εντός του πεδίου εφαρμογής του» έχουν την ίδια έννοια²³. Αυτό αφορά, για παράδειγμα, περιπτώσεις στις οποίες τα κράτη μέλη εφαρμόζουν οδηγίες και κανονισμούς της ΕΕ²⁴. Ωστόσο, και τα 28

19 ΣΕΕ, Άρθρο 6 παράγραφος 3 (πρώην Άρθρο 6 παράγραφος 2).

20 **Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης**, ΕΕ 2012 C326. Βλ. ΣΕΕ, Άρθρο 6 παράγραφος 1.

21 Βλ. Άρθρο 52 παράγραφος 5 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και (περιορισμένη) καθοδήγηση στις **Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων**. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-176/12, *Association de médiation sociale κατά Union locale des syndicats CGT, Hichem Laboubi, Union départementale CGT des Bouches-du-Rhône, Confédération générale du travail (CGT)*, 15 Ιανουαρίου 2014, σκέψεις 45-49. Πρβλ. ΔΕΕ, C-555/07, *Seda Küçükdeveci κατά Swedex GmbH & Co. KG*, 19 Ιανουαρίου 2010.

22 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Άρθρο 51.

23 ΔΕΕ, C-617/10, *Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson*, 7 Μαΐου 2013, σκέψεις 17-21.

24 ΔΕΕ, C-206/13, *Cruciano Siragusa κατά Regione Sicilia- Soprintendenza Beni Culturali e Ambientali di Palermo*, 6 Μαρτίου 2014, σκέψεις 24-25.

κράτη μέλη της ΕΕ είναι επίσης συμβαλλόμενα κράτη της ΕΣΔΑ. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμη και αν δεν εφαρμόζεται ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ενδέχεται να εφαρμόζεται η ΕΣΔΑ. Επιπλέον, οι τρέχουσες διαπραγματεύσεις σχετικά με τη σχεδιαζόμενη προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ μπορούν να επηρεάσουν το τοπίο της πρόσβασης στη δικαιοσύνη²⁵.

Σχέση μεταξύ των δικαιωμάτων πρόσβασης στη δικαιοσύνη στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ

Στο **Διάγραμμα** κατωτέρω παρουσιάζονται συνοπτικά οι βάσεις των δικαιωμάτων πρόσβασης στη δικαιοσύνη στην ΕΕ και στο ΣΤΕ. Αναδεικνύονται οι δύο βασικές συνιστώσες της πρόσβασης στη δικαιοσύνη –το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα– και συγκρίνεται η προστασία που παρέχουν ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και η ΕΣΔΑ. Σε πλείστα σημεία του εγχειριδίου γίνεται παραπομπή στο διάγραμμα αυτό.

25 Βλ. τη γνωμοδότηση του ΔΕΕ σχετικά με την προτεινόμενη προσχώρηση στην ΕΣΔΑ, **Γνωμοδότηση 2/13 του Δικαστηρίου**, 18 Δεκεμβρίου 2014.

Διάγραμμα: Δικαιώματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ και του δικαίου του ΣΤΕ

Πρόσβαση στη δικαιοσύνη

Δικαίωμα χρηστής απονομής δικαιοσύνης

Το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται σε ποινικές κατηγορίες, διαφορές που αφορούν δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα που αναγνωρίζονται από το εθνικό δίκαιο.

Το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εφαρμόζεται σε δικαιώματα και ελευθερίες που εγγυάται το δίκαιο της ΕΕ. Εφαρμόζεται μόνον όταν τα κράτη μέλη εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ.

Δικαίωμα αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος

Το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται για όλα τα δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ. Απαιτεί την παροχή ένδικου βοηθήματος ενώπιον εθνικής αρχής.

Το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εφαρμόζεται σε δικαιώματα και ελευθερίες που εγγυάται το δίκαιο της ΕΕ. Εφαρμόζεται μόνον όταν τα κράτη μέλη εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ. Απαιτεί την παροχή ένδικου βοηθήματος ενώπιον δικαστηρίου.

Όπως εμφανίζεται στο διάγραμμα, το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ έχει περιορισμένο πεδίο εφαρμογής και εφαρμόζεται μόνο σε υποθέσεις που αφορούν ποινικές κατηγορίες, καθώς και δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα που αναγνωρίζονται στο εθνικό δίκαιο (βλ. [Ενότητα 2.1](#)). Το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ δεν είναι τόσο περιοριστικό και εφαρμόζεται σε όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που αναγνωρίζονται από το δίκαιο της ΕΕ, περιλαμβανομένων ορισμένων πρόσθετων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων. Ωστόσο, υπάρχει μια σημαντική διαφορά όσον αφορά τη δυνατότητα εφαρμογής. Το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις οι οποίες εμπίπτουν στον ορισμό των

«ποινικών κατηγοριών ή των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων αστικού χαρακτήρα». Το Άρθρο 47 του Χάρτη εφαρμόζεται μόνον όταν τα κράτη μέλη εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ, όπως όταν εφαρμόζουν, για παράδειγμα, την Οδηγία κατά της Εμπορίας Ανθρώπων. Επομένως, παρέχει ένα λιγότερο πλήρες σύστημα προστασίας.

Το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ προβλέπει το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα ενώπιον εθνικής αρχής για βάσιμες παραβιάσεις των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ. Το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα βάσει του Άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ισχύει για όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που εγγυάται το δίκαιο της ΕΕ: δεν περιορίζεται στις παραβιάσεις των δικαιωμάτων που περιλαμβάνονται στον Χάρτη. Επίσης, το Άρθρο 47 εγγυάται ρητώς την προσφυγή ενώπιον «δικαστηρίου», παρέχοντας με τον τρόπο αυτό εκτενέστερη προστασία. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι, για τα κράτη μέλη της ΕΕ, εάν δεν έχει εφαρμογή ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ενδέχεται να εφαρμόζεται η ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι και τα 28 κράτη μέλη είναι επίσης συμβαλλόμενα μέρη της ΕΣΔΑ.

Παρότι τα συστήματα είναι διακριτά, **τόσο το δίκαιο του ΣτΕ όσο και το δίκαιο της ΕΕ** εγγυώνται το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, τα οποία πρέπει να ασκούνται πρωτίστως σε εθνικό επίπεδο, εντός του αντίστοιχου πεδίου εφαρμογής καθεμίας από τις δύο πράξεις, και σύμφωνα με τους σχετικούς κανόνες και όρους που έχουν καθορίσει το ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ. Πολλά δικαιώματα του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ περιγράφονται κατά τρόπο παρόμοιο με τα δικαιώματα που περιέχονται στην ΕΣΔΑ. Στο Άρθρο 52 παράγραφος 3 του Χάρτη επιβεβαιώνεται ότι, όταν δικαιώματα του Χάρτη αντιστοιχούν σε δικαιώματα της ΕΣΔΑ, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες, παρότι μπορεί να παρέχεται εκτενέστερη προστασία²⁶. Αυτό σημαίνει ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ είναι λυσιτελής για την ερμηνεία των δικαιωμάτων του Χάρτη όταν υπάρχει αντιστοιχία των εν λόγω δικαιωμάτων.

26 Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ΕΕ 2007 C303/17.

2

Δίκαιη και δημόσια ακρόαση ενώπιον ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου και άλλων οργάνων

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣτΕ
Ακρόαση ενώπιον δικαστηρίου		
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)</p> <p>ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-128/09 έως C-131/09, C-134/09 και C-135/09, <i>Antoine Voxus κ.λπ. κατά Région wallonne</i>, 2011</p>	<p>Πρόσβαση σε δικαστήριο</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 1</p> <p>ΕΣΔΑ, Πρωτόκολλο Αριθ. 7</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, Αριθ. 4451/70, 1975</p>
<p>ΔΕΕ, C-363/11, <i>Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού κατά Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού - Υπηρεσία Δημοσιονομικού Ελέγχου</i>, 2012</p> <p>ΔΕΕ, C-394/11, <i>Valeri Hariev Belov κατά CHEZ Elektro Bulgaria AD κ.λπ.</i> (με παρεμβαίνουσες τη Βουλγαρία και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή), 2013</p>	<p>Ορισμός του δικαστηρίου</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Julius Kloiber Schlachthof GmbH κ.λπ. κατά Αυστρίας</i>, Αριθ. 21565/07 κ.λπ., 2013</p>
Ανεξαρτησία και αμεροληψία των δικαστηρίων		
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47</p> <p>ΔΕΕ, C-506/04, <i>Graham J. Wilson κατά Ordre des avocats du barreau de Luxembourg</i>, 2006</p> <p>ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-341/06 και C-342/06, <i>Chronopost SA και La Poste κατά Union française de l'express (UFEX) κ.λπ.</i>, 2008</p>	<p>Ανεξαρτησία και αμεροληψία</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 1</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Maktouf και Damjanović κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης</i>, Αριθ. 2312/08 και 34179/08, 2013</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Ibrahim Gürkan κατά Τουρκίας</i>, Αριθ. 10987/10, 2012</p>

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣΤΕ
Δίκαιη και δημόσια ακρόαση ενώπιον δικαστηρίου		
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47 Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (2012/13/ΕΕ) Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση (2010/64/ΕΕ) Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο (2013/48/ΕΕ)	Δίκαιη ακρόαση	ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 1 ΕΔΔΑ, <i>Užukauskas κατά Λιθουανίας</i> , Αριθ. 16965/04, 2010
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47	Δημόσια ακρόαση	ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 1 ΕΔΔΑ, <i>Khrabrova κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 18498/04, 2012
Άλλες οδοί πρόσβασης στη δικαιοσύνη		
	Μη δικαιοδοτικά όργανα	
ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08, C-318/08, C-319/08 και C-320/08, <i>Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.</i> , 2010 Οδηγία για τη διαμεσολάβηση (2008/52/ΕΚ) Οδηγία για την εναλλακτική επίλυση καταναλωτικών διαφορών (2013/11/ΕΕ) Κανονισμός για την ηλεκτρονική επίλυση καταναλωτικών διαφορών (αριθ. 524/2013) Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων (2012/29/ΕΚ)	Εναλλακτική επίλυση διαφορών	ΕΔΔΑ, <i>Suda κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , Αριθ. 1643/06, 2010 Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης)

Στο παρόν κεφάλαιο περιγράφεται το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο (όπως αναφέρεται τόσο στο δίκαιο του ΣΤΕ όσο και στο δίκαιο της ΕΕ), το οποίο απορρέει από το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Εξετάζεται επίσης ο ορισμός του όρου «δικαστήριο». Εξετάζονται οι σχετικές προϋποθέσεις, συμπεριλαμβανομένων των βασικών πτυχών του δικαιώματος σε δίκαιη και δημόσια ακρόαση ενώπιον ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου. Διερευνώνται επίσης μη δικαστικές οδοί πρόσβασης στη δικαιοσύνη, συμπεριλαμβανομένης της πρόσβασης σε μη δικαιοδοτικά όργανα και μεθόδων εναλλακτικής επίλυσης διαφορών.

2.1. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη μέσω των δικαστηρίων

Κύρια σημεία

- Το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εγγυώνται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη.
- Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη περιλαμβάνει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Το Άρθρο 6 εφαρμόζεται σε ποινικές κατηγορίες και διαφορές που αφορούν δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα που αναγνωρίζονται από το εθνικό δίκαιο.
- Το Άρθρο 47 του Χάρτη περιλαμβάνει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Δεν περιορίζεται σε ποινικές κατηγορίες και δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα· ωστόσο, ο Χάρτης εφαρμόζεται σε εθνικό επίπεδο μόνον όταν τα κράτη μέλη εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ (ή παρεκκλίνουν από αυτό).
- Τόσο στο δίκαιο του ΣΤΕ όσο και στο δίκαιο της ΕΕ χρησιμοποιείται ο όρος «δικαστήριο». Το δικαστήριο πρέπει να διαθέτει δικαιοδοτικά καθήκοντα, να μπορεί να εκδίδει δεσμευτικές αποφάσεις και να πληροί ορισμένα άλλα κριτήρια που έχουν αναπτύξει το ΕΔΔΑ και το ΔΕΕ, συμπεριλαμβανομένης της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας. Το ΕΔΔΑ και το ΔΕΕ έχουν θεσπίσει συνεπείς αρχές βάσει των οποίων προσδιορίζεται εάν ένα όργανο μπορεί να χαρακτηριστεί δικαστήριο.
- Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δεν είναι απόλυτο. Μπορεί να περιοριστεί, αλλά οι περιορισμοί δεν πρέπει να θίγουν την ουσία του δικαιώματος.

2.1.1. Δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο

Βάσει τόσο του δικαίου του ΣΤΕ όσο και του δικαίου της ΕΕ, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο σημαίνει ότι τα δικαστήρια πρέπει να είναι προσβάσιμα. Η δυνατότητα πρόσβασης μπορεί να περιλαμβάνει τη διαθεσιμότητα δικαστηρίων με σχετική δικαιοδοσία, τη διαθεσιμότητα διερμηνείας, την πρόσβαση σε πληροφορίες και τη δυνατότητα πρόσβασης σε δικαστικές αποφάσεις. Μπορεί επίσης να περιλαμβάνει τη γεωγραφική απόσταση δικαστηρίου, εάν η τοποθεσία στην οποία βρίσκεται δεν επιτρέπει στους

προσφεύγοντες να συμμετέχουν αποτελεσματικά στις διαδικασίες²⁷ (βλ. επίσης **Ενότητα 8.1** για τα άτομα με αναπηρίες).

Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο αποτελεί σημαντικό στοιχείο της πρόσβασης στη δικαιοσύνη δεδομένου ότι τα δικαστήρια παρέχουν προστασία έναντι παράνομων πρακτικών και προασπίζονται το κράτος δικαίου²⁸. **Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ**, το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ προβλέπει τα εξής: «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσις του δικασθή δικαίως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίση είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως». Η πρόσβαση σε δικαστήριο υπονοείται στο δικαίωμα δίκαιης ακρόασης, καθώς αυτό υποδηλώνει ότι οι διαφορές πρέπει να κρίνονται από δικαστήρια. Τα κράτη δεν υποχρεούνται να συστήνουν ειδικούς τύπους δικαστηρίων, όπως, για παράδειγμα, δευτεροβάθμια δικαστήρια. Ωστόσο, εάν ένα συμβαλλόμενο κράτος προβεί σε σύσταση δικαστηρίων αυτού του είδους, τα εν λόγω δικαστήρια θα διέπονται από το Άρθρο 6²⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*³⁰, ο προσφεύγων ήταν κρατούμενος ο οποίος θέλησε να κινήσει διαδικασία για συκοφαντική δυσφήμιση κατά σωφρονιστικού υπαλλήλου που τον

27 ΔΕΕ, C-567/13, *Nóra Baczó και János István Vizsnyiczai κατά Raiffeisen Bank Zrt*, 12 Φεβρουαρίου 2015, σκέψεις 56-57. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-413/12, *Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León κατά Anuntis Segundamano España SL*, 5 Δεκεμβρίου 2011, σκέψη 41. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Αξιολόγησης της Αποτελεσματικότητας της Δικαιοσύνης (CEPEJ) (2013), *Guidelines on the Creation of Judicial Maps to Support Access to Justice within a Quality Judicial System* (Κατευθυντήριες γραμμές για τη Δημιουργία Δικαστικών Χαρτών για τη Στήριξη της Πρόσβασης στη Δικαιοσύνη σε ένα Ποιοτικό Δικαστικό Σύστημα), 21 Ιουνίου 2013· Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2014), *Guidelines on the organisation and accessibility of court premises* (Κατευθυντήριες γραμμές για την οργάνωση και την προσβασιμότητα των δικαστηριακών εγκαταστάσεων), 12 Δεκεμβρίου 2014· Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2008), *Checklist for promoting the quality of justice and the court* (Λίστα ελέγχου για την πρόωθηση της ποιότητας της δικαιοσύνης και του δικαστηρίου), 3 Ιουλίου 2008, π.χ. στις σ. 19-25, συμπεριλαμβανομένης της διερμηνείας, της πρόσβασης σε πληροφορίες και της δυνατότητας πρόσβασης σε δικαστικές αποφάσεις.

28 ΕΔΔΑ, *Bélès κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 47273/99, 12 Νοεμβρίου 2002.

29 ΕΔΔΑ, *Khalifaoui κατά Γαλλίας*, Αριθ. 34791/97, 14 Δεκεμβρίου 1999, σκέψη 37.

30 ΕΔΔΑ, *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή αριθ. 4451/70, 21 Φεβρουαρίου 1975. Για το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο σε ποινικές υποθέσεις, βλ. για παράδειγμα ΕΔΔΑ, *Janosevic κατά Σουηδίας*, Αριθ. 34619/97, 23 Ιουλίου 2002, σκέψη 80.

κατηγόρησε ότι έλαβε μέρος σε εξέγερση στη φυλακή. Δεν του επιτράπηκε να συμβουλευθεί δικηγόρο, γεγονός που, όπως υποστήριξε, τον εμπόδισε να προσφύγει στα δικαστήρια.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το Άρθρο 6 καθορίζει τις δικονομικές εγγυήσεις που τίθενται στη διάθεση διαδίκων. Η διάταξη αυτή δεν θα είχε νόημα χωρίς πρόσβαση σε δικαστήριο. Επομένως, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο υπονοείται στο δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης κατά το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Βάσει της ΕΣΔΑ, τα δικαιώματα πρέπει να είναι «πρακτικά και ουσιαστικά» και όχι «θεωρητικά και πλασματικά»³¹. Για να είναι αποτελεσματικό το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, είναι πιθανόν τα κράτη να πρέπει να παρέχουν το ευεργέτημα της πενίας, μεταφραστικές υπηρεσίες ή άλλη πρακτική στήριξη ώστε να είναι δυνατή η πρόσβαση των φυσικών προσώπων σε διαδικασίες ενώπιον δικαστηρίου (βλ. **Κεφάλαιο 3** για το ευεργέτημα της πενίας και **Κεφάλαιο 4** για το δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση).

Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο βάσει του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ περιορίζεται σε διαφορές που αφορούν ποινικές κατηγορίες κατά του προσφεύγοντος ή δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα. Αμφότεροι οι όροι έχουν αυτόνομη έννοια, ανεξάρτητη από τις κατηγοριοποιήσεις που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο των εθνικών νομικών συστημάτων³².

Προκειμένου να προσδιοριστεί αν υφίσταται «ποινική κατηγορία», πρέπει να εξετάζονται τα ακόλουθα κριτήρια:

- ο χαρακτηρισμός του αδικήματος στο εθνικό νομικό σύστημα·
- η φύση του αδικήματος·
- η φύση και βαρύτητα της ενδεχόμενης κύρωσης³³.

31 ΕΔΔΑ, *Artico κατά Ιταλίας*, Αριθ. 6694/74, 13 Μαΐου 1980, σκέψη 33.

32 Για τις ποινικές κατηγορίες, βλ. ΕΔΔΑ, *Engel κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 και 5370/72, 8 Ιουνίου 1976, σκέψη 81. Σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα, βλ. ΕΔΔΑ, *König κατά Γερμανίας*, Αριθ. 6232/73, 28 Ιουνίου 1978, σκέψεις 88-89.

33 ΕΔΔΑ, *Engel κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 και 5370/72, 8 Ιουνίου 1976, σκέψεις 81-85.

Τα εν λόγω κριτήρια εφαρμόζονται διαζευκτικά και όχι σωρευτικά³⁴. Ωστόσο, εάν δεν είναι εφικτό να συναχθεί σαφές συμπέρασμα βάσει ενός και μόνου κριτηρίου, ενδέχεται να είναι αναγκαία η υιοθέτηση σωρευτικής προσέγγισης³⁵. Τα κράτη δύνανται να προβαίνουν σε διάκριση μεταξύ του ποινικού και του κανονιστικού ή του πειθαρχικού δικαίου, αλλά η διάκριση αυτή δεν πρέπει να θίγει το αντικείμενο και τον σκοπό του Άρθρου 6³⁶. Οι ποινικές κυρώσεις είναι συνήθως τιμωρητικού χαρακτήρα³⁷. Ωστόσο, η έλλειψη βαρύτητας της κύρωσης δεν αφαιρεί από το αδίκημα τον «εγγενώς ποινικό χαρακτήρα» του³⁸. Για τη λήψη απόφασης πρέπει να εφαρμόζονται τα σχετικά κριτήρια.

Στο πλαίσιο μη ποινικών διαδικασιών, για να έχει εφαρμογή το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, πρέπει να υφίσταται διαφορά σχετικά με δικαίωμα ή υποχρέωση αστικού χαρακτήρα που αναγνωρίζεται στο εθνικό δίκαιο, ανεξαρτήτως εάν προστατεύεται από την ΕΣΔΑ. Η διαφορά πρέπει να είναι πραγματική και σοβαρή και το αποτέλεσμα της διαδικασίας πρέπει να είναι άμεσα καθοριστικό για το δικαίωμα³⁹. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι διάφορες διαδικασίες δεν εμπίπτουν στο πεδίο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων αστικού χαρακτήρα, περιλαμβανομένων μη ποινικών φορολογικών διαδικασιών⁴⁰, αποφάσεων σχετικών με την είσοδο, την παραμονή και την απέλαση αλλοδαπών⁴¹ και διαδικασιών σχετικών με το δικαίωμα του εκλέγεσθαι⁴².

Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δεν είναι απόλυτο. Μπορεί να περιορίζεται. Για παράδειγμα, η επιβολή εύλογων προθεσμιών μπορεί να προάγει την ορθή απονομή της δικαιοσύνης. Επιπλέον, η απαίτηση καταβολής δικαστικών τελών μπορεί να εξαλείψει την προβολή προδήλως αβάσιμων αξιώσεων ή μπορεί να δικαιολογείται για δημοσιονομικούς λόγους⁴³. Ωστόσο,

34 ΕΔΔΑ, *Ziliberg κατά Μολδαβίας*, Αριθ.61821/00, 1 Φεβρουαρίου 2005, σκέψη 31.

35 ΕΔΔΑ, *Ezeh και Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 39665/98 και 40086/98, 9 Οκτωβρίου 2003, σκέψη 86.

36 ΕΔΔΑ, *Weber κατά Ελβετίας*, Αριθ. 11034/84, 22 Μαΐου 1990, σκέψη 30.

37 ΕΔΔΑ, *Öztürk κατά Γερμανίας*, Αριθ. 8544/79, 21 Φεβρουαρίου 1984, σκέψη 53.

38 *Αυτόθι*, σκέψη 54.

39 ΕΔΔΑ, *Boulois κατά Λουξεμβούργου*, Αριθ. 37575/04, 3 Απριλίου 2012, σκέψη 90.

40 ΕΔΔΑ, *Ferrazzini κατά Ιταλίας*, Αριθ. 44759/98, 12 Ιουλίου 2001, σκέψη 29.

41 ΕΔΔΑ, *Μααουία κατά Γαλλίας*, Αριθ. 39652/98, 5 Οκτωβρίου 2000, σκέψη 40.

42 ΕΔΔΑ, *Pierre-Bloch κατά Γαλλίας*, Αριθ. 24194/94, 21 Οκτωβρίου 1997, σκέψεις 49-52.

43 ΕΔΔΑ, *Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 8225/78, 28 Μαΐου 1985, σκέψη 57.

οι περιορισμοί δεν πρέπει να θίγουν «την ίδια την ουσία του δικαιώματος»⁴⁴. Για παράδειγμα, η αναστολή διαδικασίας για σημαντικό χρονικό διάστημα μπορεί να παραβιάζει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, διότι εμποδίζει ένα φυσικό πρόσωπο να εξασφαλίσει την «εκδίκηση» της διαφοράς⁴⁵. Οι επιτρεπόμενοι περιορισμοί εξετάζονται διεξοδικότερα στο **Κεφάλαιο 6**.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει τα εξής: «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του»⁴⁶. Το Άρθρο 47 εφαρμόζεται σε όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ· από τις Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη επιβεβαιώνεται ότι το συγκεκριμένο άρθρο αντιστοιχεί στα δικαιώματα που προβλέπονται στο Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ, χωρίς τον περιορισμό του Αρθρου 6 σε δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικού δικαίου⁴⁷. Ως εκ τούτου, το Άρθρο 47 διασφαλίζει, κατ' ελάχιστον, την προστασία που παρέχει το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ σε σχέση με το σύνολο των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ⁴⁸. Η ρητή αυτή σύνδεση σημαίνει ότι οι περιπτώσεις που αναφέρονται στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ εμπίπτουν επίσης στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ, εκτός εάν προβλέπεται διαφορετικά. Ωστόσο, όπως επισημαίνεται στο **Κεφάλαιο 1**, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εφαρμόζεται σε εθνικό επίπεδο μόνον όταν τα κράτη μέλη εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ (ή παρεκκλίνουν από αυτό)⁴⁹.

Στο Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αποτυπώνεται η νομική αρχή της ΕΕ σύμφωνα με την οποία τα κράτη μέλη πρέπει

44 *Αυτόθι*.

45 ΕΔΔΑ, *Kutić κατά Κροατίας*, Αριθ. 48778/99, 1 Μαρτίου 2002, σκέψη 25.

46 Το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ έχει επίσης εφαρμογή στην ένδικη προστασία που παρέχει το ΔΕΕ.

47 ΔΕΕ, C-619/10, *Trade Agency Ltd κατά Seramico Investments Ltd*, 6 Σεπτεμβρίου 2012, σκέψη 52.

48 ΔΕΕ, C-199/11, *Europese Gemeenschap κατά Otis NV, General Technic-Otis Sàrl, Kone Belgium NV, Kone Luxembourg Sàrl, Schindler NV, Schindler Sàrl, ThyssenKrupp Liften Ascenseurs NV, ThyssenKrupp Ascenseurs Luxembourg Sàrl*, 6 Νοεμβρίου 2012, σκέψη 47.

49 Για τους περιορισμούς του Αρθρου 6, βλ. για παράδειγμα ΕΔΔΑ, *Μααουία κατά Γαλλίας*, Αριθ. 39652/98, 5 Οκτωβρίου 2000. Σχετικά με το πεδίο εφαρμογής του Αρθρου 47, βλ. ΔΕΕ, C-370/12, *Thomas Pringle κατά Government of Ireland, Ireland and the Attorney General*, 27 Νοεμβρίου 2012, σκέψεις 178-182.

να διασφαλίζουν αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων των φυσικών προσώπων που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης (συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων του Χάρτη). Αυτό σημαίνει ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο ισχύει οσάκις πρόκειται για δικαιώματα και ελευθερίες που εγγυάται το δίκαιο της ΕΕ. Εναπόκειται στα κράτη μέλη της ΕΕ να προβλέψουν ένα σύστημα ένδικων βοηθημάτων και διαδικασιών που εξασφαλίζουν τον σεβασμό των δικαιωμάτων που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ⁵⁰. Η εθνική νομοθεσία δεν πρέπει να θίγει την αποτελεσματική δικαστική προστασία των εν λόγω δικαιωμάτων⁵¹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Boxus κατά Région wallonne*⁵², βελγικό δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα σχετικά με την Οδηγία για την Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων κατόπιν έγκρισης έργου με νομοθετική πράξη (διάταγμα) του Κοινοβουλίου της Περιφέρειας της Βαλονίας κατά της οποίας δεν ήταν διαθέσιμη, βάσει του εθνικού δικαίου, καμία ουσιαστική διαδικασία ελέγχου.

Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι η εξουσία άσκησης ελέγχου επί της νομοθετικής πράξης ήταν απαραίτητη για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας ατομικών δικονομικών δικαιωμάτων, ακόμη και αν αυτό δεν προβλεπόταν από το εθνικό δίκαιο.

Όπως και στην περίπτωση του δικαίου του ΣΤΕ, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δυνάμει του δικαίου της ΕΕ δεν είναι απόλυτο. Μπορεί να περιορίζεται από εθνικές διαδικασίες προκειμένου να διασφαλίζεται η αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης. Οι επιτρεπόμενοι περιορισμοί εξετάζονται περαιτέρω στο **Κεφάλαιο 6**.

Για τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε δικαστήριο σε διασυνοριακές περιπτώσεις έχουν εκδοθεί αρκετές πράξεις παράγωγου δικαίου της ΕΕ, φύσης ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, οι οποίες βοηθούν στον προσδιορισμό των δικαστηρίων του κράτους μέλους που είναι αρμόδια να επιληφθούν διαφοράς αστικού δικαίου. Οι πράξεις αυτές έχουν ως αντικείμενο τη δικαιοδοσία, το

50 ΔΕΕ, C-432/05, *Unibet (London) Ltd και Unibet (International) Ltd κατά Justitiekanslern*, 13 Μαρτίου 2007, σκέψεις 37-42.

51 ΔΕΕ, C-279/09, *DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH κατά Bundesrepublik Deutschland*, 22 Δεκεμβρίου 2010, σκέψη 59.

52 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-128/09 έως C-131/09, C-134/09 και C-135/09, *Antoine Boxus κ.λπ. κατά Région wallonne*, 18 Οκτωβρίου 2011, σκέψεις 49-57.

εφαρμοστέο δίκαιο, καθώς και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων στον τομέα του αστικού δικαίου· στα παραδείγματα συγκαταλέγονται οι κανονισμοί που αφορούν τη δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας και σε υποθέσεις κληρονομικής διαδοχής (βλ. επίσης [Ενότητα 6.3](#))⁵³.

2.1.2. Ορισμός του «δικαστηρίου»

Ο όρος «δικαστήριο» χρησιμοποιείται **τόσο στο δίκαιο του ΣΤΕ όσο και στο δίκαιο της ΕΕ**. Ο όρος «δικαστήριο» έχει αυτόνομη έννοια, και το ΕΔΔΑ και το ΔΕΕ έχουν εφαρμόσει συνεπείς αρχές για να προσδιορίσουν αν ένα όργανο πληροί τις προϋποθέσεις για να χαρακτηριστεί δικαστήριο.

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, το δικαστήριο χαρακτηρίζεται από τα δικαιοδοτικά του καθήκοντα⁵⁴. Δεν πρόκειται απαραίτητως για δικαστήριο του «συνήθους τύπου»⁵⁵. Το δικαστήριο μπορεί να είναι ένα όργανο το οποίο συστήνεται για να επιλαμβάνεται περιορισμένου αριθμού συγκεκριμένων ζητημάτων (για παράδειγμα, αποζημίωση), υπό την προϋπόθεση ότι παρέχει τις κατάλληλες εγγυήσεις⁵⁶.

53 [Κανονισμός \(ΕΚ\) Αριθ. 44/2001](#) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2000, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, [ΕΕ 2001 L 12](#): [Κανονισμός \(ΕΕ\) Αριθ. 1215/2012](#) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (αναδιατύπωση), [ΕΕ 2012 L 351](#) (η Δανία επέλεξε να μην υπαχθεί στον κανονισμό)· [Κανονισμός \(ΕΕ\) Αριθ. 650/2012](#) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων, την αποδοχή και εκτέλεση δημόσιων εγγράφων στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής και την καθιέρωση ευρωπαϊκού κληρονομητηρίου, [ΕΕ 2012 L 201/107](#): [Κανονισμός \(ΕΚ\) Αριθ. 2201/2003 του Συμβουλίου](#), της 27 Νοεμβρίου 2003, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, [ΕΕ 2003 L 338/1](#): [Κανονισμός \(ΕΚ\) Αριθ. 4/2009 του Συμβουλίου](#), της 18ης Δεκεμβρίου 2008, για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής, [ΕΕ 2009L 7/1](#).

54 ΕΔΔΑ, [Belilos κατά Ελβετίας](#), Αριθ. 10328/83, 29 Απριλίου 1988, σκέψη 64.

55 ΕΔΔΑ, [Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου](#), Αριθ. 7819/77 και 7878/77, 28 Ιουνίου 1984, σκέψη 76.

56 ΕΔΔΑ, [Lithgow κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου](#), Αριθ. 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 και 9405/81, 8 Ιουλίου 1986, σκέψη 201.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Julius Kloiber Schlachthof GmbH κ.λπ. κατά Αυστρίας*⁵⁷, οι προσφεύγουσες εταιρείες εκτελούσαν τη σφαγή βοοειδών και χοίρων, εργασία για την οποία όφειλαν να καταβάλλουν γεωργικά τέλη εμπορίας στο εθνικό συμβούλιο εμπορίας γεωργικών προϊόντων (AMA). Το AMA εξέδιδε εντάλματα πληρωμής και επέβαλλε επιβαρύνσεις σε περίπτωση μη πληρωμής. Οι προσφεύγουσες άσκησαν προσφυγή και ζήτησαν τη διεξαγωγή προφορικών ακροάσεων. Ο ομοσπονδιακός υπουργός, υπό την ιδιότητά του ως δευτεροβάθμιος δικαιοδοτικού οργάνου, απέρριψε τις προσφυγές τους χωρίς τη διεξαγωγή ακρόασης. Οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν το γεγονός ότι η απόφαση δεν εκδόθηκε από δικαστήριο.

Το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι το δικαστήριο χαρακτηρίζεται από τα δικαιοδοτικά του καθήκοντα, γεγονός που σημαίνει ότι επιλαμβάνεται ζητημάτων τα οποία εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του, εφαρμόζοντας το δίκαιο και κατόπιν διεξαγωγής των διαδικασιών με τον προβλεπόμενο τρόπο. Άλλες απαιτήσεις είναι η ανεξαρτησία, η αμεροληψία, η διάρκεια της θητείας των μελών και η ύπαρξη δικονομικών εγγυήσεων, αρκετές από τις οποίες προβλέπονται στο γράμμα του Άρθρου 6. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι ούτε το AMA ούτε ο υπουργός πληρούσαν τις προϋποθέσεις του δικαστηρίου και ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1.

Στις κατάλληλες εγγυήσεις περιλαμβάνονται οι εξής:

- η εξουσία έκδοσης δεσμευτικών αποφάσεων⁵⁸.
- η ικανότητα εκδίκασης ζητημάτων που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του οργάνου βάσει των κανόνων δικαίου, με την εφαρμογή διαδικασιών οι οποίες διεξάγονται κατά τον προβλεπόμενο τρόπο⁵⁹.
- η πλήρης δικαιοδοσία επί της υπόθεσης⁶⁰.
- η ανεξαρτησία και η αμεροληψία (βλ. [Ενότητα 2.2](#)).

57 ΕΔΔΑ, *Julius Kloiber Schlachthof GmbH κ.λπ. κατά Αυστρίας*, Αριθ. 21565/07, 21572/07, 21575/07 και 21580/07, 4 Απριλίου 2013.

58 ΕΔΔΑ, *Bentham κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 8848/80, 23 Οκτωβρίου 1985, σκέψεις 40 και 43.

59 ΕΔΔΑ, *Sramek κατά Αυστρίας*, Αριθ. 8790/79, 22 Οκτωβρίου 1984, σκέψη 36.

60 ΕΔΔΑ, *Galina Kostova κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 36181/05, 12 Νοεμβρίου 2013, σκέψη 59.

Το δικαστήριο πρέπει επίσης να «έχει συσταθεί νομίμως». Αυτό σημαίνει ότι τα κράτη υποχρεούνται να θεσπίζουν συγκεκριμένους νόμους για τη σύσταση και ακολούθως τη διαχείριση της λειτουργίας των εθνικών δικαστηρίων. Προς τούτο απαιτείται μονιμότητα, επομένως αποκλείονται τα όργανα τα οποία ασκούν δικαιοδοτικά καθήκοντα βάσει συμφωνίας μεταξύ των διαδίκων. Ωστόσο, το δικαστήριο μπορεί να είναι ένα όργανο το οποίο συστήνεται με σκοπό να επιλαμβάνεται περιορισμένου αριθμού συγκεκριμένων ζητημάτων, εφόσον παρέχει τις κατάλληλες εγγυήσεις⁶¹. Εάν ένα διοικητικό όργανο δεν παρέχει τις εγγυήσεις που προβλέπονται στο Άρθρο 6 παράγραφος 1, πρέπει να υφίσταται δικαίωμα προσφυγής σε δικαιοδοτικό όργανο το οποίο τις παρέχει⁶².

Ένα όργανο μπορεί να χαρακτηρίζεται δικαστήριο ακόμη και αν ασκεί και άλλα καθήκοντα, επιπλέον των δικαιοδοτικών του καθηκόντων (π.χ. διοικητικά, πειθαρχικά ή συμβουλευτικά καθήκοντα), αλλά δεν μπορεί να ασκεί παράλληλα δικαιοδοτικά και εκτελεστικά καθήκοντα⁶³. Ομοίως, τα δικαστήρια μπορούν να περιλαμβάνουν στη σύνθεσή τους και δικαστές οι οποίοι δεν είναι νομικοί ή μέλη τα οποία ασκούν καθήκοντα μη δικαιοδοτικού χαρακτήρα, υπό τον όρο ότι πληρούν τις απαιτήσεις της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας⁶⁴.

Τελικώς, ο προσδιορισμός του αν ένα όργανο πληροί τα χαρακτηριστικά του δικαστηρίου εξαρτάται από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης. Η απόφαση λαμβάνεται κατ' εφαρμογή των προαναφερόμενων αρχών. Για παράδειγμα, ένα όργανο που μπορεί να εκδίδει μόνο συμβουλευτικές γνωμοδοτήσεις⁶⁵ δεν εμπίπτει στον ορισμό του δικαστηρίου, ενώ ένα διαιτητικό όργανο που παρέχει κατάλληλες εγγυήσεις εμπίπτει στον ορισμό του δικαστηρίου⁶⁶. Για περαιτέρω ανάλυση του θέματος, βλ. **Ενότητα 2.4** σχετικά με άλλες οδούς πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

61 ΕΔΔΑ, *Lithgow κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 και 9405/81, 8 Ιουλίου 1986, σκέψη 201.

62 ΕΔΔΑ, *Albert και Le Compte κατά Βελγίου*, Αριθ. 7299/75 και 7496/76, 10 Φεβρουαρίου 1983.

63 ΕΔΔΑ, *Bentham κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 8848/80, 23 Οκτωβρίου 1985, σκέψη 43.

64 ΕΔΔΑ, *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 7819/77 και 7878/77, 28 Ιουνίου 1984, σκέψη 81. Σχετικά με τη συμμετοχή λαϊκών δικαστών, βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Ibrahim Gürkan κατά Τουρκίας*, Αριθ. 10987/10, 3 Ιουλίου 2012, σκέψη 18.

65 ΕΔΔΑ, *Bentham κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 8848/80, 23 Οκτωβρίου 1985.

66 ΕΔΔΑ, *Lithgow κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 και 9405/81, 8 Ιουλίου 1986.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εγγυάται το δικαίωμα δίκαιης ακρόασης ενώπιον δικαστηρίου. Το ΔΕΕ εξέτασε την έννοια του «δικαστηρίου» αποφαινόμενο σχετικά με το αν μια συγκεκριμένη οντότητα δικαιούται να παραπέμψει υπόθεση στο ΔΕΕ για την έκδοση προδικαστικής απόφασης, όπως μπορούν να πράξουν τα εθνικά δικαστήρια και δικαιοδοτικά όργανα (βλ. **Κεφάλαιο 1** για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη)⁶⁷. Για να πληροί τις προϋποθέσεις του χαρακτηρισμού του ως δικαστηρίου προς τον σκοπό αυτό, το όργανο που παραπέμπει υπόθεση στο ΔΕΕ πρέπει:

- να έχει συσταθεί με νόμο·
- να είναι μόνιμο·
- να είναι ανεξάρτητο και αμερόληπτο (βλ. κατωτέρω)·
- να περιλαμβάνει διαδικασία κατ' αντιμωλίαν·
- να έχει δεσμευτικού χαρακτήρα δικαιοδοσία·
- να εφαρμόζει κανόνες δικαίου⁶⁸.

Το δικαστήριο καλείται να αποφανθεί στο πλαίσιο διαδικασίας που πρόκειται να καταλήξει στην έκδοση απόφασης με δικαιοδοτικό χαρακτήρα⁶⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού κατά Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού - Υπηρεσία Δημοσιονομικού Ελέγχου*⁷⁰, το αιτούν δικαστήριο (Ελεγκτικό Συνέδριο) υπέβαλε ερωτήματα σχετικά με τη συμβατότητα

67 ΣΛΕΕ, Άρθρο 267. Βλ. επίσης ΔΕΕ, *Ενημερωτικό σημείωμα σχετικά με τη διαδικασία υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων από τα εθνικά δικαστήρια*, 5 Δεκεμβρίου 2009, ΕΕ C 2009 C 297/01, παράγραφος 9 (στο οποίο επιβεβαιώνεται ότι η «ιδιότητα ενός οργάνου ως δικαστηρίου ερμηνεύεται από το Δικαστήριο ως αυτοτελής έννοια του δικαίου της Ένωσης»).

68 ΔΕΕ, C-54/96, *Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft mbH κατά Bundesbaugesellschaft Berlin mbH*, 17 Σεπτεμβρίου 1997, σκέψη 23.

69 ΔΕΕ, C-443/09, *Camera di Commercio, Industria, Artigianato e Agricoltura (CCIAA) di Cosenza κατά Grillo Star Srl.*, 19 Απριλίου 2012, σκέψεις 20-21.

70 ΔΕΕ, C-363/11, *Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού κατά Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού - Υπηρεσία Δημοσιονομικού Ελέγχου*, 19 Δεκεμβρίου 2012, σκέψεις 19-31.

με το δίκαιο της ΕΕ των εθνικών κανόνων που επιτρέπουν σε υπαλλήλους του δημόσιου τομέα να λαμβάνουν συνδικαλιστική άδεια. Το ΔΕΕ έπρεπε να εξετάσει αν το Ελεγκτικό Συνέδριο είναι δικαστήριο κατά την έννοια του Άρθρου 267 της ΣΛΕΕ.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι δεν μπορεί να χαρακτηριστεί δικαστήριο για τους ακόλουθους λόγους: i) έχει δεσμούς με το υπουργείο, που σημαίνει ότι δεν ενεργεί ως τρίτος σε σχέση με τα επίδικα συμφέροντα· ii) η αρμοδιότητά του περιορίζεται σε προληπτικό «έλεγχο» των δαπανών του κράτους και δεν περιλαμβάνει την έκδοση απόφασης· iii) η απόφασή του δεν έχει ισχύ δεδικασμένου (τελεσίδικη απόφαση) και η ενώπιόν του διαδικασία δεν πρόκειται να καταλήξει στην έκδοση απόφασης δικαιοδοτικού χαρακτήρα· και iv) ο δικαιούχος της επίμαχης στην κύρια δίκη δαπάνης, δεν αποτελεί διάδικο στη διαδικασία ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Όπως συμβαίνει και στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, τα διαιτητικά όργανα δεν θεωρούνται εν γένει δικαστήρια λόγω του προαιρετικού χαρακτήρα της διαδικασίας και της μη συμμετοχής κρατικών αρχών (βλ. **Ενότητα 2.4** για άλλες οδούς πρόσβασης στη δικαιοσύνη)⁷¹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Valerie Hariev Belon κατά CHEZ Elektro Bulgaria AD κ.λπ.* (με παρεμβάινουσες τη Βουλγαρία και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή)⁷², η βουλγαρική επιτροπή προστασίας από τις διακρίσεις (ΚΖΔ) υπέβαλε αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης σχετικά με διάφορες διατάξεις του δικαίου της ΕΕ που αφορούν τις διακρίσεις και την προστασία των καταναλωτών.

Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι ένα εθνικό όργανο μπορεί να χαρακτηριστεί δικαστήριο ή δικαιοδοτικό όργανο κατά την έννοια του Άρθρου 267 ΣΛΕΕ όταν ασκεί δικαιοδοτικά καθήκοντα, αλλά δεν μπορεί να αναγνωριστεί ως τέτοιο όταν ασκεί άλλα καθήκοντα, όπως καθήκοντα διοικητικού

71 ΔΕΕ, C-125/04, *Guy Denuit και Betty Cordenier κατά Transorient - Mosaique Voyages et Culture SA*, 27 Ιανουαρίου 2005, σκέψη 13. Για υπόθεση στην οποία διαιτητικό όργανο θεωρήθηκε δικαστήριο, βλ. ΔΕΕ, C-555/13, *Merck Canada Inc. κατά Accord Healthcare Ltd κ.λπ.*, 13 Φεβρουαρίου 2014, σκέψεις 18-25.

72 ΔΕΕ, C-394/11, *Valeri Hariev Belon κατά CHEZ Elektro Bulgaria AD κ.λπ.* (με παρεμβάινουσες τη Βουλγαρία και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή), 31 Ιανουαρίου 2013, σκέψη 26.

χαρακτήρα. Επομένως, έπρεπε να προσδιοριστεί με ποια συγκεκριμένη ιδιότητα ενεργούσε το όργανο όταν υπέβαλε αίτηση προδικαστικής απόφασης στο ΔΕΕ. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, διάφοροι παράγοντες οδήγησαν το ΔΕΕ να απορρίψει το επιχείρημα ότι η διαδικασία ενώπιον του οργάνου επρόκειτο να καταλήξει στην έκδοση απόφασης δικαιοδοτικού χαρακτήρα· σε αυτούς συγκαταλέγονταν: το γεγονός ότι η ΚΖΔ μπορούσε να επιληφθεί υπόθεσης αυτεπαγγέλτως και είχε ευρείες εξουσίες έρευνας· η εξουσία της ΚΖΔ να περιλάβει στη διαδικασία άλλα πρόσωπα με δική της πρωτοβουλία· το γεγονός ότι η ΚΖΔ θα ήταν ο καθού σε δικαστική διαδικασία, σε περίπτωση άσκησης προσφυγής κατά της απόφασής της· και το γεγονός ότι η ΚΖΔ μπορούσε να ανακαλέσει τις αποφάσεις της.

2.2. Ανεξαρτησία και αμεροληψία των δικαστηρίων

Κύρια σημεία

- Βάσει του δικαίου τόσο του Συμβουλίου της Ευρώπης όσο και της ΕΕ, τα δικαστήρια επιβάλλεται να είναι ανεξάρτητα και αμερόληπτα.
- Το ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ έχουν θεσπίσει λεπτομερείς κανόνες σχετικά με την ανεξαρτησία ώστε να διασφαλίζεται η ουδετερότητά τους. Οι κανόνες αφορούν τον τρόπο διορισμού των μελών του δικαστηρίου, τη διάρκεια της θητείας τους και την ύπαρξη εγγυήσεων κατά έξωθεν πιέσεων.
- Το δικαστήριο τεκμαίρεται ότι είναι αμερόληπτο μέχρι αποδείξεως του αντιθέτου. Η μεροληψία μπορεί να είναι υποκειμενική (να αφορά προσωπική μεροληψία συγκεκριμένου δικαστή) ή αντικειμενική (να αφορά εύλογη υπόνοια μεροληψίας). Η υποκειμενική μεροληψία αποδεικνύεται δύσκολα.

Η ανεξαρτησία και η αμεροληψία εξετάζονται συχνά μαζί και είναι αλληλένδετες, με αποτέλεσμα η διάκριση μεταξύ τους να είναι δύσκολη⁷³. Ωστόσο, η ανεξαρτησία αφορά εν γένει τη δομή ενός δικαστηρίου, ενώ η αμεροληψία αποτελεί ατομικό χαρακτηριστικό του υπευθύνου έκδοσης αποφάσεων⁷⁴.

73 Για παράδειγμα, βλ. ΕΔΔΑ, *Findlay κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 22107/93, 25 Φεβρουαρίου 1997, σκέψη 73.

74 ΕΔΔΑ, *Parlov-Tkalčić κατά Κροατίας*, Αριθ. 24810/06, 22 Δεκεμβρίου 2009, σκέψεις 86-87.

Ανεξαρτησία

Στο πλαίσιο του δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης, η νομολογία που αφορά το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ παρέχει λεπτομερείς κανόνες σχετικά με την ανεξαρτησία των δικαστηρίων, οι οποίοι αποσκοπούν στην προστασία τους από εξωτερικές πιέσεις και τη διασφάλιση της ουδετερότητάς τους⁷⁵. Οι συγκεκριμένοι κανόνες περιλαμβάνουν τον τρόπο διορισμού των μελών του δικαστηρίου, τη διάρκεια της θητείας τους και την ύπαρξη εγγυήσεων κατά έξωθεν πιέσεων⁷⁶.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Maktouf και Damjanović κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης*⁷⁷, αμφότεροι οι προσφεύγοντες είχαν καταδικαστεί για εγκλήματα πολέμου από το Δικαστήριο της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης (το Κρατικό Δικαστήριο). Το Κρατικό Δικαστήριο απαρτιζόταν από διεθνείς και εθνικούς δικαστές και είχε την εξουσία να επιλαμβάνεται υποθέσεων που αφορούσαν εγκλήματα πολέμου. Ο πρώτος προσφεύγων υποστήριξε ότι το Κρατικό Δικαστήριο δεν ήταν ανεξάρτητο, διότι δύο από τα μέλη του διορίστηκαν από το Γραφείο του Ύπατου Εκπροσώπου στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη με ανανεώσιμη διετή θητεία.

Το ΕΔΔΑ απέρριψε το επιχειρήμα αυτό. Αποφάνθηκε ότι δεν υπήρχε λόγος αμφισβήτησης της ανεξαρτησίας των διεθνών δικαστών του Κρατικού Δικαστηρίου σε σχέση με τα πολιτικά όργανα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, τους διαδίκους στην υπόθεση και τον θεσμό του Ύπατου Εκπροσώπου. Ο διορισμός τους είχε υπαγορευθεί από την επιθυμία ενίσχυσης της ανεξαρτησίας των αρμόδιων για εγκλήματα πολέμου τμημάτων του Κρατικού Δικαστηρίου και για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του κοινού στο δικαστικό σύστημα. Το γεγονός ότι οι εν λόγω δικαστές αποσπάστηκαν από τις τάξεις των επαγγελματιών δικαστών στις αντίστοιχες χώρες τους αποτελούσε πρόσθετη εγγύηση κατά των έξωθεν πιέσεων. Δεν υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

75 Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το δικαίωμα σε δίκαιη και δημόσια ακρόαση από αρμόδιο ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, βλ. ΗΕ, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2007), *Γενικό Σχόλιο Αριθ. 32*, 23 Αυγούστου 2007, σημεία 19-23.

76 ΕΔΔΑ, *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 7819/77 και 7878/77, 28 Ιουνίου 1984, σκέψη 78.

77 ΕΔΔΑ, *Maktouf και Damjanović κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης*, Αριθ. 2312/08 και 34179/08, 18 Ιουλίου 2013, σκέψεις 48-53.

Οι δικαστές μπορούν να διορίζονται από την εκτελεστική εξουσία, αλλά ο νόμος πρέπει να διασφαλίζει ότι δεν λαμβάνουν οδηγίες σχετικά με τον τρόπο άσκησης των καθηκόντων τους⁷⁸. Δεν πρέπει να υπάρχει καμία παρέμβαση στις τελεσίδικες, δεσμευτικές και εκτελεστές αποφάσεις ενός δικαστηρίου⁷⁹.

Η διάρκεια διορισμού των δικαστών συμβάλλει επίσης στην ανεξαρτησία τους. Τα μέλη των δικαστηρίων δεν είναι υποχρεωτικό να είναι ισόβια. Το ζητούμενο εν προκειμένω είναι η σταθερή διάρκεια της θητείας και η απαλλαγή της από εξωτερικές παρεμβάσεις. Κατ' ελάχιστον, τα μέλη των δικαστηρίων πρέπει να προστατεύονται από την απομάκρυνσή τους διαρκούς της θητείας τους⁸⁰. Η έλλειψη κατάλληλων εγγυήσεων κατά της απομάκρυνσης των δικαστών κλονίζει την ανεξαρτησία του δικαστηρίου⁸¹.

Η εντύπωση ανεξαρτησίας αποτελεί επίσης σημαντικό αλλά όχι καθοριστικό στοιχείο για τη διαπίστωση έλλειψης ανεξαρτησίας⁸². Όταν αποφασίζεται κατά πόσον υφίσταται θεμιτός λόγος ανησυχίας για την έλλειψη ανεξαρτησίας ή αμεροληψίας συγκεκριμένου δικαστηρίου, οι απόψεις των διαδίκων έχουν σημασία, αλλά δεν είναι καθοριστικές. Οι αμφιβολίες πρέπει να δικαιολογούνται αντικειμενικά⁸³. Για παράδειγμα, εάν δύο λαϊκοί δικαστές δικαστηρίου που εξετάζει αίτημα αναθεώρησης μίσθωσης έχουν διοριστεί από οργανώσεις οι οποίες έχουν συμφέρον στη συνέχιση της μίσθωσης, η ανησυχία του προσφεύγοντος σχετικά με την αμεροληψία του δικαστηρίου είναι δικαιολογημένη⁸⁴.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, η απαίτηση ανεξαρτησίας υποχρεώνει το δικαστήριο να ενεργεί ως τρίτος υπεύθυνος έκδοσης αποφάσεων, ανεξάρτητος από τις διοικητικές αρχές και από τους διαδίκους⁸⁵.

78 ΕΔΔΑ, *Beaumont κατά Γαλλίας*, Αριθ. 15287/89, 24 Νοεμβρίου 1994, σκέψη 38.

79 ΕΔΔΑ, *DRAFT - OVA a.s. κατά Σλοβακίας*, Αριθ. 72493/10, 9 Ιουνίου 2015, σκέψεις 80-86.

80 ΕΔΔΑ, *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 7819/77 και 7878/77, 28 Ιουνίου 1984, σκέψη 80.

81 ΕΔΔΑ, *Henryk Urban και Ryszard Urban κατά Πολωνίας*, Αριθ. 23614/08, 30 Νοεμβρίου 2010, σκέψεις 49-53. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Γνωμοδοτικό Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Δικαστών (CCJE) (2001), *Opinion N° 1 on standards concerning the independence of the judiciary and the irremovability of judges*, (Γνωμοδότηση Αριθ. 1 σχετικά με τα πρότυπα ανεξαρτησίας του δικαστικού σώματος και την ισοβιότητα των δικαστών), 23 Νοεμβρίου 2001.

82 ΕΔΔΑ, *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 7819/77 και 7878/77, 28 Ιουνίου 1984, σκέψη 81.

83 ΕΔΔΑ, *Fruni κατά Σλοβακίας*, Αριθ. 8014/07, 21 Ιουνίου 2011, σκέψη 141.

84 ΕΔΔΑ, *Langborger κατά Σουηδίας*, Αριθ. 11179/84, 22 Ιουνίου 1989, σκέψη 35.

85 ΔΕΕ, C-24/92, *Pierre Corbiau κατά Administration des contributions*, 30 Μαρτίου 1993, σκέψη 15.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Graham J. Wilson κατά Ordre des avocats du barreau de Luxembourg*⁸⁶, ο κ. Wilson προσέφυγε στα εθνικά δικαστήρια, ισχυριζόμενος ότι, θεσπίζοντας γλωσσική απαίτηση, το Λουξεμβούργο δημιούργησε αθέμιτα εμπόδια στην εφαρμογή της Οδηγίας 98/5/EK για τη διευκόλυνση της μόνιμης άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος σε κράτος μέλος διάφορο εκείνου στο οποίο αποκτήθηκε ο επαγγελματικός τίτλος⁸⁷. Η απαίτηση προέβλεπε την υποβολή των δικηγόρων σε υποχρεωτική προφορική συνέντευξη από τον δικηγορικό σύλλογο. Ο κ. Wilson αρνήθηκε να παραστεί και, ως εκ τούτου, ο δικηγορικός σύλλογος αρνήθηκε να τον εγγράψει. Προσέβαλε την απόφαση ενώπιον της πειθαρχικής και διοικητικής επιτροπής, η οποία απαρτιζόταν αποκλειστικά από δικηγόρους λουξεμβουργιανής ιθαγένειας. Το διοικητικό δικαστήριο υπέβαλε αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης στο ΔΕΕ σχετικά με το αν δευτεροβάθμια όργανα, όπως η πειθαρχική και διοικητική επιτροπή, ανταποκρίνονται στην έννοια της «προσφυγής ενώπιον των δικαστηρίων βάσει του εσωτερικού δικαίου» κατά το Άρθρο 9 της οδηγίας.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η έννοια της ανεξαρτησίας, η οποία είναι συμφυής προς το δικαιοδοτικό έργο, προϋποθέτει κυρίως ότι το δικαστήριο έχει την ιδιότητα τρίτου έναντι της αρχής που έχει εκδώσει την προσβαλλόμενη με την προσφυγή απόφαση. Η ανεξαρτησία έχει επίσης άλλες δύο πτυχές: i) την προστασία του δικαστηρίου από εξωτερικές παρεμβάσεις ή πιέσεις και ii) την «εσωτερική αμεροληψία», η οποία διασφαλίζει την τήρηση ίσων αποστάσεων από τους διαδίκους⁸⁸.

86 ΔΕΕ, C-506/04, *Graham J. Wilson κατά Ordre des avocats du barreau de Luxembourg*, 19 Σεπτεμβρίου 2006, σκέψεις 47-53.

87 Οδηγία 98/5/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Φεβρουαρίου 1998, για τη διευκόλυνση της μόνιμης άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος σε κράτος μέλος διάφορο εκείνου στο οποίο αποκτήθηκε ο επαγγελματικός τίτλος, ΕΕ 1998 L 77.

88 Σχετικά με τις εξωτερικές πιέσεις, βλ. ΔΕΕ, C-103/97, *Josef Köllensperger GmbH & Co. KG και Atzwanger AG κατά Gemeindeverband Bezirkskrankenhäuser Schwaz*, 4 Φεβρουαρίου 1999, σκέψη 21 (οι προϋποθέσεις σχετικά με την ανάκληση των μελών ήταν υπερβολικά αόριστες ώστε να παρέχουν εγγυήσεις κατά των μη προσηκουσών πιέσεων). Σχετικά με την εσωτερική αμεροληψία, βλ. ΔΕΕ, C-407/98, *Katarina Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist*, 6 Ιουλίου 2000, σκέψη 32 (θέσπιση αντικειμενικής προστασίας στο Σύνταγμα του κράτους).

Αμεροληψία

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, η αμεροληψία είναι συνυφασμένη με την ανεξαρτησία. Απαιτεί από τον υπεύθυνο έκδοσης αποφάσεων να επιδεικνύει ανοικτό πνεύμα και να μην επηρεάζεται από προκαταλήψεις όσον αποφασίζει επί διαφορών.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *İbrahim Gürkan κατά Τουρκίας*⁸⁹, στρατοδικείο καταδίκασε τον προσφεύγοντα σε ποινή φυλάκισης δύομισι μηνών για εκ προθέσεως ανυπακοή προς ανώτερό του. Το δικαστήριο απαρτιζόταν από έναν αξιωματικό του στρατού χωρίς νομική κατάρτιση και από δύο στρατοδίκες.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η συμμετοχή λαϊκών δικαστών δεν αντίκειται κατ' ανάγκη στο Άρθρο 6 και ότι η απουσία νομικών προσόντων του αξιωματικού του στρατού δεν εμποδίζει την ανεξαρτησία ή την αμεροληψία του. Ωστόσο, ο αξιωματικός του στρατού παρέμενε στην υπηρεσία του στρατού και υπόκειτο στη στρατιωτική πειθαρχία. Διοριζόταν από τους ανωτέρους του και δεν απολάμβανε των ίδιων συνταγματικών εγγυήσεων με τους δύο στρατοδίκες. Ως εκ τούτου, το στρατοδικείο δεν μπορούσε να θεωρηθεί ανεξάρτητο και αμερόληπτο.

Η αμεροληψία έχει δύο στοιχεία:

- ένα υποκειμενικό στοιχείο, το οποίο σχετίζεται με τις προσωπικές προκαταλήψεις ή μεροληψίες του συγκεκριμένου δικαστή·
- ένα αντικειμενικό στοιχείο, το οποίο σχετίζεται με ζητήματα όπως η εύλογη υπόνοια μεροληψίας⁹⁰.

Το δικαστήριο τεκμαίρεται ότι είναι απαλλαγμένο από προσωπικές προκαταλήψεις, μέχρις αποδείξεως του αντιθέτου⁹¹. Για την απόδειξη υποκειμενικής μεροληψίας απαιτείται ο προσδιορισμός των προσωπικών πεποιθήσεων συγκεκριμένου δικαστή σε δεδομένη υπόθεση, και αυτό είναι πολύ δύσκολο.

89 ΕΔΔΑ, *İbrahim Gürkan κατά Τουρκίας*, Αριθ. 10987/10, 3 Ιουλίου 2012, σκέψη 19.

90 Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, CCJE (2002), *Opinion N° 3 on ethics and liability of judges*, (Γνωμοδότηση Αριθ. 3 σχετικά με την ηθική και την ευθύνη των δικαστών), 19 Νοεμβρίου 2002.

91 ΕΔΔΑ, *Κυπριανού κατά Κύπρου*, Αριθ. 73797/01, 15 Δεκεμβρίου 2005, σκέψη 119.

Στα παραδείγματα υποκειμενικής μεροληψίας συγκαταλέγονται η επίδειξη εχθρικής διάθεσης ή κακοπιστίας από τον δικαστή ή η απόδειξη ότι ο δικαστής μερίμνησε ώστε να του ανατεθεί η υπόθεση για προσωπικούς λόγους⁹². Επομένως, στη μεγάλη πλειονότητα των υποθέσεων στις οποίες προβάλλεται ένσταση μεροληψίας δίδεται έμφαση στο αντικειμενικό κριτήριο, το οποίο αφορά τη διακρίβωση του κατά πόσον ο δικαστής παρέχει επαρκή εχέγγυα για τον αποκλεισμό κάθε εύλογης σχετικής αμφιβολίας⁹³. Στα παραδείγματα έλλειψης αντικειμενικής αμεροληψίας συγκαταλέγονται οι στενοί οικογενειακοί δεσμοί μεταξύ του δικηγόρου διαδίκου και του δικαστή⁹⁴ ή οι επαγγελματικές σχέσεις μεταξύ του δικαστή και διαδίκου⁹⁵. Η αντικειμενική αμεροληψία σημαίνει επίσης ότι παρέχονται επαρκή εχέγγυα για τον αποκλεισμό κάθε εύλογης σχετικής αμφιβολίας⁹⁶. Το γεγονός και μόνον ότι ένα δικαστήριο ασκεί δύο τύπους καθηκόντων σε σχέση με την ίδια απόφαση (συμβουλευτικά και δικαιοδοτικά) μπορεί να δημιουργεί αμφιβολίες ως προς τη διαρθρωτική αμεροληψία του⁹⁷. Εξάλλου, η παρουσία κρατικού αξιωματούχου στις συνεδριάσεις του δικαστηρίου έχει επίσης κριθεί ότι παραβιάζει το Άρθρο 6⁹⁸. Οι διαδικασίες που εφαρμόζουν τα δικαστήρια για την εξέταση ενστάσεων περί εικαζόμενης μεροληψίας πρέπει επίσης να είναι απαλλαγμένες από μεροληψία (για παράδειγμα, δεν πρέπει να ζητείται από δικαστές οι οποίοι κατηγορούνται για μεροληψία να εξετάζουν το βάσιμο της ένστασης)⁹⁹.

Το δίκαιο της ΕΕ εφαρμόζει με συνέπεια τις αρχές που θέσπισε το ΕΔΔΑ με τη νομολογία του σχετικά με τις δύο απαιτούμενες πτυχές της αμεροληψίας: την υποκειμενική και την αντικειμενική αμεροληψία. Η ανεξαρτησία θεωρείται προαπαιτούμενο της αμεροληψίας και προϋποθέτει κατάλληλους κανόνες σχετικά με τη σύνθεση ενός οργάνου και το καθεστώς των μελών του¹⁰⁰.

92 ΕΔΔΑ, *Morice κατά Γαλλίας*, Αριθ. 29369/10, 23 Απριλίου 2015, σκέψη 74.

93 *Αυτόθι*, σκέψη 119. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Gautrin κ.λπ. κατά Γαλλίας*, Αριθ. 21257/93, 20 Μαΐου 1998, σκέψη 58.

94 ΕΔΔΑ, *Micallef κατά Μάλτας*, Αριθ. 17056/06, 15 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 102.

95 ΕΔΔΑ, *Pescador Valero κατά Ισπανίας*, Αριθ. 62435/00, 17 Ιουνίου 2003, σκέψεις 27-28.

96 ΕΔΔΑ, *Fey κατά Αυστρίας*, Αριθ. 14396/88, 24 Φεβρουαρίου 1993, σκέψη 28.

97 ΕΔΔΑ, *Procola κατά Λουξεμβούργου*, Αριθ. 14570/89, 28 Σεπτεμβρίου 1995, σκέψη 45. Πρβλ. με ΕΔΔΑ, *Kleyh κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 39343/98, 39651/98, 43147/98 και 46664/99, 6 Μαΐου 2003, σκέψη 27.

98 ΕΔΔΑ, *Martinie κατά Γαλλίας*, Αριθ. 58675/00, 12 Απριλίου 2006, σκέψεις 53-55.

99 ΕΔΔΑ, *A.K. κατά Λιχτενστάιν*, Αριθ. 38191/12, 9 Ιουλίου 2015.

100 ΔΕΕ, C-506/04, *Graham J. Wilson κατά Ordre des avocats du barreau de Luxembourg*, 19 Σεπτεμβρίου 2006, σκέψη 53.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Chronopost SA και La Poste κατά Union française de l'express*¹⁰¹, αφορούσε τον ισχυρισμό ότι η παροχή στήριξης στις υποδομές συνιστά κρατική ενίσχυση. Η υπόθεση είχε εξεταστεί δύο φορές από το Πρωτοδικείο, με διαφορετική σύνθεση, αλλά με τον ίδιο εισηγητή δικαστή. Στη δεύτερη επ' ακροατηρίου συζήτηση, το Πρωτοδικείο επικύρωσε την πρώτη απόφασή του περί ύπαρξης κρατικής ενίσχυσης. Οι αναιρεσειούσες υποστήριξαν ότι το Πρωτοδικείο υπό τη δεύτερη σύνθεσή του δεν ήταν αμερόληπτο δικαστήριο, διότι περιελάμβανε τον ίδιο εισηγητή δικαστή, και ότι η απόφαση στερείτο αμεροληψίας.

Το ΔΕΕ όρισε το κριτήριο της αμεροληψίας ως εξής: i) το δικαστήριο οφείλει να είναι υποκειμενικά αμερόληπτο, δηλαδή τα μέλη του δεν πρέπει να εκδηλώνουν μεροληψία ή προσωπικές προκαταλήψεις (της προσωπικής αμεροληψίας τεκμαιρομένης μέχρις αποδείξεως του αντιθέτου)· και ii) το δικαστήριο πρέπει να είναι αντικειμενικά αμερόληπτο, δηλαδή να παρέχει επαρκή εχέγγυα για τον αποκλεισμό κάθε εύλογης σχετικής αμφιβολίας. Το ΔΕΕ απέρριψε τον ισχυρισμό περί μεροληψίας. Από τα πραγματικά περιστατικά δεν προέκυψε παράνομη σύνθεση του τμήματος.

101 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-341/06 Ρ και C-342/06 Ρ, *Chronopost SA και La Poste κατά Union française de l'express (UFEX) κ.λπ.*, 1 Ιουλίου 2008, σκέψη 54.

2.3. Τι σημαίνει δίκαιη και δημόσια ακρόαση;

Κύρια σημεία

- Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη απαιτεί ακρόαση η οποία είναι δικονομικά δίκαιη και δημόσια.
- Το δικαίωμα σε δίκαιη και δημόσια ακρόαση κατοχυρώνεται στο Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ και στο Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Ειδικές εγγυήσεις για δίκαιη δίκη στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών προβλέπονται επιπλέον στο Άρθρο 6 παράγραφοι 2 και 3 της ΕΣΔΑ και στο Άρθρο 48 του Χάρτη.
- Το δικαίωμα σε δίκαιη ακρόαση περιλαμβάνει ουσιαστικά το δικαίωμα στην ισότητα των όπλων, το δικαίωμα σε κατ' αντιμωλίαν διαδικασία και το δικαίωμα σε αιτιολογημένη απόφαση, καθώς και το δικαίωμα εξασφάλισης της εκτέλεσης τελεσίδικης απόφασης.
- Η δημόσια ακρόαση διασφαλίζει τον έλεγχο του δικαστηρίου. Το δικαίωμα σε δημόσια ακρόαση απαιτεί επίσης το δικαίωμα του φυσικού προσώπου να παρίσταται στη διεξαγωγή αποδείξεων.

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, το δικαίωμα σε δίκαιη και δημόσια ακρόαση βάσει του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ έχει εφαρμογή στο πλαίσιο ποινικών κατηγοριών και διαφορών οι οποίες αφορούν δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικού δικαίου (βλ. **Ενότητα 2.1**). **Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ**, βάσει του Άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, το δικαίωμα ισχύει για όλα τα είδη διαδικασιών που αφορούν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ.

Η νομολογία σχετικά με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη είναι πλούσια. Στην παρούσα ενότητα εξετάζονται διάφορα βασικά χαρακτηριστικά του δικαιώματος, μεταξύ των οποίων τα εξής: το δικαίωμα στην ισότητα των όπλων, το δικαίωμα σε κατ' αντιμωλίαν διαδικασία και το δικαίωμα σε αιτιολογημένη απόφαση. Όπως επισημαίνεται στο **Κεφάλαιο 1**, η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει εφαρμογή στην ερμηνεία των δικαιωμάτων του Χάρτη όταν υπάρχει αντιστοιχία με τα εν λόγω δικαιώματα. Εν προκειμένω, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αντιστοιχεί στο Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

2.3.1. Δίκαιη ακρόαση

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, το αν η ακρόαση θεωρείται δίκαιη εξαρτάται από όλα τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας του φυσικού προσώπου να έχει πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Πρέπει να εξετάζεται η διαδικασία στο σύνολό της (δηλαδή από την κίνηση της διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένης της αστυνομικής ανάκρισης σε ποινικές υποθέσεις, έως την τελεσίδικη απόφαση κατόπιν άσκησης ένδικων μέσων)¹⁰². Το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται επίσης στην εκτέλεση των αποφάσεων, διότι, εντέλει, εάν ένα φυσικό πρόσωπο δεν μπορεί να εξασφαλίσει την εκτέλεση της δικαστικής απόφασης στο τέλος της διαδικασίας, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη χάνει την αξία του¹⁰³.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Εξασφάλιση δίκαιης δίκης μέσω συνακρόασης

Στην Ταργασκόν, στη Γαλλία, αναπτύχθηκε μια ειδική πρακτική με την ονομασία «συνακρόαση» για την ενίσχυση της συμμετοχής των παιδιών. Η πρακτική αυτή επιτρέπει στους κοινωνικούς λειτουργούς να συνοδεύουν παιδιά κατά τη διάρκεια ακροάσεων με δικαστές στο πλαίσιο διαδικασιών ενώπιον αστικών δικαστηρίων. Η παρουσία των κοινωνικών λειτουργών βοηθά τα παιδιά να εκφράσουν τις απόψεις τους. Δημιουργεί επίσης ένα περιβάλλον φιλικότερο προς το παιδί. Με την πρακτική αυτή διασφαλίζεται επίσης η δυνατότητα ερμηνείας των απαντήσεων του παιδιού από δύο οπτικές (του δικαστή και του κοινωνικού λειτουργού), γεγονός που καθιστά την ακρόαση πιο δίκαιη. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα έλαβε ειδική μνεία στο πλαίσιο του βραβείου «Κρυστάλλινη πλάστιγγα της δικαιοσύνης» για το 2012.

Πηγή: Βραβείο «Κρυστάλλινη πλάστιγγα της δικαιοσύνης» για το 2012 (2012 Crystal Scales of Justice Award), υπό τη συνδιοργάνωση του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, μία από τις βασικές προϋποθέσεις του δικαιώματος σε δίκαιη ακρόαση είναι η «ισότητα των

102 ΕΔΔΑ, *Edwards κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 13071/87, 16 Δεκεμβρίου 1992, σκέψη 34.

103 ΕΔΔΑ, *Hornsby κατά Ελλάδας*, Αριθ. 18357/91, 19 Μαρτίου 1997, σκέψη 40. Βλ. επίσης ΗΕ, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (UNHRC) (2005), *Czernin κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, ανακοίνωση Αριθ. 823/1998, απόψεις της 29ης Μαρτίου 2005 (όπου η Επιτροπή αποφάνθηκε ότι η απραξία και οι υπερβολικές καθυστερήσεις στην εκτέλεση αποφάσεων παραβιάζουν το Άρθρο 14 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά δικαιώματα).

όπλων» μεταξύ των διαδίκων. Η ισότητα των όπλων διασφαλίζει ότι κάθε διάδικος έχει την εύλογη δυνατότητα να προβάλει τα επιχειρήματά του υπό συνθήκες οι οποίες δεν θίγουν κανέναν από τους διαδίκους. Κάθε προσφυγή η οποία αφορά την απουσία ισότητας των όπλων «θα εξετάζεται υπό το πρίσμα ολόκληρου του Άρθρου 6 παράγραφος 1, διότι η αρχή της ισότητας των όπλων αποτελεί ένα μόνο στοιχείο της ευρύτερης έννοιας της δίκαιης δίκης, η οποία περιλαμβάνει επίσης το θεμελιώδες δικαίωμα σε κατ' αντιμωλιαν διαδικασία»¹⁰⁴. Το ΔΕΕ όρισε την αρχή με παρόμοιο τρόπο¹⁰⁵.

Σε ποινικές υποθέσεις, η αρχή της ισότητας των όπλων διασφαλίζεται μέσω των συγκεκριμένων δικαιωμάτων υπεράσπισης που προβλέπονται στο Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο δ), και ειδικότερα του δικαιώματος του κατηγορουμένου «να εξετάση ή ζητήσει όπως εξετασθώσιν οι μάρτυρες κατηγορίας και επιτύχη την πρόσκλησιν και εξέτασιν των μαρτύρων υπερασπίσεως υπό τους αυτούς όρους ως των μαρτύρων κατηγορίας». Στο Άρθρο 6 παράγραφοι 2 και 3 της ΕΣΔΑ και στο Άρθρο 48 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπονται περαιτέρω ειδικές εγγυήσεις δίκαιης δίκης σε ποινικές υποθέσεις. Σε αυτές συγκαταλέγονται το δικαίωμα ταχείας ενημέρωσης του κατηγορουμένου για τη φύση και τον λόγο της εναντίον του κατηγορίας και το δικαίωμα στην παροχή του απαιτούμενου χρόνου και των αναγκαίων ευκολιών για την προετοιμασία της υπεράσπισής του.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το παράγωγο δίκαιο αναλύει περαιτέρω το πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων σε δίκαιη δίκη. Για παράδειγμα, η Οδηγία 2012/13/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών προβλέπει ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να ενημερώνουν τους υπόπτους και τους κατηγορουμένους για τα δικαιώματά τους, συμπεριλαμβανομένων του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο και του δικαιώματος σιωπής¹⁰⁶. Βάσει της οδηγίας, στους υπόπτους και στους κατηγορουμένους που συλλαμβάνονται πρέπει να παρέχεται «έγγραφο δικαιωμάτων», το οποίο περιέχει πληροφορίες σχετικά με πρόσθετα δικαιώματα,

104 ΕΔΔΑ, *Ruiz-Mateos κατά Ισπανίας*, Αριθ. 12952/87, 23 Ιουνίου 1993, σκέψη 63- βλ. επίσης σκέψεις 63-68.

105 ΔΕΕ, C-199/11, *Europese Gemeenschap κατά Otis NV, General Technic-Otis Sàrl, Kone Belgium NV, Kone Luxembourg Sàrl, Schindler NV, Schindler Sàrl, ThyssenKrupp Liften Ascenseurs NV, ThyssenKrupp Ascenseurs Luxembourg Sàrl*, 6 Νοεμβρίου 2012, σκέψη 71.

106 *Οδηγία 2012/13/ΕΕ* του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2012, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕ 2012 L 142.

συμπεριλαμβανομένων του δικαιώματος πρόσβασης σε έγγραφα που αφορούν τη συγκεκριμένη υπόθεσή τους και βρίσκονται στην κατοχή των αρμόδιων αρχών –όπως αποδείξεις– και του δικαιώματος πρόσβασης σε επείγουσα ιατρική περίθαλψη. Η οδηγία περιλαμβάνεται στον «οδικό χάρτη» της ΕΕ για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων ή των κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες¹⁰⁷. Ο οδικός χάρτης δημιουργήθηκε με σκοπό την ενίσχυση των δικαιωμάτων των φυσικών προσώπων στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών στην ΕΕ, καθώς και για την εξασφάλιση αμοιβαίας εμπιστοσύνης στα αντίστοιχα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης και την προώθηση της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ κρατών μελών της ΕΕ. Στον οδικό χάρτη περιλαμβάνονται επίσης η Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία¹⁰⁸, η Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης¹⁰⁹, η Σύσταση της Επιτροπής σχετικά με το δικαίωμα νομικής συνδρομής για υπόπτους ή κατηγορούμενους σε ποινικές διαδικασίες¹¹⁰ και η Σύσταση της Επιτροπής σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών¹¹¹. Υπάρχει επίσης Πρόταση Οδηγίας σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών¹¹² και Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

107 **Ψήφισμα** του Συμβουλίου, της 30ής Νοεμβρίου 2009, για έναν οδικό χάρτη για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες, ΕΕ 2009 C 295.

108 **Οδηγία 2010/64/ΕΕ** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία, ΕΕ 2010 L 280.

109 **Οδηγία 2013/48/ΕΕ** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, ΕΕ 2013 L 294/1. Το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ιρλανδία επέλεξαν να μην υπαχθούν στην εν λόγω οδηγία, η οποία δεν εφαρμόζεται ούτε στη Δανία.

110 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), **Σύσταση, της 27ης Νοεμβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα νομικής συνδρομής για υπόπτους ή κατηγορούμενους σε ποινικές διαδικασίες**, ΕΕ 2013 C 378.

111 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), **Σύσταση, της 27ης Νοεμβρίου 2013, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών**, ΕΕ 2013 378.

112 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), **Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών**, COM(2013) 822.

και του Συμβουλίου σχετικά με την προσωρινή νομική συνδρομή και τη νομική συνδρομή σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης¹¹³.

Δυνάμει τόσο του δικαίου του ΣΤΕ όσο και του δικαίου της ΕΕ, μία ακόμη σημαντική συνιστώσα του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη είναι το δικαίωμα σε κατ' αντιμωλιάν διαδικασία¹¹⁴. Οι απαιτήσεις που αφορούν το συγκεκριμένο δικαίωμα είναι καταρχήν ίδιες για τις ποινικές και τις μη ποινικές υποθέσεις¹¹⁵. Στην πράξη, το δικαίωμα σε κατ' αντιμωλιάν διαδικασία περιλαμβάνει τα εξής:

- το δικαίωμα ενημέρωσης σχετικά με κάθε αποδεικτικό στοιχείο που κατατίθεται για τη διαμόρφωση της απόφασης του δικαστηρίου και σχολιασμού του εν λόγω αποδεικτικού στοιχείου¹¹⁶.
- το δικαίωμα παροχής επαρκούς χρόνου για την εξοικείωση με τα αποδεικτικά στοιχεία που προσκομίζονται στο δικαστήριο¹¹⁷.
- το δικαίωμα προσκόμισης αποδεικτικών στοιχείων¹¹⁸.

Το δικαστήριο πρέπει να εξετάζει κατά πόσον η διαδικασία που εφαρμόστηκε ανταποκρινόταν στο σύνολό της στις απαιτήσεις του δικαιώματος σε κατ' αντιμωλιάν διαδικασία¹¹⁹.

113 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την προσωρινή νομική συνδρομή για υπόπτους ή κατηγορουμένους που στερούνται της ελευθερίας τους και τη νομική συνδρομή σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, COM(2013) 824.

114 ΕΔΔΑ, *Ruiz-Mateos κατά Ισπανίας*, Αριθ. 12952/87, 23 Ιουνίου 1993, σκέψη 63 ΔΕΕ, C-300/11, *ZZ κατά Secretary of State for the Home Department*, 4 Ιουνίου 2013, σκέψη 55. Σχετικά με την ποινική διαδικασία, βλ. ΕΔΔΑ, *Brandstetter κατά Αυστρίας*, Αριθ. 11170/84, 12876/87 και 13468/87, 28 Αυγούστου 1991, σκέψεις 66-67.

115 ΕΔΔΑ, *Werner κατά Αυστρίας*, Αριθ. 21835/93, 24 Νοεμβρίου 1997, σκέψη 66.

116 ΕΔΔΑ, *Vermeulen κατά Βελγίου*, Αριθ. 19075/91, 20 Φεβρουαρίου 1996, σκέψη 33.

117 ΕΔΔΑ, *Kičtář κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 35376/97 3 Μαρτίου 2000, σκέψη 42.

118 ΕΔΔΑ, *Clinique des Acacias κ.λπ. κατά Γαλλίας*, Αριθ. 65399/01, 65406/01, 65405/01 και 65407/01, 13 Οκτωβρίου 2005, σκέψη 37.

119 ΕΔΔΑ, *Rowe και Davis κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 28901/95, 16 Φεβρουαρίου 2000, σκέψη 62.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Užkauskas κατά Λιθουανίας*¹²⁰, οι λιθουανικές αρχές ανακάλεσαν την άδεια οπλοκατοχής του προσφεύγοντος λόγω πληροφοριών που υπήρχαν στα αρχεία της αστυνομίας σύμφωνα με τις οποίες συνιστούσε κίνδυνο για την κοινωνία. Ο προσφεύγων υποχρεώθηκε να παραδώσει τα όπλα του στην αστυνομία έναντι πληρωμής. Προσέβαλε την καταχώριση του ονόματός του στα επιχειρησιακά αρχεία, αλλά η προσφυγή του απορρίφθηκε βάσει απόρρητων πληροφοριών που προσκόμισε η αστυνομία. Οι πληροφορίες αυτές δεν γνωστοποιήθηκαν στον προσφεύγοντα.

Τα στοιχεία του φακέλου ήταν καθοριστικής σημασίας για την υπόθεση του προσφεύγοντος διότι οι δικαστές έπρεπε να τα εξετάσουν για να προσδιορίσουν κατά πόσον εμπλεκόταν σε εγκληματική δραστηριότητα. Ο φάκελος της αστυνομίας αποτελούσε το μοναδικό αποδεικτικό στοιχείο της εικαζόμενης επικινδυνότητας του προσφεύγοντος για την κοινωνία. Δεδομένου ότι ο προσφεύγων δεν ενημερώθηκε για τα εις βάρος του αποδεικτικά στοιχεία και δεν είχε τη δυνατότητα να τα αντικρούσει (εν αντιθέσει με την αστυνομία), η διαδικασία έκδοσης απόφασης δεν ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις της κατ' αντιμωλιάν διαδικασίας ούτε στην αρχή της ισότητας των όπλων, και δεν περιελάμβανε επαρκή εχέγγυα για την προστασία των συμφερόντων του προσφεύγοντος. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι αυτό συνιστούσε παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Το δικαίωμα σε αιτιολογημένη απόφαση συνιστά επίσης βασική πτυχή του δικαιώματος σε δίκαιη ακρόαση¹²¹. Η αιτιολογημένη απόφαση αποδεικνύει την προσήκουσα εκδίκαση της υπόθεσης και παρέχει τη δυνατότητα στους διαδίκους να ασκήσουν κατάλληλα και αποτελεσματικά ένδικα μέσα¹²². Τα δικαστήρια δεν υποχρεούνται να παρέχουν λεπτομερείς απαντήσεις σε κάθε επιχείρημα και η υποχρέωση αιτιολόγησης διαφοροποιείται ανάλογα με τη φύση της απόφασης και τις περιστάσεις της υπόθεσης¹²³. Στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, η δίκη με ενόρκους πρέπει να προβλέπει επαρκή

120 ΕΔΔΑ, *Užkauskas κατά Λιθουανίας*, Αριθ. 16965/04, 6 Ιουλίου 2010, σκέψεις 45-51.

121 Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, CCEJ (2008), *Opinion N°11 on «the quality of judicial decisions»*, (Γνωμοδότηση Αριθ. 11 σχετικά με την «ποιότητα των δικαστικών αποφάσεων»), 18 Δεκεμβρίου 2008.

122 ΕΔΔΑ, *Χατζηαναστασίου κατά Ελλάδας*, Αριθ. 12945/87, 16 Δεκεμβρίου 1992, σκέψη 33. Πρβλ. ΕΔΔΑ, *Jodko κατά Λιθουανίας (διάταξη)*, Αριθ. 39350/98, 7 Σεπτεμβρίου 1999. Σχετικά με το δικαίο της ΕΕ, βλ. ΔΕΕ, C-619/10, *Trade Agency Ltd κατά Seramico Investments Ltd*, 6 Σεπτεμβρίου 2012, σκέψη 53.

123 ΕΔΔΑ, *García Ruiz κατά Ισπανίας*, Αριθ. 30544/96, 21 Ιανουαρίου 1999, σκέψη 26.

εχέγγυα ώστε ο κατηγορούμενος να μπορεί να κατανοήσει για ποιον λόγο κριθήκε ένοχος. Τα εχέγγυα αυτά μπορεί να περιλαμβάνουν την παροχή καθοδήγησης από τον δικαστή σχετικά με νομικά ζητήματα ή με τα αποδεικτικά στοιχεία, καθώς και την υποβολή σαφών και αναμφίλεκτων ερωτήσεων από τον δικαστή προς τους ενόρκους¹²⁴.

Στις διαδικασίες ενώπιον αστικών δικαστηρίων, τα δικαστήρια υποχρεούνται να αιτιολογούν επαρκώς τις αποφάσεις τους, ούτως ώστε να παρέχουν στα φυσικά πρόσωπα τη δυνατότητα άσκησης αποτελεσματικών ένδικων μέσων¹²⁵. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο δύναται να παράσχει ικανοποίηση για την πλημμελή αιτιολόγηση κατώτερου δικαστηρίου. Καταρχήν, το δευτεροβάθμιο όργανο μπορεί να εγκρίνει απλώς το σκεπτικό της απόφασης του κατώτερου οργάνου. Ωστόσο, αυτό έχει κριθεί ανεπαρκές σε περιπτώσεις στις οποίες ο κύριος λόγος προσφυγής ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου είναι η ανεπάρκεια του σκεπτικού του κατώτερου δικαστηρίου¹²⁶. Το σκεπτικό του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου πρέπει να αναφέρεται στην ουσία του υπό κρίση ζητήματος κατά τρόπο που να απηχεί δεόντως τον ρόλο του¹²⁷.

Δικαίωμα έφεσης

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, παρότι το Έβδομο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ (το οποίο δεσμεύει μόνο τα συμβαλλόμενα σε αυτό κράτη) προβλέπει ειδικό δικαίωμα για διπλό βαθμό δικαιοδοσίας σε θέματα ποινικού δικαίου¹²⁸, η ΕΣΔΑ δεν εγγυάται δικαίωμα έφεσης σε διαδικασίες ενώπιον αστικών δικαστηρίων. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει επιβεβαιώσει ότι, εφόσον προβλέπεται διαδικασία έφεσης στο πλαίσιο αστικών ή ποινικών διαδικασιών, η εν λόγω διαδικασία διέπεται από τις διατάξεις του Άρθρου 6¹²⁹. **Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ**, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ δεν προβλέπει ειδικό δικαίωμα έφεσης, αλλά κατά την ερμηνεία του Άρθρου 47 πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η νομολογία του ΕΔΔΑ.

124 ΕΔΔΑ, *Taxquet κατά Βελγίου*, Αριθ. 926/05, 16 Νοεμβρίου 2010, σκέψεις 93-100.

125 ΕΔΔΑ, *Suominen κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 37801/97, 1 Ιουλίου 2003, σκέψεις 36-38.

126 ΕΔΔΑ, *Hirvisaari κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 49684/99, 27 Σεπτεμβρίου 2001, σκέψη 32.

127 ΕΔΔΑ, *Hansen κατά Νορβηγίας*, Αριθ. 15319/09, 2 Οκτωβρίου 2014, σκέψεις 71 και εξής.

128 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Έβδομο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 117, 1984, άρθρο 2.

129 Βλ. για παράδειγμα ΕΔΔΑ, *Monnell και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 9562/81 και 9818/82, 2 Μαρτίου 1987, σκέψη 54.

2.3.2. Δημόσια ακρόαση

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, η έννοια της πρόσβασης στη δικαιοσύνη περιλαμβάνει επίσης το δικαίωμα σε δημόσια ακρόαση. Αυτό συμβάλλει στην προαγωγή της εμπιστοσύνης στα δικαστήρια διότι καθιστά ανοικτή και διάφανη την απονομή της δικαιοσύνης¹³⁰. Εν προκειμένω, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αντιστοιχεί στο Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

Εξυπακούεται ότι το δικαίωμα σε δημόσια ακρόαση περιλαμβάνει δικαίωμα προφορικής ακρόασης¹³¹. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, ο κατηγορούμενος θα πρέπει εν γένει να δικαιούται να παραστεί σε ακρόαση πρώτου βαθμού δικαιοδοσίας¹³². Το δικαίωμα σε προφορική ακρόαση είναι σημαντικό διότι ο ενδιαφερόμενος δεν μπορεί να ασκήσει τα άλλα δικαιώματα που προβλέπονται στο Άρθρο 6 παράγραφος 3 της ΕΣΔΑ εάν δεν παρίσταται. Ωστόσο, η αυτοπρόσωπη παρουσία του κατηγορουμένου δεν έχει την ίδια καθοριστική σημασία στη δίκη σε δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας με εκείνη που έχει στην πρωτοβάθμια δίκη. Ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζεται το Άρθρο 6 σε διαδικασίες ενώπιον δευτεροβάθμιων δικαστηρίων εξαρτάται από τα ειδικά χαρακτηριστικά της σχετικής διαδικασίας, πρέπει δε να λαμβάνονται υπόψη το σύνολο της διαδικασίας στην εθνική έννομη τάξη και ο ρόλος του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου σε αυτήν¹³³. Επιπλέον, το δικαίωμα σε προφορική ακρόαση δεν είναι απόλυτο, και ορισμένες περιστάσεις ενδέχεται να δικαιολογούν τη μη αναγνώρισή του, ανάλογα με τη φύση των ζητημάτων που καλείται να κρίνει το δικαστήριο¹³⁴.

130 ΕΔΔΑ, *Pretto κ.λπ. κατά Ιταλίας*, Αριθ. 7984/77, 8 Δεκεμβρίου 1983, σκέψη 21.

131 ΕΔΔΑ, *Allan Jacobsson κατά Σουηδίας (Αριθ. 2)*, Αριθ. 16970/90, 19 Φεβρουαρίου 1998, σκέψη 46. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-399/11, *Stefano Melloni κατά Ministero Fiscal*, 26 Φεβρουαρίου 2013, σκέψη 49.

132 ΕΔΔΑ, *Tierce κ.λπ. κατά Αγίου Μαρίνου*, Αριθ. 24954/94, 24971/94, 24972/94, 25 Ιουλίου 2000, σκέψη 94; ΕΔΔΑ, *Jussila κατά Φινλανδίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 73053/01, 23 Νοεμβρίου 2006, σκέψη 40.

133 ΕΔΔΑ, *Kremzow κατά Αυστρίας*, Αριθ. 12350/86, 21 Σεπτεμβρίου 1993, σκέψεις 58-59. ΕΔΔΑ, *Hermi κατά Ιταλίας* [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 18114/02, 18 Οκτωβρίου 2006, σκέψη 60. Σε σχέση με δίκες οι οποίες διεξάγονται ερήμην του ενδιαφερομένου στην ΕΕ, βλ. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2009), *Απόφαση-Πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου*, της 26ης Φεβρουαρίου 2009, για την τροποποίηση των αποφάσεων-πλαίσια 2002/584/ΔΕΥ, 2005/214/ΔΕΥ, 2006/783/ΔΕΥ, 2008/909/ΔΕΥ και 2008/947/ΔΕΥ και την κατοχύρωση, διά του τρόπου αυτού, των δικονομικών δικαιωμάτων των προσώπων και την προώθηση της εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης αποφάσεων που εκδίδονται ερήμην του ενδιαφερομένου προσώπου στη δίκη, ΕΕ 2009 L 81/24.

134 ΕΔΔΑ, *Kremzow κατά Αυστρίας*, Αριθ. 12350/86, 21 Σεπτεμβρίου 1993, σκέψη 59.

Για παράδειγμα, είναι πιθανόν να μην απαιτείται προφορική ακρόαση εάν δεν εγείρονται ζητήματα αξιοπιστίας ή αμφισβητούμενων πραγματικών περιστατικών τα οποία καθιστούν αναγκαία την προφορική παρουσίαση αποδεικτικών στοιχείων ή την αντεξέταση μαρτύρων¹³⁵. Εάν η διεξαγωγή ποινικής δίκης πραγματοποιείται ερήμην του κατηγορουμένου, και ο κατηγορούμενος αγνοεί από την πλευρά του την κίνηση της διαδικασίας, πρέπει να είναι σε θέση να εξασφαλίσει την έκδοση νέας δικαστικής απόφασης επί του βασίμου της κατηγορίας μόλις λάβει γνώση της κατηγορίας. Στο πλαίσιο των διαδικασιών ενώπιον αστικών δικαστηρίων, ενδέχεται να επιτρέπεται η μη διεξαγωγή ακρόασης σε υποθέσεις στις οποίες εγείρονται περιορισμένου χαρακτήρα νομικά ζητήματα¹³⁶ ή εάν η διαδικασία είναι αποκλειστικά νομικού ή τεχνικού χαρακτήρα¹³⁷. Ωστόσο, κάθε φυσικό πρόσωπο έχει, καταρχήν, δικαίωμα σε δημόσια προφορική ακρόαση ενώπιον του πρώτου και μοναδικού δικαστηρίου που θα εξετάσει την υπόθεσή του¹³⁸.

Το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ επιτρέπει ρητώς την απαγόρευση εισόδου του Τύπου και του κοινού στην αίθουσα συνεδριάσεων:

- προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως, ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία·
- όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων· ή
- όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότητα θα ηδύνατο να παραβιάσει τα συμφέροντα της δικαιοσύνης.

Η επιβολή περιορισμών μπορεί επίσης να δικαιολογείται από την ανάγκη προστασίας του επαγγελματικού απορρήτου¹³⁹. Η προστασία των παιδιών προβλέπεται ρητώς και μπορεί να αποκλειστεί ολόκληρη κατηγορία διαδικασιών λόγω της ανάγκης προστασίας τους¹⁴⁰.

135 ΕΔΔΑ, *Jussila κατά Φινλανδίας* [Τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 73053/01, 23 Νοεμβρίου 2006, σκέψεις 41-42 και 47-48.

136 ΕΔΔΑ, *Valoná, Slezák και Slezák κατά Σλοβακίας*, Αριθ. 44925/98, 1 Ιουνίου 2004, σκέψεις 65-68.

137 ΕΔΔΑ, *Koottummel κατά Αυστρίας*, Αριθ. 49616/06, 10 Δεκεμβρίου 2009, σκέψη 19.

138 ΕΔΔΑ, *Becker κατά Αυστρίας*, Αριθ. 19844/08, 11 Ιουνίου 2015, σκέψη 39.

139 ΕΔΔΑ, *Diennet κατά Γαλλίας*, Αριθ. 18160/91, 26 Σεπτεμβρίου 1995, σκέψεις 34-35.

140 ΕΔΔΑ, *B. και P. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 36337/97 και 35974/97, 24 Απριλίου 2001, σκέψεις 37-38.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Khrabrona κατά Ρωσίας*¹⁴¹, η προσφεύγουσα ήταν εκπαιδευτικός στη Μόσχα ώσπου απολύθηκε τον Φεβρουάριο του 2002, κατόπιν διαφωνίας με μαθητή κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Άσκησε αγωγή κατά του σχολείου, ζητώντας αποζημίωση και αποκατάσταση, και ακολούθως προσέφυγε στο ΕΔΔΑ ισχυριζόμενη ότι η διαδικασία δεν ήταν δίκαιη. Συγκεκριμένα, κατήγγειλε τη μη διεξαγωγή δημόσιας ακρόασης από το εθνικό δικαστήριο προς το συμφέρον των εμπλεκόμενων ανηλίκων.

Το ΕΔΔΑ έκρινε αόριστους τους λόγους που επικαλέστηκε το εθνικό δικαστήριο για τη διεξαγωγή των ακροάσεων κεκλεισμένων των θυρών. Το σκεπτικό άφηνε να εννοηθεί ότι η δημόσια ακρόαση θα επηρέαζε δυσμενώς την εκπαίδευση μη προσδιοριζόμενης ομάδας ανηλίκων. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να προσδιορίζουν επαρκείς λόγους οι οποίοι να δικαιολογούν την προστασία της απονομής της δικαιοσύνης από τον δημόσιο έλεγχο, ο οποίος συνιστά εχέγγυο ζωτικής σημασίας κατά της αυθαιρεσίας. Ωστόσο, αυτό δεν έγινε κατά τον προσήκοντα τρόπο στη συγκεκριμένη υπόθεση. Η επακόλουθη δημόσια ακρόαση ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου δεν επέφερε ικανοποιητική λύση ως προς την εν λόγω παράβαση, διότι δεν είχε την απαιτούμενη εμβέλεια· συγκεκριμένα, το δευτεροβάθμιο δικαστήριο δεν εξέτασε εκ νέου τους μάρτυρες. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι αυτό συνιστούσε προσβολή του δικαιώματος σε δημόσια ακρόαση βάσει του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Προβλέπεται επίσης η δυνατότητα παραίτησης από το δικαίωμα σε δημόσια ακρόαση· η παραίτηση πρέπει να εκφράζεται αυτοβούλως, με σαφή τρόπο και να μην αντιβαίνει σε σημαντικό δημόσιο συμφέρον. Για παράδειγμα, σε περίπτωση που ο κατηγορούμενος δεν παραστεί αυτοπροσώπως στη δίκη, δεν υφίσταται παραβίαση εάν έχει ενημερωθεί για την ημερομηνία και τον τόπο της δίκης ή εάν την υπεράσπισή του έχει αναλάβει δικηγόρος τον οποίο έχει εξουσιοδοτήσει για τον σκοπό αυτό¹⁴².

141 ΕΔΔΑ, *Khrabrona κατά Ρωσίας*, Αριθ. 18498/04, 2 Οκτωβρίου 2012, σκέψεις 50-53.

142 ΕΔΔΑ, *Håkansson και Sturesson κατά Σουηδίας*, Αριθ. 11855/85, 21 Φεβρουαρίου 1990, σκέψη 66· ΔΕΕ, C-399/11, *Stefano Melloni κατά Ministero Fiscal*, 26 Φεβρουαρίου 2013, σκέψη 49.

2.4. Άλλες οδοί πρόσβασης στη δικαιοσύνη

Κύρια σημεία

- Η πρόσβαση στους μηχανισμούς της δικαιοσύνης μπορεί να περιλαμβάνει μη δικαιοδοτικά όργανα, όπως εθνικά θεσμικά όργανα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, φορείς ισότητας, αρχές προστασίας προσωπικών δεδομένων ή συνηγόρους του πολίτη.
- Τα διοικητικά, μη δικαιοδοτικά όργανα μπορούν να προαγάγουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη παρέχοντας ταχύτερους τρόπους εξασφάλισης διορθωτικών μέτρων ή επιτρέποντας την άσκηση συλλογικών αγωγών. Ωστόσο, δεν πρέπει να προέχουν έναντι του δικαιώματος πρόσβασης ενός φυσικού προσώπου σε δικαστήριο και πρέπει να υπόκεινται εν γένει σε δικαστική εποπτεία.
- Οι διαδικασίες εναλλακτικής επίλυσης διαφορών (ΕΕΔ), όπως η διαμεσολάβηση και η διαιτησία, αποτελούν εναλλακτικές δυνατότητες πρόσβασης στη δικαιοσύνη μέσω επίσημων δικαιοδοτικών οδών.
- Εάν ο νόμος υποχρεώνει τα μέρη να προσφύγουν σε διαιτησία, το διαιτητικό δικαστήριο πρέπει να συμμορφώνεται με τις διατάξεις του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και του Άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.
- Η ΕΕ έχει προωθήσει τη χρήση της ΕΕΔ με νομοθεσία, όπως την Οδηγία για τη Διαμεσολάβηση στην ΕΕ, καθώς και διάφορες πρωτοβουλίες για την προστασία των καταναλωτών.

2.4.1. Μη δικαιοδοτικά όργανα

Πολλά δικαστικά συστήματα αντιμετωπίζουν αυξανόμενο φόρτο εργασίας και η πρόσβαση στα δικαστήρια μπορεί να είναι δαπανηρή. Μια ευρύτερη θεώρηση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη περιλαμβάνει δικαστήρια, αλλά και μη δικαιοδοτικά όργανα¹⁴³. Σε αυτή την περίπτωση μπορεί να πρόκειται για φορείς ισότητας, διοικητικά και μη δικαιοδοτικά όργανα τα οποία επιλαμβάνονται υποθέσεων διακριτικής μεταχείρισης, εθνικά θεσμικά όργανα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συνηγόρους του πολίτη, αρχές προστασίας

143 FRA (2012), *Bringing rights to life: The fundamental rights landscape of the European Union*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

προσωπικών δεδομένων, επιθεωρήσεις εργασίας και ειδικά δικαστήρια¹⁴⁴. Τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν συστήσει ορισμένους από τους φορείς αυτούς βάσει ειδικών νομοθετικών απαιτήσεων της ΕΕ – για παράδειγμα, οι φορείς για τη φυλετική ή εθνοτική ισότητα και για την ισότητα των φύλων συστάθηκαν βάσει της Οδηγίας περί Φυλετικής Ισότητας¹⁴⁵, και οι εθνικές αρχές προστασίας των προσωπικών δεδομένων βάσει της Οδηγίας για την Προστασία των Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα¹⁴⁶.

Οι οιονεί δικαστικές διαδικασίες που κινούνται ενώπιον μη δικαιοδοτικών οργάνων – συχνά με τη μορφή διαμεσολάβησης (βλ. **Ενότητα 2.4.2** για την εναλλακτική επίλυση διαφορών)– μπορεί να παρέχουν στους προσφεύγοντες ταχύτερες, λιγότερο τυπικές και οικονομικότερες εναλλακτικές λύσεις. Ωστόσο, στην πλειονότητά τους, τα μη δικαιοδοτικά όργανα δεν έχουν εξουσία έκδοσης δεσμευτικών αποφάσεων (στις εξαιρέσεις περιλαμβάνονται, για παράδειγμα, οι αρχές προστασίας δεδομένων και ορισμένοι φορείς ισότητας), και οι εξουσίες τους όσον αφορά την επιδίκαση αποζημίωσης είναι εν γένει περιορισμένες.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι μη δικαιοδοτικό όργανο του εθνικού δικαίου μπορεί να θεωρηθεί δικαστήριο εφόσον είναι σαφές ότι ασκεί δικαιοδοτικά καθήκοντα και παρέχει τις δικονομικές εγγυήσεις που προβλέπονται στο Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όπως αμεροληψία και ανεξαρτησία (βλ. **Ενότητα 2.1.2**)¹⁴⁷. Σε διαφορετική περίπτωση, το μη δικαιοδοτικό όργανο πρέπει να τελεί υπό την εποπτεία δικαιοδοτικού οργάνου το οποίο διαθέτει πλήρη δικαιοδοσία και πληροί τις απαιτήσεις του Άρθρου 6¹⁴⁸.

Τα διοικητικά, μη δικαιοδοτικά όργανα μπορούν επίσης να προαγάγουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη επιτρέποντας την άσκηση συλλογικών αγωγών

144 Βλ. ΗΕ, Γενική Συνέλευση (1993), (Ψήφισμα A/RES/48/134 σχετικά με τα εθνικά όργανα πρόωθησης και προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, 20 Δεκεμβρίου 1993 (Αρχές των Παρισίων), Παράρτημα.

145 Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, ΕΕ 2000 L 180 (Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα).

146 Οδηγία 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Οκτωβρίου 1995, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, ΕΕ 1995 L 281 (Οδηγία για την Προστασία των Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα).

147 ΕΔΔΑ, *Oleksandr Volkov κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 21722/11, 9 Ιανουαρίου 2013, σκέψεις 88-91.

148 ΕΔΔΑ, *Zumtobel κατά Αυστρίας*, Αριθ. 12235/86, 21 Σεπτεμβρίου 1993, σκέψεις 29-32.

ή αναφορών. Παρέχουν τη δυνατότητα στους προσφεύγοντες να ενώσουν τις δυνάμεις τους ώστε πολλές μεμονωμένες αξιώσεις που αφορούν την ίδια υπόθεση να συνδυαστούν για την άσκηση ενιαίας αγωγής ενώπιον δικαστηρίου¹⁴⁹. Με τον τρόπο αυτό οργανώσεις, όπως οι ΜΚΟ, μπορούν να υποβάλουν καταγγελίες για λογαριασμό φυσικών προσώπων.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη σε υποθέσεις διακριτικής μεταχείρισης

Στην Ιταλία, ο φορέας ισότητας που ασχολείται με τις διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής – η Εθνική Υπηρεσία για την Καταπολέμηση των Φυλετικών Διακρίσεων– δημιούργησε γραφεία για την καταπολέμηση των διακρίσεων και σημεία επαφής σε ορισμένες τοποθεσίες σε συνεργασία με τοπικές αρχές και ΜΚΟ. Επιπλέον, υπάρχουν σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο σύμβουλοι σε θέματα ισότητας, οι οποίοι εξετάζουν τις διακρίσεις λόγω φύλου· αποστολή τους είναι η παραλαβή καταγγελιών και η παροχή συμβουλών και υπηρεσιών διαμεσολάβησης. Συνεργάζονται δε με επιθεωρητές εργασίας, οι οποίοι έχουν ανακριτικές εξουσίες για την εξακρίβωση των πραγματικών περιστατικών σε υποθέσεις διακριτικής μεταχείρισης. Διαθέτουν επίσης δικαιοπρακτική ικανότητα ενώπιον των δικαστηρίων σε υποθέσεις με συλλογικό αντίκτυπο, όταν δεν είναι δυνατή η ταυτοποίηση μεμονωμένων θυμάτων.

Πηγή: FRA (2012), Access to justice in cases of discrimination in the EU – Steps to further equality, σ. 28.

2.4.2. Εναλλακτική επίλυση διαφορών

Ος εναλλακτική επίλυση διαφορών (ΕΕΔ) νοούνται οι διαδικασίες επίλυσης διαφορών –όπως η διαμεσολάβηση και η διαιτησία– οι οποίες παρέχουν

149 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), Σύσταση, της 11ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές αρχές εφαρμοστέες στους μηχανισμούς συλλογικών αγωγών παράλειψης και αποζημίωσης στα κράτη μέλη όσον αφορά παραβιάσεις αναγνωριζόμενων από το ενωσιακό δίκαιο δικαιωμάτων, ΕΕ 2013 L 201. Βλ. επίσης, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Γενική Διεύθυνση Εσωτερικών Πολιτικών της Ένωσης (2011), *Overview of existing collective redress schemes in EU Member States (Επισκόπηση υφιστάμενων συστημάτων συλλογικής έννομης προστασίας στα κράτη μέλη της ΕΕ)*, Βρυξέλλες, Ιούλιος 2011.

εξωδικαστικές λύσεις σε διαφορές¹⁵⁰. Οι διαδικασίες ΕΕΔ μπορούν να βελτιώσουν την αποδοτικότητα της δικαιοσύνης μειώνοντας τον φόρτο εργασίας των δικαστηρίων και παρέχοντας στα φυσικά πρόσωπα τη δυνατότητα επίλυσης των διαφορών τους με οικονομικά αποδοτικό τρόπο¹⁵¹. Επιπλέον του χαμηλότερου κόστους που συνεπάγονται, μπορούν να είναι επωφελείς για τα φυσικά πρόσωπα μειώνοντας τη διάρκεια και το άγχος των διαδικασιών. Η ιστορική πορεία και η χρήση της ΕΕΔ είναι διαφορετική ανά την Ευρώπη. Ορισμένα από τα μη δικαιοδοτικά όργανα που αναφέρονται στην **Ενότητα 2.4.1** εφαρμόζουν συχνά διαδικασίες ΕΕΔ.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Χρήση της διαμεσολάβησης σε διαδικασίες οικογενειακού δικαίου

Οι περισσότερες χώρες θεωρούν επωφελή την επίλυση των οικογενειακών διαφορών μέσω διαμεσολάβησης αντί της προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου. Στην Κροατία, οι γονείς που εμπλέκονται σε διαφορές διαζυγίου και επιμέλειας υποχρεούνται να επιχειρούν την επίλυσή τους μέσω της διαμεσολάβησης. Τη διαμεσολάβηση αναλαμβάνουν ψυχολόγοι από κέντρα κοινωνικής πρόνοιας.

Η διαμεσολάβηση συνδυάζεται ενίοτε και με άλλα καθήκοντα. Στην Εσθονία, για παράδειγμα, ειδικός σε θέματα διατροφής παιδιών παρέχει στους γονείς υπηρεσίες διαμεσολάβησης κατά τα πρώτα στάδια της δίκης. Στη Γερμανία, ο συνήγορος του παιδιού παρέχει συνδρομή γονικής διαμεσολάβησης.

Πηγή: FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children’s participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*, σ. 47.

Στο ΣτΕ, η διαμεσολάβηση στο πλαίσιο διαδικασιών ενώπιον αστικών δικαστηρίων έχει οριστεί ως διαδικασία επίλυσης διαφορών στην οποία τα μέρη διαπραγματεύονται για την επίτευξη συμφωνίας με τη βοήθεια

¹⁵⁰ Για παράδειγμα, βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), *Εγγγραφο διαβούλευσης σχετικά με τη χρήση της εναλλακτικής επίλυσης διαφορών (ΕΕΔ) για τη ρύθμιση διαφορών που σχετίζονται με εμπορικές συναλλαγές και πρακτικές στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, παράγραφος 6.

¹⁵¹ Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2014), *Report on «European judicial systems – Edition 2014 (2012 data): efficiency and quality of justice»*, (Έκθεση σχετικά με τα «Ευρωπαϊκά δικαστικά συστήματα – Έκδοση 2014 (δεδομένα 2012) : αποτελεσματικότητα και ποιότητα της δικαιοσύνης») Κεφάλαιο 6, αναφέρεται στο ΕΔΔΑ, *Μοτζίονιέ κατά Κροατίας*, Αριθ. 11239/11, 26 Μαρτίου 2015, σκέψη 33.

διαμεσολαβητή¹⁵². Στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, η διαμεσολάβηση έχει οριστεί ως διαδικασία στην οποία αμερόληπτος διαμεσολαβητής βοηθά – με τη συγκατάθεση αμφοτέρων των μερών– το θύμα και τον δράστη να συμμετάσχουν ενεργά στην επίλυση των ζητημάτων που ανακύπτουν από την εγκληματική πράξη¹⁵³. Κατ’ ελάχιστον, η διαιτησία περιλαμβάνει ένα πρόσωπο το οποίο καλείται, βάσει συμφωνίας διαιτησίας, να εκδώσει νομικά δεσμευτική απόφαση σε διαφορά που υποβάλλεται σε αυτό από τα συμβαλλόμενα στη συμφωνία μέρη¹⁵⁴. Σημειώνεται ότι η μη εκτέλεση τελεσίδικης διαιτητικής απόφασης μπορεί να συνιστά παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ¹⁵⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Suda κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*¹⁵⁶, ο προσφεύγων ήταν μειοψηφών μέτοχος ανώνυμης εταιρείας (C.). Τον Νοέμβριο του 2003, η πλειοψηφία της γενικής συνέλευσης της εταιρείας αποφάσισε τη λύση της C. χωρίς εκκαθάριση, και ο έλεγχος των περιουσιακών της στοιχείων ανατέθηκε στο βασικό της μέτοχο (E.). Η αξία εξαγοράς των μετοχών των μειοψηφούντων μετόχων, συμπεριλαμβανομένου του προσφεύγοντος, είχε οριστεί βάσει σύμβασης. Ρήτρα διαιτησίας στη σύμβαση προέβλεπε ότι τυχόν επανεξέταση της αξίας εξαγοράς θα αποτελούσε αντικείμενο διαιτησίας και όχι τακτικής διαδικασίας ενώπιον δικαστηρίου· η συμφωνία υπαγωγής σε διαιτησία

- 152 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2002), *Σύσταση Rec(2002)10 σχετικά με τη διαμεσολάβηση σε αστικές υποθέσεις*, 18 Σεπτεμβρίου 2002, αρχή 1. Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1998), *Σύσταση Rec(98)1 σχετικά με την οικογενειακή διαμεσολάβηση*, 21 Ιανουαρίου 1998· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2001), *Σύσταση Rec(2001)9 σχετικά με τις εναλλακτικές στη δίκη μεταξύ διοικητικών αρχών και ιδιωτών*, 5 Σεπτεμβρίου 2001· Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2007), *Analysis on assessment of the impact of Council of Europe recommendations concerning mediation (Ανάλυση της αξιολόγησης της επίδρασης των συστάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με τη διαμεσολάβηση)*· Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2007), *Guidelines for a better implementation of the existing recommendation on alternatives to litigation between administrative authorities and private parties (Κατευθυντήριες γραμμές για καλύτερη εφαρμογή της υπάρχουσας σύστασης σχετικά με τις εναλλακτικές στη δίκη μεταξύ διοικητικών αρχών και ιδιωτών)*.
- 153 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1999), *Σύσταση Rec(99)19 σχετικά με τη διαμεσολάβηση σε ποινικές υποθέσεις*, 15 Σεπτεμβρίου 1999.
- 154 Συμβούλιο της Ευρώπης, Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση Ποινικού δικαίου για τη Διαφορά, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 191, 2003, Άρθρο 1. Δεν έχει κυρωθεί ευρέως. Βλ. επίσης, ΗΕ, Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για το Διεθνές Εμπορικό Δίκαιο (UNCITRAL) (1985), *UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration*, 11 Δεκεμβρίου 1985 (όπως τροποποιήθηκε το 2006).
- 155 ΕΔΔΑ, *Regent Company κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 773/03, 3 Απριλίου 2008, σκέψη 60.
- 156 ΕΔΔΑ, *Suda κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 1643/06, 28 Οκτωβρίου 2010.

συνήφθη μεταξύ της C. και του E. Ο προσφεύγων κίνησε διάφορες δικαστικές διαδικασίες σε εθνικό επίπεδο, επιδιώκοντας την επανεξέταση και την ακύρωση της αξιας εξαγοράς, αλλά αυτές δεν ευοδώθηκαν.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η συμφωνία για την επίλυση των διαφορών δεν ήταν αρκετά σαφής ώστε να συνιστά παραίτηση από το δικαίωμα προσφυγής σε δικαστήριο και ότι, εάν οι συμβαλλόμενοι υποχρεούνταν να προσφύγουν σε διαιτησία, το διαιτητικό δικαστήριο έπρεπε να πληροί τις προϋποθέσεις του Άρθρου 6. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 επειδή η διαιτητική διαδικασία δεν πληρούσε δύο θεμελιώδεις απαιτήσεις: i) η ρήτρα διαιτησίας ανέθετε αποφασιστικές εξουσίες σε διαιτητές ανώνυμης εταιρείας, οι οποίοι δεν συνιστούσαν νομίμως συσταθέν διαιτητικό δικαστήριο · και ii) η διαιτητική διαδικασία δεν προέβλεπε δημόσια ακρόαση, ο δε προσφεύγων δεν είχε παραιτηθεί καθ' ουδένα τρόπο από το συγκεκριμένο δικαίωμα.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η διαμεσολάβηση περιγράφεται ως διαρθρωμένη διαδικασία στην οποία τα μέρη μιας διαφοράς επιχειρούν εκουσίως να καταλήξουν σε συμφωνία με τη βοήθεια διαμεσολαβητή¹⁵⁷. Η ΕΕ έχει εκδώσει αρκετές πράξεις για την προώθηση της χρήσης της ΕΕΔ. Για παράδειγμα, η Οδηγία για τη Διαμεσολάβηση στην ΕΕ υποστηρίζει τη χρήση της διαμεσολάβησης για την επίλυση διασυνοριακών διαφορών σε ορισμένες αστικές και εμπορικές υποθέσεις¹⁵⁸. Η οδηγία δεν εφαρμόζεται σε φορολογικές, τελωνειακές ή διοικητικές υποθέσεις ούτε σε διαφορές σχετικές με την ευθύνη του κράτους· επίσης, δεν εφαρμόζεται σε τομείς του εργατικού και του οικογενειακού δικαίου στους οποίους τα μέρη δεν μπορούν να αποφασίζουν ελεύθερα σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους βάσει του εφαρμοστέου δικαίου, για παράδειγμα, όσον αφορά θέματα καθεστώτος. Η οδηγία δεν καθιστά τη διαμεσολάβηση υποχρεωτική για τα μέρη. Πράγματι, σκοπός της είναι η διευκόλυνση της πρόσβασης στην ΕΕΔ και η προώθηση

157 *Οδηγία 2008/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Μαΐου 2008, για ορισμένα θέματα διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις* (Οδηγία για τη Διαμεσολάβηση), ΕΕ 2008 L 136, Άρθρο 3. Δεν εφαρμόζεται στη Δανία.

158 *Αυτόθι*. Βάσει του Άρθρου 2 παράγραφος 1, ως «διασυνοριακή διαφορά» νοείται εκείνη κατά την οποία τουλάχιστον ένα από τα μέρη κατοικεί μονίμως ή διαμένει συνήθως σε κράτος μέλος διαφορετικό από εκείνο οποιουδήποτε άλλου μέρους κατά την ημερομηνία στην οποία: i) τα μέρη συμφωνούν να προσφύγουν σε διαδικασία διαμεσολάβησης αφότου ανέκυψε η διαφορά· ii) διετάχθη η διαμεσολάβηση ή τα μέρη κλήθηκαν σε διαμεσολάβηση από το δικαστήριο· ή iii) υφίσταται υποχρέωση διαμεσολάβησης δυνάμει του εθνικού δικαίου.

του φιλικού διακανονισμού διαφορών μέσω της διαμεσολάβησης¹⁵⁹. Η οδηγία αποσκοπεί επίσης στην εξασφάλιση ισόρροπης σχέσης μεταξύ της διαμεσολάβησης και των δικαστικών διαδικασιών τονίζοντας παράλληλα ότι τα μέρη της διαφοράς δεν εμποδίζονται να ασκήσουν το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστικό σύστημα¹⁶⁰.

Η ΕΕ έχει εκδώσει επίσης νομοθεσία για την ΕΕΔ στον τομέα της προστασίας των καταναλωτών¹⁶¹. Σύμφωνα με τις διατάξεις μίας οδηγίας και ενός κανονισμού για την ΕΕΔ σε καταναλωτικές διαφορές, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να προωθούν και να θεσπίζουν συστήματα τα οποία επιτρέπουν την αποτελεσματική και ταχεία εξέταση καταναλωτικών διαφορών¹⁶². Σκοπός της οδηγίας είναι να διασφαλιστεί ο ορισμός αρχών σε εθνικό επίπεδο για την τήρηση και την παρακολούθηση καταλόγου παρόχων υπηρεσιών ΕΕΔ που πληρούν τις απαιτήσεις της οδηγίας. Οι πάροχοι υπηρεσιών ΕΕΔ πρέπει να διατηρούν επικαιροποιημένους τους ιστοτόπους τους και να παρέχουν υπηρεσίες δωρεάν ή έναντι συμβολικού τέλους. Τα κράτη μέλη όφειλαν να μεταφέρουν την οδηγία στο εθνικό δίκαιο έως τον Ιούλιο του 2015.

Ο κανονισμός προβλέπει τη δημιουργία ηλεκτρονικής, διαδραστικής πύλης (της πλατφόρμας HEΔ) για την εξωδικαστική επίλυση συμβατικών διαφορών, π.χ. μέσω ηλεκτρονικής διαμεσολάβησης. Ο κανονισμός ισχύει για καταναλωτές και εμπόρους σε εγχώριες και διασυνοριακές διαφορές και σε ορισμένες διαδικασίες επίλυσης διαφορών που κινούνται κατά καταναλωτών από εμπόρους. Μόλις οι καταναλωτές της ΕΕ υποβάλουν ηλεκτρονικά τη διαφορά τους, συνδέονται με εθνικούς παρόχους υπηρεσιών ΕΕΔ, οι οποίοι τους βοηθούν στην επίλυσή της¹⁶³. Τα κράτη μέλη πρέπει να προτείνουν ένα

159 *Αυτόθι*, Άρθρο 1. Για εξέταση των επιπτώσεων της οδηγίας, βλ. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2014), *'Rebooting' the Mediation Directive: assessing the limited impact of its implementation and proposing measures to increase the number of mediations in the EU*, Βρυξέλλες, Ευρωπαϊκή Ένωση.

160 *Αυτόθι*, Άρθρο 5 παράγραφος 2.

161 Το Άρθρο 38 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπει ότι «οι πολιτικές της Ένωσης διασφαλίζουν υψηλό επίπεδο προστασίας του καταναλωτή».

162 Βλ. Οδηγία 2013/11/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Μαΐου 2013, για την εναλλακτική επίλυση καταναλωτικών διαφορών και για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΚ) Αριθ. 2006/2004 και της Οδηγίας 2009/22/ΕΚ, ΕΕ L 165 (Οδηγία ΕΕΚΔ), και Κανονισμό (ΕΕ) Αριθ. 524/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Μαΐου 2013, για την ηλεκτρονική επίλυση καταναλωτικών διαφορών και για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΚ) Αριθ. 2006/2004 και της Οδηγίας 2009/22/ΕΚ, ΕΕ L 165 (Κανονισμός για την ΗΕΚΔ).

163 Βλ. Κανονισμό για την ΗΕΚΔ.

σημείο επαφής ηλεκτρονικής επίλυσης διαφορών (HEΔ), το οποίο παρέχει συνδρομή στην επίλυση διαφορών που υποβάλλονται μέσω της πλατφόρμας HEΔ. Οι έμποροι που δραστηριοποιούνται μέσω του διαδικτύου οφείλουν να ενημερώνουν τους πελάτες για τη δυνατότητα ΕΕΔ και να παρέχουν στον ιστότοπό τους σύνδεσμο προς την πλατφόρμα HEΔ. Ο μηχανισμός τίθεται σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2016. Περισσότερες πρωτοβουλίες ηλεκτρονικής δικαιοσύνης εξετάζονται στην **Ενότητα 8.5**.

Λόγω της αυξανόμενης απήχησης της διαμεσολάβησης ως δυνητικά αποδοτικού από άποψη κόστους και χρόνου μηχανισμού, ορισμένα κράτη προέβησαν στη θέσπιση υποχρεωτικών μηχανισμών. Στην υπόθεση που ακολουθεί περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο το ΔΕΕ διασφάλισε τη συμμόρφωση των εν λόγω υποχρεωτικών μηχανισμών με την αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.*¹⁶⁴, το ΔΕΕ εξέτασε τέσσερις συνεκδικαζόμενες προδικαστικές παραπομπές από το ειρηνοδικείο της Ischia οι οποίες αφορούσαν ρήτρες βάσει των οποίων η απόπειρα εξώδικου συμβιβασμού αποτελούσε υποχρεωτική προϋπόθεση του παραδεκτού της άσκησης ορισμένων ένδικων βοηθημάτων σε εθνικά δικαστήρια. Οι ρήτρες αυτές θεσπίστηκαν κατά τη μεταφορά στο εθνικό δίκαιο της Οδηγίας 2002/22/ΕΚ για την καθολική υπηρεσία και τα δικαιώματα των χρηστών όσον αφορά δίκτυα και υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Το ειρηνοδικείο ζήτησε από το ΔΕΕ να αποφανθεί σχετικά με το αν η αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας απαγορεύει την υποχρεωτική διαμεσολάβηση.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι η αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας δεν απαγορεύει την υποχρεωτική διαμεσολάβηση, εφόσον πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις: i) η διαδικασία δεν πρέπει να καταλήγει σε δεσμευτική για τα εμπλεκόμενα μέρη απόφαση· ii) δεν καθυστερεί ουσιαδώς την άσκηση ενδίκου βοηθήματος· iii) αναστέλλει την παραγραφή των οικείων δικαιωμάτων· iv) δεν προκαλεί έξοδα, ή προκαλεί ελάχιστα έξοδα, στα ενδιαφερόμενα μέρη· v) η ηλεκτρονική οδός δεν

¹⁶⁴ ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08 έως C-320/08, *Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.*, 18 Μαρτίου 2010, σκέψη 67.

αποτελεί το μοναδικό μέσο πρόσβασης στην εν λόγω διαδικασία συμβιβασμού· και vi) είναι δυνατή η λήψη προσωρινών μέτρων σε εξαιρετικές περιπτώσεις.

Μηχανισμοί ΕΕΔ είναι επίσης διαθέσιμοι στον τομέα του ποινικού δικαίου. Σύσταση του ΣΤΕ παρέχει καθοδήγηση σχετικά με τη χρήση της διαμεσολάβησης σε ποινικές υποθέσεις¹⁶⁵. Προτού συμφωνήσουν στη διαμεσολάβηση, τα μέρη πρέπει να έχουν ενημερωθεί πλήρως για τα δικαιώματά τους, τη φύση της διαδικασίας διαμεσολάβησης και τις πιθανές συνέπειες της απόφασής τους¹⁶⁶. Ούτε το θύμα ούτε ο δράστης πρέπει να παροτρύνονται με αθέμιτο τρόπο να αποδεχθούν τη διαμεσολάβηση¹⁶⁷, για παράδειγμα, μέσω εξαναγκασμού από τον εισαγγελέα ή λόγω μη λήψης νομικών συμβουλών. Ωστόσο, η διαμεσολάβηση σε ποινικές υποθέσεις δεν ενδεικνύεται πάντοτε. Για παράδειγμα, η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας απαγορεύει στον συγκεκριμένο τομέα την υποχρεωτική εναλλακτική επίλυση διαφορών, μεταξύ άλλων μέσω της διαμεσολάβησης και του συμβιβασμού¹⁶⁸.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, η οδηγία για τα δικαιώματα των θυμάτων προβλέπει το δικαίωμα των θυμάτων σε διασφαλίσεις στο πλαίσιο υπηρεσιών αποκαταστατικής δικαιοσύνης¹⁶⁹. Τα δικαιώματα των θυμάτων εγκληματικών πράξεων εξετάζονται περαιτέρω στην **Ενότητα 8.2**.

165 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1999), Σύσταση Rec(99)19 σχετικά με τη διαμεσολάβηση σε ποινικές υποθέσεις, 15 Σεπτεμβρίου 1999.

166 *Αυτόθι*, παράγραφος 10.

167 *Αυτόθι*, παράγραφος 11.

168 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση σχετικά με την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης), Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 210, 2011.

169 Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλασιού 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου, ΕΕ 2012 L 315, Άρθρο 12. Βλ. ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-483/09 και C-1/10, *Ποινικές δίκες κατά Magatte Gueye και Valentin Salmerón Sánchez*, 15 Σεπτεμβρίου 2011, σκέψη 74, και C-205/09, *Ποινική δίκη κατά Emil Eredics και Mária Vassné Sági*, 21 Οκτωβρίου 2010, σκέψη 40. Βλ. επίσης ΗΕ, Μονάδα για την προώθηση των γυναικών (DAW) της Υπηρεσίας Οικονομικών και Κοινωνικών Υποθέσεων (2009), *Handbook for Legislation on Violence against Women*, Νέα Υόρκη, Ηνωμένα Έθνη.

3

Ευεργέτημα της πενίας

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣΤΕ
Ευεργέτημα της πενίας σε μη ποινικές διαδικασίες		
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)</p> <p>ΔΕΕ, C-279/09, <i>DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH κατά Bundesrepublik Deutschland</i>, 2010</p> <p>Οδηγία για το ευεργέτημα πενίας (2003/8/ΕΚ)</p> <p>Κανονισμός Αριθ. 604/2013, Άρθρο 27 παράγραφοι 5 και 6</p>	<p>Πεδίο εφαρμογής</p> <p>Κριτήρια εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου και του βασίμου του ένδικου βοηθήματος</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 1</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Airey κατά Ιρλανδίας</i>, Αριθ. 6289/73, 1979</p> <p>Ευρωπαϊκή Συμφωνία για τη Διαβίβαση των Αιτήσεων Δικαστικής Αρωγής, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 92, 1977</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>McVicar κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i>, Αριθ. 46311/99, 2002</p>
Ευεργέτημα της πενίας σε ποινικές διαδικασίες		
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 48 παράγραφος 2 (τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης)</p>	<p>Πεδίο εφαρμογής</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ)</p>

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣΤΕ
	Κριτήριο εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου	ΕΔΔΑ, <i>Tsongo Tsonen κατά Βουλγαρίας</i> (Αριθ. 2), Αριθ. 2376/03, 2010 ΕΔΔΑ, <i>Twalib κατά Ελλάδας</i> , Αριθ. 24294/94, 1998
	Κριτήριο περί εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης	ΕΔΔΑ, <i>Zdravko Stanev κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 32238/04, 2012

Η πρόσβαση στο ευεργέτημα της πενίας αποτελεί σημαντικό στοιχείο του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη βάσει του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και του Άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το δικαίωμα στο ευεργέτημα της πενίας διασφαλίζει αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε φυσικά πρόσωπα τα οποία δεν διαθέτουν επαρκείς οικονομικούς πόρους για να καλύψουν τα έξοδα των δικαστικών υποθέσεων, όπως δικαστικά τέλη ή έξοδα νομικής εκπροσώπησης (το δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση αναλύεται στο [Κεφάλαιο 4](#)).

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, το ευεργέτημα της πενίας δεν χρειάζεται να λαμβάνει συγκεκριμένη μορφή· τα κράτη δύνανται να αποφασίζουν ελεύθερα με ποιον τρόπο θα εκπληρώσουν τις νομικές υποχρεώσεις τους. Ως εκ τούτου, τα συστήματα αναγνώρισης του ευεργετήματος της πενίας συχνά παρουσιάζουν μείζονες διαφοροποιήσεις¹⁷⁰. Για παράδειγμα, το ευεργέτημα της πενίας μπορεί να συνίσταται σε δωρεάν εκπροσώπηση ή παροχή συνδρομής από δικηγόρο και/ή σε απαλλαγή από την υποχρέωση καταβολής του κόστους της διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένων των δικαστικών τελών¹⁷¹. Οι ρυθμίσεις αυτές μπορούν να συνυπάρχουν με άλλα συμπληρωματικά συστήματα υποστήριξης, όπως υπεράσπιση *pro bono*, κέντρα παροχής νομικών συμβουλών ή ασφάλιση νομικής προστασίας, τα οποία ενδέχεται να χρηματοδοτούνται από το κράτος ή να τελούν υπό τη διαχείριση φορέων του ιδιωτικού τομέα ή ΜΚΟ¹⁷². Στο παρόν κεφάλαιο, το ευεργέτημα της πενίας σε μη ποινικές διαδικασίες ([Ενότητα 3.1](#))

170 ΕΔΔΑ, *Airey κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979, σκέψη 26.

171 ΔΕΕ, C-279/09, *DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH κατά Bundesrepublik Deutschland*, 22 Δεκεμβρίου 2010, σκέψη 48.

172 FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, σ. 47.

και σε ποινικές διαδικασίες (Ενότητα 3.2) εξετάζεται χωριστά λόγω διαφοροποίησης των εφαρμοστέων δικαιωμάτων.

3.1. Ευεργέτημα της πενίας σε μη ποινικές διαδικασίες

Κύρια σημεία

- Το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εγγυώνται το δικαίωμα νομικής συνδρομής σε διαδικασίες ενώπιον αστικών δικαστηρίων. Με τον τρόπο αυτό παρέχεται στα φυσικά πρόσωπα η δυνατότητα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, ανεξάρτητα από την οικονομική τους κατάσταση.
- Το ευεργέτημα της πενίας εξαρτάται εν γένει από την εκπλήρωση των κριτηρίων εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου και του βασιμίου του ένδικου βοηθήματος. Τα κράτη μπορούν να αποφασίζουν κατά πόσον εξυπηρετείται το συμφέρον της δικαιοσύνης από την αναγνώριση του ευεργετήματος της πενίας, λαμβανομένων υπόψη των ακόλουθων παραγόντων: της σημασίας της υπόθεσης για το φυσικό πρόσωπο· της πολυπλοκότητας της υπόθεσης και της ικανότητας του φυσικού προσώπου να εκπροσωπήσει τον εαυτό του.
- Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, η παροχή του ευεργετήματος της πενίας σε νομικά πρόσωπα (π.χ. εταιρείες) δεν είναι καταρχήν αδύνατη, αλλά πρέπει να αξιολογείται υπό το πρίσμα των σχετικών εθνικών κανόνων και της κατάστασης του ενδιαφερομένου νομικού προσώπου.

3.1.1. Πεδίο εφαρμογής

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο (το οποίο απορρέει από το δικαίωμα σε δίκαιη ακρόαση) πρέπει να είναι αποτελεσματικό για όλα τα φυσικά πρόσωπα, ανεξάρτητα από την οικονομική τους κατάσταση. Προς τον σκοπό αυτό, τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα ώστε να διασφαλίζεται ισότιμη πρόσβαση στις διαδικασίες, για παράδειγμα, με τη θέσπιση κατάλληλων συστημάτων αναγνώρισης του ευεργετήματος της πενίας¹⁷³. Το ευεργέτημα της πενίας μπορεί επίσης να διευκολύνει την απονομή της δικαιοσύνης, δεδομένου ότι οι μη

¹⁷³ Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1978), Ψήφισμα 78(8) για το ευεργέτημα της πενίας και τη νομική συμβουλή, 2 Μαρτίου 1978.

εκπροσωπούμενοι διάδικοι έχουν συχνά άγνοια των δικονομικών κανόνων και χρειάζονται σημαντική βοήθεια από τα δικαστήρια, και τούτο μπορεί να συνεπάγεται καθυστερήσεις.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Παροχή του ευεργετήματος της πενίας σε ευάλωτες ομάδες

Στην Ουγγαρία, για τη διασφάλιση της πρόσβασης πολιτών Ρομά στο ευεργέτημα της πενίας, το Υπουργείο Δικαιοσύνης και Επιβολής του Νόμου έχει θέσει σε λειτουργία από το 2001 την Υπηρεσία του Δικτύου κατά της Διακριτικής Μεταχείρισης των Ρομά (*Roma Anti-diszkriminációs Ügyfélszolgálati Hálózat*). Οι δικηγόροι που συμμετέχουν στο δίκτυο παρέχουν δωρεάν νομική αρωγή (παρέχοντας νομικές συμβουλές, συντάσσοντας νομικά έγγραφα, ασκώντας αγωγές και εκπροσωπώντας πελάτες στο δικαστήριο) σε υποθέσεις παραβίασης των δικαιωμάτων των πελατών τους λόγω καταγωγής Ρομά. Το υπουργείο παρέχει τους οικονομικούς πόρους που απαιτούνται για τη λειτουργία του δικτύου (δικηγορικές αμοιβές) και το κόστος της άσκησης αγωγών.

Πηγή: FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, σ. 50.

Κάθε φυσικό πρόσωπο μπορεί να έχει αποτελεσματική πρόσβαση στα δικαστήρια όταν εμφανίζεται ενώπιον ανώτερου δικαστηρίου, εάν η καθοδήγηση που παρέχεται από τους δικονομικούς κανόνες και τις οδηγίες του δικαστηρίου, σε συνδυασμό με κάποιες νομικές συμβουλές και νομική συνδρομή, είναι επαρκής ώστε να του παρέχεται πραγματική δυνατότητα να προβάλλει τα επιχειρήματά του¹⁷⁴. Οι προϋποθέσεις για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής πρόσβασης στα δικαστήρια εξαρτώνται από τα πραγματικά περιστατικά της εκάστοτε υπόθεσης (βλ. επίσης **Ενότητα 4.3** για το δικαίωμα στην αυτοεκπροσώπηση).

Στο πλαίσιο του δικαιού του ΣτΕ δεν προβλέπεται υποχρέωση παροχής του ευεργετήματος της πενίας σε όλες τις διαδικασίες που αφορούν δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα¹⁷⁵ (βλ. **Ενότητα 2.1** για τον ορισμό του εν λόγω όρου). Η μη παροχή συνδρομής από δικηγόρο σε προσφεύγοντα

¹⁷⁴ ΕΔΔΑ, *A. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 35373/97, 17 Δεκεμβρίου 2002, σκέψη 97.

¹⁷⁵ ΕΔΔΑ, *Del Sol κατά Γαλλίας*, Αριθ. 46800/99, 26 Φεβρουαρίου 2002, σκέψη 20.

ενδέχεται να συνιστά παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ εάν η συνδρομή αυτή είναι απαραίτητη για την αποτελεσματική πρόσβαση σε δικαστήριο, είτε επειδή η νομική εκπροσώπηση είναι υποχρεωτική (όπως συμβαίνει σε διάφορους τύπους ένδικων διαφορών) είτε επειδή η διαδικασία που εφαρμόζεται σε μια υπόθεση είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη¹⁷⁶. Τα νομικά συστήματα ενδέχεται να θεσπίζουν διαδικασίες επιλογής προκειμένου να προσδιορίζεται αν το ευεργέτημα της πενίας θα παρέχεται σε αστικές υποθέσεις, αλλά αυτές δεν πρέπει να λειτουργούν με αυθαίρετο ή δυσανάλογο τρόπο ούτε να θίγουν την ουσία του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Για παράδειγμα, η άρνηση παροχής του ευεργετήματος της πενίας με το σκεπτικό ότι η προσφυγή δεν φαινόταν, κατά τον χρόνο κατάθεσής της, να είναι βάσιμη ενδέχεται, σε ορισμένες περιπτώσεις, να θίγει την ίδια την ουσία του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο του προσφεύγοντος¹⁷⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Airey κατά Ιρλανδίας*¹⁷⁸, η προσφεύγουσα υπέβαλε αίτηση δικαστικού χωρισμού από τον σύζυγό της, αλλά δεν μπόρεσε να εξασφαλίσει την έκδοση σχετικής δικαστικής εντολής επειδή δεν ήταν σε θέση να προσλάβει δικηγόρο χωρίς την παροχή του ευεργετήματος της πενίας.

Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι, παρότι το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ δεν προβλέπει ρητώς την παροχή του ευεργετήματος της πενίας σε διαδικασίες ενώπιον αστικών δικαστηρίων, τα κράτη ενδέχεται να υποχρεούνται να το παρέχουν όταν η νομική συνδρομή κρίνεται αναγκαία για την εξασφάλιση αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικαστήριο. Αυτό δεν ισχύει για όλες τις υποθέσεις που αφορούν δικαιώματα και υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα. Πολλά εξαρτώνται από τις ιδιαίτερες περιστάσεις κάθε υπόθεσης. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, οι σχετικοί παράγοντες που συνηγορούσαν υπέρ της παροχής του ευεργετήματος της πενίας ήταν οι εξής: η πολυπλοκότητα της διαδικασίας και των νομικών ζητημάτων· η ανάγκη διαπίστωσης των πραγματικών περιστατικών μέσω

176 ΕΔΔΑ, *P., C. και S. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 56547/00, 16 Ιουλίου 2002, σκέψεις 88-91.

177 ΕΔΔΑ, *Aerts κατά Βελγίου*, Αριθ. 25357/94, 30 Ιουλίου 1998. Σε συνέχεια της απόφασης αυτής, το Βέλγιο τροποποίησε τη νομοθεσία ώστε οι απορρίψεις να περιορίζονται σε προδήλως αβάσιμες αιτήσεις.

178 ΕΔΔΑ, *Airey κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979, σκέψη 26.

αποδεικτικών στοιχείων εμπειρογνώμωνων και της εξέτασης μαρτύρων-το γεγονός ότι επρόκειτο για γαμική διαφορά, με συναισθηματικές προεκτάσεις. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, η παροχή του ευεργετήματος της πενίας σε νομικά πρόσωπα (π.χ. εταιρείες) δεν είναι καταρχήν αδύνατη, αλλά πρέπει να αξιολογείται υπό το πρίσμα των σχετικών εθνικών κανόνων και της κατάστασης της ενδιαφερόμενης εταιρείας. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι, εν προκειμένω, διαπιστώνεται απουσία «συναίνεσης ή έστω παγιωμένης τάσης» στα κράτη μέλη¹⁷⁹. Η ύπαρξη καθεστώτος ευεργετήματος της πενίας το οποίο είναι διαθέσιμο μόνο σε νομικά πρόσωπα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα δεν παραβιάζει το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, εφόσον υφίσταται αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία για τον περιορισμό αυτό (για παράδειγμα, επειδή τα νομικά έξοδα των κερδοσκοπικών εταιρειών μπορούν να εκπίπτουν από τις φορολογικές τους υποχρεώσεις)¹⁸⁰.

Επίσης, στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, η Ευρωπαϊκή Συμφωνία για τη Διαβίβαση των Αιτήσεων Δικαστικής Αρωγής επιτρέπει στα πρόσωπα που έχουν τη συνήθη διαμονή τους σε ένα συμβαλλόμενο κράτος να υποβάλουν αίτηση δικαστικής αρωγής σε αστικές, εμπορικές ή διοικητικές υποθέσεις που εκδικάζονται σε άλλο συμβαλλόμενο κράτος της συμφωνίας¹⁸¹.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπει δικαίωμα δικαστικής αρωγής για όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Το Άρθρο 47 εφαρμόζεται σε διαδικασίες που αφορούν όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ. Στις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη επιβεβαιώνεται ότι η νομική αρωγή πρέπει να είναι διαθέσιμη «στην περίπτωση που η έλλειψή της θα καθιστούσε απρόσφορη την εξασφάλιση πραγματικής προσφυγής» (αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος)¹⁸². Οι επεξηγήσεις σχετικά με το Άρθρο 52 παράγραφος 3 του Χάρτη

179 ΕΔΔΑ, *Granos Organicos Nacionales S.A. κατά Γερμανίας*, Αριθ. 19508/07, 22 Μαρτίου 2012, σκέψεις 47 και 53.

180 ΕΔΔΑ, *VP Diffusion Sarl κατά Γαλλίας*, Αριθ. 14565/04, 26 Αυγούστου 2008.

181 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκή Συμφωνία για τη Διαβίβαση των Αιτήσεων Δικαστικής Αρωγής*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 92, 1977.

182 *Επεξηγήσεις* σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ΕΕ 2007 C303/17.

των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ επιβεβαιώνουν επίσης ότι το Άρθρο 47 αντιστοιχεί στο Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Η ρητή αυτή σύνδεση σημαίνει ότι οι περιπτώσεις που αναφέρονται στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ έχουν εφαρμογή και στο δίκαιο της ΕΕ (βλ. **Κεφάλαιο 1**)¹⁸³.

Εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια να διαπιστώνουν εάν συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την παροχή του ευεργετήματος της πενίας συνιστούν αθέμιτους περιορισμούς στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁸⁴. Οι περιορισμοί δεν πρέπει να αποτελούν «υπέρμετρη και επαχθή επέμβαση θίγουσα την ίδια την ουσία των ούτως διασφαλιζομένων δικαιωμάτων» (βλ. επίσης **Κεφάλαιο 6** για τους θεμιτούς περιορισμούς)¹⁸⁵.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH κατά Bundesrepublik Deutschland*¹⁸⁶, η DEB, πάροχος ενέργειας, είχε την πρόθεση να ασκήσει αγωγή κατά του γερμανικού δημοσίου για την καθυστέρηση μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο δύο οδηγιών, η οποία της προκάλεσε, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της, οικονομικές ζημιές¹⁸⁷. Δήλωσε ότι δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να καλύψει τα δικαστικά τέλη και την αμοιβή του δικηγόρου, ο ορισμός του οποίου ήταν υποχρεωτικός, σύμφωνα με τον εφαρμοστέο κώδικα δικονομίας, λόγω των συγκεκριμένων ζημιών. Οι διάδικοι όφειλαν να μεριμνήσουν για τη νομική εκπροσώπησή τους, αλλά η παροχή του ευεργετήματος της πενίας ήταν διαθέσιμη σε νομικά πρόσωπα μόνο σε «εξαιρετικές περιπτώσεις». Το γερμανικό δικαστήριο παρέπεμψε το ζήτημα στο ΔΕΕ.

183 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Άρθρο 52 παράγραφος 3. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-619/10, *Trade Agency Ltd κατά Seramico Investments Ltd*, 6 Σεπτεμβρίου 2012, σκέψη 52.

184 ΔΕΕ, C-156/12, *GREP GmbH κατά Freistaat Bayern*, 13 Ιουνίου 2012.

185 Σχετικά με τους περιορισμούς των δικαιωμάτων υπεράσπισης, βλ. ΔΕΕ, C-418/11, *Texdata Software GmbH*, 26 Σεπτεμβρίου 2013, σκέψη 84. Βλ. επίσης Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Άρθρο 52 παράγραφος 1.

186 ΔΕΕ, C-279/09, *DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH κατά Bundesrepublik Deutschland*, 22 Δεκεμβρίου 2010, σκέψεις 52-54 και 62.

187 Οδηγία 98/30/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, τη 22ας Ιουνίου 1998, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου, ΕΕ 1998 L 204, και Οδηγία 2003/55/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2003, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά φυσικού αερίου και την κατάργηση της Οδηγίας 98/30/ΕΚ, ΕΕ 2003 L 176.

Το ΔΕΕ εξέτασε τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Επεσήμανε ότι η παροχή του ευεργετήματος της πενίας σε νομικά πρόσωπα δεν αποκλείεται καταρχήν, αλλά πρέπει να εκτιμάται σε σχέση με τους εφαρμοστέους κανόνες και την κατάσταση της ενδιαφερόμενης εταιρείας. Κατά την αξιολόγηση αιτημάτων παροχής του ευεργετήματος της πενίας, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να λαμβάνουν υπόψη: i) το αντικείμενο της διαφοράς· ii) τις εύλογες πιθανότητες νίκης του αιτούντος το ευεργέτημα· iii) το πόσο σοβαρό είναι για τον ίδιο τον αιτούντα το διακύβευμα· iv) την πολυπλοκότητα της εφαρμοστέας νομοθεσίας και διαδικασίας· v) τη δυνατότητα του αιτούντος το ευεργέτημα να υπερασπιστεί αποτελεσματικά την υπόθεσή του· και vi) αν το ύψος των δικαστικών εξόδων ενδέχεται να συνιστά ανυπέρβλητο εμπόδιο στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Όσον αφορά ειδικά τα νομικά πρόσωπα, τα δικαστήρια μπορούν να λαμβάνουν υπόψη: i) τη μορφή του οικείου νομικού προσώπου και τον κερδοσκοπικό ή μη χαρακτήρα του· ii) την οικονομική επιφάνεια των εταίρων ή μετόχων του· και iii) αν μπορούν να εξεύρουν τα αναγκαία για την άσκηση της αγωγής ποσά. Βάσει της αρχής της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας που κατοχυρώνεται με το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, τα νομικά πρόσωπα δεν αποκλείονται από την παροχή του ευεργετήματος της πενίας.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, ειδική παράγωγη νομοθεσία θεσπίζει πρότυπα για την παροχή του ευεργετήματος της πενίας σε διασυνοριακές υποθέσεις αστικού χαρακτήρα¹⁸⁸. Για παράδειγμα, η Οδηγία για το Ευεργέτημα της Πενίας θεσπίζει την αρχή σύμφωνα με την οποία τα πρόσωπα που δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους για να υπερασπιστούν νομικά τα δικαιώματά τους δικαιούνται κατάλληλο ευεργέτημα πενίας¹⁸⁹. Στην οδηγία παρατίθενται οι υπηρεσίες που πρέπει να παρέχονται προκειμένου το ευεργέτημα της πενίας να θεωρείται κατάλληλο: για παράδειγμα, πρόσβαση σε συμβουλές πριν από τη δίκη, νομική αρωγή και εκπροσώπηση ενώπιον του δικαστηρίου

188 Βλ. επίσης Απόφαση 2005/630/ΕΚ της Επιτροπής, της 26ης Αυγούστου 2005, για τη θέσπιση εντύπου για τη διαβίβαση των αιτήσεων παροχής του ευεργετήματος πενίας, κατ' εφαρμογή της Οδηγίας 2003/8/ΕΚ του Συμβουλίου, ΕΕ 2005 L 225 και Απόφαση 2004/844/ΕΚ της Επιτροπής, της 9ης Νοεμβρίου 2004, για θέσπιση εντύπου για τη διαβίβαση των αιτήσεων ευεργετήματος πενίας κατ' εφαρμογή της οδηγίας 2003/8/ΕΚ του Συμβουλίου για βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών μέσω της θέσπισης στοιχειωδών κοινών κανόνων σχετικά με το ευεργέτημα πενίας στις διαφορές αυτές (κοινοποιηθείσα υπό τον αριθμό Ε(2004) 4285), ΕΕ 2004 L 365.

189 Οδηγία 2003/8/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Ιανουαρίου 2003, για βελτίωση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη επί διασυνοριακών διαφορών μέσω της θέσπισης στοιχειωδών κοινών κανόνων σχετικά με το ευεργέτημα πενίας στις διαφορές αυτές, ΕΕ 2003 L 026.

και απαλλαγή από τα δικαστικά έξοδα (ή συμβολή στην κάλυψή τους), συμπεριλαμβανομένων των εξόδων που σχετίζονται με τον διασυνοριακό χαρακτήρα της υπόθεσης. Το δίκαιο της ΕΕ περιλαμβάνει επίσης ειδικές διατάξεις για την παροχή νομικής συνδρομής και του ευεργετήματος της πενίας σε θέματα ασύλου¹⁹⁰. Η αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να διασφαλίζουν την εκπλήρωση των στόχων των συγκεκριμένων πράξεων της ΕΕ.

3.1.2. Κριτήρια εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου και του βασίμου του ένδικου βοηθήματος

Όσον αφορά τα κριτήρια εξέτασης της οικονομικής κατάστασης, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι δεν υπάρχει παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 εάν ο προσφεύγων δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του συστήματος ευεργετήματος της πενίας επειδή το εισόδημά του υπερβαίνει τα οικονομικά κριτήρια, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θίγεται η ουσία του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο¹⁹¹.

Τα κράτη δεν υποχρεούνται να δαπανούν δημόσιους πόρους για την εξασφάλιση πλήρους ισότητας των όπλων μεταξύ του δικαιούχου του ευεργετήματος της πενίας και του αντιδίκου του, «εφόσον παρέχεται σε κάθε πλευρά η εύλογη δυνατότητα να προβάλει τα επιχειρήματά της υπό προϋποθέσεις

190 Οδηγία 2005/85/ΕΚ του Συμβουλίου, της 1ης Δεκεμβρίου 2005, σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές για τις διαδικασίες με τις οποίες τα κράτη μέλη χορηγούν και ανακαλούν το καθεστώς του πρόσφυγα, ΕΕ 2005 L 326 (Οδηγία για τις Διαδικασίες Ασύλου), Άρθρα 10 και 15· Οδηγία 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας, ΕΕ 2013 L 180 (Αναδιτύπωση της Οδηγίας για τις Διαδικασίες), Άρθρα 8, 12, 20 και 21· και Κανονισμός (ΕΕ) Αριθ. 604/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (αναδιτύπωση), ΕΕ 2013 L 180/31, Άρθρο 27 παράγραφοι 5 και 6. Βλ. επίσης FRA/ΕΔΔΑ (2014), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σ. 113-114.

191 ΕΔΔΑ, *Glaser κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 32346/96, 19 Σεπτεμβρίου 2000, σκέψη 99. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Santambrogio κατά Ιταλίας*, Αριθ. 61945/00, 21 Σεπτεμβρίου 2004, σκέψη 58 (η οικογένεια του αιτούντος πλήρωσε για την νομική εκπρόσωψη).

που δεν περιάγουν έναν διάδικο σε ουσιαστικά μειονεκτική θέση σε σχέση με τον αντίδικό του»¹⁹².

Η άρνηση παροχής του ευεργετήματος της πενίας σύμφωνα με το κριτήριο εξέτασης του βασίμου του ένδικου βοηθήματος –λόγω ανεπαρκών προσωπικών επιτυχίας ή επειδή η αγωγή είναι προδήλως αβάσιμη ή κακόβουλη (για παράδειγμα, η αγωγή ασκείται απλώς και μόνο για να ενοχλήσει)– μπορεί επίσης να είναι θεμιτή¹⁹³. Προς αποφυγή αυθαιρεσιών, στο πλαίσιο του συστήματος παροχής του ευεργετήματος της πενίας πρέπει να προβλέπεται δίκαιος μηχανισμός για την επιλογή των δυνητικών υποθέσεων που μπορούν να επωφεληθούν από αυτό¹⁹⁴. Εναπόκειται στα κράτη να θεσπίσουν συστήματα τα οποία συνάδουν με την ΕΣΔΑ¹⁹⁵. Η μη έκδοση επίσημης απόφασης επί αιτήματος παροχής του ευεργετήματος της πενίας μπορεί να συνιστά παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1¹⁹⁶.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, το κατά πόσον η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης επιτάσσει την παροχή του ευεργετήματος της πενίας σε ένα φυσικό πρόσωπο εξαρτάται από παράγοντες όπως οι ακόλουθοι:

- το διακύβευμα της υπόθεσης για το φυσικό πρόσωπο·
- η πολυπλοκότητα της υπόθεσης·
- η ικανότητα του φυσικού προσώπου να εκπροσωπήσει τον εαυτό του.

Για παράδειγμα, η πολυπλοκότητα των διαδικασιών ή των νομικών ή πραγματικών ζητημάτων σε μια υπόθεση μπορεί να συνεπάγεται την ανάγκη παροχής του ευεργετήματος της πενίας. Η παροχή του ευεργετήματος της πενίας μπορεί επίσης να καθίσταται υποχρεωτική εάν η απουσία του παραβιάζει την «ίδια την ουσία» του δικαιώματος πρόσβασης των

192 ΕΔΔΑ, *Steel και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 68416/01, 15 Φεβρουαρίου 2005, σκέψη 62.

193 ΕΔΔΑ, *Staroszczyk κατά Πολωνίας*, Αριθ. 59519/00, 22 Μαρτίου 2007, σκέψη 129. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Steel και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 68416/01, 15 Φεβρουαρίου 2005, σκέψη 62.

194 ΕΔΔΑ, *Gnahoré κατά Γαλλίας*, Αριθ. 40031/98, 19 Σεπτεμβρίου 2000, σκέψη 41.

195 ΕΔΔΑ, *Sialkowska κατά Πολωνίας*, Αριθ. 8932/05, 22 Μαρτίου 2007, σκέψη 107.

196 ΕΔΔΑ, *A.B. κατά Σλοβακίας*, Αριθ. 41784/98, 4 Μαρτίου 2003, σκέψεις 61-63.

προσφευγόντων σε δικαστήριο (βλ. **Ενότητα 4.1.2** σχετικά με την πρακτική και αποτελεσματική νομική συνδρομή)¹⁹⁷. Η ΕΔΔΑ λαμβάνει επίσης υπόψη τις εκ του νόμου προβλεπόμενες υποχρεώσεις νομικής εκπροσώπησης¹⁹⁸.

Οι συγκεκριμένες περιστάσεις κάθε υπόθεσης είναι αποφασιστικής σημασίας. Καθοριστικό κριτήριο αποτελεί το κατά πόσον ένα φυσικό πρόσωπο «θα είναι σε θέση να παρουσιάσει τα επιχειρήματά του με ορθό και ικανοποιητικό τρόπο χωρίς τη συνδρομή δικηγόρου»¹⁹⁹. Για παράδειγμα, σε υποθέσεις που αφορούν ζητήματα ιδιαίτερης σημασίας για ένα φυσικό πρόσωπο (όπως η επικοινωνία με τα παιδιά του), η παροχή του ευεργετήματος της πενίας μπορεί να είναι υποχρεωτική, ιδίως εάν το φυσικό πρόσωπο είναι ευάλωτο (για παράδειγμα, έχει προβλήματα ψυχικής υγείας)²⁰⁰. Η παροχή του ευεργετήματος της πενίας ενδέχεται επίσης να είναι υποχρεωτική σε πολύπλοκες αγωγές οι οποίες απαιτούν συνεχή εκπροσώπηση από έμπειρο δικηγόρο²⁰¹. Η ύπαρξη σημαντικών αποκλίσεων όσον αφορά τη νομική συνδρομή που είναι διαθέσιμη στους διαδίκους (όπως όταν φυσικά πρόσωπα ασκούν αγωγές κατά πολυεθνικών εταιρειών) ενδέχεται επίσης να συνιστά παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ²⁰².

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *McVicar κατά Ηνωμένου Βασιλείου*²⁰³, ο προσφεύγων δημοσίευσε άρθρο στο οποίο υπαινισσόταν ότι πολύ γνωστός αθλητής έκανε χρήση αναβολικών. Ο αθλητής υπέβαλε έγκληση για συκοφαντική δυσφήμιση. Ο προσφεύγων, ο οποίος δεν εκπροσωπήθηκε στη δίκη, έχασε την υπόθεση και καταδικάστηκε σε καταβολή των δικαστικών εξόδων. Ισχυρίστηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ ότι, λόγω της μη παροχής του ευεργετήματος της πενίας, παραβιάστηκε το δικαίωμα της πρόσβασής του σε δικαστήριο. Ο προσφεύγων ήταν κατηγορούμενος και, ως εκ τούτου, το ζήτημα του ευεργετήματος της πενίας αφορούσε τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας.

197 ΕΔΔΑ, *Miroslaw Orzechowski κατά Πολωνίας*, Αριθ. 13526/07, 13 Ιανουαρίου 2009, σκέψη 22.

198 ΕΔΔΑ, *Airey κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979, σκέψη 26.

199 ΕΔΔΑ, *McVicar κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 46311/99, 7 Μαΐου 2002, σκέψη 48.

200 ΕΔΔΑ, *Nenon κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 33738/02, 16 Ιουλίου 2009, σκέψη 52.

201 ΕΔΔΑ, *Steel και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 68416/01, 15 Φεβρουαρίου 2005, σκέψη 69.

202 *Αυτόθι*.

203 ΕΔΔΑ, *McVicar κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 46311/99, 7 Μαΐου 2002, σκέψεις 48-53.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η αναγκαιότητα νομικής εκπροσώπησης εξαρτάται από τις συγκεκριμένες περιστάσεις της υπόθεσης και, ειδικότερα, από το κατά πόσον το φυσικό πρόσωπο θα είναι σε θέση να υπερασπιστεί την υπόθεσή του με ορθό και ικανοποιητικό τρόπο χωρίς τη συνδρομή δικηγόρου. Οι αρχές που εφαρμόστηκαν στον κατηγορούμενο στη συγκεκριμένη υπόθεση ήταν ίδιες με εκείνες που εφαρμόστηκαν στην υπόθεση *Airey*. Η έγκληση για συκοφαντική δυσφήμιση υποβλήθηκε από σχετικά εύπορο και διάσημο φυσικό πρόσωπο ενώπιον του Ανώτερου Δικαστηρίου (High Court). Ο προσφεύγων όφειλε να καλέσει μάρτυρες και να ελέγξει τα αποδεικτικά στοιχεία σε μια δίκη η οποία διήρκεσε περισσότερες από δύο εβδομάδες. Από την άλλη πλευρά, ήταν μορφωμένος και έμπειρος δημοσιογράφος, ο οποίος μπορούσε να αναπτύξει πειστικά επιχειρήματα στο δικαστήριο. Υπό αυτές τις περιστάσεις, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι δεν υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Ηλεκτρονική παροχή του ευεργετήματος της πενίας για την εξασφάλιση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη

Στην Ισπανία, το Γενικό Συμβούλιο των Δικηγορικών Συλλόγων της χώρας εφάρμοσε με επιτυχία ένα σύστημα το οποίο παρέχει τη δυνατότητα στους προσφεύγοντες να υποβάλλουν, μέσω ενιαίου ηλεκτρονικού σημείου εισόδου, αίτηση δικαστικής συνδρομής για την κάλυψη των νομικών εξόδων και τον ορισμό δικηγόρου. Με τον τρόπο αυτό απαλλάσσονται οι αιτούντες από την υποχρέωση συγκέντρωσης διαφόρων εγγράφων προς επίρρωση των αιτήσεων τους και μειώνεται δραστικά ο χρόνος επεξεργασίας των αιτήσεων.

Πηγή: Βραβείο «Κρυστάλλινη πλάστιγγα της δικαιοσύνης» για το 2014 («2014 Crystal Scales of Justice Prize») υπό τη συνδιοργάνωση του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στον ιστότοπο www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/events/EDCJ/Cristal/Cristal2014_en.asp.

3.2. Ευεργέτημα της πενίας σε ποινικές διαδικασίες

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα σε νομική συνδρομή σε ποινικές διαδικασίες κατοχυρώνεται στο Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ και στο Άρθρο 48 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.
- Η παροχή του ευεργετήματος της πενίας υπόκειται στα κριτήρια εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου και του βασίμου του ένδικου βοηθήματος (εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης).
- Τα φυσικά πρόσωπα πρέπει να αποδεικνύουν ότι δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους. Δεν παρέχεται ορισμός των «επαρκών πόρων». Ο κατηγορούμενος ή ο ύποπτος φέρει το βάρος της απόδειξης της έλλειψης πόρων.
- Το κριτήριο της «εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης» περιλαμβάνει την εξέταση της σοβαρότητας του αδικήματος και της βαρύτητας της ενδεχόμενης ποινής, της πολυπλοκότητας της υπόθεσης και της προσωπικής κατάστασης του κατηγορουμένου. Όταν διακυβεύεται η ελευθερία του προσώπου, η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης επιβάλλει την υποχρέωση νόμιμης εκπροσώπησης.

3.2.1. Πεδίο εφαρμογής

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, προβλέπεται ρητώς δικαίωμα στο ευεργέτημα της πενίας σε ποινικές διαδικασίες στο Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ. Η διάταξη αυτή προβλέπει ότι κάθε κατηγορούμενος (βλ. **Ενότητα 2.1** για την έννοια της ποινικής κατηγορίας) δικαιούται, εάν δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώσει συνήγορο, να του παρασχεθεί αυτός δωρεάν (κριτήριο εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου), όταν τούτο ενδείκνυται υπό του «συμφέροντος της δικαιοσύνης» (κριτήριο της εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης). Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών ισχύει καθ' όλη τη διάρκεια αυτών, από την αστυνομική ανάκριση έως την προσφυγή σε δεύτερο βαθμό (βλ. **Ενότητα 4.2.1** για την εμβέλεια του δικαιώματος σε νομική συνδρομή)²⁰⁴.

204 ΕΔΔΑ, *Salduz κατά Τουρκίας*, Αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008.

Το Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ προβλέπει επίσης το δικαίωμα του κατηγορουμένου να αναθέτει την υπεράσπισή του σε συνήγορο της εκλογής του, δικαίωμα το οποίο υπόκειται σε περιορισμούς εφόσον το επιβάλλει η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης (βλ. **Ενότητα 4.2.3** για τη νομική συνδρομή από δικηγόρο της εκλογής του κατηγορουμένου). Αυτό σημαίνει ότι δεν υφίσταται απόλυτο δικαίωμα εκλογής του δικηγόρου που διορίζει το δικαστήριο στο πλαίσιο του ευεργετήματος της πενίας. Το φυσικό πρόσωπο που ζητεί την αντικατάσταση δικηγόρου ο οποίος διορίστηκε στο πλαίσιο του ευεργετήματος της πενίας οφείλει να προσκομίσει αποδεικτικά στοιχεία ότι ο δικηγόρος δεν ασκεί τα καθήκοντά του με ικανοποιητικό τρόπο²⁰⁵. Οι αποδεκτοί περιορισμοί στην εκλογή του δικηγόρου μπορούν να περιλαμβάνουν την απαίτηση διορισμού ειδικευμένων δικηγόρων σε ειδικές διαδικασίες²⁰⁶.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, επιπλέον των δικαιωμάτων που προστατεύονται βάσει του Άρθρου 47, το Άρθρο 48 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εγγυάται τον σεβασμό των δικαιωμάτων υπεράσπισης κάθε κατηγορουμένου. Στις Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη επιβεβαιώνεται ότι το Άρθρο 48 παράγραφος 2 έχει την ίδια έννοια με το Άρθρο 6 παράγραφος 3 της ΕΣΔΑ²⁰⁷. Επομένως, η νομολογία του ΕΔΔΑ που παρατίθεται κατωτέρω έχει εφαρμογή για τους σκοπούς του Άρθρου 48. Όσον αφορά το παράγωγο δίκαιο της ΕΕ, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο συμφώνησε να ενισχύσει με νομοθεσία τα δικονομικά δικαιώματα των υπόπτων ή των κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες²⁰⁸. Αυτό περιλαμβάνει μία *Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την προσωρινή νομική συνδρομή για υπόπτους ή κατηγορουμένους που στερούνται της ελευθερίας τους και τη νομική συνδρομή σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης*²⁰⁹. Η εν λόγω νομοθεσία θα υποχρεώνει τα κράτη μέλη της ΕΕ να παρέχουν νομική συνδρομή χωρίς καθυστέρηση σε πρόσωπα που έχουν στερηθεί την ελευθερία τους

205 ΕΔΔΑ, *Lagerblom κατά Σουηδίας*, Αριθ. 26891/95, 14 Ιανουαρίου 2003, σκέψη 60.

206 Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Mefteh κ.λπ. κατά Γαλλίας*, Αριθ. 32911/96, 35237/97 και 34595/97, 26 Ιουλίου 2002, σκέψη 47.

207 *Επεξηγήσεις* σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ΕΕ 2007 C303/17.

208 Το *Πρόγραμμα της Στοκχόλμης*, ΕΕ 2010 C 115.

209 Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), *Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την προσωρινή νομική συνδρομή για υπόπτους ή κατηγορουμένους που στερούνται της ελευθερίας τους και τη νομική συνδρομή σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης*, COM(2013) 824 τελικό, Βρυξέλλες.

– και πριν από οποιαδήποτε εξέτασή τους. Η προσωρινή συνδρομή θα παρέχεται έως ότου εκδοθεί η απόφαση σχετικά με την επιλεξιμότητα για την οριστική νομική συνδρομή. Η Επιτροπή εξέδωσε επίσης μία Σύσταση σχετικά με το δικαίωμα νομικής συνδρομής για υπόπτους ή κατηγορούμενους²¹⁰. Η σύσταση παρέχει μη δεσμευτική καθοδήγηση σχετικά με τα κριτήρια εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου και του βασίμου του ένδικου βοηθήματος, καθώς και σχετικά με την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα της νομικής συνδρομής.

3.2.2. Κριτήριο εξέτασης της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου

Το ΕΔΔΑ δεν παρέχει ορισμό των «επαρκών πόρων». Λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες περιστάσεις κάθε υπόθεσης προκειμένου να προσδιοριστεί κατά πόσον η οικονομική κατάσταση του κατηγορουμένου δικαιολογεί την παροχή του ευεργετήματος της πενίας. Ο κατηγορούμενος ή ο ύποπτος φέρει το βάρος της απόδειξης της ανεπάρκειας πόρων²¹¹. Ωστόσο, αυτό δεν απαιτείται να αποδεικνύεται πέραν πάσης αμφιβολίας²¹². Πρέπει να εξετάζονται όλα τα αποδεικτικά στοιχεία, μεταξύ των οποίων αποδείξεις για το καθεστώς του προσφεύγοντος (π.χ. εάν τελεί υπό κράτηση), πληροφορίες που παρέχει ο ενδιαφερόμενος, καθώς και κάθε αποδεικτικό στοιχείο που αντικρούει τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος²¹³.

Ο προσδιορισμός του ζητήματος αυτού εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια, τα οποία πρέπει να αξιολογούν τα αποδεικτικά στοιχεία σύμφωνα με τις απαιτήσεις του Άρθρου 6 παράγραφος 1²¹⁴.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Tsongo Tsonev κατά Βουλγαρίας* (Αριθ. 2)²¹⁵, ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί για πρόκληση σωματικής βλάβης και διάρρηξη. Του επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης 18 μηνών. Ο προσφεύγων ζήτησε τον διορισμό δικηγόρου προκειμένου να προσφύγει ενώπιον του

210 Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Σύσταση της 27ης Νοεμβρίου 2013 σχετικά με το δικαίωμα νομικής συνδρομής για υπόπτους ή κατηγορούμενους σε ποινικές διαδικασίες*, ΕΕ 013 C 378.

211 ΕΔΔΑ, *Croissant κατά Γερμανίας*, Αριθ. 13611/88, 25 Σεπτεμβρίου 1992, σκέψη 37.

212 ΕΔΔΑ, *Pakelli κατά Γερμανίας*, Αριθ. 8398/78, 25 Απριλίου 1983, σκέψη 34

213 *Αυτόθι*.

214 ΕΔΔΑ, *R. D. κατά Πολωνίας*, Αριθ. 29682/96 και 34612/97, 18 Δεκεμβρίου 2001, σκέψη 45.

215 ΕΔΔΑ, *Tsongo Tsonev κατά Βουλγαρίας* (Αριθ. 2), Αριθ. 2376/03, 14 Ιανουαρίου 2010.

Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, αλλά το αίτημά του απορρίφθηκε χωρίς συγκεκριμένη αιτιολόγηση. Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι αυτό συνιστούσε παραβίαση των δικαιωμάτων του σε δίκαιη δίκη.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι είναι δύσκολο να εκτιμηθεί αν ο προσφεύγων δεν διέθετε επαρκείς πόρους για να πληρώσει τη νομική συνδρομή. Ωστόσο, αποφάνθηκε ότι ορισμένες ενδείξεις υποδήλωναν ότι πράγματι δεν διέθετε επαρκείς πόρους: πρώτον, είχε διοριστεί δικηγόρος για τον προσφεύγοντα και στις προηγούμενες διαδικασίες και, δεύτερον, ο προσφεύγων δήλωσε ρητώς ότι δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να προσλάβει δικηγόρο. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, απουσία σαφών ενδείξεων περί του αντιθέτου, ο προσφεύγων δεν διέθετε επαρκείς πόρους για να καλύψει τα έξοδα της νομικής εκπροσώπησής του. Αποφάνθηκε ότι, στην περίπτωση αυτή, υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφοι 1 και 3 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Twalib κατά Ελλάδας*²¹⁶, ο προσφεύγων ήταν κρατούμενος επί τρία έτη και εκπροσωπήθηκε από δικηγόρο διορισμένο από το δικαστήριο σε πρώτο βαθμό και από ανθρωπιστική οργάνωση σε δεύτερο βαθμό. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν «ισχυρές ενδείξεις» ότι δεν διέθετε την οικονομική δυνατότητα να πληρώσει για νομική συνδρομή. Η μη παροχή του ευεργετήματος της πενίας από το κράτος σε σχέση με την υποβολή αίτησης αναίρεσης ενώπιον του Αρείου Πάγου συνιστούσε παραβίαση των δικαιωμάτων του, όπως αυτά κατοχυρώνονται με το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

3.2.3. Κριτήριο περί εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης

Προκειμένου να προσδιοριστεί κατά πόσον η «εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης» συνηγορεί υπέρ της παροχής του ευεργετήματος της πενίας, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τρεις παράγοντες, και ειδικότερα:

- η σοβαρότητα του αδικήματος και η βαρύτητα της ενδεχόμενης ποινής·
- η πολυπλοκότητα της υπόθεσης·

²¹⁶ ΕΔΔΑ, *Twalib κατά Ελλάδας*, Αριθ. 24294/94, 9 Ιουνίου 1998, σκέψη 51.

- η κοινωνική και προσωπική κατάσταση του κατηγορουμένου²¹⁷.

Πρέπει να εξετάζονται και οι τρεις παράγοντες, παρότι δεν είναι υποχρεωτικό να συντρέχουν σωρευτικά· η συνδρομή οιοδήποτε εκ των τριών δικαιολογεί την παροχή του ευεργετήματος της πενίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Zdravko Stanev κατά Βουλγαρίας*²¹⁸, ο προσφεύγων ήταν άνεργος. Ισχυρίστηκε ότι δεν του παρασχέθηκε το ευεργέτημα της πενίας σε ποινική δίκη που αφορούσε την πλαστογράφηση εγγράφων στο πλαίσιο αγωγής. Κρίθηκε ένοχος για το αδίκημα και του επιβλήθηκε πρόστιμο 250 ευρώ. Καταδικάστηκε επίσης σε καταβολή αποζημίωσης ύψους 8.000 ευρώ.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι ο προσφεύγων διέτρεχε αρχικά τον κίνδυνο επιβολής ποινής φυλάκισης· παρότι δεν επιβλήθηκε τέτοια ποινή, η αποζημίωση ήταν υψηλή λαμβανομένης υπόψη της οικονομικής του κατάστασης. Ο προσφεύγων ήταν πτυχιούχος πανεπιστημίου, αλλά δεν διέθετε καμία νομική κατάρτιση. Η διαδικασία δεν ήταν εξαιρετικά πολύπλοκη, αλλά περιελάμβανε ζητήματα που αφορούσαν τους κανόνες περί παραδεκτού των αποδείξεων, τους δικονομικούς κανόνες και την έννοια της πρόθεσης. Επιπλέον, το ποινικό αδίκημα για το οποίο απαγγέλθηκε κατηγορία στον προσφεύγοντα αφορούσε την αμφισβήτηση της αμεροληψίας ανώτατου μέλους του δικαστικού σώματος και έθετε εν αμφιβόλω την ακεραιότητα της δικαστικής διαδικασίας στη Βουλγαρία. Ένας δικηγόρος θα ήταν αναμφίβολα σε θέση να προβάλει τα επιχειρήματα υπεράσπισης του προσφεύγοντος με μεγαλύτερη σαφήνεια και να αντικρούσει αποτελεσματικότερα τα επιχειρήματα του εισαγγελέα. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε τελικώς ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ.

Οι προσωπικές περιστάσεις του κατηγορουμένου ή του υπόπτου είναι καθοριστικής σημασίας. Το κριτήριο της εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης υποδεικνύει ότι ενδέχεται να απαιτείται η παροχή δωρεάν νομικής συνδρομής σε πρόσωπα που θεωρούνται ευάλωτα, όπως παιδιά, άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας και πρόσφυγες²¹⁹. Όταν «η διαδικασία

217 ΕΔΔΑ, *Quaranta κατά Ελβετίας*, Αριθ. 12744/87, 24 Μαΐου 1991.

218 ΕΔΔΑ, *Zdravko Stanev κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 32238/04, 6 Νοεμβρίου 2012, σκέψη 40.

219 ΕΔΔΑ, *Quaranta κατά Ελβετίας*, Αριθ. 12744/87, 24 Μαΐου 1991, σκέψεις 32-36.

έχει σαφώς πολλές συνέπειες για τον προσφεύγοντα» και η υπόθεση είναι πολύπλοκη, πρέπει να παρέχεται το ευεργέτημα της πενίας²²⁰. Ακόμη και όταν οι προσφεύγοντες είναι μορφωμένα άτομα τα οποία μπορούν να κατανοήσουν τη διαδικασία, το κρίσιμο ζήτημα είναι αν μπορούν πραγματικά να υπερασπιστούν τον εαυτό τους χωρίς δικηγόρο²²¹. Οι αιτούντες δεν υποχρεούνται να αποδείξουν ότι η μη παροχής του ευεργετήματος της πενίας προκάλεσε «πραγματική ζημία» όσον αφορά την υπεράσπισή τους· πρέπει μόνον να αποδείξουν ότι είναι «ευλογοφανές ότι υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις» η συνδρομή δικηγόρου θα ήταν χρήσιμη²²².

Όταν διακυβεύεται η ελευθερία του προσώπου, η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης επιβάλλει καταρχήν την υποχρέωση νόμιμης εκπροσώπησης²²³. Η υποχρέωση αυτή υφίσταται ακόμη και αν η στέρητική της ελευθερίας ποινή είναι απλώς πιθανή²²⁴.

Στον δεύτερο βαθμό της ποινικής διαδικασίας, αποφασιστικής σημασίας για το κριτήριο της εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης είναι οι ακόλουθοι παράγοντες:

- η φύση της διαδικασίας·
- η ικανότητα του μη εκπροσωπούμενου προσφεύγοντος να παρουσιάσει συγκεκριμένο νομικό επιχείρημα·
- η σοβαρότητα της ποινής που επέβαλαν τα κατώτερα δικαστήρια.

Σε επ' ακροατηρίου συζητήσεις σε δεύτερο βαθμό, στις οποίες ανέκυψαν σημαντικά νομικά ζητήματα, απαιτήθηκε η παροχή δωρεάν νομικής συνδρομής²²⁵. Όταν καθίσταται εμφανές ότι η προσφυγή σε δεύτερο βαθμό εγείρει πολύπλοκα και σημαντικά ζητήματα, πρέπει να παρέχεται το ευεργέτημα της πενίας στον προσφεύγοντα για τους σκοπούς της εξυπηρέτησης του

220 ΕΔΔΑ, *Pham Hoang κατά Γαλλίας*, Αριθ. 13191/87, 25 Σεπτεμβρίου 1992, σκέψεις 40-41.

221 ΕΔΔΑ, *Zdravko Stanev κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 32238/04, 6 Νοεμβρίου 2012, σκέψη 40.

222 ΕΔΔΑ, *Artico κατά Ιταλίας*, Αριθ. 6694/74, 13 Μαΐου 1980, σκέψεις 34-35.

223 ΕΔΔΑ, *Benham κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 19380/92, 10 Ιουνίου 1996, σκέψη 61.

224 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Quaranta κατά Ελβετίας*, Αριθ. 12744/87, 24 Μαΐου 1991, σκέψη 33· ΕΔΔΑ, *Perks κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 25277/94, 25279/94, 25280/94, 25282/94, 25285/94, 28048/95, 28192/95 και 28456/95, 12 Οκτωβρίου 1999.

225 ΕΔΔΑ, *Pakelli κατά Γερμανίας*, Αριθ. 8398/78, 25 Απριλίου 1983, σκέψεις 36-38.

συμφέροντος της δικαιοσύνης²²⁶. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης δεν απαιτεί την αυτόματη χορήγηση του ευεργετήματος της πενίας όποτε το καταδικασθέν πρόσωπο επιθυμεί, χωρίς αντικειμενικές πιθανότητες επιτυχίας, να ασκήσει προσφυγή παρότι έτυχε δίκαιης δίκης σε πρώτο βαθμό σύμφωνα με το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ²²⁷.

Τέλος, είναι σκόπιμο να σημειωθεί ότι απλώς και μόνο η παροχή νομικής συνδρομής δεν σημαίνει ότι αυτή θα είναι και αποτελεσματική. Για παράδειγμα, ο διορισμένος δικηγόρος ενδέχεται να ασθενήσει ή να μην ασκήσει τα καθήκοντά του²²⁸. Δεν είναι δυνατόν να καταλογίζεται στο κράτος ευθύνη για κάθε έλλειψη οφειλόμενη στον δικηγόρο που διορίστηκε για τους σκοπούς της παροχής του ευεργετήματος της πενίας. Ωστόσο, η πρόδηλη παράλειψη του δικηγόρου, που διορίστηκε βάσει του ευεργετήματος της πενίας, να αναπτύξει πρακτική και αποτελεσματική υπερασπιστική γραμμή ενδέχεται να συνιστά παράβαση του Άρθρου 6²²⁹. Αυτό εξετάζεται περαιτέρω στο **Κεφάλαιο 4**, το οποίο αφορά το δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση.

226 ΕΔΔΑ, *Granger κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 11932/86, 28 Μαρτίου 1990, σκέψη 47.

227 ΕΔΔΑ, *Monnell και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 9562/81 και 9818/82, 2 Μαρτίου 1987, σκέψη 67.

228 ΕΔΔΑ, *Artico κατά Ιταλίας*, Αριθ. 6694/74, 13 Μαΐου 1980.

229 ΕΔΔΑ, *Czekalla κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 38830/97, 10 Οκτωβρίου 2002, σκέψεις 63-66.

4

Δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣΤΕ
Δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε μη ποινικές διαδικασίες		
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα) και Άρθρο 48 παράγραφος 2 (τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης)	Πεδίο εφαρμογής	ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 1 και Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχεία β) και γ)
	«Πρακτική και αποτελεσματική» πρόσβαση σε δικαστήριο	ΕΔΔΑ, <i>Bertuzzi κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 36378/97, 2003 ΕΔΔΑ, <i>Anghel κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 5968/09, 2013
Δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε ποινικές διαδικασίες		
Οδηγία 2013/48/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας	Πεδίο εφαρμογής	ΕΔΔΑ, <i>Salduz κατά Τουρκίας</i> , προσφυγή αριθ. 36391/02, 2008
Οδηγία 2013/48/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, Άρθρο 3 παράγραφος 3 στοιχείο β)	Ποιότητα της νομικής συνδρομής	ΕΔΔΑ, <i>Agas κατά Τουρκίας</i> (Αριθ. 2), Αριθ. 15065/07, 2014
	Νομική συνδρομή της εκλογής του κατηγορουμένου	ΕΔΔΑ, <i>Lagerblom κατά Σουηδίας</i> , Αριθ. 26891/95, 2003

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣΤΕ
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 48 παράγραφος 2</p> <p>Οδηγία 2013/48/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, Άρθρο 3 παράγραφος 1, Άρθρο 3 παράγραφος 3 στοιχείο α) και άρθρο 4</p> <p>Οδηγία 2012/13/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών</p> <p>Οδηγία 2010/64/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία, Άρθρο 2 παράγραφος 2</p>	<p>Απαιτούμενος χρόνος και αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο β)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Lanz κατά Αυστρίας</i>, Αριθ. 24430/94, 2002</p>
<p>Οδηγία 2013/48/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο, Άρθρο 9</p>	<p>Παραίτηση</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Pishchalnikov κατά Ρωσίας</i>, Αριθ. 7025/04, 2009</p>
<p>Δικαίωμα αυτοεκπροσώπησης</p>		
	<p>Πεδίο εφαρμογής</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Galstyan κατά Αρμενίας</i>, Αριθ. 26986/03, 2007</p>

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται συνοπτικά **το δικαίω του ΣΤΕ και το δικαίω της ΕΕ** σχετικά με το δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε μη ποινικές διαδικασίες (Ενότητα 4.1) και σε ποινικές διαδικασίες (Ενότητα 4.2)²³⁰. Η εμβέλεια του δικαιώματος εξετάζεται μαζί με την απαίτηση νομικής συνδρομής για τη διασφάλιση της αποτελεσματικότητάς του. Σε σχέση με τις ποινικές διαδικασίες, εξετάζονται επίσης πρόσθετα και συναφή δικαιώματα – όπως το δικαίωμα νομικής συνδρομής της επιλογής του κατηγορουμένου (Ενότητα 4.2.3) και το δικαίωμα στην παροχή του απαιτούμενου χρόνου και των αναγκαίων ευκολιών για την προετοιμασία της υπεράσπισης (Ενότητα 4.2.4). Στο παρόν κεφάλαιο

230 Σχετικά με τη νομική συνδρομή σε διαδικασίες ασύλου και επιστροφής, βλ. FRA/ΕΔΔΑ (2014), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, σ. 113-114. Σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο διαδικασιών ποινικής δικαιοσύνης και εναλλακτικών (μη δικαστικών) διαδικασιών, βλ. FRA/ΕΔΔΑ (2016), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σ. 195-218.

εξετάζονται επίσης οι περιστάσεις υπό τις οποίες χωρεί παραίτηση από το δικαίωμα νομικής συνδρομής (Ενότητα 4.2.5) και η εμβέλεια του δικαιώματος αυτοεκπροσώπησης (Ενότητα 4.3).

4.1. Δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε μη ποινικές διαδικασίες

Κύρια σημεία

- Το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ εγγυάται ρητώς το δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε ποινικές διαδικασίες αλλά όχι σε μη ποινικές διαδικασίες. Το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπει ρητώς το συγκεκριμένο δικαίωμα σε περιπτώσεις στις οποίες τα κράτη μέλη εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ (ή παρεκκλίνουν από αυτό).
- Το δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε μη ποινικές διαδικασίες δεν είναι απόλυτο· ενδέχεται να υπόκειται σε εύλογους περιορισμούς. Το αν η παροχή νομικής εκπροσώπησης είναι απαραίτητη σε μη ποινικές διαδικασίες εξαρτάται από τις συγκεκριμένες περιστάσεις κάθε υπόθεσης, και ιδίως από τη φύση της υπόθεσης και το μορφωτικό επίπεδο, την πείρα και τον βαθμό συναισθηματικής εμπλοκής του προσφεύγοντος.

4.1.1. Πεδίο εφαρμογής

Ελπιδοφόρα πρακτική

Παροχή διαφόρων μορφών νομικών συμβουλών

Η Wikivorce παρέχει δωρεάν συμβουλές και στήριξη σε περισσότερα από 50 000 άτομα ετησίως, με άλλα λόγια παρέχει συνδρομή σε ένα στα τρία διαζύγια στο Ηνωμένο Βασίλειο. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη ηλεκτρονική κοινότητα παροχής στήριξης σε θέματα διαζυγίου παγκοσμίως, με περισσότερα από 100 000 εγγεγραμμένα μέλη. Πρόκειται για βραβευμένη κοινωνική επιχείρηση, η οποία διευθύνεται από εθελοντές, επιχορηγείται από το κράτος και χρηματοδοτείται από φιλανθρωπικές εισφορές. Παρέχει νομικές υπηρεσίες διαφόρων μορφών, όπως: φόρουμ συζήτησης· δωρεάν οδηγούς σχετικά με θέματα διαζυγίου, διαμεσολάβησης, οικονομικών, επικοινωνίας με τα παιδιά και διαμονής· δωρεάν οδηγό για ενέργειες σχετικές με το διαζύγιο· δωρεάν συμβουλές από ειδικούς μέσω τηλεφωνικής γραμμής υποστήριξης, η οποία είναι διαθέσιμη επτά ημέρες/εβδομάδα· και δωμάτια συζήτησης για άμεση στήριξη.

Βλ. www.wikivorce.com/divorce, αναφέρεται στο Smith, R. (2014), Digital delivery of legal services to people on low incomes, *The Legal Education Foundation*.

Το δικαίωμα κάθε προσώπου να συμβουλευτείται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του βοηθά τα φυσικά πρόσωπα να εξασφαλίσουν δίκαιη δίκη και να ασκήσουν τα δικαιώματά τους. Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη στο πλαίσιο μη ποινικών διαδικασιών περιλαμβάνει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο (βλ. **Ενότητα 2.1.1**). Τα φυσικά πρόσωπα ενδέχεται να χρειάζονται –και επομένως το κράτος ενδέχεται να υποχρεούται να παράσχει– νομική εκπροσώπηση ή συνδρομή προκειμένου να διασφαλιζέται η πρόσβασή τους σε δικαστήριο και σε δίκαιη δίκη²³¹.

Δυνάμει του δικαίου του ΣτΕ, σε διαφορές που αφορούν «δικαιώματα ή υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα» (ορίζονται στην **Ενότητα 2.1**), οι απαιτήσεις αυτές απορρέουν από το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ²³². Μπορεί να ανακύψουν σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας που διέπεται από το Άρθρο 6 – από την κίνηση της διαδικασίας έως την εκτέλεση της δικαστικής απόφασης. Παρότι το Άρθρο 6 δεν εγγυάται δικαίωμα προσφυγής,

231 ΕΔΔΑ, *Airey κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979, σκέψη 26.

232 ΕΔΔΑ, *Ringeisen κατά Αυστρίας*, Αριθ. 2614/65, 16 Ιουλίου 1971, σκέψη 94.

εφαρμόζεται στις διαδικασίες σε δεύτερο βαθμό, εφόσον υφίστανται²³³. Αυτό σημαίνει ότι το δικαίωμα νομικής συνδρομής μπορεί επίσης να εφαρμόζεται στις διαδικασίες σε δεύτερο βαθμό.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε μη ποινικές υποθέσεις προβλέπεται ρητώς στο Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το δικαίωμα αναγνωρίζεται επίσης στην νομολογία του ΔΕΕ ως γενική αρχή του δικαίου της ΕΕ²³⁴. Για περαιτέρω ανάλυση της σχέσης μεταξύ του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και του Άρθρου 47 του Χάρτη, βλ. το **διάγραμμα στο Κεφάλαιο 1**.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, το δικαίωμα αυτό δεν είναι απόλυτο και ενδέχεται να υπόκειται σε εύλογους περιορισμούς (βλ. **Κεφάλαιο 6**).

4.1.2. Πρακτική και αποτελεσματική νομική συνδρομή

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, το Άρθρο 6 παράγραφος 1 μπορεί να υποχρεώνει τα κράτη να παρέχουν τη συνδρομή δικηγόρου προκειμένου να εξασφαλιστεί η αποτελεσματική πρόσβαση σε δικαστήριο. Με τον τρόπο αυτό, η νομική συνδρομή και το ευεργέτημα της πενίας συνδέονται στενά στη νομολογία του ΕΔΔΑ²³⁵. Το ζήτημα αν το Άρθρο 6 απαιτεί την παροχή νομικής εκπροσώπησης σε μη ποινικές διαδικασίες εξαρτάται από τις συγκεκριμένες περιστάσεις κάθε υπόθεσης²³⁶. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ εξετάζει κατά πόσον ένα φυσικό πρόσωπο θα είναι σε θέση να παρουσιάσει τα επιχειρήματά του με ορθό και ικανοποιητικό τρόπο χωρίς τη συνδρομή δικηγόρου²³⁷. Η φύση της υπόθεσης, καθώς και το μορφωτικό επίπεδο, η πείρα και ο βαθμός συναισθηματικής εμπλοκής του προσφεύγοντος αποτελούν σημαντικά στοιχεία

233 ΕΔΔΑ, *T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999 και *V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 24888/94, 16 Δεκεμβρίου 1999.

234 ΔΕΕ, C-305/05, *Ordre des barreaux francophones et germanophones κ.λπ. κατά Conseil des ministres*, 26 Ιουνίου 2007, σκέψη 31.

235 ΕΔΔΑ, *Airey κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979, σκέψη 26.

236 ΕΔΔΑ, *Steel και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 68416/01, 15 Φεβρουαρίου 2005, σκέψη 61.

237 ΕΔΔΑ, *McVicar κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 46311/99, 7 Μαΐου 2002, σκέψη 48.

που πρέπει να λαμβάνει υπόψη το ΕΔΔΑ όταν αποφαινεται επί ζητημάτων νομικής συνδρομής²³⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Bertuzzi κατά Γαλλίας*²³⁹, παρασχέθηκε το ευεργέτημα της πενίας στον προσφεύγοντα για την άσκηση αγωγής αποζημίωσης κατά δικηγόρου. Ωστόσο, και οι τρεις δικηγόροι στους οποίους ανατέθηκε η υπόθεσή του ζήτησαν να εξαιρεθούν, λόγω προσωπικών δεσμών με τον δικηγόρο κατά του οποίου ο προσφεύγων επιθυμούσε να ασκήσει αγωγή.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το δικαστήριο που επέτρεψε στον προσφεύγοντα να εκπροσωπήσει ο ίδιος τον εαυτό του στη διαδικασία κατά του επαγγελματία νομικού δεν του παρείχε πρόσβαση σε δικαστήριο υπό όρους που θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων του, κατά παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Τα κράτη πρέπει να επιδεικνύουν επιμέλεια στο πλαίσιο της εξασφάλισης «πραγματικής και αποτελεσματικής» άσκησης των δικαιωμάτων που προβλέπονται στο Άρθρο 6²⁴⁰.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Anghel κατά Ιταλίας*²⁴¹, βάσει της Σύμβασης της Χάγης για τα Αστικά Θέματα της Διεθνούς Απαγωγής Παιδιών, ο προσφεύγων ζήτησε από τον Υπουργό Δικαιοσύνης της Ρουμανίας να τον βοηθήσει να εξασφαλίσει την επιστροφή του γιου του, τον οποίο είχε μεταφέρει η μητέρα του στην Ιταλία. Ως εκ τούτου, εισαγγελέας κίνησε διαδικασία ενώπιον ιταλικού δικαστηρίου, το οποίο έκρινε ότι το παιδί δεν είχε απομακρυνθεί παράνομα από τον πατέρα του. Ο προσφεύγων επιδίωξε να προσφύγει κατά της απόφασης, αλλά λόγω του γεγονότος ότι έλαβε κατ' επανάληψη ελλιπείς ή παραπλανητικές πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία προσφυγής σε δεύτερο βαθμό, δεν μπόρεσε να το πράξει εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας.

238 *Αυτόθι*, σκέψεις 49-52.

239 ΕΔΔΑ, *Bertuzzi κατά Γαλλίας*, Αριθ. 36378/97, 13 Φεβρουαρίου 2003, σκέψη 31.

240 ΕΔΔΑ, *Staroszczyk κατά Πολωνίας*, Αριθ. 59519/00, 22 Μαρτίου 2007, σκέψη 128.

241 ΕΔΔΑ, *Anghel κατά Ιταλίας*, Αριθ. 5968/09, 25 Ιουνίου 2013, σκέψη 64.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ομόφωνα ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6. Η καθυστέρηση των ιταλικών αρχών να παράσχουν συναφή και ορθή καθοδήγηση, σε συνδυασμό με την έλλειψη πρακτικής και αποτελεσματικής εκπροσώπησης, έθιγε την ουσία του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο του προσφεύγοντος.

Δυνάμει του δικαιίου της ΕΕ, το ΔΕΕ εξέτασε το δικαίωμα επιλογής δικηγόρου στο πλαίσιο της οδηγίας σχετικά με την ασφάλιση νομικής προστασίας χωρίς να διατυπώσει παρατηρήσεις ως προς τα θεμελιώδη δικαιώματα, και δεν εξέτασε ούτε το πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 47 σε συνάρτηση με το συγκεκριμένο ζήτημα²⁴². Ωστόσο, πριν από τη θέσπιση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, το ΔΕΕ είχε αποφανθεί ότι το δικαίωμα νομικής εκπροσώπησης και ο απόρρητος χαρακτήρας της αλληλογραφίας μεταξύ δικηγόρου και πελάτη αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία της έννομης τάξης της ΕΕ και πρέπει να προστατεύονται ήδη από το στάδιο της προηγούμενης έρευνας²⁴³. Όπως έχει επισημανθεί, εξάλλου, η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει εφαρμογή στην ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής του Άρθρου 47 (βλ. το **Διάγραμμα στο Κεφάλαιο 1**).

242 Βλ. ΔΕΕ, C-442/12, *Jan Sneller κατά DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV*, 7 Νοεμβρίου 2013 σχετικά με την Οδηγία 87/344/ΕΟΚ, της 22ας Ιουνίου 1987, για το συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων σχετικά με την ασφάλιση νομικής προστασίας, ΕΕ 1987 L 185, Άρθρο 4 παράγραφος 1.

243 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-46/87 και C-227/88, *Hoechst AG κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, 21 Σεπτεμβρίου 1989, σκέψη 15.

4.2. Δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε ποινικές διαδικασίες

Κύρια σημεία

- Το Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 48 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εγγυώνται ρητώς το δικαίωμα νομικής συνδρομής σε ποινικές υποθέσεις.
- Το Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο β) της ΕΣΔΑ προβλέπει το δικαίωμα στην παροχή του απαιτούμενου χρόνου και των αναγκαίων ευκολιών για την προετοιμασία της υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Αυτό συνδέεται στενά με το Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ), διότι ο απαιτούμενος χρόνος και οι αναγκαίες ευκολίες είναι απαραίτητα στοιχεία για την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος νομικής συνδρομής.
- Το δικαίωμα νομικής συνδρομής εφαρμόζεται στο σύνολο της διαδικασίας, από την αστυνομική ανάκριση έως την περάτωση της προσφυγής σε δεύτερο βαθμό. Η πρόσβαση σε δικηγόρο από τα αρχικά στάδια της διαδικασίας είναι ιδιαίτερης σημασίας.
- Το δικαίωμα μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς, υπό τον όρο ότι οι εν λόγω περιορισμοί δεν θίγουν την ουσία του δικαιώματος.
- Το δικαίωμα νομικής συνδρομής επιβάλλει την υποχρέωση παροχής αποτελεσματικής εκπροσώπησης και όχι απλώς την παράσταση δικηγόρου.
- Η παραίτηση από το δικαίωμα πρέπει: i) να δηλώνεται κατηγορηματικώς ii) να συνοδεύεται από ελάχιστες διασφαλίσεις αναλογικά προς τη σημασία της iii) να γίνεται οικειοθελώς και iv) να συνιστά ενσυνείδητη και νοήμονα αποποίηση δικαιώματος. Πρέπει να αποδεικνύεται επίσης ότι ο κατηγορούμενος μπορούσε ευλόγως να προβλέψει τις συνέπειες της συμπεριφοράς του.

4.2.1. Πεδίο εφαρμογής

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ προβλέπει ότι κάθε κατηγορούμενος έχει δικαίωμα «όπως υπερασπίσει ο ίδιος εαυτόν ή αναθέσει την υπεράσπισίν του εις συνήγορον της εκλογής του» (βλ. **Ενότητα 2.1** για τον ορισμό της ποινικής κατηγορίας). Επομένως, το πρόσωπο στο οποίο απαγγέλθηκε κατηγορία για ποινικό αδίκημα μπορεί να επιλέξει είτε να υπερασπιστεί τον εαυτό του είτε να εκπροσωπηθεί από

δικηγόρο. Ωστόσο, το δικαίωμα της αυτοεκπροσώπησης μπορεί να περιορίζεται για λόγους εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης (βλ. **Ενότητα 4.3**). Το δικαίωμα νομικής συνδρομής συνδέεται επίσης με το δικαίωμα στο ευεργέτημα της πενίας (βλ. **Ενότητα 3.2.1** για το ευεργέτημα της πενίας στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών) και το προβλεπόμενο στο Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο β) της ΕΣΔΑ δικαίωμα στον απαιτούμενο χρόνο και στις αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης. Με απλά λόγια, η νομική συνδρομή δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική εάν ο κατηγορούμενος δεν έχει τον χρόνο και τις ευκολίες για να λάβει συμβουλές και να προετοιμάσει δεόντως τα επιχειρήματά του (βλ. **Ενότητα 4.2.4**)²⁴⁴.

Τα κράτη μπορούν να επιλέξουν τον τρόπο διασφάλισης του δικαιώματος νομικής συνδρομής στα συστήματά τους για την απονομή δικαιοσύνης²⁴⁵. Η νομική συνδρομή μπορεί να λαμβάνει πολλές μορφές –για παράδειγμα, παροχή συμβουλών κατά την ανάκριση, εκπροσώπηση στο δικαστήριο και προετοιμασία προσφυγών– αλλά το δικαίωμα εφαρμόζεται στο σύνολο της διαδικασίας²⁴⁶. Το δικαίωμα σε δικηγόρο από τα αρχικά στάδια της ποινικής διαδικασίας είναι ιδιαίτερης σημασίας διότι από τη σιωπή του κατηγορουμένου ή του υπόπτου μπορούν να συναχθούν αρνητικά συμπεράσματα²⁴⁷. Η πρόσβαση σε δικηγόρο από τα αρχικά στάδια περιλαμβάνει επίσης το δικαίωμα κατ' ιδίαν διαβούλευσης με τον δικηγόρο πριν από τη διεξαγωγή οποιασδήποτε ανάκρισης²⁴⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Salduz κατά Τουρκίας*²⁴⁹, ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί για συμμετοχή σε μη εγκεκριμένη διαδήλωση υποστήριξης μίας παράνομης οργάνωσης, ήτοι του ΡΚΚ (Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν). Δεν είχε πρόσβαση σε δικηγόρο και προέβη σε δηλώσεις ομολογίας της ενοχής του κατά την ανάκριση ενώ τελούσε υπό αστυνομική κράτηση· αργότερα ανακάλεσε τις δηλώσεις του. Το εθνικό δικαστήριο στηρίχθηκε στις αρχικές δηλώσεις του όταν τον καταδίκασε.

244 ΕΔΔΑ, *Goddí κατά Ιταλίας*, Αριθ. 8966/80, 9 Απριλίου 1984, σκέψη 31.

245 ΕΔΔΑ, *Quaranta κατά Ελβετίας*, Αριθ. 12744/87, 24 Μαΐου 1991, σκέψη 30.

246 ΕΔΔΑ, *Salduz κατά Τουρκίας*, Αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008· βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Yevgeniy Petrenko κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 55749/08, 29 Ιανουαρίου 2015, σκέψη 89.

247 ΕΔΔΑ, *John Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 18731/91, 8 Φεβρουαρίου 1996, σκέψη 66.

248 ΕΔΔΑ, *A.T. κατά Λουξεμβούργου*, Αριθ. 30460/13, 9 Απριλίου 2015, σκέψη 86.

249 ΕΔΔΑ, *Salduz κατά Τουρκίας*, Αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008, σκέψεις 54-62.

Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι, για να παραμείνει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη «πρακτικό και αποτελεσματικό», η πρόσβαση σε δικηγόρο πρέπει να παρέχεται από την πρώτη αστυνομική ανάκριση. Το δικαστήριο επεσήμανε ότι οι ύποπτοι είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι κατά το στάδιο της έρευνας και ότι τα αποδεικτικά στοιχεία που συλλέγονται μπορούν να καθορίσουν την έκβαση της υπόθεσής τους. Η έγκαιρη πρόσβαση σε δικηγόρο προστατεύει το δικαίωμα κατά της αυτοενοχοποίησης και αποτελεί θεμελιώδη διασφάλιση κατά της κακομεταχείρισης. Κάθε εξαίρεση από το δικαίωμα αυτό πρέπει να οριοθετείται σαφώς και να περιορίζεται χρονικά. Ακόμη και όταν συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι, οι περιορισμοί δεν πρέπει να θίγουν αδικαιολόγητα τα δικαιώματα του κατηγορουμένου. Στην περίπτωση του προσφεύγοντος, η απουσία δικηγόρου ενώ τελούσε υπό αστυνομική κράτηση έθιξε ανεπανόρθωτα τα δικαιώματα υπεράσπισής του, κατά παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) σε συνδυασμό με το Άρθρο 6 παράγραφος 1.

Η πρόσβαση σε δικηγόρο πρέπει να είναι αποτελεσματική και πρακτική. Για παράδειγμα, φυσικά πρόσωπα που τελούν υπό αστυνομική κράτηση πρέπει να ενημερώνονται επισήμως για τα δικαιώματά τους υπεράσπισής τους, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματός τους σε δωρεάν νομική συνδρομή, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, αλλά η αστυνομία οφείλει να τους παράσχει επίσης τα πρακτικά μέσα επαφής και επικοινωνίας με τον δικηγόρο τους (βλ. επίσης **Ενότητα 4.2.4**). Εάν η νομοθεσία εμποδίζει συστηματικά τα πρόσωπα στα οποία απαγγέλλονται κατηγορίες για ποινικό αδίκημα να αποκτήσουν πρόσβαση σε νομική συνδρομή ενώ τελούν υπό αστυνομική κράτηση, υπάρχει παράβαση του Άρθρου 6, ακόμη και όταν τα πρόσωπα στα οποία απαγγέλλονται κατηγορίες για ποινικό αδίκημα παραμένουν σιωπηλά²⁵⁰. Η νομιμότητα των περιορισμών του δικαιώματος νομικής συνδρομής κατά τα αρχικά στάδια της αστυνομικής ανάκρισης πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα του συνολικού αντικτύπου τους στο δικαίωμα σε δίκαιη ακρόαση²⁵¹.

Το δικαίωμα εμπιστευτικής συνομιλίας με δικηγόρο μπορεί επίσης να περιοριστεί, αλλά απαιτείται ουσιαστική αιτιολόγηση των σχετικών περιορισμών²⁵². Πρόκειται εν προκειμένω για ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο του δικαιώματος νομικής συνδρομής, διότι χωρίς τη δυνατότητα συζήτησης και λήψης

250 ΕΔΔΑ, *Dayanan κατά Τουρκίας*, Αριθ. 7377/03, 13 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 33.

251 ΕΔΔΑ, *Pishchalnikov κατά Ρωσίας*, Αριθ. 7025/04, 24 Σεπτεμβρίου 2009, σκέψη 67.

252 ΕΔΔΑ, *Sakhnovskiy κατά Ρωσίας*, Αριθ. 21272/03, 2 Νοεμβρίου 2010, σκέψη 97.

εμπιστευτικών οδηγιών, το δικαίωμα χάνει μεγάλο μέρος της χρησιμότητάς του²⁵³. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί επανειλημμένως ότι πρέπει να συντρέχουν «σοβαροί λόγοι» για τη ματαίωση του δικαιώματος αυτού· για παράδειγμα, η παρακολούθηση της επικοινωνίας του προσφεύγοντος με τον δικηγόρο του μπορεί να δικαιολογείται εάν υπάρχουν υπόνοιες ότι ο προσφεύγων είναι μέλος συμμορίας και κρίνεται, συνεπώς, αναγκαία για τη σύλληψη των άλλων μελών της συμμορίας²⁵⁴.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Lanz κατά Αυστρίας*²⁵⁵, ο προσφεύγων είχε συλληφθεί ως ύποπτος απάτης και τέθηκε υπό προσωρινή κράτηση. Η επικοινωνία με τον δικηγόρο του κατά τη διάρκεια της προσωρινής κράτησης παρακολουθείτο διότι υπήρχε ο κίνδυνος ο προσφεύγων να επηρεάσει μάρτυρες ή να απομακρύνει από την κατοχή του έγγραφα τα οποία δεν είχαν ακόμη κατασχεθεί. Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι η παρακολούθηση αυτή συνιστούσε παραβίαση των δικαιωμάτων υπεράσπισής του.

Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχεία β) και γ) της ΕΣΔΑ. Το δικαίωμα κατ' ιδίαν επικοινωνίας με συνήγορο υπεράσπισης εντάσσεται στις βασικές απαιτήσεις περί δίκαιης δίκης των δημοκρατικών κοινωνιών. Εάν ο δικηγόρος δεν είναι σε θέση να συνομιλήσει με τον πελάτη του, η συνδρομή του δικηγόρου χάνει σε μεγάλο βαθμό τη χρησιμότητά της και καθίσταται αναποτελεσματική. Η παρακολούθηση από τον ανακριτή συνιστούσε σοβαρή παρέμβαση στα δικαιώματα υπεράσπισης του κατηγορουμένου και έπρεπε να συντρέχουν πολύ σοβαροί λόγοι για την αιτιολόγησή της.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το δικαίωμα νομικής συνδρομής σε ποινικές διαδικασίες προβλέπεται στο Άρθρο 48 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Αυτό εγγυάται τον σεβασμό των δικαιωμάτων υπεράσπισης κάθε κατηγορουμένου. Όπως και στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το δικαίωμα δεν είναι απόλυτο ούτε στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ. Ωστόσο, περιλαμβάνεται μεταξύ των θεμελιωδών στοιχείων

253 ΕΔΔΑ, *S. κατά Ελβετίας*, Αριθ. 12629/87 και 13965/88, 28 Νοεμβρίου 1991, σκέψη 48. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Brennan κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 39846/98, 16 Οκτωβρίου 2001, σκέψεις 58-63.

254 ΕΔΔΑ, *George Kempers κατά Αυστρίας*, Αριθ. 21842/93. Έκθεση της Επιτροπής η οποία εκδόθηκε στις 14 Ιανουαρίου 1998.

255 ΕΔΔΑ, *Lanz κατά Αυστρίας*, Αριθ. 24430/94, 31 Ιανουαρίου 2002, σκέψεις 50-52.

της δίκαιης δίκης²⁵⁶. στους διορισμένους δικηγόρους πρέπει να παρέχονται ο απαιτούμενος χρόνος και οι αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης των πελατών τους (βλ. **Ενότητα 4.2.4**).

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ordre des barreaux francophones et germanophones κ.λπ. κατά Conseil des ministres*²⁵⁷, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι ο δικηγόρος δεν θα ήταν σε θέση να διασφαλίσει την προσήκουσα εκπλήρωση της αποστολής του για την παροχή συμβουλών, υπεράσπισης και εκπροσώπησης του πελάτη του, εάν όφειλε να συνεργάζεται με τις αρχές, διαβιβάζοντας σε αυτές πληροφορίες που περιήλθαν σε γνώση του στο πλαίσιο των σχετικών νομικών διαβουλεύσεων.

Το δικαίωμα νομικής συνδρομής σε ποινικές διαδικασίες ενσωματώνεται επίσης στο παράγωγο δίκαιο της ΕΕ, και συγκεκριμένα στην οδηγία σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης²⁵⁸, την οποία έχει επικαλεστεί επίσης και το ΕΔΔΑ²⁵⁹. Σκοπός της οδηγίας είναι η θέσπιση ελάχιστων κανόνων σχετικά με τα δικαιώματα των υπόπτων ή των κατηγορουμένων στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και διαδικασιών ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Η οδηγία εφαρμόζεται σε υπόπτους ή σε κατηγορούμενους στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας «από τη στιγμή που λαμβάνουν γνώση από τις αρμόδιες αρχές κράτους μέλους, μέσω επίσημης ειδοποίησης ή με άλλο τρόπο, ότι θεωρούνται ύποπτοι ή κατηγορούνται για την τέλεση αξιόποινης πράξης» έως την «ολοκλήρωση της διαδικασίας» (δηλαδή την οριστική κρίση σχετικά με την αξιόποινη πράξη, συμπεριλαμβανομένης της επιμέτρησης της ποινής και της εκδίκησης τυχόν προσφυγής)²⁶⁰. Η οδηγία εφαρμόζεται επίσης σε φυσικά πρόσωπα τα οποία δεν είναι ύποπτοι αλλά

256 ΔΕΕ, C-7/98, *Dieter Krombach κατά André Bamberski*, 28 Μαρτίου 2000, σκέψη 39.

257 ΔΕΕ, C-305/05, *Ordre des barreaux francophones et germanophones κ.λπ. κατά Conseil des ministres*, 26 Ιουνίου 2007, σκέψη 32.

258 Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, ΕΕ 2013 L 294/1. Το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ιρλανδία επέλεξαν να μην υπαχθούν στην εν λόγω οδηγία, η οποία δεν εφαρμόζεται ούτε στη Δανία.

259 ΕΔΔΑ, *A.T. κατά Λουξεμβούργου*, Αριθ. 30460/13, 9 Απριλίου 2015, σκέψη 38.

260 Οδηγία 2013/48/ΕΕ, Άρθρο 2 παράγραφος 1.

καθίστανται ύποπτοι κατά τη διάρκεια συνέντευξης²⁶¹. Ωστόσο, ισχύουν διαφορετικά πρότυπα προστασίας για τα φυσικά πρόσωπα τα οποία δεν έχουν στερηθεί την ελευθερία τους: παρότι τα πρόσωπα αυτά είναι ελεύθερα να έρχονται σε επαφή, να διαβουλεύονται ή να εξασφαλίζουν τη συνδρομή δικηγόρου, τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να «εξασφαλίζουν ενεργά» την παροχή δικηγορικής συνδρομής²⁶². Η οδηγία παρέχει επίσης προστασία στο πλαίσιο των διαδικασιών του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης²⁶³. Εξαιρεί ουσιαστικά από την προστασία της «ήσσονος σημασίας παραβάσεις»²⁶⁴.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ και του ΣτΕ, το δικαίωμα πρόσβασης σε νομική συνδρομή είναι ιδιαίτερης σημασίας για ευάλωτους υπόπτους ή κατηγορουμένους, όπως άτομα με αναπηρίες, μετανάστες και παιδιά²⁶⁵. Τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν πρόσθετα μέτρα βελτίωσης της ικανότητας των εν λόγω προσώπων να κατανοούν και να συμμετέχουν αποτελεσματικά στις διαδικασίες, ούτως ώστε να μπορούν –εφόσον απαιτείται, με τη συνδρομή διερμηνέα, δικηγόρου, κοινωνικού λειτουργού ή φιλικού τους προσώπου– να κατανοούν το γενικό νόημα των όσων αναφέρονται²⁶⁶. Πρέπει επίσης να είναι σε θέση να εξηγούν στους δικηγόρους τους την εκδοχή τους όσον αφορά τα γεγονότα. Τα κράτη οφείλουν να περιορίζουν, στον μέγιστο δυνατό βαθμό, τυχόν αισθήματα φόβου και να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά κατανοούν εν γένει τη φύση της έρευνας και των όσων διακυβεύονται. Πρέπει να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά και άλλα ευάλωτα άτομα ενημερώνονται για το δικαίωμά τους σε νομική συνδρομή (βλ. επίσης **Ενότητα 8.1** για τα άτομα με αναπηρίες)²⁶⁷. Στο δικαστήριο, οι κατηγορούμενοι πρέπει να είναι σε θέση να παρακολουθούν τις καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας και να επισημαίνουν τυχόν δηλώσεις με τις οποίες διαφωνούν²⁶⁸.

261 *Αυτόθι*, Άρθρο 2 παράγραφος 3.

262 Οδηγία 2013/48/ΕΕ, Αιτιολογική σκέψη 27.

263 *Αυτόθι*, Άρθρο 10.

264 *Αυτόθι*, Άρθρο 2 παράγραφος 4.

265 Βλ. FRA (2015), *Child friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children’s participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*. Βλ. επίσης FRA/ΕΔΔΑ (2016), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού*, σ. 195-218.

266 ΕΔΔΑ, *S.C. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 60958/00, 15 Ιουνίου 2004, σκέψη 29

267 ΕΔΔΑ, *Panovits κατά Κύπρου*, Αριθ. 4268/04, 11 Δεκεμβρίου 2008, σκέψη 67. Σχετικά με τα άτομα με αναπηρία, βλ. επίσης ΕΣΔΑ, Άρθρο 5 παράγραφος 4, και ΕΔΔΑ, *Megyeri κατά Γερμανίας*, Αριθ. 13770/88, 12 Μαΐου 1992, σκέψη 27.

268 ΕΔΔΑ, *S.C. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 60958/00, 15 Ιουνίου 2004, σκέψη 29.

Σε σχέδιο οδηγίας της **ΕΕ** σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι για εγκληματικές πράξεις προτείνεται η υποχρεωτική πρόσβαση σε δικηγόρο για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών²⁶⁹. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε επίσης *Σύσταση σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών*, στην οποία συνιστά να μην επιτρέπεται σε ύποπτο ή κατηγορούμενο ο οποίος δεν κατανοεί τη διαδικασία να παραιτείται από το δικαίωμά του σε δικηγόρο (βλ. **Ενότητα 4.2.5** για την παραίτηση)²⁷⁰.

4.2.2. Ποιότητα της νομικής συνδρομής

Το δικαίωμα νομικής συνδρομής συνιστά δικαίωμα σε αποτελεσματική συνδρομή και εκπροσώπηση²⁷¹. Η παρουσία δικηγόρου ο οποίος δεν έχει τη δυνατότητα να παρέμβει για να διασφαλίσει τον σεβασμό των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου ή του υπόπτου είναι ανώφελη για τον κατηγορούμενο ή τον ύποπτο²⁷².

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Aras κατά Τουρκίας* (ΑΑριθ. 2)²⁷³, ο προσφεύγων είχε συλληφθεί ως ύποπτος διακεκριμένης απάτης. Ανακρίθηκε από την αστυνομία χωρίς την παρουσία δικηγόρου και προέβη σε δηλώσεις σε σχέση με το αδίκημα. Ακολούθως προσήχθη ενώπιον του εισαγγελέα όπου, χωρίς την παρουσία δικηγόρου, ο προσφεύγων επανέλαβε τις δηλώσεις που είχε κάνει στην αστυνομία. Όταν ο προσφεύγων προσήχθη ενώπιον του ανακριτή, ο δικαστής επέτρεψε μεν στον δικηγόρο του να εισέλθει στην αίθουσα ακρόασης, αλλά δεν του επέτρεψε να λάβει τον λόγο ούτε να τον συμβουλευτεί.

269 Πρόταση οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, COM(2013) 822/2, Άρθρο 6.

270 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), *Σύσταση της 27ης Νοεμβρίου 2013 σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών*, ΕΕ 2013 C378.

271 ΕΔΔΑ, *Imbrioscia κατά Ελβετίας*, Αριθ. 13972/88, 24 Νοεμβρίου 1993, σκέψη 43.

272 ΕΔΔΑ, *Aras κατά Τουρκίας* (Αριθ. 2), Αριθ. 15065/07, 18 Νοεμβρίου 2014, σκέψη 40.

273 *Αυτόθι*.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι «απλώς και μόνον η παρουσία» του δικηγόρου δεν ήταν επαρκής για να καταστήσει αποτελεσματικό το δικαίωμα που προβλέπεται στο Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ). Ο προσφεύγων έπρεπε να είχε πρόσβαση σε δικηγόρο από την πρώτη ανάκριση. Η παθητική παρουσία του δικηγόρου του προσφεύγοντος στην αίθουσα ακρόασης δεν μπορούσε να θεωρηθεί επαρκής βάσει των προτύπων της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, ο τρόπος διεξαγωγής της υπεράσπισης είναι κυρίως ένα ζήτημα το οποίο αφορά τον κατηγορούμενο ή τον ύποπτο και τον δικηγόρο του, αλλά εάν οι αρμόδιες αρχές αντιληφθούν «πρόδηλες ελλείψεις» εκ μέρους του δικηγόρου, οφείλουν να ενεργήσουν²⁷⁴. Η υποχρέωση αυτή προκύπτει μόνον εφόσον η μη παροχή αποτελεσματικής εκπροσώπησης είναι «πρόδηλη ή κατέστη αρκούντως γνωστή στο [κράτος]»²⁷⁵. Για παράδειγμα, εάν η προσφυγή κριθεί απαράδεκτη λόγω παραλείψεων του δικηγόρου, το γεγονός αυτό ενδέχεται να συνιστά παραβίαση του δικαιώματος σε πρακτική και αποτελεσματική υπεράσπιση²⁷⁶. Μόνον ελλείψεις οι οποίες μπορούν να καταλογιστούν σε κρατικές αρχές συνεπάγονται παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ)²⁷⁷. Για παράδειγμα, το κράτος μπορεί να υπέχει ευθύνη εάν γνωρίζει ότι ο δικηγόρος δεν ενήργησε προς όφελος του κατηγορουμένου²⁷⁸. Ωστόσο, ακόμη και περιπτώσεις σοβαρών ελλείψεων όσον αφορά τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας ενδέχεται να μην αναγνωριστούν ως παράβαση εάν ο προσφεύγων δεν προσφύγει για το εν λόγω ζήτημα ενώπιον δευτεροβάθμιου δικαστηρίου²⁷⁹.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, στην οδηγία σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο επιβεβαιώνεται ότι οι ύποπτοι ή οι κατηγορούμενοι έχουν το δικαίωμα να ζητούν «να παρίσταται ο δικηγόρος τους και να συμμετέχει αποτελεσματικά»²⁸⁰. Η συμμετοχή του δικηγόρου πρέπει να «συνάδει με διαδικασίες του εθνικού δικαίου, υπό τον όρο ότι οι εν λόγω διαδικασίες

274 ΕΔΔΑ, *Daud κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 22600/93, 21 Απριλίου 1998, σκέψη 42.

275 ΕΔΔΑ, *Imbrioscia κατά Ελβετίας*, Αριθ. 13972/88, 24 Νοεμβρίου 1993, σκέψη 41.

276 ΕΔΔΑ, *Czekalla κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 38830/97, 10 Οκτωβρίου 2002, σκέψεις 63-65-ΕΔΔΑ, *Βαμβακάς κατά Ελλάδας (Αριθ. 2)*, Αριθ. 2870/11, 9 Απριλίου 2015, σκέψεις 39-43.

277 ΕΔΔΑ, *Tirradi κατά Ιταλίας*, Αριθ. 13743/88, 22 Φεβρουαρίου 1994, σκέψη 30.

278 ΕΔΔΑ, *Artico κατά Ιταλίας*, Αριθ. 6694/74, 13 Μαΐου 1980, σκέψη 33.

279 ΕΔΔΑ, *Twalib κατά Ελλάδας*, Αριθ. 24294/94, 9 Ιουνίου 1998.

280 Οδηγία 2013/48/ΕΕ, Άρθρο 3 παράγραφος 3 στοιχείο β).

δεν θίγουν την αποτελεσματική άσκηση και την ουσία του συγκεκριμένου δικαιώματος»²⁸¹.

4.2.3. Νομική συνδρομή της εκλογής του κατηγορουμένου

Ανεξάρτητα από τη σπουδαιότητα της σχέσης εχεμύθειας μεταξύ δικηγόρου και πελάτη, το δικαίωμα σε δικηγόρο της εκλογής του κατηγορουμένου δεν είναι απόλυτο. Υπόκειται αναγκαστικά σε ρύθμιση στην περίπτωση που παρέχεται το ευεργέτημα της πενίας, δεδομένου ότι το κράτος ελέγχει τα κριτήρια και τη χρηματοδότηση της νομικής συνδρομής (βλ. επίσης **Κεφάλαιο 3** για το ευεργέτημα της πενίας)²⁸². Το δικαίωμα μπορεί επίσης να υπόκειται σε περιορισμούς μέσω ρύθμισης του επαγγέλματος για παράδειγμα, ενδέχεται να απαιτούνται διαφορετικά προσόντα για διαφορετικά επίπεδα δικαιοδοσίας.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Lagerblom κατά Σουηδίας*²⁸³, ο προσφεύγων, ο οποίος ήταν Φινλανδός υπήκοος, ζήτησε την αντικατάσταση του ορισθέντος στο πλαίσιο του ευεργετήματος της πενίας δικηγόρου του. Ζήτησε δικηγόρο ο οποίος να ομιλεί φινλανδικά. Τα εθνικά δικαστήρια απέρριψαν το αίτημά του. Ο προσφεύγων υποστήριξε ότι αυτό συνιστούσε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι το Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) παρέχει το δικαίωμα στον κατηγορούμενο να αναθέσει την υπεράσπισή του σε συνήγορο «της εκλογής του», αλλά το δικαίωμα αυτό δεν μπορεί να θεωρείται απόλυτο. Κατά τον ορισμό συνηγόρου υπεράσπισης, τα δικαστήρια οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τις επιθυμίες του κατηγορουμένου, εκτός εάν συντρέχουν σημαντικοί και επαρκείς λόγοι ώστε να θεωρηθεί ότι κάτι τέτοιο δεν κρίνεται αναγκαίο για την εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης. Ο προσφεύγων γνώριζε επαρκώς τη σουηδική γλώσσα για να επικοινωνεί με τον δικηγόρο του και μπόρεσε

²⁸¹ *Αυτόθι*.

²⁸² ΕΔΔΑ, *Croissant κατά Γερμανίας*, Αριθ. 13611/88, 25 Σεπτεμβρίου 1992, σκέψη 29.

²⁸³ ΕΔΔΑ, *Lagerblom κατά Σουηδίας*, Αριθ. 26891/95, 14 Ιανουαρίου 2003.

να συμμετάσχει αποτελεσματικά στη δίκη του. Τα δικαστήρια είχαν το δικαίωμα να του αρνηθούν δικηγόρο της εκλογής του. Δεν υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Ο διορισμός επαγγελματιών δικηγόρων αντί μη νομικών εκπροσώπων μπορεί να εξυπηρετεί το συμφέρον της δικαιοσύνης όταν οι κατηγορίες είναι σοβαρές και πολύπλοκες²⁸⁴. Επιπλέον, η ειδική φύση της διαδικασίας ενδέχεται να δικαιολογεί τη χρήση ειδικευμένων δικηγόρων²⁸⁵.

4.2.4. Απαιτούμενος χρόνος και αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, οι κατηγορούμενοι ή οι ύποπτοι δικαιούνται να έχουν στη διάθεσή τους τον απαιτούμενο χρόνο και τις αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισής τους. Και τούτο διότι η ικανότητα του δικηγόρου να παράσχει αποτελεσματική νομική συνδρομή μπορεί να θιγεί από τις συνθήκες υπό τις οποίες μπορεί να συναντά ή να επικοινωνεί με τον πελάτη του. Το δικαίωμα αυτό προβλέπεται στο Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο β) της ΕΣΔΑ και περιλαμβάνεται στα δικαιώματα υπεράσπισης βάσει του Άρθρου 48 παράγραφος 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, το δικαίωμα σε αποτελεσματική νομική συνδρομή περιλαμβάνει την πρόσβαση στη δικογραφία²⁸⁶. Η δικογραφία περιλαμβάνει όλα τα έγγραφα τα οποία είναι χρήσιμα για τον προσδιορισμό του κατάλληλου νομικού χαρακτηρισμού.

Η επάρκεια του χρόνου και των ευκολιών αξιολογείται βάσει των περιστάσεων της εκάστοτε υπόθεσης²⁸⁷. Πρέπει να επιτυγχάνεται ισορροπία μεταξύ της διεξαγωγής των διαδικασιών εντός εύλογου χρόνου (βλ. **Κεφάλαιο 7** για τη διάρκεια των διαδικασιών) και της χορήγησης του απαιτούμενου χρόνου για τη διεξαγωγή και την προετοιμασία της υπεράσπισης. Το ζήτημα

284 ΕΔΔΑ, *Mayzit κατά Ρωσίας*, Αριθ. 63378/00, 20 Ιανουαρίου 2005, σκέψεις 70-71.

285 ΕΔΔΑ, *Meftah κ.λπ. κατά Γαλλίας*, Αριθ. 32911/96, 35237/97 και 34595/97, 26 Ιουλίου 2002, σκέψη 47.

286 ΕΔΔΑ, *Dayanan κατά Τουρκίας*, Αριθ. 7377/03, 13 Οκτωβρίου 2009.

287 ΕΔΔΑ, *Iglin κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 39908/05, 12 Ιανουαρίου 2012, σκέψη 65.

που πρέπει να εξετάζεται είναι κατά πόσον οι συνολικές επιπτώσεις τυχόν δυσκολιών αντίκεινται στο δικαίωμα σε δίκαιη δίκη²⁸⁸. Για παράδειγμα, η απουσία χρόνου διαβούλευσης μεταξύ του προσώπου που κατηγορείται για την τέλεση ποινικού αδικήματος και του δικηγόρου του μπορεί να ισοδυναμεί με παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο β), διότι το πρόσωπο που κατηγορείται για την τέλεση ποινικού αδικήματος δεν μπορεί να τύχει κατάλληλης νομικής συνδρομής χωρίς τέτοια διαβούλευση²⁸⁹.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, διάφορες οδηγίες επιβάλλουν συγκεκριμένες υποχρεώσεις στα κράτη μέλη της ΕΕ (βλ. **Ενότητα 2.3.1** για το δικαίωμα σε δίκαιη ακρόαση)²⁹⁰. Για παράδειγμα, το Άρθρο 3 παράγραφος 1 της Οδηγίας σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να παρέχουν πρόσβαση σε δικηγόρο εντός προθεσμίας και κατά τρόπο που επιτρέπει στους ενδιαφερομένους να ασκούν τα δικαιώματά τους υπεράσπισής τους πρακτικά και αποτελεσματικά. Το Άρθρο 3 παράγραφος 3 αναγνωρίζει στους υπόπτους ή στους κατηγορούμενους το δικαίωμα κατ' ιδίαν συνάντησης και επικοινωνίας με τον δικηγόρο που τους εκπροσωπεί. Το Άρθρο 3 παράγραφος 4 επιβάλλει στα κράτη μέλη της ΕΕ την υποχρέωση να διαθέτουν γενική ενημέρωση ώστε να διευκολύνουν τους υπόπτους και τους κατηγορούμενους να προσφεύγουν σε δικηγόρο.

Επιπλέον, η Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών επιβάλλει υποχρεώσεις ενημέρωσης των υπόπτων και των κατηγορουμένων για τα δικαιώματά τους σε ποινικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένου, για παράδειγμα, του δικαιώματος πρόσβασης σε υλικό της δικογραφίας για την προετοιμασία της υπεράσπισής τους²⁹¹.

288 ΕΔΔΑ, *Öcalan κατά Τουρκίας*, Α. 46221/99, 12 Μαΐου 2005, σκέψη 148.

289 ΕΔΔΑ, *Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 7819/77 και 7878/77, 28 Ιουνίου 1984, σκέψη 99.

290 Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, ΕΕ 2013 L 294/1. Το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ιρλανδία επέλεξαν να μην υπαχθούν στην εν λόγω οδηγία, η οποία δεν εφαρμόζεται ούτε στη Δανία.

291 Οδηγία 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2012, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕ 2012 L142.

Τέλος, το Άρθρο 2 παράγραφος 2 της Οδηγίας σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία υποχρεώνει τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ότι διατίθεται διερμηνεία για την επικοινωνία μεταξύ των υπόπτων ή κατηγορουμένων και των συνηγόρων τους, όταν αυτή σχετίζεται άμεσα με ανακρίσεις ή ακροάσεις στη διάρκεια της διαδικασίας ή με την άσκηση προσφυγής ή την υποβολή άλλων δικονομικών αιτημάτων²⁹².

4.2.5. Παραίτηση

Το δικαίωμα νομικής συνδρομής είναι πραγματικά τόσο θεμελιώδους σημασίας, ώστε ο κατηγορούμενος ή ο ύποπτος μπορεί να παραιτηθεί από αυτό μόνο σε περιορισμένες περιπτώσεις²⁹³. Το ΕΔΔΑ έχει περιορίσει αυστηρά το δικαίωμα παραίτησης και έχει υπογραμμίσει τη σπουδαιότητα της παροχής εγγυήσεων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Pishchalnikov κατά Ρωσίας*²⁹⁴, ο προσφεύγων είχε συλληφθεί ως ύποπτος για διακεκριμένη ληστεία. Ανακρίθηκε χωρίς δικηγόρο και ομολόγησε ότι είχε λάβει μέρος σε εγκληματικές δραστηριότητες. Κατά τη διάρκεια των διαδικασιών που ακολούθησαν, αρνήθηκε την παροχή νομικής συνδρομής. Ακολούθως, η υπόθεσή του ανατέθηκε σε δικηγόρο στο πλαίσιο του ευεργετήματος της πενίας. Όταν ανακρίθηκε παρουσία του δικηγόρου, ο προσφεύγων ανακάλεσε τις δηλώσεις του. Καταδικάστηκε για διάφορα αδικήματα βάσει των δηλώσεων στις οποίες είχε προβεί κατά τη σύλληψή του.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι κατηγορούμενος ο οποίος δεν έχει δικηγόρο έχει λιγότερες πιθανότητες να είναι ενήμερος για τα δικαιώματά του· ως εκ τούτου, μειώνονται και οι πιθανότητες να γίνουν σεβαστά τα εν λόγω δικαιώματα. Ωστόσο, κάθε πρόσωπο δύναται να παραιτηθεί αυτοβούλως, ρητώς ή σιωπηρώς, από τις εγγυήσεις περί δίκαιης δίκης. Για να είναι αποτελεσματικές οι εγγυήσεις, η παραίτηση πρέπει: i) να δηλώνεται κατηγορηματικώς ii) να συνοδεύεται από ελάχιστες διασφαλίσεις

292 Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία, ΕΕ 2010 L 280.

293 ΕΔΔΑ, *A.T. κατά Λουξεμβούργου*, Αριθ.30460/13, 9 Απριλίου 2015, σκέψη 59. Η υπόθεση αυτή αφορούσε την οδηγία σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο.

294 ΕΔΔΑ, *Pishchalnikov κατά Ρωσίας*, Αριθ. 7025/04, 24 Σεπτεμβρίου 2009, σκέψεις 77-78.

αναλογικά προς τη σημασία της· iii) να γίνεται οικειοθελώς· iv) να συνιστά ενσυνείδητη και νοήμονα αποποίηση δικαιώματος· και v) εφόσον συνάγεται από τη συμπεριφορά του κατηγορουμένου, πρέπει να καταδεικνύεται ότι ο κατηγορούμενος μπορούσε ευλόγως να προβλέψει τις συνέπειες της συμπεριφοράς του.

Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν ήταν πιθανό να μπορούσε ο προσφεύγων να εκτιμήσει ευλόγως τις συνέπειες της ανάκρισής του χωρίς νομική συνδρομή. Αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ λόγω μη έγκυρης παραίτησης από το δικαίωμα.

Δεν επιτρέπεται να συνάγεται παραίτηση από την άρνηση του υπόπτου ή του κατηγορουμένου να δώσει οδηγίες στον δικηγόρο του²⁹⁵. Επιπλέον, δεν μπορεί να συναχθεί έγκυρη παραίτηση όταν ο κατηγορούμενος απαντά στις ερωτήσεις των ανακριτών αφότου του γίνεται υπενθύμιση σχετικά με το δικαίωμα σιωπής²⁹⁶. Πρέπει να λαμβάνονται εύλογα μέτρα προκειμένου να διασφαλίζεται ότι ο κατηγορούμενος ή ο ύποπτος έχει πλήρη επίγνωση των δικαιωμάτων υπεράσπισης και μπορεί να εκτιμήσει, στον βαθμό του δυνατού στη συγκεκριμένη περίπτωση, τις συνέπειες της παραίτησης από τα δικαιώματά του²⁹⁷. Παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) ενδέχεται επίσης να συνιστά το γεγονός ότι το πρόσωπο που κατηγορείται για την τέλεση ποινικού αδικήματος δεν μπορούσε, χωρίς τη συνδρομή διερμηνέα, να εκτιμήσει ευλόγως τις επιπτώσεις της ανάκρισής του χωρίς την παρουσία δικηγόρου²⁹⁸. Τα κράτη πρέπει να λαμβάνουν πρόσθετα μέτρα για την προστασία των δικαιωμάτων ευάλωτων υπόπτων ή κατηγορουμένων, όπως άτομα με αναπηρίες και παιδιά, μεριμνώντας, για παράδειγμα, για τη στήριξη των εν λόγω φυσικών προσώπων από τρίτους (βλ. **Κεφάλαιο 8**)²⁹⁹.

295 ΕΔΔΑ, *Sakhnovskiy κατά Ρωσίας*, Αριθ. 21272/03, 2 Νοεμβρίου 2010, σκέψεις 89-93.

296 ΕΔΔΑ, *Pishchalnikov κατά Ρωσίας*, Αριθ. 7025/04, 24 Σεπτεμβρίου 2009, σκέψη 79.

297 ΕΔΔΑ, *Panovits κατά Κύπρου*, Αριθ. 4268/04, 11 Δεκεμβρίου 2008, σκέψη 68.

298 ΕΔΔΑ, *Şaman κατά Τουρκίας*, Αριθ. 35292/05, 5 Απριλίου 2011, σκέψη 35.

299 ΕΔΔΑ, *Panovits κατά Κύπρου*, Αριθ. 4268/04, 11 Δεκεμβρίου 2008, σκέψεις 67-68. Βλ. επίσης Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), *Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών*, COM(2013) 822/2· Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), *Σύσταση, της 27ης Νοεμβρίου 2013, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών*, EE 2013 C378· και FRA (2015), *Child friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children’s participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, στο Άρθρο 9 της Οδηγίας σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας προβλέπονται τρεις προϋποθέσεις για να είναι έγκυρη η παραίτηση από το δικαίωμα:

- (i) ο ύποπτος ή κατηγορούμενος πρέπει να έχει λάβει προφορικά ή εγγράφως σαφή και επαρκή ενημέρωση, σε απλή και κατανοητή γλώσσα, σχετικά με το περιεχόμενο του συγκεκριμένου δικαιώματος και τις πιθανές συνέπειες της παραίτησης από αυτό·
- (ii) η παραίτηση πρέπει να δηλώνεται οικειοθελώς και χωρίς περιθώρια αμφιβολίας·
- (iii) η παραίτηση πρέπει να καταγράφεται σύμφωνα με το δίκαιο του οικείου κράτους μέλους της ΕΕ³⁰⁰.

Ωστόσο, είναι σκόπιμο να επισημανθεί ότι, βάσει του σχεδίου οδηγίας σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, τα παιδιά δεν μπορούν να παραιτηθούν από το δικαίωμά τους σε δικηγόρο³⁰¹. Επιπλέον, Σύσταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα συνιστά να μην επιτρέπεται σε ευάλωτα πρόσωπα η παραίτηση από το δικαίωμά τους σε δικηγόρο³⁰².

300 Βλ. *Οδηγία 2013/48/ΕΕ*.

301 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), Πρόταση Οδηγίας σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, Άρθρο 6.

302 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), Σύσταση σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, παράγραφος 11.

4.3. Δικαίωμα αυτοεκπροσώπησης

Κύρια σημεία

- Σε ποινικές και μη ποινικές υποθέσεις, ένα πρόσωπο μπορεί να αυτοεκπροσωπείται, εκτός εάν η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης επιτάσσει διαφορετικά, π.χ. για λόγους προστασίας των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου ή του υπόπτου ή εάν η εκπροσώπηση είναι επιβεβλημένη για την αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης.
- Ο προσδιορισμός του κατά πόσον η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης επιτάσσει τον υποχρεωτικό διορισμό δικηγόρου εμπίπτει στο περιθώριο εκτίμησης των εθνικών δικαστηρίων.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Παροχή συνδρομής σε αυτοεκπροσωπούμενους διαδίκους

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, η Personal Support Unit (PSU) παρέχει συνδρομή σε διαδίκους οι οποίοι συμμετέχουν σε δικαστική διαδικασία χωρίς νόμιμη εκπροσώπηση. Η PSU διαθέτει εκπαιδευμένους εθελοντές οι οποίοι παρέχουν δωρεάν συνδρομή σε άτομα που αντιμετωπίζουν διαδικασίες χωρίς νομική εκπροσώπηση ενώπιον αστικών και οικογενειακών δικαστηρίων και δικαιοδοτικών οργάνων στην Αγγλία και στην Ουαλία. Η PSU παρέχει πρακτική καθοδήγηση σχετικά με τα όσα συμβαίνουν στο δικαστήριο- μπορεί να βοηθήσει στη συμπλήρωση εντύπων ή στη συνοδεία φυσικών προσώπων στο δικαστήριο-παρέχει επίσης συναισθηματική και ηθική υποστήριξη. Δεν παρέχει υπηρεσία υπεράσπισης ή νομικής εκπροσώπησης φυσικών προσώπων στο πλαίσιο ακροάσεων. Μπορεί, ωστόσο, να φέρει φυσικά πρόσωπα σε επαφή με άλλους οργανισμούς που παρέχουν νομικές υπηρεσίες αυτού του είδους.

Πηγή: <https://www.thepsu.org/>.

Όπως επισημάνθηκε, τα φυσικά πρόσωπα δικαιούνται εκπροσώπηση σε μη ποινικές διαδικασίες, εφόσον κρίνεται αναγκαία για την εξασφάλιση πρακτικής και αποτελεσματικής πρόσβασης σε δικαστήριο. Το Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) της ΕΣΔΑ επιτρέπει στον κατηγορούμενο να συμμετέχει σε ποινικές διαδικασίες διά εκπροσώπησης ή αυτοεκπροσώπησης.

Η αυτοεκπροσώπηση επιτρέπεται εκτός εάν η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης επιτάσσει διαφορετικά, π.χ. για λόγους προστασίας των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου ή του υπόπτου ή εάν η εκπροσώπηση είναι επιβεβλημένη για την αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης. Για παράδειγμα, ορισμένες εθνικές νομοθεσίες επιβάλλουν την υποχρέωση της εκπροσώπησης των κατηγορουμένων μόνον σε ορισμένα στάδια της διαδικασίας ή σε δεύτερο βαθμό.

Το δικαίωμα αυτοεκπροσώπησης σε μη ποινικές διαδικασίες δεν είναι απόλυτο³⁰³. Ο προσδιορισμός του κατά πόσον η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης επιβάλλει τον υποχρεωτικό διορισμό δικηγόρου εμπίπτει στο περιθώριο εκτίμησης των εθνικών αρχών³⁰⁴.

Περιορισμοί μπορούν να επιβληθούν, για παράδειγμα, για την αποφυγή προσβολής της αξιοπρέπειας του δικαστηρίου, για την προστασία ευάλωτων μαρτύρων από τραυματικές εμπειρίες και για την αποφυγή της συνεχούς παρακώλυσης της διαδικασίας από υπόπτους ή κατηγορουμένους³⁰⁵. Τυχόν διακριτική ευχέρεια πρέπει να ασκείται τηρουμένων των αναλογιών και οι περιορισμοί πρέπει να επιβάλλονται με σύνεση³⁰⁶.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Galstyan κατά Αρμενίας*³⁰⁷, ο προσφεύγων συνελήφθη, ενημερώθηκε για τα δικαιώματά του και αρνήθηκε ρητώς τη συνδρομή δικηγόρου.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι το Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ) επιτρέπει στον κατηγορούμενο να επιλέξει «όπως υπερασπίσει ο ίδιος εαυτόν ή αναθέσει την υπεράσπισίν του εις συνήγορον». Επομένως, η αυτοεκπροσώπηση επιτρέπεται, εκτός εάν η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της δικαιοσύνης επιτάσσει διαφορετικά. Στην περίπτωση του προσφεύγοντος, δεν υπήρχαν αποδείξεις ότι η επιλογή του να εκπροσωπήσει ο ίδιος τον εαυτό του ήταν αποτέλεσμα απειλών ή σωματικής βίας ή ότι

303 ΕΔΔΑ, *Φίλης κατά Ελλάδας*, Αριθ. 16598/90, 1 Ιουλίου 1992. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-399/11, *Stefano Melloni κατά Ministerio Fiscal*, 26 Φεβρουαρίου 2013, σκέψεις 49-52.

304 ΕΔΔΑ, *Correia de Matos κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 48188/99, 15 Νοεμβρίου 2001. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Croissant κατά Γερμανίας*, Αριθ. 13611/88, 25 Σεπτεμβρίου 1992.

305 *Αυτόθι*, σκέψεις 12-13.

306 *Αυτόθι*, σκέψη 18.

307 ΕΔΔΑ, *Galstyan κατά Αρμενίας*, Αριθ. 26986/03, 15 Νοεμβρίου 2007, σκέψη 91.

εξαπατήθηκε προκειμένου να αρνηθεί τη συνδρομή δικηγόρου. Ήταν επιλογή του προσφεύγοντος να μην έχει δικηγόρο· επομένως, το κράτος δεν μπορούσε να θεωρηθεί υπεύθυνο για την απουσία εκπροσώπησης. Δεν υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Εάν κατηγορούμενος ή ύποπτος παραιτηθεί αυτοβούλως από το δικαίωμα συνδρομής από δικηγόρο, ο εν λόγω κατηγορούμενος ή ο ύποπτος οφείλει να επιδείξει επιμέλεια, λαμβάνοντας, για παράδειγμα, μέριμνα για την παραλαβή αντιγράφου της απόφασης του δικαστηρίου, εάν αυτό απαιτείται για την άσκηση προσφυγής³⁰⁸.

308 ΕΔΔΑ, *Melin κατά Γαλλίας*, Αριθ. 12914/87, 22 Ιουνίου 1993, σκέψη 25.

5

Δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣτΕ
Τι σημαίνει αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα;		
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)</p> <p>ΔΕΕ, C-583/11 P, <i>Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης</i>, 2013</p> <p>ΔΕΕ, T-49/07, <i>Sofiane Fahas κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης</i>, 2010</p>	<p>Ουσιαστικές απαιτήσεις</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 13 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>McFarlane κατά Ιρλανδίας</i>, Αριθ. 31333/06, 2010</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Rotaru κατά Ρουμανίας</i>, Αριθ. 28341/95, 2000</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Yarashonen κατά Τουρκίας</i>, Αριθ. 72710/11, 2014</p>
<p>ΔΕΕ, C-69/10, <i>Brahim Samba Diouf κατά Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration</i>, 2011</p>	<p>Θεσμικές απαιτήσεις</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας</i>, Αριθ. 59450/00, 2006</p>
Παραδείγματα συγκεκριμένων ένδικων βοηθημάτων		
<p>ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, <i>Andrea Francovich και Danila Bonifaci κ.λπ. κατά Ιταλικής Δημοκρατίας</i>, 1991</p> <p>Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα (2000/43/ΕΚ), Άρθρο 15</p>	<p>Αποζημίωση</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Ananyev κ.λπ. κατά Ρωσίας</i>, Αριθ. 42525/07 και 60800/08, 2012</p>

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣΤΕ
<p>ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-65/09 και C-87/09, <i>Weber και Putz</i>, 2011</p> <p>Οδηγία για την Πώληση Καταναλωτικών Αγαθών (1999/44/ΕΚ), Άρθρο 3 παράγραφοι 2 και 3</p> <p>Οδηγία για τα Οργανωμένα Ταξίδια (90/314/ΕΟΚ), Άρθρο 4 παράγραφοι 6 και 7</p>	<p>Αξίωση του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης</p>	
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 52 παράγραφος 1 (πεδίο εφαρμογής)</p> <p>ΔΕΕ, C-314/12, <i>UPC Telekabel Wien GmbH κατά Constantin Film Verleih GmbH και Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH</i>, 2014</p>	<p>Ασφαλιστικά μέτρα</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 10 (ελευθερία έκφρασης)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Brosa κατά Γερμανίας</i>, Αριθ. 5709/09, 2014</p>

Στο παρόν κεφάλαιο, καθώς και στη συνέχεια του εγχειριδίου, εξετάζονται πρωτίστως εθνικά ένδικα βοηθήματα και δευτερευόντως η δικαιοπρακτική ικανότητα και οι προσφυγές ενώπιον του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ. Καταρχάς, στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται οι δικονομικές και θεσμικές απαιτήσεις του αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος· στη συνέχεια παρέχονται παραδείγματα συγκεκριμένων τύπων ένδικων βοηθημάτων. Πολλά είδη ένδικων βοηθημάτων μπορούν να παράσχουν αποτελεσματική ικανοποίηση σε περιπτώσεις παραβιάσεων δικαιωμάτων. Τα ένδικα βοηθήματα που εξετάζονται στο παρόν κεφάλαιο (αποζημίωση, αξίωση του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης και ασφαλιστικά μέτρα/προσωρινά μέτρα) αποτελούν παραδείγματα και δεν εξαντλούν τον κατάλογο των ένδικων βοηθημάτων.

5.1. Τι σημαίνει αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα;

Κύρια σημεία

- Το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εγγυώνται το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα. Το δικαίωμα αυτό αποτελεί σημαντική συνιστώσα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Παρέχει τη δυνατότητα στα φυσικά πρόσωπα να ζητούν ικανοποίηση σε περιπτώσεις παραβιάσεων των δικαιωμάτων τους. Είναι πιθανόν διαφορετικά είδη ένδικων βοηθημάτων να παρέχουν έννομη προστασία για διαφορετικά είδη παραβιάσεων.
- Ούτε στην ΕΣΔΑ ούτε στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ παρέχεται ορισμός του ένδικου βοηθήματος. Η επιτακτική απαίτηση είναι το ένδικο βοήθημα να είναι αποτελεσματικό τόσο *de facto* όσο και *de jure*. Δεν προβλέπονται απαιτήσεις όσον αφορά τη μορφή του ένδικου βοηθήματος, τα δε κράτη απολαύουν εν προκειμένω ορισμένου βαθμού διακριτικής ευχέρειας. Όταν κρίνεται η αποτελεσματικότητα της προσφυγής, πρέπει να εξετάζονται σωρευτικά όλα τα ένδικα βοηθήματα.
- Το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ έχουν διαφορετικό πεδίο εφαρμογής. Το Άρθρο 13 προβλέπει «δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής» (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα ενώπιον εθνικής αρχής) για «βάσιμες αιτιάσεις» παραβιάσεων δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στην ΕΣΔΑ.
- Το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπει την υποχρέωση αποτελεσματικής ένδικης προστασίας των δικαιωμάτων που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ. Βασίζεται στο Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ, αλλά παρέχει εκτενέστερη προστασία. Το Άρθρο 47 παρέχει δικαίωμα προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου και εφαρμόζεται σε όλα τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της ΕΕ. Δεν περιορίζεται στα δικαιώματα που προβλέπονται στον Χάρτη.
- Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ εν γένει, τα ένδικα μέσα πρέπει να τηρούν επίσης την αρχή της ισοδυναμίας. Αυτό σημαίνει ότι οι προϋποθέσεις που αφορούν τις αξιώσεις που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ δεν μπορούν να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες προσφυγές που απορρέουν από το εθνικό δίκαιο.

Για να είναι το ένδικο βοήθημα αποτελεσματικό, πρέπει να πληροί συγκεκριμένες ουσιαστικές, δικονομικές και θεσμικές απαιτήσεις, οι οποίες περιγράφονται στις **Ενότητες 5.1.1** και **5.1.2**. Είναι σκόπιμο να επισημανθεί ότι

υπάρχουν κάποιες διαφορές μεταξύ των απαιτήσεων που προβλέπονται στο δίκαιο του ΣΤΕ και εκείνων που προβλέπονται στο δίκαιο της ΕΕ.

5.1.1. Ουσιαστικές και δικονομικές απαιτήσεις του αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος

Τα φυσικά πρόσωπα δικαιούνται έννομη προστασία σε περίπτωση παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να είναι σε θέση να ασκήσουν προσφυγή. Είναι πιθανόν διαφορετικά είδη ένδικων βοηθημάτων να παρέχουν έννομη προστασία για διαφορετικά είδη παραβιάσεων (βλ. [Ενότητα 5.2](#)).

Ο όρος «ένδικο βοήθημα» δεν ορίζεται ούτε στο δίκαιο του ΣΤΕ ούτε στο δίκαιο της ΕΕ. Το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα προβλέπεται στο Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ και στο Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Προβλέπεται επίσης σε διεθνείς πράξεις, όπως στο Άρθρο 8 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και στο Άρθρο 2 παράγραφος 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα³⁰⁹.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ παρέχει προστασία στα φυσικά πρόσωπα που επιθυμούν να ασκήσουν προσφυγή για εικαζόμενες παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους που απορρέουν από τη Σύμβαση. Κατά το Άρθρο 13: «Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερίες παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων του».

³⁰⁹ Επισημαίνεται ότι το Άρθρο 2 παράγραφος 3 στοιχείο β) του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα προβλέπει ότι τα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση «να εγγυώνται ότι η αρμόδια δικαστική, διοικητική, νομοθετική ή οποιαδήποτε άλλη αρμόδια αρχή σύμφωνα με τη νομοθεσία του κράτους θα αποφαινεται πράγματι σχετικά με τα δικαιώματα του προσφεύγοντος και να προωθήσουν τη δυνατότητα δικαστικής προσφυγής». Ειδική προστασία για τους κρατούμενους προβλέπεται επίσης στο Άρθρο 5 παράγραφος 4 της ΕΣΔΑ, το οποίο εγγυάται δικαίωμα *habeas corpus*. Βλέπε επίσης Άρθρο 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και Άρθρο 9 παράγραφος 4 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Rotaru κατά Ρουμανίας*³¹⁰, ο προσφεύγων κατήγγειλε την αποθήκευση και τη χρήση από την ρουμανική Υπηρεσία Πληροφοριών εσφαλμένων, κρυφά συγκεντρωθεισών προσωπικών πληροφοριών σχετικά με την καταδίκη του για προσβλητική συμπεριφορά, λόγω επιστολών που είχε συντάξει ως φοιτητής την εποχή του κομμουνιστικού καθεστώτος. Δεν μπόρεσε να ζητήσει την έκδοση διαταγής καταστροφής ή τροποποίησης των πληροφοριών και ισχυρίστηκε ότι αυτό συνιστούσε παράβαση του Άρθρου 13.

Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι το Άρθρο 13 εγγυάται τη διαθεσιμότητα ένδικου βοηθήματος για την επιβολή σε εθνικό επίπεδο των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ, και ότι το εν λόγω ένδικο βοήθημα πρέπει να είναι αποτελεσματικό τόσο *de facto* όσο και *de jure*. Κατά τον κρίσιμο χρόνο δεν υφίστατο στη Ρουμανία κανένα ένδικο βοήθημα σχετικό ως προς τις αιτιάσεις του προσφεύγοντος· αυτό συνιστούσε παράβαση του Άρθρου 13 της ΕΣΔΑ.

Το Άρθρο 13 επιτρέπει σε φυσικά πρόσωπα να ασκήσουν προσφυγή ενώπιον εθνικής αρχής σε σχέση με βάσιμες αιτιάσεις περί παραβίασης ενός ή περισσότερων από τα δικαιώματα που προβλέπονται στην ΕΣΔΑ³¹¹. Επομένως, το Άρθρο 13 αφορά αιτιάσεις περί εικαζόμενων ουσιαστικών παραβάσεων των διατάξεων της ΕΣΔΑ. Αυτό ενισχύει το Άρθρο 35 της ΕΣΔΑ, το οποίο επιβάλλει στα φυσικά πρόσωπα την υποχρέωση να εξαντλούν τα εσωτερικά ένδικα μέσα προτού προσφύγουν ενώπιον του ΕΔΔΑ, και παρέχει πρόσθετες εγγυήσεις ώστε να διασφαλίζεται η προστασία των δικαιωμάτων, πρωτίτως και κατεξοχήν, σε εθνικό επίπεδο³¹².

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει ως εξής: «Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο». Ο Χάρτης εντάσσεται πλέον στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ, αλλά το Άρθρο 47 απηχεί επίσης την υφιστάμενη νομολογία της ΕΕ, η οποία μπορεί

310 ΕΔΔΑ, *Rotaru κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 28341/95, 4 Μαΐου 2000, σκέψη 67.

311 ΕΔΔΑ, *Klass κ.λπ. κατά Γερμανίας*, Αριθ. 5029/71, 6 Σεπτεμβρίου 1978, σκέψη 64.

312 ΕΔΔΑ, *Kudła κατά Πολωνίας*, Αριθ. 30210/96, 26 Οκτωβρίου 2000, σκέψη 152.

να δημιουργεί χρήσιμο προηγούμενο³¹³. Το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα αποτελούσε ανέκαθεν βασικό στοιχείο της έννομης τάξης της ΕΕ, η οποία βασιζέται στο κράτος δικαίου³¹⁴. Εξάλλου, το ΔΕΕ έχει τονίσει τη στενή σύνδεση μεταξύ της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας βάσει του Άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και βάσει των Άρθρων 6 και 13 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Sofiane Fahas κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*³¹⁵, ο προσφεύγων –Αλγερινός υπήκοος ο οποίος διέμενε στη Γερμανία– ζήτησε την ακύρωση διαφόρων αποφάσεων του Συμβουλίου με τις οποίες εγκρίθηκαν περιοριστικά μέτρα για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας.

Το ΔΕΕ επανέλαβε ότι «η αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας συνιστά γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου, απορρέουσα από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, η οποία έχει καθιερωθεί με τα Άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ και έχει επιβεβαιωθεί με το Άρθρο 47 του Χάρτη του Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης».

Στις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ επιβεβαιώνεται ότι το δικαίωμα σε ένδικο βοήθημα δυνάμει του Άρθρου 47 «βασίζεται στο Άρθρο 13» της ΕΣΔΑ. Η νομολογία του ΕΔΔΑ είναι σημαντική για την ερμηνεία της έννοιας του δικαιώματος σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα. Υπάρχουν, ωστόσο, σημαντικές διαφορές στο αντίστοιχο πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 47 του Χάρτη και του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ (βλ.το **διάγραμμα** στο **Κεφάλαιο 1**).

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, ούτε το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ούτε το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ επιβάλλουν την υποχρέωση παροχής οποιασδήποτε συγκεκριμένης μορφής ένδικου βοηθήματος. Πρωταρχική απαίτηση συνιστά η διασφάλιση ένδικου

313 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-402/05 P και C-415/05 P, *Yassin Abdullah Kadi et Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, 3 Σεπτεμβρίου 2008, σκέψη 335.

314 ΔΕΕ, C-294/83, *Κόμμα Οικολόγων «Les Verts» κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, 23 Απριλίου 1986-ΔΕΕ, C-50/00 P, *Unión de Pequeños Agricultores κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως*, 25 Ιουλίου 2002-ΔΕΕ, C-222/84, *Marguerite Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, 15 Μαΐου 1986.

315 ΔΕΕ, T-49/07, *Sofiane Fahas κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 7 Δεκεμβρίου 2010.

βοηθήματος που να είναι «αποτελεσματικό τόσο *de facto* όσο και *de jure*»³¹⁶. Η αποτελεσματικότητα της προσφυγής δεν εξαρτάται από τη βεβαιότητα ευνοϊκής έκβασης³¹⁷. Το είδος του απαιτούμενου ένδικου βοηθήματος εξαρτάται από τις περιστάσεις κάθε υπόθεσης.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, έχουν αναπτυχθεί ορισμένες αρχές για τον προσδιορισμό της αποτελεσματικότητας. Για παράδειγμα, το αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα, πρέπει:

- να είναι προσβάσιμο·
- να μπορεί να παράσχει έννομη προστασία σε σχέση με τις αιτιάσεις του προσφεύγοντος·
- να έχει εύλογες προοπτικές επιτυχίας³¹⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *McFarlane κατά Ιρλανδίας*³¹⁹, ο προσφεύγων είχε συλληφθεί αμέσως μετά την αποφυλάκισή του στη Βόρεια Ιρλανδία το 1998. Του απαγγέθηκαν κατηγορίες για αδικήματα που διαπράχθηκαν το 1983 στη Δημοκρατία της Ιρλανδίας και αφέθηκε ελεύθερος υπό όρους. Υπέβαλε δύο αιτήσεις με σκοπό την παύση της δίωξης, ισχυριζόμενος ότι το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη εθίγη ανεπανόρθωτα λόγω της απώλειας πρωτότυπων αποδεικτικών στοιχείων δακτυλικών αποτυπωμάτων και λόγω καθυστέρησης. Αμφότερες οι αιτήσεις απορρίφθηκαν. Ο προσφεύγων απαλλάχθηκε από τις κατηγορίες τον Ιούνιο του 2008.

Το ΕΔΔΑ αμφισβήτησε την αποτελεσματικότητα του προτεινόμενου ένδικου βοηθήματος (αγωγή αποζημίωσης για παραβίαση συνταγματικού δικαιώματος) για τους ακόλουθους λόγους: i) υπήρχε σημαντική αβεβαιότητα ως προς τη διαθεσιμότητα του προτεινόμενου συνταγματικού ένδικου βοηθήματος διότι, παρότι ήταν θεωρητικά διαθέσιμο επί σχεδόν 25 έτη, δεν είχε χρησιμοποιηθεί ποτέ· ii) το προτεινόμενο ένδικο βοήθημα ενδέχεται να μην ήταν διαθέσιμο σε σχέση με τα πραγματικά

316 ΕΔΔΑ, *M.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας*, Αριθ. 30696/09, 21 Ιανουαρίου 2011, σκέψη 288.

317 ΕΔΔΑ, *Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 13134/87, 25 Μαρτίου 1993, σκέψη 40.

318 ΕΔΔΑ, *Vučkonić κ.λπ. κατά Σερβίας*, Αριθ. 17153/11 και 29 άλλες υποθέσεις, 25 Μαρτίου 2014, σκέψεις 71 και 74.

319 ΕΔΔΑ, *McFarlane κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 31333/06, 10 Σεπτεμβρίου 2010.

περιστατικά της υπόθεσης λόγω ενδεχόμενης δικαστικής ασυλίας και iii) η άσκηση του ένδικου βοηθήματος θα ήταν πολύπλοκη από οικονομική άποψη και θα συνεπαγόταν καθυστέρηση και έξοδα. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 13 σε συνδυασμό με το Άρθρο 6 παράγραφος 1 (διάρκεια της διαδικασίας) της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το ΔΕΕ έχει αναγνωρίσει ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης. Αυτό βασιζεται στις αρχές της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας. Σύμφωνα με την αρχή της αποτελεσματικότητας, το εθνικό δίκαιο δεν πρέπει να καθιστά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ³²⁰. Σύμφωνα με την αρχή της ισοδυναμίας, οι προϋποθέσεις που αφορούν αξιώσεις οι οποίες απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ δεν πρέπει να συνεπάγονται δυσμενέστερη μεταχείριση από εκείνη που επιφυλάσσει η ρύθμιση που διέπει παρόμοιες καταστάσεις υπαγόμενες στο εσωτερικό δίκαιο.

Επομένως, βάσει του δικαίου της ΕΕ, εναπόκειται στα κράτη μέλη να προβλέψουν ένα σύστημα ένδικων βοηθημάτων και διαδικασιών προκειμένου να εξασφαλίσουν τον σεβασμό του δικαιώματος για παροχή αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας³²¹. Κάτι τέτοιο θα υπονομευόταν από εθνικές νομικές διατάξεις ή δικαστικές πρακτικές που θίγουν την αποτελεσματικότητα του δικαίου της ΕΕ³²². Το αν μια εθνική διάταξη συμμορφώνεται με την αρχή της αποτελεσματικότητας πρέπει «να αναλύεται λαμβάνοντας υπόψη τη θέση της διατάξεως αυτής στο σύνολο της διαδικασίας, την εξέλιξη και τις

320 ΔΕΕ, C-33/76, *Rewe-Zentralfinanz eG και Rewe-Zentral AG κατά Landwirtschaftskammer für das Saarland*, 16 Δεκεμβρίου 1976. Για πιο πρόσφατα παραδείγματα, βλ. ΔΕΕ C-415/11, *Mohamed Aziz κατά Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa)*, 14 Μαρτίου 2013 σκέψη 50, και ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-482/13, C-484/13, C-485/13, C-487/13, *Unicaja Banco SA κατά José Hidalgo Rueda κ.λπ.*, *Caixabank SA κατά Manuel María Rueda, Ledesma κ.λπ.*, *Caixabank SA κατά José Labela Crespo κ.λπ.* και *Caixabank SA κατά Alberto Galán Luna κ.λπ.*, 21 Ιανουαρίου 2015..

321 ΣΕΕ, Άρθρο 4 παράγραφος 3 και Άρθρο 19. Βλ. ΔΕΕ, C-50/00 P, *Unión de Pequeños Agricultores κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως*, 25 Ιουλίου 2002, σκέψεις 39-41. Βλ. επίσης ΔΕΕ, T-461/08, *Ευρωπαϊκή Δυναμική - Προηγμένα Συστήματα Τηλεπικοινωνιών Πληροφορικής και Τηλεματικής ΑΕ κατά Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ETE)*, 20 Σεπτεμβρίου 2011, σκέψη 46.

322 ΔΕΕ, C-213/89, *The Queen κατά Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd κ.λπ.*, 19 Ιουνίου 1990, σκέψη 20.

ιδιαιτερότητες της διαδικασίας ενώπιον των διαφόρων εθνικών αρχών»³²³. Προκειμένου να διαπιστωθεί τυχόν έλλειψη αποτελεσματικής προστασίας, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη η θέση των διαδίκων και οι περιστάσεις της υπόθεσης³²⁴.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*³²⁵, το ΔΕΕ εξέτασε την ενεργητική νομιμοποίηση κυνηγών φώκιας, οι οποίοι επεδίωκαν να αμφισβητήσουν κανονισμό που απαγορεύει την εμπορία προϊόντων φώκιας στην εσωτερική αγορά της ΕΕ.

Το ΔΕΕ εξέτασε το σύστημα ένδικης προστασίας της ΕΕ. Αποφάνθηκε ότι οι Συνθήκες της ΕΕ δεν δημιουργούν νέα ένδικα βοηθήματα τα οποία μπορούν να ασκηθούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και ότι, ελλείψει σχετικής νομοθεσίας της ΕΕ, εναπόκειται στο εθνικό νομικό σύστημα κάθε κράτους μέλους να αποφασίζει τις δικονομικές πλευρές των ένδικων προσφυγών που αποσκοπούν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων. Τα κράτη μέλη οφείλουν να λαμβάνουν δεόντως υπόψη τις αρχές της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας κατά τη θέσπιση των σχετικών κανόνων. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι οι κυνηγοί φώκιας δεν διέθεταν ενεργητική νομιμοποίηση για την άσκηση απευθείας προσφυγής ακύρωσης.

Η φύση των δικαιωμάτων που διακυβεύονται έχει συνέπειες στο είδος του ένδικου βοηθήματος που υποχρεούται να παρέχει το κράτος³²⁶. **Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ**, για παράδειγμα, πρέπει καταρχήν να παρέχεται αποζημίωση για υλική ζημία και ηθική βλάβη για παραβάσεις του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ. Ως υλική νοείται η ζημία η οποία αφορά απώλειες που μπορούν να υπολογιστούν με ακρίβεια. Η ηθική βλάβη αφορά ζημιές που δεν μπορούν να υπολογιστούν με ακρίβεια, για παράδειγμα, πόνος και οδύνη. Όταν εξετάζεται κατά πόσον ένα ένδικο μέσο παρέχει ουσιαστική έννομη προστασία,

323 ΔΕΕ, C-312/93, *Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS κατά Βελγικού Δημοσίου*, 14 Δεκεμβρίου 1995, σκέψη 14. Για πιο πρόσφατη υπόθεση, βλ. ΔΕΕ, C-249/11, *Hristo Byankov κατά Glaven sekretar na Ministerstvo na vatreshnite raboti*, 4 Οκτωβρίου 2012, σκέψη 75.

324 ΔΕΕ, C-169/14, *Juan Carlos Sánchez Morcillo και María del Carmen Abril García κατά Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA*, 17 Ιουλίου 2014, σκέψεις 43-51.

325 ΔΕΕ, C-583/11 P, *Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 3 Οκτωβρίου 2013, σκέψεις 102-103.

326 Βλ. ΕΔΔΑ, *Budayeva κ.λπ. κατά Ρωσίας*, Αριθ. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 και 15343/02, 20 Μαρτίου 2008, σκέψη 191.

είναι δυνατόν να λαμβάνεται υπόψη το σύνολο των ένδικων βοηθημάτων που προβλέπονται στο εθνικό δίκαιο³²⁷. Κατά την άσκηση ένδικου βοηθήματος λόγω παραβίασης δικαιώματος της ΕΣΔΑ το οποίο αποτελεί επίσης «ατομικό δικαίωμα» βάσει του Άρθρου 6, εφαρμόζονται οι ευρύτερες και αυστηρότερες εγγυήσεις του Άρθρου 6 παράγραφος 1³²⁸.

Τα κράτη ενδέχεται να πρέπει να αποδείξουν την ύπαρξη αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος, επισημαίνοντας, για παράδειγμα, παρόμοιες περιπτώσεις στις οποίες εξασφαλίστηκε επιτυχώς ένδικο βοήθημα³²⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Yarashonen κατά Τουρκίας*³³⁰, Ρώσος τσετσενικής καταγωγής είχε διαφύγει από τη Ρωσία μετά την εικαζόμενη δολοφονία του αδελφού του από τις ρωσικές δυνάμεις ασφαλείας. Επέστρεψε αργότερα και συνελήφθη για παράνομη είσοδο. Τέθηκε υπό κράτηση, παρά το γεγονός ότι υπέβαλε αίτηση ασύλου, και δεν του χορηγήθηκε ιατρική περίθαλψη. Αργότερα η αίτηση ασύλου του έγινε δεκτή. Ο προσφεύγων διαμαρτυρήθηκε για την παράνομη κράτησή του, τις συνθήκες κράτησής του και την έλλειψη αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος στο εθνικό δίκαιο βάσει του Άρθρου 13 για την αντιμετώπιση της παράβασης του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι δεν ήταν επαρκές το γεγονός ότι ο προσφεύγων μπόρεσε να διατυπώσει τις αιτιάσεις του στο πλαίσιο της γενικής διαδικασίας δικαστικού ελέγχου. Η κυβέρνηση δεν μπόρεσε να προσκομίσει ούτε μία απόφαση η οποία να καταδεικνύει ότι μετανάστης κρατούμενος ήταν σε θέση να κάνει χρήση αυτών των γενικών διαδικασιών ελέγχου ώστε να διασφαλίσει τα δικαιώματά του. Ελλείψει αυτών των αποδεικτικών στοιχείων, δεν κατέστη εφικτό να διαπιστωθεί με επαρκή βαθμό βεβαιότητας η δυνατότητα των γενικών ένδικων βοηθημάτων να παράσχουν αποτελεσματική προληπτική έννομη προστασία και/ή έννομη προστασία με αίτηση αποζημίωσης. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 13 σε συνδυασμό με το Άρθρο 3 της ΕΣΔΑ.

327 ΕΔΔΑ, *De Souza Ribeiro κατά Γαλλίας*, Αριθ. 22689/07, 13 Δεκεμβρίου 2012, σκέψη 79.

328 ΕΔΔΑ, *Kudła κατά Πολωνίας*, Αριθ. 30210/96, 26 Οκτωβρίου 2000, σκέψη 146.

329 *Αυτόθι*, σκέψη 159.

330 ΕΔΔΑ, *Yarashonen κατά Τουρκίας*, Αριθ. 72710/11, 24 Ιουνίου 2014, σκέψεις 63-66.

Ένα κράτος μπορεί να επιβάλει εύλογους περιορισμούς στο δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα προκειμένου να διασφαλίζεται η ορθή απονομή της δικαιοσύνης (βλ., για παράδειγμα, **Ενότητα 6.2.2** για τους χρόνους παραγραφής)³³¹. Οι αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματική λειτουργία νεοθεσπισθέντος νόμιμου ένδικου βοηθήματος δεν πρέπει να εμποδίζουν ένα φυσικό πρόσωπο να το χρησιμοποιήσει³³². Σύμφωνα με σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης, κατά τον σχεδιασμό νέων ένδικων βοηθημάτων, τα κράτη οφείλουν, κατά περίπτωση, να προβλέπουν την αναδρομική ισχύ των ένδικων βοηθημάτων που σχεδιάζονται για την αντιμετώπιση συστημικών ή διαρθρωτικών προβλημάτων³³³.

5.1.2. Θεσμικές απαιτήσεις αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ, το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ προβλέπει δικαίωμα προσφυγής ενώπιον «εθνικής αρχής». Η αρχή αυτή δεν είναι υποχρεωτικό να είναι δικαστική αρχή, αλλά γίνεται δεκτό ότι οι δικαστικές προσφυγές παρέχουν ισχυρές εγγυήσεις ανεξαρτησίας, πρόσβασης για θύματα και οικογένειες και εκτελεστότητας των αποφάσεων σύμφωνα με τις απαιτήσεις του Άρθρου 13 (βλ. **Ενότητα 2.4.1** για τα μη δικαιοδοτικά όργανα εν γένει)³³⁴.

Κατά τον προσδιορισμό του κατά πόσον ένα όργανο είναι σε θέση να παρέχει αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα, πρέπει να εξετάζονται τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, η φύση του επίδικου δικαιώματος, καθώς και οι εξουσίες και οι εγγυήσεις του εν λόγω οργάνου³³⁵.

331 Βλ. ΕΔΔΑ, *Stubbings κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 22083/93 και 22095/93, 22 Οκτωβρίου 1996.

332 ΕΔΔΑ, *Krasuski κατά Πολωνίας*, Αριθ. 61444/00, 14 Ιουνίου 2005, σκέψη 71.

333 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Σύσταση Rec(2010)3 σχετικά με αποτελεσματικά ένδικα βοηθήματα για την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών*, 24 Φεβρουαρίου 2010, σημείο 11.

334 ΕΔΔΑ, *Z. κλπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 29392/95, 10 Μαΐου 2001, σκέψη 110.

335 ΕΔΔΑ, *Kudla κατά Πολωνίας*, Αριθ. 30210/96, 26 Οκτωβρίου 2000, σκέψη 157. Για πιο πρόσφατη υπόθεση, βλ. ΕΔΔΑ, *Ališić κ.λπ. κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, Κροατίας, Σερβίας, Σλοβενίας και πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας*, Αριθ. 60642/08, 16 Ιουλίου 2014, σκέψεις 131-136.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας*³³⁶, ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί σε ποινή ισόβιας κάθειρξης για τρομοκρατικές επιθέσεις στη Γαλλία. Παρέμεινε φυλακισμένος σε συνθήκες απομόνωσης επί οκτώ έτη και δύο μήνες, με το πρόσχημα της επικινδυνότητάς του, της ανάγκης διατήρησης της τάξης και της ασφάλειας στη φυλακή και του ενδεχομένου να επιχειρήσει να δραπετεύσει. Προσέφυγε σε διοικητικό δικαστήριο με αίτημα να ακυρωθεί η απόφαση κράτησής του σε συνθήκες απομόνωσης. Το δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή του, επισημαίνοντας ότι το μέτρο είχε εσωτερικό χαρακτήρα και δεν ήταν τότε επιλέξιμο για παραπομπή ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 13 αλλά όχι του Άρθρου 3, λόγω της απουσίας στο γαλλικό δίκαιο ένδικου βοηθήματος το οποίο να επιτρέπει στον προσφεύγοντα να αμφισβητήσει την απόφαση σχετικά με την παράταση της κράτησής του σε συνθήκες απομόνωσης. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι, λαμβανομένων υπόψη των σοβαρών επιπτώσεων της κράτησης σε συνθήκες απομόνωσης στις γενικότερες συνθήκες κράτησης, ήταν απαραίτητη η ύπαρξη αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος ενώπιον δικαιοδοτικού οργάνου.

Οι εθνικές αρχές οι οποίες αναφέρονται στο Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ πρέπει να πληρούν ορισμένα κριτήρια. Απαιτείται θεσμική ανεξαρτησία. Για παράδειγμα, όταν αρχηγός της αστυνομίας έχει τη διακριτική ευχέρεια να αποφασίζει εάν θα παραπέμψει υποθέσεις για έρευνα από αρμόδια αρχή καταγγελιών κατά της αστυνομίας (ανεξάρτητο φορέα), τότε στην περίπτωση αυτή δεν πληρούνται τα απαιτούμενα πρότυπα ανεξαρτησίας³³⁷. Σημαντική είναι επίσης η εξουσία έκδοσης δεσμευτικών αποφάσεων. Όργανο το οποίο στερείται τέτοιας εξουσίας μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν είναι σε θέση να παράσχει αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα – ιδίως εάν στερείται επίσης δικονομικών εγγυήσεων, όπως το δικαίωμα νόμιμης εκπροσώπησης ή δημοσιοποίησης της απόφασης³³⁸. Αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα,

336 ΕΔΔΑ, *Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας*, Αριθ. 59450/00, 4 Ιουλίου 2006.

337 ΕΔΔΑ, *Khan κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 35394/97, 12 Μαΐου 2000, σκέψη 47.

338 ΕΔΔΑ, *Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 22414/93, 15 Νοεμβρίου 1996, σκέψη 154.

το οποίο εξαρτάται εξ ολοκλήρου από πολιτική διακριτική ευχέρεια δεν κρίνεται επαρκές³³⁹.

Όπως επισημαίνεται στην **Ενότητα 5.1.2, στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ**, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ παρέχει στα φυσικά πρόσωπα το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα ενώπιον δικαστηρίου. Η έννοια του «δικαστηρίου» εξετάζεται στην **Ενότητα 2.1**. Το δικαστήριο πρέπει να πληροί αυστηρές προϋποθέσεις: πρέπει να έχει συσταθεί νομίμως, να είναι μόνιμο, να είναι ανεξάρτητο και αμερόληπτο, να περιλαμβάνει διαδικασία κατ' αντιμωλίαν, να έχει δεσμευτικού χαρακτήρα δικαιοδοσία, και να εφαρμόζει κανόνες δικαίου³⁴⁰. Ωστόσο, το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα ενώπιον δικαστηρίου δεν είναι απεριόριστο.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Brahim Samba Diouf κατά Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration*³⁴¹, ο κ. Diouf υπέβαλε αίτηση ασύλου στο Λουξεμβούργο, υποστηρίζοντας ότι διέφυγε από κατάσταση δουλείας στη Μαυριτανία και ότι τον καταδίωκε ο πρώην εργοδότης του. Η αίτησή του εξετάστηκε στο πλαίσιο της ταχείας διαδικασίας, απορρίφθηκε ως αβάσιμη και διατάχθηκε η απέλασή του. Ο προσφεύγων ζήτησε την ακύρωση της απόφασης από το διοικητικό δικαστήριο, το οποίο υπέβαλε στο ΔΕΕ αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης, με την οποία ζητούσε να πληροφορηθεί κατά πόσον η υποχρέωση αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος απέκλειε τους εθνικούς νόμους που δεν επιτρέπουν την άσκηση ένδικου μέσου.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι πρέπει να υφίσταται ένδικο βοήθημα ενώπιον δικαιοδοτικού οργάνου, αλλά ότι η αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας δεν απαιτεί την παροχή πρόσβασης σε περισσότερους βαθμούς δικαιοδοσίας. Η προκαταρκτική απόφαση εξέτασης αίτησης παροχής διεθνούς προστασίας στο πλαίσιο της ταχείας διαδικασίας δεν είναι

339 Παράδειγμα του συγκεκριμένου είδους προσφυγής αποτελεί η υποβολή καταγγελίας στον Υπουργό Εσωτερικών σχετικά με διαταγή ελέγχου της αλληλογραφίας των κρατούμενων. Βλ. ΕΔΔΑ, *Silver κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75 και 7136/75, 25 Μαρτίου 1983, σκέψη 116.

340 ΔΕΕ, C-54/96, *Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft mbH κατά Bundesbaugesellschaft Berlin mbH*, 17 Σεπτεμβρίου 1997, σκέψη 23.

341 ΔΕΕ, C-69/10, *Brahim Samba Diouf κατά Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration*, 28 Ιουλίου 2011, σκέψη 69.

υποχρεωτικό να υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο, εφόσον η εν λόγω απόφαση επανεξετάζεται στο πλαίσιο της δικαστικής εξέτασης της οριστικής ουσιαστικής απόφασης αποδοχής ή απόρριψης της αίτησης για χορήγηση προστασίας.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ δεν αποκλείει να ανατίθεται σε συγκεκριμένο τύπο δικαστηρίου να επιλαμβάνεται συγκεκριμένου είδους υποθέσεων (για παράδειγμα, υποθέσεις που αφορούν γεωργικές ενισχύσεις), υπό τον όρο ότι η άσκηση δικαιωμάτων δεν καθίσταται εξαιρετικά δυσχερής (για παράδειγμα, λόγω καθυστέρησης)³⁴².

5.2. Παραδείγματα συγκεκριμένων ένδικων βοηθημάτων

Στην παρούσα ενότητα εξετάζονται διάφορα παραδείγματα ένδικων βοηθημάτων, τα οποία δεν εξαντλούν τον κατάλογο των δυνητικών ένδικων βοηθημάτων. Άλλα παραδείγματα περιλαμβάνουν την αποκατάσταση της ζημίας (την υποχρέωση επιστροφής, σε χρήμα ή σε είδος, του αντικειμένου που ελήφθη από ένα φυσικό πρόσωπο) ή ένδικα βοηθήματα κατά της απέλασης από ένα κράτος (ανασταλτικό ένδικο βοήθημα για την πρόληψη πιθανής παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων λόγω απομάκρυνσης φυσικού προσώπου από τη δικαιοδοσία συγκεκριμένου κράτους). Τα παραδείγματα αυτά αφορούν συγκεκριμένα ουσιαστικά δικαιώματα –όπως το δικαίωμα ιδιοκτησίας– ή συγκεκριμένους τομείς πολιτικής –όπως το άσυλο και τη μετανάστευση– και, ως εκ τούτου, εκφεύγουν του αντικειμένου του παρόντος κεφαλαίου. Ένδικα βοηθήματα τα οποία προκύπτουν από καθυστερήσεις στην εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων εξετάζονται στην **Ενότητα 5.2.1**, ενώ ένδικα βοηθήματα για την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών εξετάζονται στην **Ενότητα 7.3**.

342 ΔΕΕ, C-93/12, *ET Agrokonsulting-04-Velko Stoyanov κατά Izpalnitelen direktor na Darzhaven fond Zemedelie Razplashatelna agentsia*, 27 Ιουνίου 2013, σκέψεις 56-61.

Κύρια σημεία

- Αποζημίωση: τα ένδικα βοηθήματα αίτησης αποζημίωσης ενδέχεται να μην παρέχουν πάντα αποτελεσματική έννομη προστασία – για παράδειγμα, ενδέχεται να είναι προτιμότερη η επίσπευση των διαδικασιών. Το ΔΕΕ έχει αναπτύξει αρχές σχετικά με την υποχρέωση του κράτους να καταβάλει αποζημίωση. Συγκεκριμένες οδηγίες της ΕΕ σχετικά με τη διακριτική μεταχείριση περιλαμβάνουν επίσης διατάξεις περί αποζημίωσης: για παράδειγμα, Άρθρο 15 της Οδηγίας για τη Φυλετική Ισότητα.
- Αξίωση του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης: υπάρχουν σημαντικές διαφορές όσον αφορά την αξίωση του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης στα ευρωπαϊκά νομικά συστήματα. Το δίκαιο της ΕΕ προβλέπει υποχρεωτικές διατάξεις σχετικά με την αξίωση του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης σε τομεακό επίπεδο.
- Ασφαλιστικά μέτρα: το ΕΔΔΑ και το ΔΕΕ έχουν επισημάνει τη σημασία της εξισορρόπησης των ανταγωνιστικών δικαιωμάτων, καθώς και τη φύση και την αναλογικότητα τυχόν περιορισμών, όταν εξετάζονται ασφαλιστικά μέτρα. Ορισμένα δικαιώματα μπορούν να περιοριστούν μόνον εφόσον πληρούνται συγκεκριμένα κριτήρια.

5.2.1. Αποζημίωση

Η αποζημίωση αποτελεί μορφή δίκαιης ικανοποίησης για την αντιστάθμιση ζημίας που προκλήθηκε συνεπεία παραβίασης δικαιωμάτων τα οποία προβλέπονται από τον νόμο. **Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣτΕ**, τα ένδικα βοηθήματα αίτησης αποζημίωσης θεωρούνται εν γένει επαρκή για τις παραβιάσεις διατάξεων της ΕΣΔΑ, αλλά δεν αποτελούν αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα σε κάθε περίπτωση. Για παράδειγμα, όταν η παραβίαση αφορά τις συνθήκες κράτησης και ο προσφεύγων εξακολουθεί να κρατείται, η αποζημίωση μπορεί να μην αποτελεί επαρκή ικανοποίηση³⁴³. Επιπλέον, τα ένδικα βοηθήματα αίτησης αποζημίωσης σε περιπτώσεις μη εκτέλεσης δικαστικής απόφασης (βλ. **Ενότητα 6.3**) μπορεί να ενδείκνυνται μόνον εάν πληρούν συγκεκριμένες προϋποθέσεις:

- η αξίωση εκδικάζεται εντός εύλογου χρόνου·
- η αποζημίωση καταβάλλεται αμέσως·
- η διαδικασία συνάδει με τις διατάξεις του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ·

343 ΕΔΔΑ, *Torreggiani κ.λπ. κατά Ιταλίας*, Αριθ. 43517/09, 8 Ιανουαρίου 2013, σκέψη 96.

- οι διάδικοι δεν επιβαρύνονται με υπερβολικά έξοδα·
- το ύψος της αποζημίωσης είναι εύλογο σε σύγκριση με τα ποσά που έχει επιδικάσει το ΕΔΔΑ σε παρόμοιες περιπτώσεις.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Burdon κατά Ρωσίας (Αριθ. 2)*³⁴⁴, ο προσφεύγων εξασφάλισε την έκδοση δικαστικών αποφάσεων με τις οποίες διετάχθη η καταβολή επιδομάτων για την εργασία του κατά τις επιχειρήσεις έκτακτης ανάγκης στο Chernobyl. Μερικές από τις αποφάσεις παρέμειναν ανεκτέλεστες επί έτη. Σε προηγούμενη υπόθεση, το ΕΔΔΑ είχε διαπιστώσει παραβάσεις του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και του Άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου Αριθ. 1. Το ΕΔΔΑ αποφάσισε αυτεπαγγέλτως να εξετάσει το συγκεκριμένο ζήτημα στο πλαίσιο του Άρθρου 13, επισημαίνοντας τον αυξανόμενο αριθμό υποθέσεων περί μη εκτέλεσης.

Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι, σε υποθέσεις που αφορούν τη μη εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων, τα εθνικά μέτρα που λαμβάνονται για τη διασφάλιση της έγκαιρης εκτέλεσης ήταν «εξαιρετικά χρήσιμα». Ωστόσο, τα κράτη μπορούσαν να επιλέξουν να επιβάλουν αμιγώς ένδικο βοήθημα αίτησης αποζημίωσης, εφόσον αυτό πληρούσε συγκεκριμένες απαιτήσεις: η αγωγή εξετάζεται εντός εύλογου χρόνου· η αποζημίωση καταβάλλεται αμέσως· οι δικονομικοί κανόνες ανταποκρίνονται στις αρχές που εγγυάται το Άρθρο 6· οι διάδικοι δεν επιβαρύνονται με υπερβολικά έξοδα· και το ύψος της αποζημίωσης είναι εύλογο σε σύγκριση με άλλα ποσά που έχει επιδικάσει το ΕΔΔΑ. Υπάρχει ισχυρό αλλά μαχητό τεκμήριο ότι η υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών συνεπάγεται μη χρηματική ζημία.

Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 13 της ΕΣΔΑ, διότι η παρατεταμένη μη εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων στέρησε από τον προσφεύγοντα κάθε δυνατότητα δίκαιης ικανοποίησης.

Το ΕΔΔΑ έχει προσδιορίσει επίσης βασικά κριτήρια για τον έλεγχο της αποτελεσματικότητας των ένδικων βοηθημάτων αίτησης αποζημίωσης σε σχέση με την υπερβολική διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών (βλ. **Ενότητα 7.3**)³⁴⁵.

344 ΕΔΔΑ, *Burdon κατά Ρωσίας (Αριθ. 2)*, Αριθ. 33509/04, 15 Ιανουαρίου 2009, σκέψεις 98-100.

345 ΕΔΔΑ, *Yuriy Nikolayevich Ivanov κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 40450/04, 15 Οκτωβρίου 2009, σκέψη 65.

Εάν η αποζημίωση εξετάζεται ως ένδικο βοήθημα, τα δικαστήρια πρέπει να αποφεύγουν την υπερβολική τυπολατρία, ιδίως σε σχέση με τις αποδείξεις περί ζημίας³⁴⁶. Οι δικονομικοί κανόνες που διέπουν την εξέταση αξίωσης αποζημίωσης πρέπει να συνάδουν με την αρχή της επιείκειας που κατοχυρώνεται με το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Αυτό σημαίνει ότι η υπόθεση πρέπει να εκδικάζεται εντός εύλογου χρόνου και ότι οι κανόνες που διέπουν τα έξοδα δεν πρέπει να συνεπάγονται υπερβολική επιβάρυνση για τους διαδίκους.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Anahyev κ.λπ. κατά Ρωσίας*³⁴⁷ αφορούσε τις συνθήκες κράτησης των προσφευγόντων σε διάφορα ιδρύματα προσωρινής κράτησης κατά τη χρονική περίοδο από το 2005 έως το 2008.

Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβάσεις του Άρθρου 3 (απαγόρευση απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης) και του Άρθρου 13 της ΕΣΔΑ. Όσον αφορά το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα, το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι τα κράτη υποχρεούνται να θεσπίζουν αποτελεσματικά προληπτικά ένδικα βοηθήματα και ένδικα βοηθήματα αίτησης αποζημίωσης σε εθνικό επίπεδο. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε επίσης ότι κάθε πρόσωπο που υποβλήθηκε σε μεταχείριση κατά παράβαση του Άρθρου 3 πρέπει να δικαιούται χρηματική αποζημίωση και ότι το βάρος απόδειξης που φέρουν οι προσφεύγοντες δεν πρέπει να είναι υπερβολικό.

Η συνεχιζόμενη μη καταβολή επιδικασθείσας αποζημίωσης ενδέχεται να ισοδυναμεί με παρέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της περιουσίας του προσφεύγοντος βάσει του Άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου Αρ. 1 της ΕΣΔΑ³⁴⁸. Σε περιπτώσεις που αφορούν τη στέρηση περιουσίας, κάθε πρόσωπο που στερείται την περιουσία του πρέπει καταρχήν να λαμβάνει αποζημίωση «εύλογα σχετιζόμενη με την αξία της», ακόμη και αν «θεμιτοί σκοποί δημοσίου συμφέροντος μπορεί να επιβάλλουν τη μη επιστροφή της πλήρους αγοραίας αξίας»³⁴⁹.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ δεν περιλαμβάνει καμία διάταξη η οποία να υποχρεώνει ρητώς

346 ΕΔΔΑ, *Radkov κατά Βουλγαρίας* (Αριθ. 2), Αριθ. 18382/05, 10 Φεβρουαρίου 2011, σκέψεις 38-40.

347 ΕΔΔΑ, *Anahyev κ.λπ. κατά Ρωσίας*, Αριθ. 42525/07 και 60800/08, 10 Ιανουαρίου 2012.

348 ΕΔΔΑ, *Kirilova κ.λπ. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 42908/98, 44038/98, 44816/98 και 7319/02, 9 Ιουνίου 2005, σκέψεις 123-124.

349 ΕΔΔΑ, *Pincová και Pinc κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 36548/97, 5 Νοεμβρίου 2002, σκέψη 53.

τα κράτη μέλη να παρέχουν αποζημίωση για παραβίαση δικαιωμάτων που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ. Ωστόσο, τα φυσικά πρόσωπα μπορούν να επικαλούνται δικαιώματα που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ ενώπιον εθνικών δικαστηρίων και, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, είναι πιθανόν να καταλογίζεται στο κράτος ευθύνη για τις σχετικές ζημίες³⁵⁰.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Francovich και Bonifaci κατά Ιταλία*³⁵¹, στο πλαίσιο της οδηγίας 80/987/ΕΟΚ για την προστασία των μισθωτών σε περίπτωση αφερεγγυότητας του εργοδότη, ο κ. Francovich και η κα. Bonifaci (και 33 συνάδελφοί τους) είχαν χρηματικές απαιτήσεις μετά την θέση των αντίστοιχων εργοδοτών τους σε εκκαθάριση. Η οδηγία έπρεπε να είχε μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο από το 1983, αλλά η Ιταλία δεν το έπραξε· πέντε έτη αργότερα, οι εργαζόμενοι δεν είχαν εισπράξει κανένα ποσό. Οι εκκαθαριστές της εταιρείας τους ενημέρωσαν ότι δεν υπήρχαν πλέον χρήματα. Οι εργαζόμενοι άσκησαν αγωγή κατά του κράτους, υποστηρίζοντας ότι είχε υποχρέωση να τους καταβάλει αποζημίωση για τις ζημίες που υπέστησαν λόγω μη μεταφοράς της οδηγίας στο εθνικό δίκαιο.

Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι η (τότε ισχύουσα) συνθήκη ΕΟΚ δημιούργησε ιδιαίτερη έννομη τάξη, η οποία δέσμευε τα δικαστήρια των κρατών μελών. Επιπλέον, το κοινοτικό δίκαιο γεννούσε δικαιώματα λόγω σαφών υποχρεώσεων που η Συνθήκη επέβαλε τόσο στους ιδιώτες, όσο και στα κράτη μέλη και στα κοινοτικά όργανα. Η αρχή της ευθύνης του κράτους μέλους για ζημίες που προκαλούνται στους ιδιώτες από παραβάσεις του δικαίου της ΕΕ οι οποίες του καταλογίζονται ήταν «σύμφυτη προς το σύστημα της Συνθήκης».

Ευθύνη του κράτους προκύπτει είτε σε περίπτωση παραβίασης των Συνθηκών της ΕΕ η οποία καταλογίζεται στο κράτος³⁵² είτε σε περίπτωση μη τήρησης της νομολογίας του ΔΕΕ³⁵³. Ευθύνη του κράτους μέλους ενδέχεται να

350 ΔΕΕ, C-26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos κατά Nederlandse Administratie der Belastingen* (αλλανδικής διοικήσεως φορολογίας), 5 Φεβρουαρίου 1963.

351 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, *Andrea Francovich και Danila Bonifaci κ.λπ. κατά Ιταλικής Δημοκρατίας*, 19 Νοεμβρίου 1991.

352 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-46/93 και C-48/93, *Brasserie du Pêcheur SA κατά Bundesrepublik Deutschland και The Queen κατά Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd κ.λπ.*, 5 Μαρτίου 1996, σκέψη 34.

353 Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-224/01, *Gerhard Köbler κατά Republik Österreich*, 30 Σεπτεμβρίου 2003, σκέψη 56.

προκύψει επίσης σε υποθέσεις μεταξύ φυσικών προσώπων εάν τα επίδικα δικαιώματα απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ³⁵⁴.

Η μη μεταφορά οδηγίας στην εθνική έννομη τάξη μπορεί επίσης να εγείρει ευθύνη του κράτους για ζημίες. Για να προκύψει ευθύνη:

- η οδηγία πρέπει να αναγνωρίζει δικαιώματα σε φυσικά πρόσωπα·
- τα δικαιώματα πρέπει να ορίζονται σαφώς·
- πρέπει να υφίσταται αιτιώδης σύνδεση μεταξύ της παράλειψης του κράτους μέλους να μεταφέρει την οδηγία στο εθνικό δίκαιο και της προκληθείσας ζημίας.

Η αρχή αυτή έχει επεκταθεί σε περιπτώσεις στις οποίες τα κράτη μέλη δεν τροποποίησαν υφιστάμενη εθνική νομοθεσία ή μετέφεραν εσφαλμένα οδηγία στο εθνικό δίκαιο. Επεκτάθηκε επίσης κατά τρόπο ώστε να περιλαμβάνει παραβάσεις του δικαίου της ΕΕ από οποιαδήποτε κρατική αρχή (συμπεριλαμβανομένων των δικαστηρίων)³⁵⁵. Ωστόσο, στις περιπτώσεις αυτές πρέπει να καταδεικνύεται επίσης ότι υπήρξε κατάφωρη παράβαση του νόμου. Όταν κρίνεται κατά πόσον υπήρξε «κατάφωρη παράβαση», πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ακόλουθοι παράγοντες:

- ο βαθμός συνάφειας και ακρίβειας του παραβιαζόμενου κανόνα·
- το εύρος των περιθωρίων εκτίμησης που αφήνει ο κανόνας στο κράτος μέλος·
- ο εκ προθέσεως χαρακτήρας της παράβασης·
- το συγγνωστό της παράβασης·
- ο βαθμός στον οποίο η στάση θεσμικού οργάνου της ΕΕ μπορεί να συνετέλεσε στην παράβαση·

354 ΔΕΕ, C-453/99, *Courage Ltd κατά Bernard Crehan και Bernard Crehan κατά Courage Ltd κ.λπ.*, 20 Σεπτεμβρίου 2001.

355 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-46/93 και C-48/93, *Brasserie du Pêcheur SA κατά Bundesrepublik Deutschland και The Queen κατά Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd κ.λπ.*, 5 Μαρτίου 1996, σκέψη 34.

- ο βαθμός στον οποίο το κράτος μέλος θέσπισε ή διατήρησε εθνικά μέτρα αντίθετα προς το δίκαιο της ΕΕ³⁵⁶.

Συγκεκριμένες οδηγίες της ΕΕ σχετικά με τη διακριτική μεταχείριση περιλαμβάνουν επίσης διατάξεις περί αποζημίωσης: για παράδειγμα, Άρθρο 15 της Οδηγίας για τη Φυλετική Ισότητα³⁵⁷. Όταν λαμβάνονται μέτρα οικονομικής αποζημίωσης, αυτά πρέπει να είναι επαρκή και να καθιστούν δυνατή την αποκατάσταση των ζημιών στο ακέραιο των ζημιών που προκλήθηκαν³⁵⁸. Επίσης, ο καθορισμός ανώτατων ορίων στην καταβλητέα αποζημίωση ενδέχεται να καθιστά το ένδικο βοήθημα αναποτελεσματικό³⁵⁹. Πρέπει να τηρείται η αρχή της ισοδυναμίας όσον αφορά τα ένδικα βοηθήματα³⁶⁰.

5.2.2. Αξίωση του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης

Η αξίωση του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης επιβάλλει την εκτέλεση των όρων της σύμβασης, επιτρέποντας σε έναν συμβαλλόμενο να εξασφαλίσει τη συμφωνηθείσα παροχή φέρνοντάς τον στη θέση στην οποία θα βρισκόταν εάν η σύμβαση είχε εκτελεστεί. Τα ευρωπαϊκά νομικά συστήματα παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές όσον αφορά την αξίωση του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης³⁶¹.

Δυνάμει του δικαίου του ΣτΕ, δεν προβλέπεται συγκεκριμένη αναγνώριση της αρχής της αξίωσης του δανειστή για εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης.

356 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-46/93 και C-48/93, *Brasserie du Pêcheur SA κατά Bundesrepublik Deutschland και The Queen κατά Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd κ.λπ.*, 5 Μαρτίου 1996, σκέψη 56. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-224/01, *Gerhard Köbler κατά Republik Österreich*, 30 Σεπτεμβρίου 2003, σκέψη 59.

357 Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, ΕΕ 2000 L 180 (Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα).

358 ΔΕΕ, C-271/91, *Helen Marshall κατά Southampton and South West Hampshire Area Health Authority*, 2 Αυγούστου 1993, σκέψη 26.

359 ΔΕΕ, C-180/95, *Nils Draehmpaehl κατά Urania Immobilienservice OHG*, 22 Απριλίου 1997, σκέψη 43.

360 ΔΕΕ, C-78/98, *Shirley Preston κ.λπ. κατά Wolverhampton Healthcare NHS Trust κ.λπ. και Dorothy Fletcher κ.λπ. κατά Midland Bank plc*, 16 Μαΐου 2000, σκέψη 55.

361 Κάποια καθοδήγηση παρέχεται στην πανευρωπαϊκή δήλωση σχετικά με τις αρχές του ιδιωτικού δικαίου: Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (2009), *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR)*.

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, ωστόσο, έχουν θεσπιστεί σχετικές υποχρεώσεις σε τομεακό επίπεδο. Για παράδειγμα, βλέπε Άρθρο3 παράγραφοι 2 και 3 της Οδηγίας 1999/44/ΕΚ (Οδηγία για την Πώληση Καταναλωτικών Αγαθών) και το Άρθρο4 παράγραφοι 6 και 7 της Οδηγίας 90/314/ΕΟΚ (Οδηγία για τα Οργανωμένα Ταξίδια)³⁶².

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Weber* και *Putz*³⁶³, γερμανικά δικαστήρια υπέβαλαν αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης στο ΔΕΕ ζητώντας να πληροφορηθούν αν το Άρθρο 3 της Οδηγίας 1999/44/ΕΚ υποχρεώνει τους πωλητές να καταβάλλουν τις δαπάνες για την απομάκρυνση μη σύμφωνου με τη σύμβαση πράγματος και για την εγκατάσταση του νέου απαλλαγμένου ελαττωμάτων πράγματος.

Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι η οδηγία υποχρεώνει τους πωλητές να επισκευάζουν ή να αντικαθιστούν τα πράγματα, δωρεάν, εκτός εάν το αίτημα είναι αδύνατο να ικανοποιηθεί ή δυσανάλογο.

Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε επίσης ότι ο πωλητής δεν μπορεί να εγείρει οικονομική αξίωση σε σχέση με την υποχρέωση αποκατάστασης της συμμόρφωσης του αγαθού προς τους όρους της σύμβασης. Για παράδειγμα, ο πωλητής δεν μπορεί να απαιτήσει από τον καταναλωτή να καταβάλει αποζημίωση για τη χρήση του μη σύμφωνου με τους όρους της σύμβασης προϊόντος μέχρι την αντικατάστασή του με νέο προϊόν³⁶⁴.

5.2.3. Ασφαλιστικά μέτρα

Τα ασφαλιστικά μέτρα αποτελούν διαταγή του δικαστηρίου η οποία υποχρεώνει ένα πρόσωπο να προβεί σε συγκεκριμένη πράξη ή παράλειψη. **Τόσο το δίκαιο του ΣτΕ όσο και το δίκαιο της ΕΕ** επιτρέπουν την έκδοση ασφαλιστικών μέτρων σε διάφορες περιπτώσεις. Τα εν λόγω μέτρα μπορούν να προστατεύσουν ατομικά δικαιώματα, αλλά ενδέχεται να περιορίζουν

362 Για παράδειγμα, Οδηγία 1999/44/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Μαΐου 1999, σχετικά με ορισμένες πτυχές της πώλησης και των εγγυήσεων καταναλωτικών αγαθών, ΕΕ 1999 L 171, και Οδηγία 90/314/ΕΟΚ, της 13ης Ιουνίου 1990, για τα οργανωμένα ταξίδια και τις οργανωμένες διακοπές και περιηγήσεις, ΕΕ 1990 L 158.

363 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-65/09 και C-87/09, *Gebr. Weber GmbH κατά Jürgen Wittmer και Ingrid Putz κατά Medianess Electronics GmbH*, 16 Ιουνίου 2011.

364 ΔΕΕ, C-404/06, *Quelle AG κατά Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände*, 17 Απριλίου 2008, σκέψεις 41-43.

ταυτόχρονα τα δικαιώματα άλλων προσώπων. Αυτό σημαίνει ότι απαιτείται προσεκτική εξισορρόπηση ώστε να διασφαλίζονται η αναλογικότητα και η επιείκεια³⁶⁵.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, υποθέσεις ασφαλιστικών μέτρων έχουν αποτελέσει συχνά αντικείμενο εξέτασης σε συνάρτηση με το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης βάσει του Άρθρου 10 της ΕΣΔΑ.³⁶⁶ Στις περιπτώσεις αυτές, το ΕΔΔΑ έκρινε επανειλημμένως ότι το Άρθρο 10 δεν απαγορεύει, αυτή καθαυτή, την επιβολή προηγούμενων περιορισμών στη δημοσίευση ή την απαγόρευση διανομής³⁶⁷. Ωστόσο, οι κίνδυνοι που συνεπάγονται τέτοιου είδους περιορισμοί σε μια δημοκρατική κοινωνία επιβάλλουν εξαιρετικά προσεκτικό έλεγχο. Όπως και σε κάθε άλλη υπόθεση που αφορά παρέμβαση στην ελευθερία έκφρασης ενός προσώπου, καθήκον του ΕΔΔΑ είναι να εξετάζει κατά πόσον ο περιορισμός στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι επιβεβλημένος από τον νόμο, επιδιώκει θεμιτό σκοπό³⁶⁸ και είναι αναλογικός.

Όσον αφορά τις απαιτήσεις προηγούμενης ειδοποίησης, η ΕΣΔΑ δεν υποχρεώνει τα μέσα ενημέρωσης να παρέχουν προηγούμενη ειδοποίηση των μελλοντικών δημοσιεύσεών τους στα πρόσωπα που αναφέρονται σε αυτές. Μια τέτοια απαίτηση, η οποία θα επέτρεπε στα φυσικά πρόσωπα να ζητούν ασφαλιστικά/προσωρινά μέτρα παρεμπόδισης της δημοσίευσης στο πλαίσιο του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής τους ζωής, θα είχε αποτρεπτικές συνέπειες στην ελευθερία έκφρασης³⁶⁹.

365 ΔΕΕ, C-70/10, *Scarlet Extended SA κατά Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, 24 Νοεμβρίου 2011, σκέψη 49.

366 Πέρα από το εθνικό επίπεδο, σε προσφυγές ενώπιον του ΕΔΔΑ με αίτημα την αναστολή της απέλασης ή της έκδοσης από το κράτος, το ΕΔΔΑ δύναται να εκδώσει προσωρινό μέτρο ζητώντας από το κράτος να αναστείλει την απέλαση ή την έκδοση του προσφεύγοντος για όσο χρονικό διάστημα η προσφυγή του εξετάζεται από το ΕΔΔΑ. Βλ., π.χ., ΕΔΔΑ, *Abdollahi κατά Τουρκίας*, Αριθ. 23980/08, 3 Νοεμβρίου 2009.

367 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Éditions Plon κατά Γαλλίας*, Αριθ. 58148/00, 18 Αυγούστου 2004.

368 Θεμιτό σκοπό αποτελούν, μεταξύ άλλων: τα συμφέροντα εθνικής ασφάλειας, εθνικής ακεραιότητας ή δημόσιας ασφάλειας· η πρόληψη διασάλευσης της τάξης ή εγκληματικών πράξεων· η προστασία της υγείας ή των ηθών· η προστασία της φήμης ή των δικαιωμάτων άλλων προσώπων· η πρόληψη της δημοσιοποίησης πληροφοριών που ελήφθησαν υπό όρους τήρησης εμπιστευτικότητας ή η διατήρηση του κύρους και της αμεροληψίας του δικαστικού σώματος.

369 ΕΔΔΑ, *Mosley κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 48009/08, 10 Μαΐου 2011, σκέψη 132.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Brosa κατά Γερμανίας*³⁷⁰, ο προσφεύγων κατήγγειλε το γεγονός ότι το ασφαλιστικό μέτρο το οποίο περιόριζε τη διανομή εκ μέρους του φυλλαδίου στο οποίο ισχυριζόταν ότι υποψήφιος σε τοπικές εκλογές συγκάλυπτε νεοναζιστική οργάνωση συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματός του στην ελευθερία έκφρασης βάσει του Άρθρου 10 της ΕΣΔΑ.

Το φυλλάδιο διανεμήθηκε στο πλαίσιο προεκλογικής εκστρατείας και παρέθετε τις απόψεις του προσφεύγοντος σχετικά με την καταλληλότητα υποψηφίου για το αξίωμα. Δεδομένου ότι είχε πολιτικό χαρακτήρα και αφορούσε ζήτημα δημοσίου συμφέροντος, δεν υπήρχαν πολλά περιθώρια περιορισμών στην ελευθερία έκφρασης του προσφεύγοντος. Η άποψη του προσφεύγοντος στηριζόταν σε κάποια πραγματικά περιστατικά, αλλά το εθνικό δικαστήριο απαίτησε να προσκομιστούν «πειστικά αποδεικτικά στοιχεία», δηλαδή δυσανάλογα υψηλό βαθμό απόδειξης πραγματικών περιστατικών. Το εθνικό δικαστήριο δεν κατόρθωσε να σταθμίσει με δίκαιο τρόπο τα σχετικά συμφέροντα και δεν κατέδειξε ότι υφίστατο επιτακτική κοινωνική ανάγκη κατίσχυσης της προστασίας των δικαιωμάτων της προσωπικότητας του υποψηφίου επί της ελευθερίας έκφρασης. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 10 της ΕΣΔΑ.

Στο πλαίσιο του δικαιού της ΕΕ, το δικαίωμα ελευθερίας της έκφρασης κατοχυρώνεται με το Άρθρο 11 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το Άρθρο 52 παράγραφος 1 του Χάρτη περιγράφει συνοπτικά τους επιτρεπόμενους περιορισμούς των δικαιωμάτων που εγγυάται ο Χάρτης, διευκρινίζοντας ότι οι εν λόγω περιορισμοί πρέπει:

- να προβλέπονται από τον νόμο·
- να σέβονται το ουσιώδες περιεχόμενο των δικαιωμάτων·
- να είναι αναλογικοί·
- να είναι αναγκαίοι·

³⁷⁰ ΕΔΔΑ, *Brosa κατά Γερμανίας*, Αριθ. 5709/09, 17 Απριλίου 2014.

- να ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *UPC Telekabel Wien GmbH κατά Constantin Film*³⁷¹, εταιρεία παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών προσπάθησε να εμποδίσει τη μη εξουσιοδοτημένη παρακολούθηση των ταινιών της μέσω μετάδοσης συνεχούς ροής (streaming) από συγκεκριμένο ιστότοπο. Ο φορέας παροχής πρόσβασης στο διαδίκτυο απέρριψε το αίτημα αποκλεισμού του ιστοτόπου και η εταιρεία υπέβαλε αίτηση έκδοσης ασφαλιστικών μέτρων διά της δικαστικής οδού.

Το ΔΕΕ στάθμισε τα συμφέροντα των κατόχων των δικαιωμάτων δημιουργού με την επιχειρηματική ελευθερία του φορέα παροχής πρόσβασης στο διαδίκτυο. Τα κράτη μέλη οφείλουν, κατά τη μεταφορά οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη, να μεριμνούν ώστε να βασίζονται σε ερμηνεία της οδηγίας αυτής η οποία καθιστά δυνατή τη διασφάλιση της ορθής ισορροπίας μεταξύ των εφαρμοστέων θεμελιωδών δικαιωμάτων που προστατεύει η έννομη τάξη της Ένωσης. Τα κράτη μέλη οφείλουν να ερμηνεύουν το εθνικό τους δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο προς τη συγκεκριμένη οδηγία και τα θεμελιώδη δικαιώματα. Τα ασφαλιστικά μέτρα περιορίζουν την επιχειρηματική ελευθερία, αλλά, εν προκειμένω, δεν προσβάλλουν προφανώς «την ουσία του δικαιώματος».

371 ΔΕΕ, C-314/12, *UPC Telekabel Wien GmbH κατά Constantin Film Verleih GmbH και Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH*, 27 Μαρτίου 2014, σκέψεις 46-51.

6

Περιορισμοί πρόσβασης στη δικαιοσύνη εν γένει

ΕΕ

Διαλαμβανόμενα θέματα

ΣΤΕ

Θεμιτός σκοπός και αναλογικότητα

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 48 (τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης)

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 52 παράγραφος 1 (πεδίο εφαρμογής)

ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08 έως C-320/08, *Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.*, 2010

Επιτρεπόμενοι περιορισμοί

ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης)

ΕΣΔΑ, Άρθρο 13 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)

ΕΔΔΑ, *Harrison McKee κατά Ουγγαρίας*, Αριθ. 22840/07, 2014

Παραδείγματα περιορισμών πριν από την έκδοση τελεσίδικης δικαστικής απόφασης ή άλλης οριστικής απόφασης

ΔΕΕ, C-530/11, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας*, 2014

Δικαστικά τέλη

ΕΔΔΑ, *Stankov κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 68490/01, 2007

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	ΣΤΕ
	Υπερβολική τυπολατρία	ΕΔΔΑ, <i>Roigot</i> κατά Γαλλίας, Αριθ. 29938/07, 2011 ΕΔΔΑ, <i>Maširević</i> κατά Σερβίας, Αριθ. 30671/08, 2014
ΔΕΕ, C-415/10, <i>Galina Meister</i> κατά <i>Speech Design Carrier Systems GmbH</i> , 2012 Οδηγία για τη Φυλετική Ισότητα (2000/43/ΕΚ), Άρθρο 8 Οδηγία για την Ίση Μεταχείριση Ανδρών και Γυναικών στην Πρόσβαση σε Αγαθά και Υπηρεσίες (2004/113/ΕΚ), Άρθρο 9 Οδηγία για την Ισότητα των Φύλων (2006/54/ΕΚ), Άρθρο 18 Οδηγία-πλαίσιο για την Απασχόληση (2000/78/ΕΚ), Άρθρο 10	Εμπόδια στα αποδεικτικά μέσα	ΕΔΔΑ, <i>Κλουιν</i> κατά Γαλλίας, Αριθ. 30754/03, 2011
ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-89/10 και C-96/10, <i>Q-Beef NV</i> κατά <i>Belgische Staat</i> και <i>Frans Bosschaert</i> κατά <i>Belgische Staat κ.λπ.</i> , 2011	Χρόνος παραγραφής	ΕΔΔΑ, <i>Bogdel</i> κατά Λιθουανίας, Αριθ. 41248/06, 2013
	Ασυλίες	ΕΔΔΑ, <i>C.G.I.L. και Cofferati</i> (Αριθ. 2) κατά Ιταλίας, Αριθ. 2/08, 2010

Καθυστέρηση εκτέλεσης τελεσίδικων αποφάσεων

ΣΕΕ, Άρθρο 4 παράγραφος 3 και Άρθρο 19 Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος (Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 805/2004) Κανονισμός των Βρυξελλών (Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 44/2001 του Συμβουλίου) Κανονισμός Αριθ. 1215/2012 Κανονισμός Αριθ. 650/2012/ΕΕ Κανονισμός Αριθ. 2201/2003 του Συμβουλίου Κανονισμός Αριθ. 4/2009 του Συμβουλίου		ΕΔΔΑ, <i>Yuriy Nikolayevich Ivanov</i> κατά Ουκρανίας, Αριθ. 40450/04, 2009 ΕΔΔΑ, <i>Burdon</i> κατά Ρωσίας (Αριθ. 2), Αριθ. 33509/04, 2009
---	--	--

Στο παρόν κεφάλαιο περιγράφεται η νομοθεσία σχετικά με τους περιορισμούς στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη· έχει δε εφαρμογή σε όλα τα άλλα δικαιώματα στα οποία γίνεται αναφορά στο παρόν εγχειρίδιο. Περιορισμοί επιτρέπονται εάν έχουν θεμιτό σκοπό, είναι αναλογικοί και δεν θίγουν την ίδια την ουσία του δικαιώματος. Στην **Ενότητα 6.2** παρατίθενται παραδείγματα συνήθων περιορισμών στο πλαίσιο του δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης και του δικαίου της ΕΕ. Ο κατάλογος των περιορισμών είναι ενδεικτικός και όχι εξαντλητικός. Περιλαμβάνει τα δικαστικά έξοδα, την υπερβολική τυπολατρία, τα εμπόδια στα αποδεικτικά μέσα, τους χρόνους παραγραφής και τις ασυλίες. Στο τελευταίο μέρος (**Ενότητα 6.3**) εξετάζεται η καθυστέρηση της εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων ως άλλη μορφή περιορισμού της πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Εξετάζονται επίσης νομικοί μηχανισμοί της ΕΕ οι οποίοι αποσκοπούν στη διευκόλυνση της εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων εντός της ΕΕ, όπως ο Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος³⁷².

6.1. Θεμιτός σκοπός και αναλογικότητα

Κύρια σημεία

- Περιορισμοί επιτρέπονται εφόσον έχουν θεμιτό σκοπό και είναι αναλογικοί. Δεν πρέπει να θίγουν την ίδια την ουσία του δικαιώματος.
- Παραδείγματα θεμιτών σκοπών είναι η ορθή απονομή της δικαιοσύνης (για παράδειγμα, επιβολή εξόδων) και η προστασία της ελευθερίας του λόγου.
- Η αναλογικότητα προϋποθέτει την επίτευξη δίκαιης ισορροπίας μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και των μέτρων που χρησιμοποιούνται.

Τα δικαιώματα που προβλέπονται στα Άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ και στα Άρθρα 47 και 48 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ δεν είναι απόλυτα και μπορούν να περιορίζονται σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Επιπλέον, ρήτρες παρέκκλισης από τα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων επιτρέπουν στα κράτη να αναπροσαρμόζουν προσωρινά ορισμένες από τις υποχρεώσεις τους σε εξαιρετικές περιστάσεις, όπως σε περιόδους

³⁷² Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 805/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Απριλίου 2004, για τη θέσπιση Ευρωπαϊκού Εκτελεστού Τίτλου για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις, ΕΕ 2004 L143. Δεν εφαρμόζεται στη Δανία.

δημοσίου κινδύνου που απειλεί τη ζωή του έθνους (βλ., για παράδειγμα, Άρθρο 15 της ΕΣΔΑ).

Δυνάμει του δικαιίου του ΣΤΕ, κατά την εκτίμηση της νομιμότητας ενός περιορισμού, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη τη σημασία της πρόσβασης στη δικαιοσύνη ως δημοκρατική αρχή³⁷³. Για να είναι νόμιμος ο περιορισμός πρέπει:

- να έχει θεμιτό σκοπό·
- να είναι αναλογικός·
- να διασφαλίζει ότι δεν θίγεται η ίδια η ουσία του δικαιώματος.

Το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ δεν ορίζει τον «θεμιτό σκοπό», αλλά η νομολογία του ΕΔΔΑ παρέχει παραδείγματα τέτοιων θεμιτών σκοπών. Σχετικά παραδείγματα αποτελούν οι περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο με σκοπό την προστασία των υπευθύνων για τη φροντίδα ασθενών από την αδικαιολόγητη παρενόχληση στο πλαίσιο ένδικων διαδικασιών³⁷⁴, τη διασφάλιση της ορθής απονομής δικαιοσύνης³⁷⁵, καθώς και με σκοπό την προστασία της ελευθερίας του λόγου των βουλευτών και τη διατήρηση της διάκρισης μεταξύ της δικαστικής και της νομοθετικής εξουσίας³⁷⁶.

Η αναλογικότητα αποτελεί βασική αρχή της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Προϋποθέτει την εξασφάλιση δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των θεμιτών σκοπών του κράτους και των μέτρων που χρησιμοποιεί το κράτος για την επίτευξη των εν λόγω σκοπών. Η αναλογικότητα προϋποθέτει επίσης την επίτευξη δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των ατομικών δικαιωμάτων και των δημόσιων συμφερόντων³⁷⁷. Όσο πιο σημαντική είναι η παρέμβαση στο δικαίωμα τόσο διεξοδικότερη αιτιολόγηση απαιτείται³⁷⁸. Για παράδειγμα, η υποχρεωτική κράτηση πριν από την εκδίκαση προσφυγής σε δεύτερο βαθμό θεωρήθηκε

373 ΕΔΔΑ, *Kijewska κατά Πολωνίας*, Αριθ. 73002/01, 6 Σεπτεμβρίου 2007, σκέψη 46.

374 ΕΔΔΑ, *Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 8225/78, 28 Μαΐου 1985, σκέψη 57.

375 ΕΔΔΑ, *Harrison McKee κατά Ουγγαρίας*, Αριθ. 22840/07, 3 Ιουνίου 2014.

376 ΕΔΔΑ, *A. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 35373/97, 17 Δεκεμβρίου 2002, σκέψη 77.

377 Για παράδειγμα εξισορρόπησης μεταξύ της προστασίας των μαρτύρων και των δικαιωμάτων υπεράσπισης, βλ. π.χ. ΕΔΔΑ, *Van Mechelen κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 21363/93, 21364/93, 21427/93 και 22056/93, 23 Απριλίου 1997, σκέψεις 59-65.

378 *Αυτόθι*, σκέψη 60.

δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο³⁷⁹. Το κράτος φέρει το βάρος της αιτιολόγησης του αναλογικού χαρακτήρα της παρέμβασης και πρέπει να εξετάζει το ενδεχόμενο χρήσης του λιγότερου παρεμβατικού μέτρου³⁸⁰.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Harrison McKee κατά Ουγγαρίας*³⁸¹, ο προσφεύγων, ο οποίος είχε εκπροσωπηθεί από δικηγόρο, άσκησε αγωγή κατά εισαγγελέα, ισχυριζόμενος ότι επιστολή η οποία εστάλη κατά τη διάρκεια ποινικής διαδικασίας περιείχε ψευδείς πληροφορίες σχετικά με το πρόσωπό του. Το περιφερειακό δικαστήριο της Βουδαπέστης αποφάνθηκε ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος στην προστασία της φήμης του προσφεύγοντος, αλλά απέρριψε την αξίωσή του για αποζημίωση, επισημαίνοντας ότι ήταν υπερβολική και ότι ο προσφεύγων δεν μπόρεσε να αποδείξει ότι υπέστη οποιαδήποτε πραγματική ζημία. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε να καταβάλει περίπου 2.900 ευρώ σε δικαστικά τέλη. Ο προσφεύγων άσκησε έφεση στο εφετείο της Βουδαπέστης, το οποίο επικύρωσε την απόφαση του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου σύμφωνα με την οποία ο προσφεύγων έπρεπε να καταβάλει δικαστικά τέλη υπολογιζόμενα ως ποσοστό του μέρους των αξιώσεών του που απορρίφθηκαν.

Το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο δεν είναι απόλυτο και μπορεί να περιοριστεί. Οι περιορισμοί δεν πρέπει να περιορίζουν ή να μειώνουν την πρόσβαση ενός προσώπου σε δικαστήριο κατά τρόπο ή σε βαθμό που να θίγεται η ίδια η ουσία του δικαιώματος. Στην περίπτωση αυτή, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν υπήρχε αμφιβολία ότι ο προσφεύγων μπορούσε, με τη βοήθεια του δικηγόρου του, να είχε διατυπώσει ένα αίτημα το οποίο θα ήταν «εύλογο» και, επομένως, το ύψος των καταβλητέων δικαστικών τελών σε περίπτωση απόρριψης της αγωγής του ήταν προβλέψιμο. Οι σκοποί της επιβολής δικαστικών τελών ήταν συμβατοί με την ορθή απονομή της δικαιοσύνης, και η διαδικασία παρείχε επαρκή εγγύα ώστε να διασφαλίζεται ότι η συγκεκριμένη απαίτηση δεν συνιστούσε δυσανάλογη οικονομική επιβάρυνση για τους καλόπιστους προσφεύγοντες. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι δεν υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

379 ΕΔΔΑ, *Paron κατά Γαλλίας (Αριθ. 2)*, Αριθ. 54210/00, 25 Ιουλίου 2002, σκέψη 100.

380 ΕΔΔΑ, *Saint-Paul Luxembourg S.A. κατά Λουξεμβούργου*, Αριθ. 26419/10, 18 Απριλίου 2013, σκέψη 44.

381 ΕΔΔΑ, *Harrison McKee κατά Ουγγαρίας*, Αριθ. 22840/07, 3 Ιουνίου 2014.

Παρόμοια προσέγγιση υιοθετείται και **στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ**. Οι περιορισμοί πρέπει να είναι αναλογικοί και να σέβονται την ουσία του δικαιώματος. Αυτό σημαίνει ότι οι περιορισμοί δεν πρέπει να υπερβαίνουν τα προσήκοντα και αναγκαία όρια για την επίτευξη των «σκοπών γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση» ή για την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των τρίτων³⁸². Το κράτος πρέπει να χρησιμοποιεί το λιγότερο καταναγκαστικό διαθέσιμο μέτρο³⁸³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.*³⁸⁴, το ΔΕΕ εξέτασε τέσσερις συνεκδικασθείσες υποθέσεις αίτησης για την έκδοση προδικαστικής απόφασης από το *Giudice di Pace di Ischia* οι οποίες αφορούσαν ρήτρες βάσει των οποίων η απόπειρα εξώδικου συμβιβασμού αποτελούσε υποχρεωτική προϋπόθεση του παραδεκτού της άσκησης εθνικών ένδικων βοηθημάτων στο πλαίσιο ορισμένων διαφορών. Οι ρήτρες θεσπίστηκαν στο πλαίσιο της μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο της Οδηγίας 2002/22/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 7ης Μαρτίου 2002, για την καθολική υπηρεσία και τα δικαιώματα των χρηστών όσον αφορά δίκτυα και υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι τα περισσότερα θεμελιώδη δικαιώματα, δεν αποτελούν «απόλυτα προνόμια», αλλά μπορούν να περιέχουν περιορισμούς. Επικαλέστηκε τη νομολογία του ΕΔΔΑ και τόνισε ότι οι περιορισμοί πρέπει να ανταποκρίνονται σε σκοπούς γενικού συμφέροντος. Δεν πρέπει να είναι δυσανάλογοι ούτε πρέπει να αποτελούν επέμβαση που θα προσέβαλε την ίδια την ουσία των διασφαλιζομένων δικαιωμάτων. Οι σκοποί των επίδικων εθνικών διατάξεων, ήτοι ταχύτερη και λιγότερο δαπανηρή διευθέτηση των διαφορών, καθώς και μείωση του φόρτου

382 Στις **Επεξηγήσεις** σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ επιβεβαιώνεται ότι «η μνεία των γενικών συμφερόντων που αναγνωρίζονται από την Ένωση καλύπτει τόσο τους στόχους που αναφέρονται στο Άρθρο 3 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και άλλα συμφέροντα που προστατεύονται από ειδικές διατάξεις των Συνθηκών, όπως το Άρθρο 4 παράγραφος 1 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το Άρθρο 35 παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα Άρθρα 36 και 346 της εν λόγω Συνθήκης». ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-92/09 και C-93/09, *Volker und Markus Schecke GbR και Hartmut Eifert κατά Land Hessen*, 9 Νοεμβρίου 2010, σκέψη 74.

383 Για παράδειγμα, όσον αφορά τις κυρώσεις, βλ. ΔΕΕ, C-443/13, *Ute Reindl κατά Bezirkshauptmannschaft Innsbruck*, 13 Νοεμβρίου 2014, σκέψη 40.

384 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08 έως C-320/08, *Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.*, 18 Μαρτίου 2010, σκέψεις 63-65.

εργασίας των δικαστηρίων, ήταν θεμιτοί, και η επιβολή εξώδικης διαδικασίας επίλυσης των διαφορών δεν φαινόταν, βάσει των πραγματικών περιστατικών, να είναι δυσανάλογη σε σχέση με τους επιδιωκόμενους σκοπούς.

6.2. Παραδείγματα περιορισμών πριν από την έκδοση τελεσίδικης δικαστικής απόφασης ή άλλης οριστικής απόφασης

Κύρια σημεία

- Τα δικαστικά τέλη και έξοδα ενδέχεται να συνιστούν παράνομο περιορισμό της πρόσβασης στη δικαιοσύνη εάν είναι υπερβολικά υψηλά, διότι στην περίπτωση αυτή μπορεί να στερούν από τα φυσικά πρόσωπα το δικαίωμα της πρόσβασής τους σε δικαστήριο. Η καταλληλότητα του τέλους εξαρτάται από τα πραγματικά περιστατικά κάθε υπόθεσης, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής κατάστασης του προσφεύγοντος.
- Η υπερβολική τυπολατρία (αυστηρή ερμηνεία των δικονομικών κανόνων) μπορεί να στερεί από τους προσφεύγοντες το δικαίωμα πρόσβασής τους σε δικαστήριο.
- Υψηλά κατώτατα όρια απόδειξης ενδέχεται να δημιουργούν εμπόδια στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Τα πραγματικά ή νόμιμα τεκμήρια (π.χ. τεκμήρια διακριτικής μεταχείρισης) μπορεί να βοηθούν τα φυσικά πρόσωπα να ασκήσουν τις προσφυγές τους.
- Οι χρόνοι παραγραφής πρέπει να είναι αναλογικοί και να εξυπηρετούν θεμιτό σκοπό, όπως την ορθή απονομή της δικαιοσύνης ή την αποφυγή αδικιών που απορρέουν από παρωχημένες αξιώσεις.
- Οι ασυλίες είναι πιθανόν να επιτρέπονται εφόσον εξυπηρετούν θεμιτό σκοπό, για παράδειγμα, την προστασία του κοινοβουλευτικού λόγου ή δημόσιων αξιωματούχων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

Στην παρούσα ενότητα εξετάζονται ορισμένοι από τους περιορισμούς που έχουν αποτελέσει αντικείμενο αποφάσεων του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ. Ορισμένα εμπόδια μπορούν να χαρακτηριστούν πραγματικές περιστάσεις –για παράδειγμα, καθυστέρηση ή υπερβολική τυπολατρία– ενώ άλλα προκύπτουν από νομικές διατάξεις – για παράδειγμα, χρόνοι παραγραφής, ασυλίες και

εμπόδια στα αποδεικτικά μέσα. Ο κατάλογος δεν είναι εξαντλητικός. Άλλα εμπόδια αφορούν τη δικαιοπρακτική ικανότητα (βλ. περαιτέρω ανάλυση στην **Ενότητα 8.4** για το δίκαιο περιβάλλοντος) και την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών (βλ. **Κεφάλαιο 7**)³⁸⁵.

6.2.1. Δικαστικά τέλη

Τα δικαστικά τέλη μπορεί να συμβάλλουν στην αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης (για παράδειγμα, αποτρέποντας την άσκηση καταχρηστικών προσφυγών ή μειώνοντας τα διοικητικά έξοδα), αλλά ενδέχεται να περιορίζουν επίσης την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Τα υπερβολικά δικαστικά τέλη τα οποία εμποδίζουν τους ενδιαφερόμενους να ασκήσουν αγωγή ενώπιον αστικού δικαστηρίου ενδέχεται να συνιστούν παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ³⁸⁶.

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ, τα δικαστικά τέλη δεν είναι αυτοδικαίως ασυμβίβαστα με το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ ούτε με το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Ωστόσο, δικαστικά τέλη τα οποία είναι υπερβολικά υψηλά ενδέχεται να στερούν από τα φυσικά πρόσωπα το δικαίωμα της πρόσβασής τους σε δικαστήριο³⁸⁷. Για παράδειγμα, το ΕΔΔΑ χαρακτήρισε δυσανάλογα τα τέλη που ισοδυναμούσαν με το τετραπλάσιο περίπου του μηνιαίου εισοδήματος προσφεύγοντος³⁸⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Stankov κατά Βουλγαρίας*³⁸⁹, ο προσφεύγων άσκησε με επιτυχία αγωγή κατά του κράτους για παράνομη κράτηση και του επιδικάστηκε αποζημίωση. Ωστόσο, του ζητήθηκε να καταβάλει δικαστικά τέλη τα οποία ανέρχονταν σχεδόν στο 90 % της αποζημίωσης που το κράτος διατάχθηκε να του καταβάλει. Ως εκ τούτου, ο

385 FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, σ. 38.

386 ΕΔΔΑ, *Kreuz κατά Πολωνίας*, Αριθ. 28249/95, 19 Ιουνίου 2001, σκέψεις 61-67.

387 ΕΔΔΑ, *Perdigão κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 24768/06, 16 Νοεμβρίου 2010, σκέψη 74. Βλ. επίσης ΗΕ, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2008), *Casanovas κατά Γαλλίας*, ανακοίνωση Αριθ. 1514/2006, απόψεις της 28ης Οκτωβρίου 2008, σκέψη 11.3.

388 ΕΔΔΑ, *Kijewska κατά Πολωνίας*, Αριθ. 73002/01, 6 Σεπτεμβρίου 2007, σκέψη 47.

389 ΕΔΔΑ, *Stankov κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 68490/01, 12 Ιουλίου 2007.

προσφεύγων απώλεσε στην πραγματικότητα την αποζημίωσή του, παρότι τα βουλγαρικά δικαστήρια δέχθηκαν πέραν πάσης αμφιβολίας ότι την δικαιοσύνη.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι, σε αγωγές αποζημίωσης κατά του κράτους, οι κανόνες που διέπουν τα δικαστικά έξοδα δεν πρέπει να συνεπάγονται υπερβολική επιβάρυνση για τους διαδίκους. Τα έξοδα δεν πρέπει να είναι υπερβολικά ούτε να συνιστούν υπέρμετρο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Παρότι η επιβολή δικαστικών τελών είναι συμβατή με τη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης, το σχετικά υψηλό και απολύτως ανελαστικό ποσό των δικαστικών τελών στη συγκεκριμένη υπόθεση ισοδυναμούσε με δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης του προσφεύγοντος σε δικαστήριο. Απουσίαζαν οι δυνατότητες επιλογής διαφόρων δικονομικών λύσεων που χρησιμοποιούνται σε άλλα κράτη μέλη, όπως η μείωση των δικαστικών τελών ή η παραίτηση από αυτά σε αγωγές αποζημίωσης κατά του κράτους ή η παροχή διακριτικής ευχέρειας στα δικαστήρια για τον καθορισμό των εξόδων. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, το ζήτημα του κόστους έχει εξετασθεί σε σχέση με τις απαιτήσεις πρόσβασης στη δικαιοσύνη στο πλαίσιο της οδηγίας για την εφαρμογή της Σύμβασης του Århus (βλ. **Ενότητα 8.4** για το δικαίο περιβάλλοντος)³⁹⁰.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας*³⁹¹, ομάδα περιβαλλοντικών ΜΚΟ υπέβαλε καταγγελία στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με τον ισχυρισμό ότι φυσικά πρόσωπα και ομάδες της κοινωνίας των πολιτών δεν ήταν σε θέση να προσφύγουν ενώπιον των δικαστηρίων του Ηνωμένου Βασιλείου λόγω του «απαγορευτικού κόστους» της αγωγής και, ειδικότερα, λόγω της εφαρμογής του κανόνα σύμφωνα με τον οποίο

390 ΗΕ, Οικονομική Επιτροπή για την Ευρώπη (ΟΕΕ) (1998), *Σύμβαση για την Πρόσβαση σε Πληροφορίες, τη Συμμετοχή του Κοινού στη Λήψη Αποφάσεων και την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη για Περιβαλλοντικά Θέματα*, 25 Ιουνίου 1998.

391 ΔΕΕ, C-530/11, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας*, 13 Φεβρουαρίου 2014. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-260/11, *The Queen, κατόπιν αιτήσεως των David Edwards και Lilian Pallikaropoulos κατά Environment Agency κ.λπ.*, 11 Απριλίου 2013.

«ο ηττηθείς διάδικος πληρώνει», ο οποίος υποχρεώνει τον ηττηθέντα διάδικο να καταβάλει τα δικαστικά έξοδα του νικήσαντος διαδίκου. Υποστήριξαν ότι αυτό συνιστά παράβαση των διατάξεων περί πρόσβασης στη δικαιοσύνη (Άρθρο 3 παράγραφος 7 και Άρθρο 4 παράγραφος 4) της οδηγίας για την εφαρμογή της Σύμβασης του Άλφους, οι οποίες, μεταξύ άλλων, απαγορεύουν το «απαγορευτικό κόστος» των διαδικασιών επανεξέτασης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρέπεμψε την υπόθεση στο ΔΕΕ.

Το ΔΕΕ εξέτασε την έννοια του «απαγορευτικού κόστους» στην οδηγία. Η αξιολόγηση αυτή απαιτούσε αντικειμενική και υποκειμενική εκτίμηση. Το κόστος δεν πρέπει να είναι «αντικειμενικά υπέρμετρο» ούτε να υπερβαίνει τις οικονομικές δυνατότητες του ενδιαφερομένου. Κατά την εκτίμηση του υποκειμενικά εύλογου κόστους μπορούν να λαμβάνονται υπόψη διάφοροι παράγοντες, όπως: i) οι εύλογες πιθανότητες νίκης του προσφεύγοντος· ii) η σοβαρότητα του διακυβεύματος τόσο για τον προσφεύγοντα όσο και για την προστασία του περιβάλλοντος· και iii) η πολυπλοκότητα της εφαρμοστέας νομοθεσίας και διαδικασίας. Η εκτίμηση αυτή δεν διαφέρει μεταξύ πρώτου και δεύτερου βαθμού. Το Ηνωμένο Βασίλειο δεν μετέφερε ορθά την οδηγία στο εθνικό του δίκαιο.

Τα τέλη πρέπει να εκτιμώνται υπό το πρίσμα των συγκεκριμένων περιστάσεων της υπόθεσης, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας του φυσικού προσώπου να πληρώσει, προκειμένου να διαπιστωθεί αν το φυσικό πρόσωπο εξακολουθεί να απολαύει του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο³⁹². Το δικαίωμα αυτό ενδέχεται να παραβιάζεται από τις αρνήσεις επιστροφής των εξόδων του νικήσαντος διαδίκου³⁹³. Τα κράτη πρέπει να διασφαλίζουν ότι η ανάγκη χρηματοδότησης της απονομής της δικαιοσύνης δεν αναιρεί το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Οι εθνικές νομοθεσίες προβλέπουν συχνά τη δυνατότητα υποβολής αίτησης παροχής του ευεργετήματος της πενίας για την κάλυψη των δικαστικών τελών (βλ. **Κεφάλαιο 3** για το ευεργέτημα της πενίας). Οι απλουστευμένες διαδικασίες είναι επίσης χρήσιμες για τον σκοπό αυτό· μπορεί να είναι παρόμοιας φύσης με την Ευρωπαϊκή Διαδικασία Μικροδιαφορών, η οποία εξετάζεται στην **Ενότητα 8.5**, και είναι συχνά λιγότερο δαπανηρές και ταχύτερες.

392 Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Tolstoy Miloslavsky κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 18139/91, 13 Ιουλίου 1995, σκέψεις 61-67 (στην οποία κρίθηκε εύλογη η απαίτηση πληρωμής σημαντικής προκαταβολής έναντι των δικαστικών εξόδων του αντιδίκου επειδή η προσφυγή θεωρήθηκε αβάσιμη).

393 ΕΔΔΑ, *Stankiewicz κατά Πολωνίας*, Αριθ. 46917/99, 6 Απριλίου 2006, σκέψεις 60 και 75.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Μείωση του κόστους και απλούστευση των διαδικασιών

Στο Ηνωμένο Βασίλειο (Αγγλία και Ουαλία), η κυβέρνηση θέσπισε τη διαδικασία *Money Claim Online (MCOL)* ως λύση κατά των μακροχρόνιων και δαπανηρών διαδικασιών μικροδιαφορών. Οι απαιτήσεις πρέπει να αφορούν ποσό κάτω των 100 000 GBP και να στρέφονται κατά προσώπου με διεύθυνση στην Αγγλία ή στην Ουαλία.

Πηγή: Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2014), Report on «European judicial systems – Edition 2014 (2012 data): efficiency and quality of justice», σ. 260. Βλ. επίσης www.gov.uk/make-money-claim-online και www.inbrief.co.uk/preparing-for-trial/problems-with-small-claims.htm.

6.2.2. Υπερβολική τυπολατρία

Η υπερβολική τυπολατρία αφορά την ιδιαίτερα αυστηρή ερμηνεία των δικονομικών κανόνων η οποία μπορεί να στερήσει από τους προσφεύγοντες το δικαίωμα της πρόσβασης τους σε δικαστήριο. Μπορεί να περιλαμβάνει αυστηρές ερμηνείες προθεσμιών, διαδικαστικών κανόνων και αποδεικτικών στοιχείων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Poirot κατά Γαλλίας*³⁹⁴, η προσφεύγουσα, άτομο με αναπηρία, υπέβαλε έγκληση ισχυριζόμενη ότι υπήρξε θύμα σεξουαλικής επίθεσης και βιασμού σε οίκο φροντίδας. Το 2002 κινήθηκε έρευνα σχετικά με τους ισχυρισμούς της. Το 2006 ο ανακριτής τροποποίησε το κατηγορητήριο ώστε να περιλαμβάνει μόνο σεξουαλική επίθεση, και ο κατηγορούμενος παραπέμφθηκε σε δίκη ενώπιον του τοπικού πλημμελειοδικείου. Η προσφεύγουσα άσκησε προσφυγή κατά του επαναχαρακτηρισμού των εικαζόμενων πράξεων και της πράξης παραπομπής σε δίκη, εκτιμώντας ότι τα αδικήματα ήταν αρκετά σοβαρά ώστε να εκδικαστούν από το *Cour d'Assise* (κακουργιοδικείο). Η προσφυγή της απορρίφθηκε. Η απόφαση επεσήμανε ότι στην προσφυγή της δεν γινόταν ρητή μνεία στους λόγους προσφυγής. Ακολούθως η προσφεύγουσα άσκησε αναίρεση κατά της απόφασης αυτής, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Αργότερα ο δράστης απαλλάχθηκε από τις κατηγορίες. Η προσφεύγουσα υποστήριξε ότι η απόρριψη της προσφυγής της τής στέρησε το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο.

394 ΕΔΔΑ, *Poirot κατά Γαλλίας*, Αριθ. 29938/07, 15 Δεκεμβρίου 2011, σκέψη 46.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι ο κώδικας ποινικής δικονομίας δεν απαιτούσε τυπικά από την προσφεύγουσα να κάνει ρητή μνεία στους λόγους της προσφυγής της. Η σχετική διάταξη του εν λόγω κώδικα ήταν η μόνη η οποία επέτρεπε στην προσφεύγουσα να προσβάλει την πράξη παραπομπής σε δίκη που εξέδωσε ο ανακριτής. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι οι εθνικές αρχές είναι οι πλέον αρμόδιες για την ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας. Ωστόσο, οι δικαστικές αρχές εφάρμοσαν τους σχετικούς δικονομικούς κανόνες με υπερβολική τυπολατρία, παραβιάζοντας με τον τρόπο αυτό το δικαίωμα πρόσβασης της προσφεύγουσας σε δικαστήριο. Επομένως, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Κατά την εξέταση του ζητήματος της τυπολατρίας ενδέχεται να είναι σκόπιμο να λαμβάνονται υπόψη ο ρόλος του δικαστηρίου και τα διαθέσιμα στον προσφεύγοντα εναλλακτικά μέσα έννομης προστασίας. Για παράδειγμα, όταν το δικαστήριο έχει μοναδικό ρόλο στο πλαίσιο της επανεξέτασης διοικητικών αποφάσεων, ενεργώντας ως δικαστήριο τόσο πρώτου όσο και τελευταίου βαθμού, η σχετική διαδικασία ενώπιόν του δεν πρέπει να είναι υπερβολικά τυπολατρική, διότι κάτι τέτοιο στερεί από τα φυσικά πρόσωπα ένα μέσο έννομης προστασίας³⁹⁵.

Η ιδιαίτερα αυστηρή ερμηνεία των δικονομικών κανόνων από τα συνταγματικά δικαστήρια μπορεί να στερήσει από τους προσφεύγοντες το δικαίωμα της πρόσβασής τους σε δικαστήριο³⁹⁶. Για παράδειγμα, εάν ένας δικονομικός κανόνας, π.χ. μια προθεσμία, ερμηνεύεται κατά τρόπο που εμποδίζει την εξέταση του βασίμου των αγωγών των προσφευγόντων, θίγεται το δικαίωμα πρόσβασής τους σε δικαστήριο³⁹⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Μασίρενιτς κατά Σερβίας*³⁹⁸, ο προσφεύγων, εν ενεργεία δικηγόρος, άσκησε αγωγή ενώπιον τοπικού δικαστηρίου, επιδιώκοντας την καταβολή της αμοιβής του από ιδιωτική ασφαλιστική

395 Βλ., για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Σωτήρης και Νίκος Κούτρας ATTEE κατά Ελλάδας*, Αριθ. 39442/98, 16 Νοεμβρίου 2000, σκέψη 22, και ΕΔΔΑ, *Shulgin κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 29912/05, 8 Δεκεμβρίου 2011, σκέψη 65.

396 ΕΔΔΑ, *Βέλες κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, Αριθ. 47273/99, 12 Νοεμβρίου 2002, σκέψη 69.

397 ΕΔΔΑ, *Miragall Escolano κ.λπ. κατά Ισπανίας*, Αριθ. 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 και 41509/98, 25 Μαΐου 2000, σκέψεις 33 και 36.

398 ΕΔΔΑ, *Μασίρενιτς κατά Σερβίας*, Αριθ. 30671/08, 11 Φεβρουαρίου 2014.

εταιρεία για τις υπηρεσίες που παρείχε βάσει συμφωνίας καταβολής δικηγορικής αμοιβής. Αρχικά το δικαστήριο διέταξε την πληρωμή αλλά, κατόπιν ανταγωγής που άσκησε η ασφαλιστική εταιρεία, ακύρωσε τη διαταγή πληρωμής και κήρυξε τη σύμβαση άκυρη και ανίσχυρη. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο επικύρωσε την απόφαση αυτή και ο προσφεύγων υπέβαλε αίτηση αναίρεσης στο Ανώτατο Δικαστήριο. Το Ανώτατο Δικαστήριο απέρριψε την αίτηση αναίρεσης με το σκεπτικό ότι ο προσφεύγων δεν δικαιούτο να την καταθέσει, διότι το Άρθρο 84 του σερβικού Νόμου περί Πολιτικής Δικονομίας προβλέπει ότι αίτηση αναίρεσης μπορεί να υποβληθεί μόνον από δικηγόρο και όχι από τον ίδιο τον ανααιρεσιόντα. Το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι, βάσει του εν λόγω νόμου, οι διάδικοι χάνουν την ικανότητα δικαίου να καταθέσουν αίτηση αναίρεσης προσωπικά, ακόμη και αν είναι οι ίδιοι δικηγόροι.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι αυτή η ιδιαίτερα αυστηρή ερμηνεία του δικονομικού κανόνα έθιγε το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, σε τέτοιες περιπτώσεις, ρόλος του είναι να αποφαινεται αν οι επίδικοι δικονομικοί κανόνες προορίζονται να διασφαλίζουν την ορθή απονομή της δικαιοσύνης και την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Η ερμηνεία του επίδικου κανόνα από το Ανώτατο Δικαστήριο δεν εξυπηρετούσε τους σκοπούς αυτούς και στέρησε από τον προσφεύγοντα το δικαίωμα πλήρους εξέτασης του βασίμου των ισχυρισμών του. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Υπερβολική τυπολατρία ενδέχεται επίσης να υπάρχει όταν ένα δικαστήριο αποδίδει υπέρμετρη σημασία σε ένα πραγματικό στοιχείο (όπως το γεγονός ότι ο προσφεύγων διαμένει παράνομα στη χώρα) χωρίς να το σταθμίζει δεόντως με τα θεμελιώδη δικαιώματα του προσφεύγοντος (για παράδειγμα, το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή βάσει του Άρθρου 8)³⁹⁹. Ο αναστοχασμός μπορεί να βοηθήσει τα δικαστήρια να αποφεύγουν πρακτικές οι οποίες ενδέχεται να θίγουν το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

399 ΕΔΔΑ, *Rodrigues Da Silva και Hoogkamer κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 50435/99, 31 Ιανουαρίου 2006, σκέψη 44.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Πρώθηση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη μέσω της μείωσης της υπερβολικής τυπολατρίας

Στο διοικητικό δικαστήριο του Yambol (Βουλγαρία) απονεμήθηκε το βραβείο «Κρυστάλλινη πλάστιγγα της δικαιοσύνης» για το 2010 για τις προσπάθειές του να παρέχει σαφείς και διαφανείς πληροφορίες σχετικά με τις υπηρεσίες του στο πλαίσιο της προαγωγής της εμπιστοσύνης στη δικαστική διαδικασία. Το δικαστήριο υλοποίησε ένα σχέδιο δράσης, το οποίο απευθύνεται στους πολίτες και στα μέσα ενημέρωσης: επιβάλλει επίσης στο δικαστικό προσωπικό την υποχρέωση να χρησιμοποιεί απλή γλώσσα στο πλαίσιο της επικοινωνίας με τους πολίτες. Άλλες δράσεις περιλαμβάνουν την έγκριση «Χάρτη για τους πελάτες» – πρόκειται για γραπτή δέσμευση του δικαστηρίου να παρουσιάζει τις υπηρεσίες του με κατανοητό, διαφανή και συγκεκριμένο τρόπο. Μέτρα αυτού του είδους μπορούν να βελτιώσουν την πρόσβαση των φυσικών προσώπων στο δικαστήριο, διότι συμβάλλουν στη μείωση των υπερβολικά σύνθετων μορφών επικοινωνίας. Έρευνες επιβεβαιώνουν ότι η αντίληψη του κοινού σχετικά με τις δραστηριότητες του δικαστηρίου βελτιώθηκε σε μεγάλο βαθμό.

Πηγή: Βραβείο «Κρυστάλλινη πλάστιγγα της δικαιοσύνης» για το 2010 («2014 Crystal Scales of Justice Prize») υπό τη συνδιοργάνωση του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στον ιστότοπο www.coe.int/ceprej.

6.2.3. Εμπόδια στα αποδεικτικά μέσα

Για να μπορούν τα φυσικά πρόσωπα να εξασφαλίσουν κατάλληλη έννομη προστασία από τα δικαστήρια, πρέπει να προσκομίζουν επαρκείς αποδείξεις προς επίρρωση των επιχειρημάτων τους. Εάν ο βαθμός απόδειξης είναι υπερβολικά υψηλός, οι αγωγές ενώπιον των δικαστηρίων μπορεί να είναι καταδικασμένες να αποτύχουν και τα ατομικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται από τον νόμο μπορεί να μην είναι εκτελεστά στην πράξη⁴⁰⁰.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα εμπόδια στα αποδεικτικά μέσα μπορούν να μειωθούν με τη θέσπιση συγκεκριμένων απαιτήσεων σχετικά με τον διάδικο που πρέπει να αποδείξει τα στοιχεία της υπόθεσης (απαιτήσεις περί του βάρους απόδειξης). Για παράδειγμα, σε ποινικές υποθέσεις, επιφορτισμένος με το βάρος απόδειξης είναι ο εισαγγελέας. Επομένως, είναι καθήκον του

400 FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, σ. 62.

εισαγγελέα να αποδείξει την κατηγορία που απαγγέλθηκε στον κατηγορούμενο για την τέλεση ποινικού αδικήματος. Αυτό συνδέεται με το τεκμήριο της αθωότητας που προβλέπεται στο Άρθρο 6 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ και στο Άρθρο 48 παράγραφος 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Η αντιστροφή του βάρους απόδειξης μπορεί να θίγει το τεκμήριο της αθωότητας.

Ωστόσο, σε πολύ συγκεκριμένες και περιορισμένες περιπτώσεις, **στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ**, επιφορτισμένος με το βάρος απόδειξης μπορεί να είναι ο συνήγορος υπεράσπισης. Το διακύβευμα της υπόθεσης και οι υφιστάμενες εγγυήσεις για την προστασία των δικαιωμάτων υπεράσπισης πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την εξέταση του παραδεκτού της αντιστροφής του βάρους απόδειξης⁴⁰¹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Κλουνι κατά Γαλλίας*⁴⁰², η προσφεύγουσα επέβαλε έγκληση κατά του πρώην προϊσταμένου της, Ρ., το 1994, ισχυριζόμενη ότι υπήρξε θύμα βιασμού και σεξουαλικής παρενόχλησης. Το 1998, ο ανακριτής έκρινε ότι οι κατηγορίες δεν στοιχειοθετούνταν λόγω ανεπαρκών αποδεικτικών στοιχείων. Στο μεταξύ, ο Ρ. επέβαλε έγκληση κατά της προσφεύγουσας για κακόβουλη καταγγελία. Το δικαστήριο επέβαλε στην προσφεύγουσα ποινή φυλάκισης με αναστολή και την καταδίκασε σε καταβολή αποζημίωσης. Η προσφυγή της σε δεύτερο βαθμό απορρίφθηκε. Η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε ότι παραβιάστηκε το τεκμήριο της αθωότητας.

Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε το γεγονός ότι κάθε εθνικό σύστημα χρησιμοποιεί νομικά τεκμήρια. Στην προκειμένη περίπτωση, ωστόσο, η απόφαση βασίστηκε σε αυστηρή εφαρμογή του ποινικού κώδικα – διότι θεωρήθηκε, κατά πρώτον, ότι, εφόσον οι κατηγορίες δεν στοιχειοθετούνταν, η καταγγελία ήταν κατ' ανάγκη ψευδής και, κατά δεύτερον, ότι, δεδομένου ότι κατήγγειλε επανειλημμένους βιασμούς και σεξουαλικές παρενοχλήσεις, η προσφεύγουσα πρέπει να γνώριζε ότι οι ισχυρισμοί της ήταν αναληθείς, γεγονός που στοιχειοθετεί κακόβουλη άσκηση δίωξης. Οι παραδοχές που έγιναν δεκτές σήμαιναν ότι η προσφεύγουσα δεν είχε

401 ΕΔΔΑ, *Salabiaku κατά Γαλλίας*, Αριθ. 10519/83, 7 Οκτωβρίου 1988.

402 ΕΔΔΑ, *Κλουνι κατά Γαλλίας*, Αριθ. 30754/03, 30 Ιουνίου 2011.

κανέναν τρόπο να αμυνθεί κατά της κατηγορίας της κακόβουλης καταγγελίας. Αυτό συνιστούσε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 2 της ΕΣΔΑ.

Σε συγκεκριμένες περιστάσεις μπορεί να προκύπτουν άλλα πραγματικά τεκμήρια. Για παράδειγμα, σε περιπτώσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 3 της ΕΣΔΑ (βασανιστήρια ή απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση), όταν τα σχετικά συμβάντα λαμβάνουν χώρα εντός των ορίων του ελέγχου του κράτους (για παράδειγμα, σε φυλακή), είναι πιθανόν το βάρος της απόδειξης να το φέρει το κράτος. Αυτό σημαίνει ότι οι αρχές οφείλουν να παράσχουν ικανοποιητική και πειστική εξήγηση για τους τραυματισμούς κατά τη διάρκεια της κράτησης⁴⁰³.

Εντός της ΕΕ, Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου που υπέβαλε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποσκοπεί στην ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας στην ΕΕ⁴⁰⁴. Στο Άρθρο 5 του υφιστάμενου σχεδίου συμβιβαστικού κειμένου επιβεβαιώνεται το τεκμήριο της αθωότητας, καθότι ζητείται από τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ότι η εισαγγελική αρχή φέρει το βάρος της απόδειξης της ενοχής των υπόπτων ή κατηγορουμένων⁴⁰⁵.

Επιπλέον, **στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ**, εφαρμόζεται πλέον ειδικό καθεστώς για τα φυσικά πρόσωπα τα οποία προσπαθούν να αποδείξουν διακριτική μεταχείριση, και τα οποία βρίσκονταν κατά παράδοση αντιμέτωπα με ιδιαζόντως πολύπλοκα εμπόδια στα αποδεικτικά μέσα⁴⁰⁶. Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, μόλις ο ενάγων αποδείξει καταρχάς τα πραγματικά περιστατικά της καταγγελίας του, δημιουργείται τεκμήριο διακριτικής μεταχείρισης, και ο εναγόμενος οφείλει να αποδείξει ότι δεν υπήρξε διακριτική μεταχείριση. Αυτή η αντιστροφή του βάρους απόδειξης έχει πλέον ενσωματωθεί στη νομοθεσία της ΕΕ για την απαγόρευση των διακρίσεων, όπως η Οδηγία

403 ΕΔΔΑ, *Gurugov κατά Μολδαβίας*, Αριθ. 7045/08, 16 Ιουνίου 2009, σκέψη 56.

404 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), *Πρόταση οδηγίας για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας*, COM(2013) 821 τελικό, Βρυξέλλες, 27 Νοεμβρίου 2013, Άρθρο 5 παράγραφος 2.

405 Βλ. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13471-2015-INIT/en/pdf>.

406 ΔΕΕ, C-127/92, *Pamela Mary Enderby κατά Frenchay Health Authority και Secretary of State for Health*, 27 Οκτωβρίου 1993. Βλ. επίσης FRA/ΕΔΔΑ (2011), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία κατά των διακρίσεων*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

περί Φυλετικής Ισότητας και η Οδηγία για την Ισότητα των Φύλων⁴⁰⁷. Οι εν λόγω οδηγίες αποτελούν εξαιρέσεις στις συνήθεις απαιτήσεις αποδείξεων, οι οποίες υποχρεώνουν τους ενάγοντες να αποδεικνύουν όλα τα στοιχεία των ισχυρισμών τους.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Galina Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH*⁴⁰⁸, Ρωσίδα υπήκοος υπέβαλε αίτηση για την κάλυψη θέσης «πεπειραμένου προγραμματιστή πληροφορικής Α/Γ». Η αίτησή της απορρίφθηκε. Λίγο αργότερα, η ίδια εταιρεία δημοσίευσε δεύτερη προκήρυξη με το ίδιο περιεχόμενο. Η νέα αίτηση της προσφεύγουσας απορρίφθηκε και πάλι. Η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε ότι υπήρξε θύμα διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου, ηλικίας και εθνοτικής καταγωγής. Άσκησε αγωγή ζητώντας την καταβολή αποζημίωσης για δυσμενή διάκριση εις βάρος της στο πλαίσιο της απασχόλησης, καθώς και την προσκόμιση του φακέλου του προσληφθέντος υπαλλήλου. Η αγωγή της απορρίφθηκε, το ίδιο και η έφεση που άσκησε κατά της απόφασης. Ακολούθως προσέφυγε ενώπιον του Ομοσπονδιακού Εργατικού Δικαστηρίου, το οποίο υπέβαλε στο ΔΕΕ αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης σχετικά με αν η προσφεύγουσα μπορούσε να προβάλει δικαίωμα πληροφόρησης βάσει διαφόρων οδηγιών.

Το ΔΕΕ επεσήμανε ότι τα πρόσωπα τα οποία θεωρούν ότι υπέστησαν διακριτική μεταχείριση πρέπει καταρχάς να αποδεικνύουν τα πραγματικά περιστατικά από τα οποία τεκμαίρεται η ύπαρξη διακριτικής μεταχείρισης. Μόνον τότε ο εναγόμενος οφείλει να αποδείξει ότι δεν υπήρξε διακριτική μεταχείριση. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η άρνηση παροχής πληροφόρησης εκ μέρους της εναγόμενης εταιρείας μπορούσε να εμποδίσει την ενάγουσα να αποδείξει τα αρχικά πραγματικά περιστατικά. Το αιτούν δικαστήριο έπρεπε να βεβαιωθεί ότι η άρνηση αυτή δεν εμπόδισε την προσφεύγουσα να αποδείξει τους ισχυρισμούς της.

407 Όσον αφορά τη νομοθεσία της ΕΕ που ενσωματώνει την αντιστροφή του βάρους απόδειξης, βλ. Οδηγία περί Φυλετικής Ισότητας, Άρθρο 8· Οδηγία για την Ίση Μεταχείριση Ανδρών και Γυναικών στην Πρόσβαση σε Αγαθά και Υπηρεσίες, Άρθρο 9· Οδηγία για την Ισότητα των Φύλων, Άρθρο 18· και Οδηγία-πλαίσιο για την Απασχόληση, Άρθρο 10.

408 ΔΕΕ, C-415/10, *Galina Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH*, 19 Απριλίου 2012. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-83/14, *CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD κατά Komisija za zashtita ot diskriminatsia*, 16 Ιουλίου 2015.

6.2.4. Χρόνος παραγραφής

Ο χρόνος παραγραφής καθορίζει την προθεσμία εντός της οποίας ένα μέρος οφείλει να προβάλει την αξίωσή του ή να κοινοποιήσει σε άλλο μέρος την αξίωσή του. Η επιβολή εύλογων χρόνων παραγραφής και δικονομικών προϋποθέσεων για την προβολή αξιώσεων μπορεί να προάγει την ορθή απονομή της δικαιοσύνης εξασφαλίζοντας ασφάλεια δικαίου και τελειδικία και προστατεύοντας τους δυνητικούς εναγομένους από παρωχημένες αξιώσεις τις οποίες θα ήταν είναι ενδεχομένως δύσκολο να αντικρούσουν λόγω της παρέλευσης του χρόνου⁴⁰⁹. **Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ και του δικαίου της ΕΕ**, ο ορισμός χρόνου παραγραφής δεν συνιστά καταρχήν παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ ούτε του Άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, αντιστοίχως.

Στο πλαίσιο του δικαίου του ΣΤΕ, παρότι οι χρόνοι παραγραφής αποτελούν κοινό στοιχείο των εθνικών νομικών συστημάτων και εξυπηρετούν διάφορους σημαντικούς σκοπούς, για να είναι νόμιμοι πρέπει να επιδιώκουν θεμιτό σκοπό και να είναι αναλογικοί προς τον σκοπό αυτό⁴¹⁰.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Bogdel κατά Λιθουανίας*⁴¹¹, οι προσφεύγοντες κληρονόμησαν ένα οικόπεδο το οποίο είχε αγοραστεί από το κράτος. Δέκα χρόνια αργότερα, το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η αρχική πώληση ήταν παράνομη και ότι το οικόπεδο έπρεπε να επιστραφεί στην κυβέρνηση χωρίς αντάλλαγμα. Οι προσφεύγοντες άσκησαν προσφυγή κατά της απόφασης: το δευτεροβάθμιο δικαστήριο αποφάνθηκε ότι έπρεπε να επιστραφεί το ποσό που είχε καταβληθεί αρχικά για το οικόπεδο, αλλά απέρριψε την αναγνώριση της κυριότητας των προσφευγόντων. Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι η αξίωση του κράτους επί του οικοπέδου έπρεπε να είχε παραγραφεί.

Το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι οι χρόνοι παραγραφής «αποτελούν κοινό στοιχείο των εθνικών νομικών συστημάτων των συμβαλλομένων κρατών». Εξασφαλίζουν ασφάλεια δικαίου, προστατεύουν τους δυνητικούς εναγομένους και προλαμβάνουν αδικίες που θα μπορούσαν να

409 ΕΔΔΑ, *MPP Golub κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 6778/05, 18 Οκτωβρίου 2005.

410 ΕΔΔΑ, *Stubbings κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 22083/93 και 22095/93, 22 Οκτωβρίου 1996, σκέψεις 50-56.

411 ΕΔΔΑ, *Bogdel κατά Λιθουανίας*, Αριθ. 41248/06, 26 Νοεμβρίου 2013.

ανακύψουν εάν τα δικαστήρια υποχρεούνταν να εκδώσουν απόφαση επί συμβάντων που έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν, βάσει αποδεικτικών στοιχείων που ενδέχεται να μην είναι πλέον αξιόπιστα ή πλήρη. Στην προκειμένη περίπτωση, οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ενώπιον του ΕΔΔΑ ότι η εφαρμογή διαφορετικών κανόνων όσον αφορά την ημερομηνία έναρξης των χρόνων παραγραφής για τις κρατικές αρχές και τα πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου συνιστά διακριτική μεταχείριση, αλλά δεν ήγειραν το ζήτημα αυτό ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Παρά ταύτα, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι επιπτώσεις της διάκρισης αυτής δεν έρχονταν σε αντίθεση με το δικαίωμα πρόσβασης των προσφευγόντων σε δικαστήριο και ότι δεν υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Ομοίως, **δυνάμει του δικαίου της ΕΕ**, οι προβλεπόμενες από τον νόμο περίοδοι παραγραφής για την άσκηση αγωγών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν είναι κατ' ανάγκη παράνομες⁴¹².

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Q-Beef κ.λπ.*⁴¹³, οι προσφεύγοντες κίνησαν στις 2 Απριλίου 2007 διαδικασία κατά του βελγικού κράτους, ζητώντας την επιστροφή των εισφορών που είχαν καταβάλει κατά την περίοδο από τον Ιανουάριο του 1993 έως τον Απρίλιο του 1998. Σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, η πενταετής προθεσμία παραγραφής που ίσχυε για την αξίωση των προσφευγόντων είχε παρέλθει.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι, όσον αφορά την αρχή της αποτελεσματικότητας, ο καθορισμός εύλογων αποκλειστικών προθεσμιών για την άσκηση ενδίκου βοηθήματος είναι συμβατός με το δίκαιο της Ένωσης, χάριν της ασφάλειας δικαίου. Τέτοιες προθεσμίες δεν πρέπει να καθιστούν πρακτικά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχει η έννομη τάξη της Ένωσης.

Επιπλέον, βάσει του δικαίου της ΕΕ, οι προθεσμίες δεν πρέπει να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες απαιτήσεις στηριζόμενες

412 ΔΕΕ, C-231/96, *Edilizia Industriale Siderurgica Srl (Edis) κατά Ministero delle Finanze*, 15 Σεπτεμβρίου 1998, σκέψεις 34-36.

413 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-89/10 και C-96/10, *Q-Beef NV κατά Belgische Staat και Frans Bosschaert κατά Belgische Staat κ.λπ.*, 8 Σεπτεμβρίου 2011.

στο εσωτερικό δίκαιο⁴¹⁴. Συγκεκριμένοι κανόνες στο πλαίσιο αυτό περιλαμβάνονται σε διάφορες πράξεις του παράγωγου δικαίου της ΕΕ· για παράδειγμα, η Οδηγία για τη Διαμεσολάβηση (βλ. Ενότητα 2.4.2) επιβάλλει στα κράτη την υποχρέωση να διασφαλίζουν ότι, κατά τη διάρκεια της διαμεσολάβησης, δεν τρέχουν προθεσμίες παραγραφής⁴¹⁵.

6.2.5. Ασυλίες

Οι ασυλίες αποτελούν πολύ συγκεκριμένο είδος δικονομικού κωλύματος. Τα κράτη δύνανται επίσης να προβλέπουν ασυλίες για να αποτρέπουν την έγερση αξιώσεων. Ως νομική ασυλία νοείται η εξαίρεση από το σύνολο ή από μέρος της νομικής διαδικασίας, για παράδειγμα, από νομική υποχρέωση, κύρωση ή δίωξη⁴¹⁶. Ορισμένες ασυλίες έχουν προβλεφθεί για λόγους συμμόρφωσης με υποχρεώσεις που απορρέουν από το δημόσιο διεθνές δίκαιο, όπως η κρατική ασυλία ή η διπλωματική ασυλία· άλλες μπορεί να παρέχονται σε εθνικό επίπεδο, π.χ. για την προστασία δημόσιων λειτουργιών από την ευθύνη για τις αποφάσεις που λαμβάνουν κατά την άσκηση των επίσημων καθηκόντων τους ή για την προστασία της ελευθερίας του λόγου των βουλευτών.

Η κοινοβουλευτική ασυλία μπορεί να είναι συμβατή με το Άρθρο 6 εάν επιδιώκει τους θεμιτούς σκοπούς της προστασίας της ελευθερίας του λόγου στο κοινοβούλιο ή της διατήρησης της διάκρισης μεταξύ της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας⁴¹⁷. Η ασυλία δικαιολογείται ευκολότερα εάν συνδέεται στενά με την κοινοβουλευτική δραστηριότητα⁴¹⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *C.G.I.L. και Cofferati (Αριθ. 2) κατά Ιταλίας*⁴¹⁹, προσφεύγοντες ήταν μια ιταλική συνδικαλιστική ομοσπονδία και ο γενικός γραμματέας της. Το 2002, οι Ερυθρές Ταξιαρχίες δολοφόνησαν σύμ-

414 ΔΕΕ, C-261/95, *Rosalba Palmisani κατά Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS)*, 10 Ιουλίου 1997, σκέψεις 27-28.

415 Οδηγία 2008/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Μαΐου 2008, για ορισμένα θέματα διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (Οδηγία για τη Διαμεσολάβηση), ΕΕ 2008 L 136, Άρθρο 8.

416 Kloth, M. (2010), *Immunities and the right of access to the court under Art. 6 of the European Convention on Human Rights*, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, σ. 1.

417 ΕΔΔΑ, *A. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 35373/97, 17 Δεκεμβρίου 2002, σκέψεις 75-77.

418 ΕΔΔΑ, *Cordova κατά Ιταλίας (Αριθ. 2)*, Αριθ. 45649/99, 30 Ιανουαρίου 2003, σκέψη 64.

419 ΕΔΔΑ, *C.G.I.L. και Cofferati (Αριθ. 2) κατά Ιταλίας*, Αριθ. 2/08, 6 Απριλίου 2010, σκέψη 44.

βουλο του Υπουργού Εργασίας. Κατά τη διάρκεια συζήτησης στη Βουλή, έγινε μνεία σε εικαζόμενη σύνδεση μεταξύ της τρομοκρατίας και συνδικαλιστικών εκστρατειών. Ένας βουλευτής διατύπωσε σχετικές εικασίες στον Τύπο. Οι προσφεύγοντες άσκησαν αγωγή αποζημίωσης εναντίον του ισχυριζόμενοι ότι οι δηλώσεις του έβλαψαν τη φήμη τους. Η Βουλή δήλωσε ότι οι δηλώσεις καλύπτονταν από τη βουλευτική ασυλία. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι αυτό συνιστούσε παρέμβαση στο δικαίωμα πρόσβασής τους σε δικαστήριο.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Η βουλευτική ασυλία συνιστά μακροχρόνια πρακτική που αποσκοπεί στην προστασία της ελευθερίας του λόγου των βουλευτών. Η παρέμβαση στα δικαιώματα των προσφευγόντων επιδίωκε μεν θεμιτό σκοπό, αλλά ήταν δυσανάλογη. Οι δηλώσεις δεν συνδέονταν πραγματικά με την εκτέλεση των βουλευτικών καθηκόντων. Οι αρχές δεν εξασφάλισαν δίκαιη ισορροπία μεταξύ των γενικών συμφερόντων της κοινότητας και της υποχρέωσης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του φυσικού προσώπου.

Η κρατική ασυλία θεωρείται ότι επιδιώκει θεμιτό σκοπό ο οποίος δικαιολογεί την επιβολή περιορισμών στην πρόσβαση σε δικαστήριο, δεδομένου ότι πρόκειται για αναγνωρισμένη έννοια του διεθνούς δικαίου η οποία προάγει την αβροφροσύνη (τον αμοιβαίο σεβασμό) και τις καλές σχέσεις μεταξύ των κρατών⁴²⁰. Η κρατική ασυλία μπορεί να εφαρμόζεται ακόμη και σε υποθέσεις που αφορούν ισχυρισμούς περί βασανιστηρίων. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει ότι, λαμβανομένων υπόψη των τρεχουσών εξελίξεων στον συγκεκριμένο τομέα του δημοσίου διεθνούς δικαίου, τα κράτη οφείλουν να εξετάζουν το συγκεκριμένο ζήτημα⁴²¹.

Άλλες ασυλίες ενδέχεται να περιλαμβάνουν περιορισμούς στη δυνατότητα των φυσικών προσώπων να κινούν νομικές διαδικασίες αμφισβήτησης δηλώσεων και πορισμάτων δημοσίων υπαλλήλων. Περιορισμοί αυτού του είδους μπορεί να είναι αποδεκτοί εάν επιδιώκουν θεμιτό σκοπό, για παράδειγμα, την αποτελεσματική διεξαγωγή έρευνας⁴²². Ωστόσο, πρέπει να

420 ΕΔΔΑ, *Al-Adsani κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 35763/97, 21 Νοεμβρίου 2001, σκέψη 56.

421 ΕΔΔΑ, *Jones κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 34356/06 και 40528/06, 14 Ιανουαρίου 2014, σκέψη 215.

422 ΕΔΔΑ, *Fayed κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 17101/90, 21 Σεπτεμβρίου 1994, σκέψη 70.

υφίσταται σχέση αναλογικότητας μεταξύ των μέσων που χρησιμοποιούνται και του θεμιτού σκοπού που επιδιώκεται⁴²³.

6.3. Καθυστέρηση εκτέλεσης τελεσίδικων αποφάσεων

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο περιλαμβάνει το δικαίωμα στην εκτέλεση δικαστικής απόφασης. Η μη εκτέλεση δικαστικής απόφασης ενδέχεται να παρεμποδίζει αδικαιολόγητα την πρόσβαση στη δικαιοσύνη και να συνιστά παράβαση του Άρθρου 13 της ΕΣΔΑ.
- Στη νομολογία του ΕΔΔΑ καθορίζονται διάφορα κριτήρια για τον προσδιορισμό του εύλογου χαρακτήρα της καθυστέρησης, όπως η πολυπλοκότητα της διαδικασίας εκτέλεσης, η συμπεριφορά του προσφεύγοντος και η στάση των αρμόδιων αρχών, καθώς και το επιδικασθέν ποσό και η φύση της απόφασης του δικαστηρίου.
- Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, η μη εκτέλεση δικαστικής απόφασης συνιστά παράβαση των υποχρεώσεων των κρατών μελών βάσει του Άρθρου 4 παράγραφος 3 και του Άρθρου 19 της ΣΕΕ, καθώς και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Το ΔΕΕ δεν έχει αποφανθεί (ακόμη) επί του ζητήματος αυτού βάσει του Άρθρου 47.

Η μη εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων περιορίζει την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Μπορεί να υπονομεύσει την προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων και να στερήσει από τα φυσικά πρόσωπα τη δυνατότητα αποτελεσματικής ένδικης προστασίας. Επομένως, η μη εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων θίγει επίσης την αρχή του κράτους δικαίου⁴²⁴.

423 Αυτόθι, σκέψεις 75-82.

424 Συμβούλιο της Ευρώπης, CJΕ (2010), *Opinion n°13 (2010) on the role of Judges in the enforcement of judicial decisions (Γνωμοδότηση Αρ. 13 (2010) σχετικά με τον ρόλο των Δικαστών στην εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων)*, Στρασβούργο, σημείο 7· Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2007), *Enforcement of court decisions in Europe (Εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων στην Ευρώπη)*, Μελέτες CEPEJ Αριθ. 8, Στρασβούργο· CEPEJ (2010), *Access to justice in Europe (Πρόσβαση στη δικαιοσύνη στην Ευρώπη)*, Στρασβούργο· Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2008), *Checklist for promoting the quality of justice and the court (Κατάλογος ελέγχου για την πρόωθηση της ποιότητας της δικαιοσύνης και του δικαστηρίου)* Στρασβούργο, π.χ. σ. 16.

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο περιλαμβάνει το δικαίωμα στην εκτέλεση δικαστικής απόφασης χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση. Επομένως, η μη εκτέλεση εθνικών δικαστικών αποφάσεων εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ⁴²⁵. Οι καθυστερήσεις στην εκτέλεση δικαστικής απόφασης ενδέχεται επίσης να συνεπάγονται παραβίαση⁴²⁶. Τα κράτη έχουν καθήκον να διασφαλίζουν την εκτέλεση τελεσίδικων και δεσμευτικών δικαστικών αποφάσεων. Εάν η καθυστέρηση ή η μη εκτέλεση δικαστικής απόφασης μπορεί να καταλογιστεί στο κράτος, μπορεί να ασκηθεί προσφυγή βάσει του Άρθρου 13 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ιβανον κατά Ουκρανίας*⁴²⁷, ο προσφεύγων κατήγγειλε τη μη εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων οι οποίες εκδόθηκαν υπέρ του και την έλλειψη αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος σε εθνικό επίπεδο.

Το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε ότι το κράτος είναι υπεύθυνο για την εκτέλεση τελεσίδικων αποφάσεων εάν οι παράγοντες που παρεμποδίζουν ή αναστέλλουν την πλήρη και έγκαιρη εκτέλεσή τους εμπίπτουν στο πεδίο ελέγχου των αρχών. Το ΕΔΔΑ εξέτασε την εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων βάσει του Άρθρου 6 και έκρινε ότι για τον προσδιορισμό του εύλογου χαρακτήρα μιας καθυστέρησης είναι σημαντικοί οι ακόλουθοι παράγοντες: i) πολυπλοκότητα της διαδικασίας εκτέλεσης· ii) συμπεριφορά του προσφεύγοντος και η στάση των αρμόδιων κρατικών αρχών· και iii) το επιδικασθέν ποσό και η φύση της απόφασης του δικαστηρίου. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση των Άρθρων 6 και 13 της ΕΣΔΑ.

Δεν αρμόζει να απαιτείται από φυσικό πρόσωπο υπέρ του οποίου έχει εκδοθεί δικαστική απόφαση κατά κράτους να κινήσει διαδικασία εκτέλεσης

425 ΕΔΔΑ, *Hornsby κατά Ελλάδος*, Αριθ. 18357/91, 19 Μαρτίου 1997, σκέψη 40. Βλ. επίσης ΗΕ, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (2005), υπόθεση Αριθ. 823/1998, *Czernin κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, 29 Μαρτίου 2005 (η απραξία και οι υπερβολικές καθυστερήσεις στην εκτέλεση αποφάσεων συνιστούν παράβαση του Άρθρου 14 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα).

426 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2003), *Σύσταση Rec(2003)17 σχετικά με την εκτέλεση*, 9 Σεπτεμβρίου 2003. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2009), *Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe Recommendation on enforcement (Κατευθυντήριες γραμμές για καλύτερη εφαρμογή της υφιστάμενης Σύστασης του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την εκτέλεση)*.

427 ΕΔΔΑ, *Yuriy Nikolayevich Ivanov κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 40450/04, 15 Οκτωβρίου 2009, σκέψεις 53-57.

για να εξασφαλίσει την ικανοποίησή του από το εν λόγω κράτος⁴²⁸. Είναι καθήκον του κράτους να ενεργήσει. Μια δημόσια αρχή δεν μπορεί να επικαλεστεί την έλλειψη πόρων για να αιτιολογήσει τη μη καταβολή οφειλής η οποία διατάχθηκε με δικαστική απόφαση⁴²⁹. Επιπλέον, η καθυστερημένη πληρωμή κατόπιν διαδικασίας εκτέλεσης δεν παρέχει προσήκουσα έννομη προστασία⁴³⁰. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι, σε υποθέσεις που αφορούν τη μη εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων, τα εθνικά μέτρα που λαμβάνονται για τη διασφάλιση της έγκαιρης εκτέλεσης είναι «εξαιρετικά χρήσιμα». Ωστόσο, τα κράτη μπορούν να επιλέξουν να παράσχουν αμιγώς ένδικο βοήθημα αίτησης αποζημίωσης, εφόσον αυτό πληροί συγκεκριμένες απαιτήσεις (για περαιτέρω ανάλυση της αίτησης αποζημίωσης ως ένδικου βοηθήματος σε περιπτώσεις μη εκτέλεσης, βλ. **Ενότητα 5.2.1**).

Στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων εφαρμόζεται σε όλα τα δικαιώματα που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ και εξασφαλίζει στα φυσικά πρόσωπα το δικαίωμα αποτελεσματικής ένδικης προστασίας των εν λόγω δικαιωμάτων. Η μη εκτέλεση δικαστικής απόφασης συνιστά παράβαση των υποχρεώσεων των κρατών μελών βάσει του Άρθρου 4 παράγραφος 3 και του Άρθρου 19 της ΣΕΕ (βλ. **Κεφάλαιο 1**), καθώς και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Το ΔΕΕ δεν έχει αποφανθεί (ακόμη) επί του ζητήματος αυτού βάσει του Άρθρου 47.

Όσον αφορά το γενικότερο ζήτημα της εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων, η ΕΕ έχει θεσπίσει παράγωγο δίκαιο για τον χειρισμό της διασυνοριακής αναγνώρισης και εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων. Για παράδειγμα⁴³¹:

- Ο Ευρωπαϊκός Εκτελεστός Τίτλος (ΕΕΤ) είναι διαθέσιμος για την εκτέλεση σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ μη αμφισβητούμενων δικαστικών

428 ΕΔΔΑ, *Scordino κατά Ιταλίας* (Αριθ. 1), Αριθ. 36813/97, 29 Μαρτίου 2006, σκέψη 98.

429 ΕΔΔΑ, *Sacaleanu κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 73970/01, 6 Σεπτεμβρίου 2005.

430 ΕΔΔΑ, *Καραχάλιος κατά Ελλάδας*, Αριθ. 62503/00, 11 Δεκεμβρίου 2003, σκέψη 23.

431 Άλλα παραδείγματα: Κανονισμός (ΕΕ) Αριθ. 650/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων, την αποδοχή και εκτέλεση δημόσιων εγγράφων στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής και την καθιέρωση ευρωπαϊκού κληρονομητήριου, ΕΕ L 201/107-Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 2201/2003 του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2003, για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας, ΕΕ L 338/1 και Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 4/2009 του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2008, για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής, ΕΕ L 7/1.

αποφάσεων σε αστικές ή εμπορικές υποθέσεις⁴³². Ως μη αμφισβητούμενη νοείται η απόφαση στην οποία ο εναγόμενος αναγνώρισε την αξίωση, το δικαστήριο επικύρωσε συμβιβασμό ή ο εναγόμενος δεν παρέστη για να αμυνθεί κατά της αξίωσης. Τα φυσικά πρόσωπα μπορούν να εξασφαλίσουν την κήρυξη της απόφασης ως εκτελεστής. Ακολούθως ο ΕΕΤ διαβιβάζεται στην αρχή εκτέλεσης του οικείου κράτους μέλους της ΕΕ. Προβλέπονται ρητές εξαιρέσεις, όπως υποθέσεις που αφορούν διαθήκες και κληρονομική διαδοχή ή τις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων.

- Εάν δεν είναι δυνατή η χρήση ΕΕΤ, τα φυσικά πρόσωπα μπορούν ενδεχομένως να εξασφαλίσουν την εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων κάνοντας χρήση του Κανονισμού «Βρυξέλλες Ι» του 2001⁴³³. Στις εξαιρούμενες διαδικασίες περιλαμβάνονται η διαιτησία, η πτώχευση και οι γαμικές διαφορές. Ο νέος αναδιατυπωμένος Κανονισμός Βρυξέλλες Ι –ο οποίος αντικατέστησε τον Κανονισμό «Βρυξέλλες Ι» του 2001– τέθηκε σε ισχύ στις 10 Ιανουαρίου 2015⁴³⁴. Ωστόσο, ο Κανονισμός των Βρυξελλών εξακολουθεί να εφαρμόζεται στις δικαστικές αποφάσεις που εκδόθηκαν σε διαδικασίες οι οποίες ξεκίνησαν πριν από τη συγκεκριμένη ημερομηνία.

432 Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 805/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Απριλίου 2004, για τη θέσπιση Ευρωπαϊκού Εκτελεστού Τίτλου για μη αμφισβητούμενες αξιώσεις, ΕΕ 2004 L143. Δεν εφαρμόζεται στη Δανία.

433 Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 44/2001 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Δεκεμβρίου 2001, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΕ 2001 L12. Οι διατάξεις επεκτάθηκαν στη Δανία με την Απόφαση 2006/325/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2006, σχετικά με τη σύναψη της συμφωνίας μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και του Βασιλείου της Δανίας για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, ΕΕ 2006 L20. Βλ. επίσης Σύμβαση για τη Διεθνή δικαιοδοσία, την Αναγνώριση και την Εκτέλεση Αποφάσεων σε Αστικές και Εμπορικές υποθέσεις (Σύμβαση του Λουγκάνο), της 30ής Οκτωβρίου 2007, που υπογράφηκε από την ΕΕ, τη Δανία, την Ισλανδία, τη Νορβηγία και την Ελβετία, ΕΕ 2007 L339.

434 Κανονισμός (ΕΕ) Αριθ. 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (αναδιατύπωση), ΕΕ 2012 L351. Η Δανία επέλεξε να μην υπαχθεί στον εν λόγω κανονισμό.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Αποτελεσματική εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων

Στη Σουηδία, υπεύθυνη για την εκτέλεση είσπραξης οφειλών είναι η σουηδική Υπηρεσία Αναγκαστικής Εκτέλεσης. Ο πιστωτής υποβάλλει αίτηση αναγκαστικής εκτέλεσης. Εφόσον προσκομίζονται όλα τα απαραίτητα έγγραφα, η σουηδική Υπηρεσία Αναγκαστικής Εκτέλεσης ενημερώνει τον οφειλέτη για την οφειλή, παρέχοντάς του προθεσμία δύο εβδομάδων για την εξόφλησή της ή την άσκηση ανακοπής. Εάν ο οφειλέτης δεν πληρώσει, μπορεί να ξεκινήσει η αναγκαστική εκτέλεση. Η σουηδική Υπηρεσία Αναγκαστικής Εκτέλεσης αναζητεί περιουσιακά στοιχεία τα οποία μπορούν να κατασχεθούν για την εξόφληση της οφειλής (για παράδειγμα, μέσω του κτηματολογίου, του μητρώου εταιρειών και φορολογικών λογαριασμών). Ο οφειλέτης υποχρεούται να παράσχει πληροφορίες σχετικά με τα περιουσιακά στοιχεία του και ενδέχεται να ερωτηθεί σχετικά με αυτά. Οι τρίτοι υποχρεούνται να παράσχουν πληροφορίες σχετικά με τα περιουσιακά στοιχεία που ανήκουν στον οφειλέτη αλλά βρίσκονται εις χείρας τρίτου. Η σουηδική Υπηρεσία Αναγκαστικής Εκτέλεσης αξιολογεί τις πληροφορίες αυτές και προβαίνει σε κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων που μπορούν να καλύψουν την οφειλή με τη μικρότερη ζημία για τον οφειλέτη. Εάν κατασχεθούν χρήματα από τραπεζικό λογαριασμό, τα χρήματα μεταφέρονται στη σουηδική Υπηρεσία Αναγκαστικής Εκτέλεσης εντός ολίγων ημερών και ακολούθως διανέμονται στον πιστωτή.

Πηγή: Σουηδική Υπηρεσία Αναγκαστικής Εκτέλεσης στον ιστότοπο www.kronofogden.se.

7

Περιορισμοί πρόσβασης στη δικαιοσύνη: διάρκεια των διαδικασιών

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Διάρκεια των διαδικασιών		
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)	Προσδιορισμός της διάρκειας των διαδικασιών	ΕΣΔΑ, Άρθρο 6 παράγραφος 1 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης)
Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 41 (δικαίωμα χρηστής διοίκησης)	Μη ποινικές διαδικασίες	ΕΔΔΑ, <i>Oržuš κ.λπ. κατά Κροατίας</i> , Αριθ. 15766/03, 2010
	Ποινική διαδικασία	ΕΔΔΑ, <i>Μαλκον κατά Εσθονίας</i> , Αριθ. 31407/07, 2010
Εύλογη διάρκεια των διαδικασιών		
ΔΕΕ, C-500/10, <i>Ufficio IVA di Piacenza κατά Belvedere Costruzioni Srl</i> , 2012	Κριτήρια για τον προσδιορισμό του εύλογου χρόνου	ΕΔΔΑ, <i>Starokadomskiy κατά Ρωσίας</i> (Αριθ. 2), Αριθ. 27455/06, 2014
	Πολυπλοκότητα της υπόθεσης	ΕΔΔΑ, <i>Ματοή κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 30279/07, 2009
	Συμπεριφορά του προσφεύγοντος	ΕΔΔΑ, <i>Veliyev κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 24202/05, 2010

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
	Στάση των αρμόδιων κρατικών αρχών	ΕΔΔΑ, <i>Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. κ.λπ. κατά Πορτογαλίας</i> , Αριθ. 56637/10 κ.ά., 2014
	Σημασία του δικαιώματος που διακυβεύεται	ΕΔΔΑ, <i>Mikulić κατά Κροατίας</i> , Αριθ. 53176/99, 2002
Ένδικα βοηθήματα σε περίπτωση υπερβολικής διάρκειας των διαδικασιών		
ΔΕΕ, C-58/12 P, <i>Groupe Gascogne SA κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής</i> , 2013		ΕΔΔΑ, <i>Scordino κατά Ιταλίας</i> (Αριθ. 1), Αριθ. 36813/97, 2006

Η περάτωση των διαδικασιών ενώπιον των δικαστηρίων εντός εύλογης προθεσμίας συνιστά θεμελιώδες δικαίωμα τόσο στις ποινικές όσο και στις μη ποινικές διαδικασίες. Στο παρόν κεφάλαιο περιγράφεται λεπτομερώς το δίκαιο του ΣτΕ και της ΕΕ βάσει του οποίου προσδιορίζεται η διάρκεια των διαδικασιών και λαμβάνεται απόφαση σχετικά με τον εύλογο ή μη χαρακτήρα της. Στην **Ενότητα 7.3** περιγράφονται συνοπτικά τα διαθέσιμα ένδικα βοηθήματα σε περίπτωση υπερβολικής διάρκειας των διαδικασιών.

7.1. Προσδιορισμός της διάρκειας των διαδικασιών

Κύρια σημεία

- Το δικαίωμα σε δίκη εντός εύλογης προθεσμίας διασφαλίζεται τόσο από το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ όσο και από το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.
- Η συνολική διάρκεια των διαδικασιών συνεκτιμάται κατά τη λήψη απόφασης σχετικά με το εάν οι διαδικασίες περατώθηκαν εντός εύλογης προθεσμίας.
- Σε μη ποινικές υποθέσεις, η προθεσμία άρχεται κατά κανόνα από την ημερομηνία άσκησης αγωγής ενώπιον δικαστηρίου.
- Στις ποινικές υποθέσεις, η προθεσμία άρχεται κατά κανόνα από την ημερομηνία «απαγγελίας των κατηγοριών» εις βάρος ενός προσώπου, ήτοι από την ημερομηνία κατά την οποία «θίγεται ουσιαστικά» η κατάσταση του φυσικού προσώπου.
- Σε αμφότερες τις ποινικές και μη ποινικές υποθέσεις, η προθεσμία εκπνέει όταν η απόφαση καθίσταται τελεσίδικη (δεν επιδέχεται άσκηση προσφυγής).

Ελπιδοφόρα πρακτική

Ταχεία διεκπεραίωση υποθέσεων οικογενειακού δικαίου

Τα οικογενειακά δικαστήρια και ο Δικηγορικός Σύλλογος του Βερολίνου υλοποίησαν επιτυχώς στο Βερολίνο ένα κοινό έργο για την επιτάχυνση των δικαστικών διαδικασιών που αφορούν υποθέσεις οικογενειακού δικαίου. Στο πλαίσιο του εν λόγω έργου αντιμετωπίζεται, για παράδειγμα, το πρόβλημα της διάρκειας των διαδικασιών και της πιθανής αντιδικίας μεταξύ των γονέων. Θεσπίζεται συνεκτική, διατομεακή προσέγγιση μεταξύ επαγγελματιών (δικηγόροι, κοινωνικοί λειτουργοί και δικαστές), με κοινές παρεμβάσεις που συνδράμουν τους γονείς ώστε να προσδιορίζουν και να καλύπτουν χωριστά τις ανάγκες των παιδιών τους και, κατά συνέπεια, να περατώνονται οι διαδικασίες με αποτελεσματικό τρόπο.

Πηγή: Βραβείο «Κρυστάλλινη πλάστιγγα της δικαιοσύνης» για το 2014 («2014 Crystal Scales of Justice Award») υπό τη συνδιοργάνωση του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στον ιστότοπο www.coe.int/cerej.

Το δικαίωμα σε δίκη εντός εύλογης προθεσμίας περιλαμβάνεται στο Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και στο Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Παρά τη σημασία του δικαιώματος αυτού, η υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών αποτελεί μακράν το συχνότερο ζήτημα που θίγεται στις προσφυγές ενώπιον του ΕΔΔΑ⁴³⁵.

Η απαίτηση για την ολοκλήρωση των διαδικασιών εντός εύλογης προθεσμίας «έχει εφαρμογή σε όλους τους διαδίκους των δικαστικών διαδικασιών και αποσκοπεί στην προστασία τους έναντι υπερβολικών διαδικαστικών καθυστερήσεων»⁴³⁶. Οι υπερβολικές καθυστερήσεις ενδέχεται να υπονομεύουν τον σεβασμό του κράτους δικαίου και να παρακωλύουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Οι καθυστερήσεις κατά την έκδοση και την εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων μπορεί να συνιστούν διαδικαστικό φραγμό στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη (βλ. **Ενότητα 6.3**). Τα κράτη υποχρεούνται να οργανώνουν την έννομη τάξη τους κατά τέτοιον τρόπο ώστε τα εθνικά δικαστήρια να είναι σε θέση να τηρούν την υποχρέωση έκδοσης απόφασης

435 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Σύσταση Rec(2010)3 σχετικά με αποτελεσματικά ένδικα μέσα για την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών*, 24 Φεβρουαρίου 2010. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Γραμματεία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Ετήσια Έκθεση* 2014, σ. 174-175.

436 ΕΔΔΑ, *Stögmüller κατά Αυστρίας*, Αριθ. 1602/62, 10 Νοεμβρίου 1969, σκέψη 5.

εντός εύλογης προθεσμίας⁴³⁷. Η αδυναμία εκδίκασης μιας υπόθεσης εντός εύλογης προθεσμίας εγείρει το δικαίωμα άσκησης αποτελεσματικού ένδικοι βοήθηματος (βλ. **Ενότητα 7.3**)⁴³⁸. Τα κράτη οφείλουν να διασφαλίζουν συγκεκριμένες δικαστικές οδούς μέσω των οποίων τα φυσικά πρόσωπα δύνανται να ζητούν με αίτηση δίκαιη ικανοποίηση λόγω αδικαιολόγητα μακρόχρονων διαδικασιών· η αθέτηση της υποχρέωσης αυτής συνιστά χωριστή παράβαση του Άρθρου 13⁴³⁹.

Ούτε στο δίκαιο του ΣΤΕ ούτε στο δίκαιο της ΕΕ ορίζονται συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα για τον προσδιορισμό του «εύλογου χρόνου». Οι υποθέσεις αξιολογούνται κατά περίπτωση και λαμβανομένων υπόψη όλων των επιμέρους περιστάσεων κάθε υπόθεσης. Η αξιολόγηση αυτή διενεργείται σύμφωνα με τα κριτήρια που καθορίζει το ΕΔΔΑ στο πλαίσιο της νομολογίας του και εφαρμόζει επίσης το ΔΕΕ. Το ΕΔΔΑ καθορίζει καταρχάς το χρονικό διάστημα που πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά τον προσδιορισμό της διάρκειας των διαδικασιών. Κατόπιν εξετάζει εάν ο χρόνος αυτός είναι εύλογος (βλ. **Ενότητα 7.2** κατωτέρω)⁴⁴⁰. Στο **Κεφάλαιο 1** (και ειδικότερα στο **διάγραμμα**) παρουσιάζεται συνοπτικά η σύνδεση μεταξύ των δικαιωμάτων του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και της ΕΣΔΑ· λόγω της σύνδεσης αυτής, το δίκαιο του ΣΤΕ που αναφέρεται κατωτέρω έχει επίσης εφαρμογή στο δίκαιο της ΕΕ δυνάμει του Άρθρου 47.

Η αρχή της ακρόασης εντός εύλογης προθεσμίας έχει εφαρμογή και στις διοικητικές διαδικασίες στο πλαίσιο της ΕΕ⁴⁴¹. Αυτό προβλέπεται επίσης στο Άρθρο 41 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, το οποίο παρέχει σε όλους τους πολίτες το δικαίωμα στην αμερόληπτη, δίκαιη και εντός ευλόγου προθεσμίας εξέταση των υποθέσεών τους από τα όργανα και τους οργανισμούς της ΕΕ.

437 ΕΔΔΑ, *Scuderi κατά Ιταλίας*, Αριθ. 12986/87, 24 Αυγούστου 1993, σκέψη 16. ΕΔΔΑ, *Jama κατά Σλοβενίας*, Αριθ. 48163/08, 19 Ιουλίου 2012, σκέψη 36.

438 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Σύσταση Rec(2010)3*. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights (Διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης με βάση τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)*. Στις εκθέσεις προσδιορίζονται και αξιολογούνται βασικές αρχές από τη νομολογία περί «εύλογου χρόνου».

439 ΕΔΔΑ, *Kudła κατά Πολωνίας*, Αριθ. 30210/96, 26 Οκτωβρίου 2000, σκέψεις 159-160.

440 ΕΔΔΑ, *Kudła κατά Πολωνίας*, Αριθ. 30210/96, 26 Οκτωβρίου 2000, σκέψη 124.

441 Βλ. επίσης ΔΕΕ, T-214/06, *Imperial Chemical Industries Ltd κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, 5 Ιουνίου 2012, σκέψη 284.

7.1.1. Προσδιορισμός της διάρκειας των μη ποινικών διαδικασιών

Σε μη ποινικές υποθέσεις, η προθεσμία άρχεται κατά κανόνα από την ημερομηνία άσκησης αγωγής ενώπιον δικαστηρίου⁴⁴². Ωστόσο, ορισμένες φορές άρχεται πριν από την έναρξη των δικαστικών διαδικασιών⁴⁴³. Αυτό συμβαίνει μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως όταν απαιτούνται ορισμένες προκαταρκτικές ενέργειες πριν από τη διεξαγωγή της κύριας διαδικασίας⁴⁴⁴. Για παράδειγμα, εάν ο προσφεύγων πρέπει να υποβάλει αίτηση σε δημόσια αρχή πριν από την προσφυγή ενώπιον του δικαστηρίου, η οριζόμενη προθεσμία ενδέχεται να περιλαμβάνει και αυτό το χρονικό διάστημα⁴⁴⁵. Η προθεσμία καλύπτει το σύνολο των εν λόγω διαδικασιών, περιλαμβανομένων και των δευτεροβάθμιων διαδικασιών⁴⁴⁶.

Η προθεσμία εκπνέει όταν η απόφαση καθίσταται τελεσίδικη (συμπεριλαμβανομένης της εκτίμησης των ζημιών μετά την έκδοση της απόφασης)⁴⁴⁷. Προκειμένου να αποφανθεί σχετικά με το εάν η διάρκεια των διαδικασιών είναι εύλογη, το ΕΔΔΑ εξετάζει όλα τα στάδια των διαδικασιών⁴⁴⁸. Όσον αφορά την περάτωση των διαδικασιών, την εκτέλεση της απόφασης ή την επιβολή της νομοθεσίας, οι διαδικασίες θεωρούνται αναπόσπαστο τμήμα μιας υπόθεσης για τους σκοπούς του υπολογισμού της αντίστοιχης χρονικής περιόδου⁴⁴⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Oršuš κ.λπ. κατά Κροατίας*⁴⁵⁰, οι προσφεύγοντες ήταν 15 μαθητές καταγωγής Ρομά, οι οποίοι φοιτούσαν κατά την περίοδο 1996-2000 σε δύο σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Κατά καιρούς παρακολουθούσαν μαθήματα που απευθύνονταν μόνο σε Ρομά. Στις 19 Απριλίου 2002, κίνησαν δικαστικές διαδικασίες κατά των σχολείων, με τον ισχυρισμό της εισαγωγής διακρίσεων λόγω φυλής και

442 ΕΔΔΑ, *Poiss κατά Αυστρίας*, Αριθ. 9816/82, 23 Απριλίου 1987, σκέψη 50.

443 ΕΔΔΑ, *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 4451/70, 21 Φεβρουαρίου 1975, σκέψη 32.

444 ΕΔΔΑ, *Blake κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 68890/01, 26 Σεπτεμβρίου 2006, σκέψη 40.

445 ΕΔΔΑ, *König κατά Γερμανίας*, Αριθ. 6232/73, 28 Ιουνίου 1978, σκέψη 98.

446 ΕΔΔΑ, *Poiss κατά Αυστρίας*, Αριθ. 9816/82, 23 Απριλίου 1987, σκέψη 50.

447 ΕΔΔΑ, *Guincho κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 8990/80, 10 Ιουλίου 1984.

448 ΕΔΔΑ, *Dobbertin κατά Γαλλίας*, Αριθ. 13089/87, 25 Φεβρουαρίου 1993, σκέψη 44.

449 ΕΔΔΑ, *Martins Moreira κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 11371/85, 26 Οκτωβρίου 1988, σκέψη 44.

450 ΕΔΔΑ, *Oršuš κ.λπ. κατά Κροατίας*, Αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010.

της παραβίασης του δικαιώματος στην εκπαίδευση. Τον Σεπτέμβριο του 2002, ένα δικαστήριο απέρριψε την καταγγελία τους και η συγκεκριμένη απόφαση επικυρώθηκε σε δεύτερο βαθμό. Στις 7 Φεβρουαρίου 2007, το Συνταγματικό Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή των προσφευγόντων, οι οποίοι είχαν καταγγείλει τη διάρκεια των διαδικασιών.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι οι διαδικασίες ξεκίνησαν στις 19 Απριλίου 2002 και περατώθηκαν, μετά την εκδίκαση της υπόθεσης ενώπιον του δημοτικού και του περιφερειακού δικαστηρίου, με την έκδοση της απόφασης του Συνταγματικού Δικαστηρίου στις 7 Φεβρουαρίου 2007. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι, παρότι οι διαδικασίες ενώπιον του πρωτοβάθμιου και του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου κατέληξαν στην έκδοση απόφασης εντός βραχείας προθεσμίας, οι διαδικασίες ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου διήρκεσαν τέσσερα έτη, έναν μήνα και 18 ημέρες. Το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Όσον αφορά τη διάρκεια των διαδικασιών ενώπιον των συνταγματικών δικαστηρίων, το ΕΔΔΑ λαμβάνει υπόψη τον ειδικό ρόλο που επιτελούν υπό την ιδιότητα του «θεματοφύλακα του Συντάγματος»⁴⁵¹. Το σχετικό κριτήριο κατά τη λήψη απόφασης για το εάν είναι δυνατή η συνεκτίμηση των διαδικασιών ενώπιον των συνταγματικών δικαστηρίων στο πλαίσιο της εκτίμησης του εύλογου χαρακτήρα της διάρκειας των διαδικασιών συνίσταται στο κατά πόσον το αποτέλεσμα των διαδικασιών μπορεί να επηρεάσει την έκβαση της διαφοράς ενώπιον των τακτικών δικαστηρίων⁴⁵².

Εάν ένας εκ των διαδίκων αποβιώσει και κάποιο άλλο πρόσωπο δηλώσει την πρόθεσή του να συνεχίσει τις διαδικασίες ως κληρονόμος του αρχικού διαδίκου, κατά την εξέταση της διάρκειας των διαδικασιών μπορούν να ληφθούν υπόψη όλα τα στάδια των διαδικασιών⁴⁵³. Αντιθέτως, εάν ένα πρόσωπο παρεμβάινει σε μια υπόθεση ως τρίτος, ενεργώντας αποκλειστικά για λογαριασμό του ίδιου, η προθεσμία άρχεται από την ημερομηνία παρέμβασης προς τον σκοπό αυτό⁴⁵⁴.

451 *Αυτόθι*, σκέψη 109.

452 ΕΔΔΑ, *Süssmann κατά Γερμανίας*, Αριθ. 20024/92, 16 Σεπτεμβρίου 1996, σκέψη 39.

453 ΕΔΔΑ, *Scordino κατά Ιταλίας (Αριθ. 1)*, Αριθ. 36813/97, 29 Μαρτίου 2006, σκέψη 220.

454 *Αυτόθι*.

7.1.2. Προσδιορισμός της διάρκειας της ποινικής διαδικασίας

Η απαίτηση περί εύλογου χρόνου στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας αποσκοπεί να διασφαλίσει ότι «οι κατηγορούμενοι δεν πρέπει να παραμένουν για υπερβολικά μεγάλο χρονικό διάστημα σε κατάσταση αβεβαιότητας ως προς το αποτέλεσμα των ποινικών κατηγοριών που απαγγέλλονται εις βάρος τους»⁴⁵⁵. Στις ποινικές υποθέσεις, η προθεσμία άρχεται από την ημερομηνία «απαγγελίας των κατηγοριών» εις βάρος ενός προσώπου⁴⁵⁶, ήτοι από την ημερομηνία κατά την οποία «θίγεται ουσιαστικά» η κατάσταση του κατηγορουμένου⁴⁵⁷. Είναι σκόπιμο να επισημανθεί ότι η προθεσμία μπορεί να άρχεται πριν από την παραπομπή μιας υπόθεσης ενώπιον του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου, για παράδειγμα, από την ημερομηνία σύλληψης⁴⁵⁸ ή κίνησης της προκαταρκτικής έρευνας⁴⁵⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Malkon κατά Εσθονίας*⁴⁶⁰, ο προσφεύγων είχε καταδικαστεί για τον φόνο ενός οδηγού ταξί το 2008. Η δικαστική έρευνα ξεκίνησε στις 6 Αυγούστου 1998. Ο προσφεύγων κατήγγειλε την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών.

Το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι, στις ποινικές υποθέσεις, η προθεσμία άρχεται από την ημερομηνία της «απαγγελίας κατηγοριών» εις βάρος του προσώπου, η οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί πριν από την παραπομπή μιας υπόθεσης ενώπιον του δικαστηρίου. Ο όρος «κατηγορία» αντιστοιχεί στο κριτήριο βάσει του οποίου εξετάζεται εάν έχει θιγεί ουσιαστικά η κατάσταση του υπόπτου. Το Δικαστήριο όρισε ως ημερομηνία έναρξης τη 17η Αυγούστου 2001, ήτοι την ημερομηνία κατά την οποία ο αστυνομικός ανακριτής συνέταξε το κατηγορητήριο εις βάρος του προσφεύγοντος, ο οποίος κρίθηκε εν συνεχεία φυγόποινος. Η ημερομηνία περάτωσης των διαδικασιών ήταν η 22α Απριλίου 2009, κατά την οποία το Ανώτατο Δικαστήριο απέρριψε την έφεση του προσφεύγοντος. Συνολικά, οι διαδικασίες διήρκεσαν επτά έτη και οκτώ μήνες και στα τρία επίπεδα

455 ΕΔΔΑ, *Wemhoff κατά Γερμανίας*, Αριθ. 2122/64, 27 Ιουνίου 1968, σκέψη 18.

456 ΕΔΔΑ, *Tychko κατά Ρωσίας*, Αριθ. 56097/07, 11 Ιουνίου 2015, σκέψη 63.

457 ΕΔΔΑ, *Eckle κατά Γερμανίας*, Αριθ. 8130/78, 15 Ιουλίου 1982.

458 ΕΔΔΑ, *Wemhoff κατά Γερμανίας*, Αριθ. 2122/64, 27 Ιουνίου 1968, σκέψη 19.

459 ΕΔΔΑ, *Ringeisen κατά Αυστρίας*, Αριθ. 2614/65, 16 Ιουλίου 1971, σκέψη 110.

460 ΕΔΔΑ, *Malkon κατά Εσθονίας*, Αριθ. 31407/07, 4 Φεβρουαρίου 2010.

δικαιοδοσίας. Οι διαδικασίες διήρκεσαν υπερβολικά μεγάλο χρονικό διάστημα και διεξήχθησαν, συνεπώς, κατά παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ. Το μέσο επανόρθωσης ήταν η μείωση της ποινής του προσφεύγοντος.

Η απαίτηση περί εύλογου χρόνου έχει εφαρμογή σε όλα τα στάδια της εν λόγω διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένης της διαδικασίας άσκησης προσφυγής⁴⁶¹. Ως εκ τούτου, η προθεσμία ισχύει έως την έκδοση απόφασης σχετικά με την εκδίκαση της κατηγορίας· η απόφαση αυτή μπορεί να είναι απόφαση που εκδίδεται από εφετείο σχετικά με το βάσιμο του ένδικου βοηθήματος⁴⁶². Η ποινική κατηγορία «εκδικάζεται» μόνο μετά την επιμέτρηση της ποινής⁴⁶³. Η εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης θεωρείται αναπόσπαστο τμήμα της δίκης για τους σκοπούς του Άρθρου 6 και περιλαμβάνει επίσης την εκτέλεση απαλλακτικής απόφασης⁴⁶⁴.

7.2. Κριτήρια για τον προσδιορισμό του εύλογου χρόνου

Κύρια σημεία

- Ο εύλογος χαρακτήρας της διάρκειας των ποινικών και μη ποινικών διαδικασιών εξαρτάται από τις ιδιαίτερες περιστάσεις της εκάστοτε υπόθεσης.
- Για την εκτίμηση του εύλογου χαρακτήρα της διάρκειας των ποινικών και μη ποινικών διαδικασιών χρησιμοποιούνται τα ακόλουθα τέσσερα κριτήρια: η πολυπλοκότητα της υπόθεσης· η συμπεριφορά του προσφεύγοντος· η στάση των αρμόδιων κρατικών αρχών· και το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα.

Η προσέγγιση που υιοθετείται για να εξακριβωθεί εάν οι διαδικασίες ήταν αδικαιολόγητα μεγάλης διάρκειας χαρακτηρίζεται «περισσότερο ως ρεαλιστική παρά επιστημονική»⁴⁶⁵. **Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ και της ΕΕ,**

461 ΕΔΔΑ, *König κατά Γερμανίας*, Αριθ. 6232/73, 28 Ιουνίου 1978, σκέψη 98.

462 ΕΔΔΑ, *Neumeister κατά Αυστρίας*, Αριθ. 1936/63, 27 Ιουνίου 1968, σκέψη 19.

463 ΕΔΔΑ, *Eckle κατά Γερμανίας*, Αριθ. 8130/78, 15 Ιουλίου 1982, σκέψη 77.

464 ΕΔΔΑ, *Assanidze κατά Γεωργίας*, Αριθ. 71503/01, 8 Απριλίου 2004, σκέψεις 181-182.

465 Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέα Sharpston στην ΔΕΕ, C-58/12, *Groupe Gascogne SA κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, 26 Νοεμβρίου 2013, σκέψεις 72-73.

τόσο στις ποινικές όσο και στις μη ποινικές διαδικασίες, η εύλογη διάρκεια των διαδικασιών εξαρτάται από τις ιδιαίτερες περιστάσεις της εκάστοτε υπόθεσης⁴⁶⁶.

Για την εκτίμηση του εύλογου χαρακτήρα της διάρκειας των ποινικών και μη ποινικών διαδικασιών χρησιμοποιούνται τέσσερα κριτήρια:

- (i) η πολυπλοκότητα της υπόθεσης·
- (ii) η συμπεριφορά του προσφεύγοντος·
- (iii) η στάση των αρμόδιων αρχών·
- (iv) το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα (βλ. Ενότητες 7.2.1 έως 7.2.4)⁴⁶⁷.

Εφαρμόζοντας τα κριτήρια αυτά, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει, για παράδειγμα, ότι τα 10 έτη⁴⁶⁸ και τα 13 έτη⁴⁶⁹ δεν συνιστούν εύλογη διάρκεια για τις ποινικές διαδικασίες. Έχει επίσης κρίνει ότι τα 10 έτη για τις διαδικασίες ενώπιον αστικών δικαστηρίων⁴⁷⁰ και τα 7 έτη για τις πειθαρχικές διαδικασίες δεν συνιστούν εύλογη διάρκεια⁴⁷¹. Η εκδίκαση των υποθέσεων μπορεί να περιλαμβάνει διάφορα επίπεδα δικαιοδοσίας (για παράδειγμα, εκδίκαση σε δεύτερο βαθμό). Το στοιχείο αυτό λαμβάνεται υπόψη κατά την εξέταση του εύλογου χρόνου. Κατά τον καθορισμό των στοιχείων βάσει των οποίων προσδιορίζεται ο εύλογος χρόνος λαμβάνεται υπόψη το σωρευτικό αποτέλεσμα της καθυστέρησης σε κάθε επίπεδο δικαιοδοσίας⁴⁷².

Πρέπει, ωστόσο, να επιτυγχάνεται ισορροπία μεταξύ του χρόνου διεκπεραίωσης και της ορθής απονομής δικαιοσύνης. Για παράδειγμα, η ανάγκη περάτωσης μιας υπόθεσης εντός βραχείας προθεσμίας δεν πρέπει να στερεί από τον κατηγορούμενο την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του (βλ.

466 ΕΔΔΑ, *König κατά Γερμανίας*, Αριθ. 6232/73, 28 Ιουνίου 1978, σκέψη 110.

467 Για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Frydlender κατά Γαλλίας*, Αριθ. 30979/96, 27 Ιουνίου 2000, σκέψη 43 (απασχόληση).

468 ΕΔΔΑ, *Milasi κατά Ιταλίας*, Αριθ. 10527/83, 25 Ιουνίου 1987.

469 ΕΔΔΑ, *Baggetta κατά Ιταλίας*, Αριθ. 10256/83, 25 Ιουνίου 1987.

470 ΕΔΔΑ, *Caruano κατά Ιταλίας*, Αριθ. 9381/81, 25 Ιουνίου 1987.

471 ΕΔΔΑ, *Kincses κατά Ουγγαρίας*, Αριθ. 66232/10, 27 Ιανουαρίου 2015.

472 ΕΔΔΑ, *Deumeland κατά Γερμανίας*, Αριθ. 9384/81, 29 Μαΐου 1986, σκέψη 90.

Ενότητα 4.2.4 σχετικά με τον απαιτούμενο χρόνο και τις αναγκαίες ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης)⁴⁷³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Starokadomskiy κατά Ρωσίας* (Αριθ. 2)⁴⁷⁴, ο προσφεύγων είχε κατηγορηθεί για διακεκριμένο φόνο τον Φεβρουάριο του 1998. Αργότερα κατηγορήθηκε και για άλλα εγκλήματα βίας μαζί με αρκετούς υπόπτους συνεργούς. Τον Νοέμβριο του 2004 καταδικάστηκε για μια σειρά αξιόποινων πράξεων, συμπεριλαμβανομένης της συνωμοσίας για την τέλεση φόνου. Η καταδικαστική απόφαση εις βάρος του επικυρώθηκε σε δεύτερο βαθμό και τελικά καταδικάστηκε σε ποινή κάθειρξης δέκα ετών τον Νοέμβριο του 2005. Ο προσφεύγων κατήγγειλε ότι η διάρκεια των ποινικών διαδικασιών δεν ήταν εύλογη.

Δεν υπήρχε καμία ένδειξη ότι η απαίτηση περί «εύλογου χρόνου» αποτελούσε μέρος του σκεπτικού του εθνικού δικαστηρίου. Το Άρθρο 6 ορίζει ότι οι δικαστικές διαδικασίες πρέπει να περατώνονται εντός εύλογης προθεσμίας, αλλά προβλέπει επίσης τη γενικότερη αρχή της ορθής απονομής δικαιοσύνης. Στην προκειμένη περίπτωση, το Δικαστήριο δεν πείστηκε ότι οι αρχές εξασφάλισαν τη διατήρηση σωστής ισορροπίας μεταξύ των διαφόρων πτυχών αυτής της θεμελιώδους απαίτησης. Δεδομένου ότι ο προσφεύγων τελούσε υπό καθεστώς προσωρινής κράτησης, έπρεπε να επιδειχθεί ιδιαίτερη επιμέλεια. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

Το ΔΕΕ εφάρμοσε τα ίδια κριτήρια για τις διαδικασίες ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της ΕΕ⁴⁷⁵. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε επίσης ότι οι νομικές υποχρεώσεις της ΕΕ δεν αιτιολογούν τη μη τήρηση της αρχής της εύλογης διάρκειας από τα κράτη μέλη.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ufficio IVA di Piacenza κατά Belvedere Costruzioni Srl*.⁴⁷⁶, ένας ιταλικός νόμος προβλέπει την αυτόματη περάτωση ορισμένων εκκρεμουσών ενώπιον του επιληφθέντος σε τρίτο

473 ΕΔΔΑ, *Boddaert κατά Βελγίου*, Αριθ. 12919/87, 12 Οκτωβρίου 1992, σκέψη 39.

474 ΕΔΔΑ, *Starokadomskiy κατά Ρωσίας* (Αριθ. 2), Αριθ. 27455/06, 13 Μαρτίου 2014.

475 ΔΕΕ, C-58/12 P, *Groupe Gascogne SA κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, 26 Νοεμβρίου 2013, σκέψεις 82-88.

476 ΔΕΕ, C-500/10, *Ufficio IVA di Piacenza κατά Belvedere Costruzioni Srl*, 29 Μαρτίου 2012, σκέψη 23.

βαθμό φορολογικού δικαστηρίου δικών εφόσον οι δίκες αυτές έχουν ως αφετηρία προσφυγή ασκηθείσα πρωτοδίκως προ δεκαετίας και πλέον. Κρίθηκε ότι η διάταξη αυτή συνάδει με το δίκαιο της ΕΕ.

Το ΔΕΕ επεσήμανε ότι η υποχρέωση διασφάλισης αποτελεσματικής εισπράξεως των ιδίων πόρων της Ενώσεως δεν μπορεί να υπερακοντίζει την αρχή της εύλογης της προθεσμίας της δίκης, η οποία απορρέει από το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και από το Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

7.2.1. Πολυπλοκότητα της υπόθεσης

Η πολυπλοκότητα αφορά τόσο τα πραγματικά περιστατικά όσο και το δίκαιο. Μια πολύπλοκη υπόθεση μπορεί να αφορά ζητήματα σχετικά με την κατάσταση υγείας του προσφεύγοντος⁴⁷⁷, μεγάλο όγκο αποδεικτικών στοιχείων⁴⁷⁸, σύνθετα νομικά θέματα⁴⁷⁹, την ανάγκη εξέτασης μεγάλου αριθμού μαρτύρων⁴⁸⁰ ή μεγάλο αριθμό θιγόμενων προσώπων⁴⁸¹. Ορισμένες υποθέσεις ενδέχεται να φαίνονται περισσότερο πολύπλοκες λόγω της φύσης τους, για παράδειγμα, εάν αφορούν τόσο συλλογικά όσο και ατομικά συμφέροντα⁴⁸². Ωστόσο, απλώς και μόνο το γεγονός ότι μια υπόθεση χαρακτηρίζεται εξαιρετικά πολύπλοκη δεν σημαίνει ότι θα θεωρηθούν εύλογες όλες οι καθυστερήσεις⁴⁸³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Ματοή κατά Πολωνίας*⁴⁸⁴, στις 19 Ιουνίου 2000, ο προσφεύγων κατηγορήθηκε για διακίνηση ναρκωτικών, παράνομη οπλοκατοχή και συμμετοχή σε συμμορία οργανωμένου εγκλήματος. Στην υπόθεση εμπλέκονταν 36 κατηγορούμενοι και 147 μάρτυρες. Ο προσφεύγων καταδικάστηκε το 2008. Άσκησε προσφυγή ενώπιον του

477 ΕΔΔΑ, *Yaikov κατά Ρωσίας*, Αριθ. 39317/05, 18 Ιουνίου 2015, σκέψη 76.

478 ΕΔΔΑ, *Eckle κατά Γερμανίας*, Αριθ. 8130/78, 15 Ιουλίου 1982.

479 ΕΔΔΑ, *Breinesberger και Wenzelhuemer κατά Αυστρίας*, Αριθ. 46601/07, 27 Νοεμβρίου 2012, σκέψεις 30-33.

480 ΕΔΔΑ, *Mitev κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 40063/98, 22 Δεκεμβρίου 2004, σκέψη 99.

481 ΕΔΔΑ, *Παπαχελάς κατά Ελλάδας*, Αριθ. 31423/96, 25 Μαρτίου 1999, σκέψη 39 (πολυπλοκότητα των πραγματικών περιστατικών).

482 ΕΔΔΑ, *Wiesinger κατά Αυστρίας*, Αριθ. 11796/85, 30 Οκτωβρίου 1991, σκέψη 55.

483 ΕΔΔΑ, *Ferrantelli και Santangelo κατά Ιταλίας*, Αριθ. 19874/92, 7 Αυγούστου 1996, σκέψη 42. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Ringeisen κατά Αυστρίας*, Αριθ. 2614/65, 16 Ιουλίου 1971, σκέψη 110.

484 ΕΔΔΑ, *Ματοή κατά Πολωνίας*, Αριθ. 30279/07, 9 Ιουνίου 2009.

περιφερειακού δικαστηρίου, το οποίο, κατά τον χρόνο της ακροαματικής διαδικασίας ενώπιον του ΕΔΔΑ, δεν είχε εκδικάσει ακόμη την προσφυγή του. Ο προσφεύγων κατέθεσε επίσης καταγγελία ενώπιον του εφετείου με τον ισχυρισμό της παραβίασης του δικαιώματος σε δίκη εντός εύλογου χρόνου. Το εν λόγω δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή του.

Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι η υπόθεση ήταν ιδιαίτερα πολύπλοκη, λόγω του μεγάλου αριθμού των κατηγορουμένων και του όγκου των αποδεικτικών στοιχείων. Ωστόσο, έκρινε ότι αυτό καθαυτό το γεγονός δεν μπορούσε να δικαιολογήσει τη συνολική διάρκεια της ποινικής διαδικασίας. Ακόμη και αν ληφθούν υπόψη οι σημαντικές δυσκολίες με τις οποίες βρέθηκαν αντιμέτωπες οι κρατικές αρχές, όφειλαν να διοργανώσουν τη δίκη με αποτελεσματικό τρόπο και να διασφαλίσουν τον σεβασμό των εγγυήσεων της ΕΣΔΑ. Κατά την ποινική διαδικασία, η διάρκεια της οποίας υπερέβη τα οκτώ έτη, δεν τηρήθηκε η απαίτηση περί εύλογου χρόνου. Υπήρξε, συνεπώς, παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Ως εκ τούτου, μολονότι για την περάτωση πολύπλοκων υποθέσεων απαιτείται ενδεχομένως περισσότερος χρόνος, η πολυπλοκότητα αυτή καθαυτή δεν δικαιολογεί απαραίτητως τη μεγάλη διάρκεια των διαδικασιών⁴⁸⁵.

7.2.2. Συμπεριφορά του προσφεύγοντος

Η συμπεριφορά του προσφεύγοντος αποτελεί αντικειμενικό στοιχείο των διαδικασιών το οποίο διαφεύγει του ελέγχου του κράτους. Ως εκ τούτου, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά τη διερεύνηση της υπέρβασης ή μη της εύλογης προθεσμίας⁴⁸⁶.

Οι προσφεύγοντες δεν μπορούν να κατηγορηθούν για την άσκηση των δικαιωμάτων τους ή για τη χρήση όλων των μέσων προσφυγής που τίθενται στη διάθεσή τους⁴⁸⁷. Δεν είναι υποχρεωμένοι να συνεργάζονται ενεργά για την ταχεία διεκπεραίωση των διαδικασιών που κινούνται εις βάρος τους⁴⁸⁸.

485 Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights (Διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης με βάση τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)*, σ. 20.

486 ΕΔΔΑ, *Wiesinger κατά Αυστρίας*, Αριθ. 11796/85, 30 Οκτωβρίου 1991, σκέψη 57.

487 ΕΔΔΑ, *Gubkin κατά Ρωσίας*, Αριθ. 36941/02, 23 Απριλίου 2009, σκέψη 167. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Moiseyev κατά Ρωσίας*, Αριθ. 62936/00, 9 Οκτωβρίου 2008, σκέψη 192.

488 ΕΔΔΑ, *Eckle κατά Γερμανίας*, Αριθ. 8130/78, 15 Ιουλίου 1982, σκέψη 82.

Ο προσφεύγων έχει καθήκον να επιδεικνύει επιμέλεια κατά την εκδίκαση της υπόθεσής του, να μην χρησιμοποιεί τακτικές που επιφέρουν καθυστερήσεις και να αξιοποιεί προς όφελός του τις δυνατότητες που παρέχονται για τη συντόμευση των διαδικασιών⁴⁸⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Velijen κατά Ρωσίας*⁴⁹⁰, ο προσφεύγων είχε συλληφθεί και τεθεί υπό κράτηση στις 26 Φεβρουαρίου 2004 ως ύποπτος συμμετοχής σε μεγάλο αριθμό οργανωμένων ένοπλων ληστειών. Η πρωτόδικη απόφαση εκδόθηκε στις 21 Ιουνίου 2006. Η καταδικαστική απόφαση επικυρώθηκε σε δεύτερο βαθμό. Η κυβέρνηση προέβαλε τον ισχυρισμό ότι οι διαδικασίες είχαν παραταθεί λόγω σκόπιμων πράξεων του συγκατηγορουμένου, λόγω της μετάφρασης από τη ρωσική στην αζερική γλώσσα και λόγω έκτακτης ασθενείας του προσφεύγοντος, του συγκατηγορουμένου και των δικηγόρων.

Το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι ο προσφεύγων δεν υποχρεούται να συνεργάζεται ενεργά με τις δικαστικές αρχές και δεν είναι δυνατόν να επικρίνεται επειδή αξιοποιεί πλήρως τα εθνικά ένδικα βοηθήματα που τίθενται στη διάθεσή του. Στην προκειμένη περίπτωση, ο προσφεύγων δεν συνέβαλε σημαντικά στη διάρκεια των διαδικασιών, και ορισμένες καθυστερήσεις θα μπορούσαν να καταλογιστούν στις κρατικές αρχές. Το Άρθρο 6 επιβάλλει την υποχρέωση ταχείας διεκπεραίωσης των δικαστικών διαδικασιών, και προβλέπει επίσης την τήρηση της γενικής αρχής της ορθής απονομής δικαιοσύνης. Οι αρμόδιες κρατικές αρχές δεν εξασφάλισαν τη διατήρηση σωστής ισορροπίας μεταξύ των διαφόρων πτυχών αυτής της θεμελιώδους απαίτησης, κατά παράβαση συνεπώς του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Στη συμπεριφορά ενός προσώπου που ενδέχεται να οδηγήσει σε καθυστερήσεις περιλαμβάνεται και η φυγοδικία. Κατά γενικό κανόνα, συνεπώς, ένας κατηγορούμενος που είναι φυγόδικος δεν μπορεί να καταγγείλει την υπέρβαση της εύλογης διάρκειας των διαδικασιών, παρά μόνον εάν έχει βάσιμους λόγους για αυτό⁴⁹¹. Η συμπεριφορά του προσφεύγοντος δεν πρέπει να χρησιμοποιείται για την αιτιολόγηση περιόδων απραξίας εκ μέρους των αρχών.

489 ΕΔΔΑ, *Unión Alimentaria Sanders SA κατά Ισπανίας*, Αριθ. 11681/85, 7 Ιουλίου 1989, σκέψη 35.

490 ΕΔΔΑ, *Velijen κατά Ρωσίας*, Αριθ. 24202/05, 24 Ιουνίου 2010.

491 ΕΔΔΑ, *Υαγίς κατά Τουρκίας*, Αριθ. 18078/02, 20 Ιουνίου 2006, σκέψη 44.

7.2.3. Στάση των αρμόδιων κρατικών αρχών

Οι καθυστερήσεις που καταλογίζονται στο κράτος πρέπει να συνεκτιμούνται⁴⁹², αλλά ο καταλογισμός της ευθύνης πρέπει να εξετάζεται με προσοχή. Για παράδειγμα, το κράτος δεν ευθύνεται για καθυστέρηση των διαδικασιών που προκύπτει από την υποβολή αίτησης στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την έκδοση προδικαστικής απόφασης⁴⁹³.

Τα κράτη υποχρεούνται να οργανώνουν την έννομη τάξη τους κατά τέτοιο τρόπο ώστε τα εθνικά δικαστήρια να είναι σε θέση να διασφαλίζουν το δικαίωμα στην έκδοση οριστικής απόφασης εντός εύλογης προθεσμίας⁴⁹⁴. Ωστόσο, η κύρια ευθύνη για την προετοιμασία μιας υπόθεσης και για την εκδίκασή της εντός βραχείας προθεσμίας βαρύνει τον δικαστή⁴⁹⁵. Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι επαναλαμβανόμενες αλλαγές δικαστή «δεν απαλλάσσουν το κράτος από τις ευθύνες του, το οποίο είναι επιφορτισμένο με το καθήκον να εξασφαλίζει την ορθή οργάνωση της απονομής δικαιοσύνης»⁴⁹⁶. Ομοίως, ο «χρόνιος υπερβολικός φόρτος» υποθέσεων δεν δικαιολογεί την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών⁴⁹⁷. Το κράτος φέρει ευθύνη για όλες τις κρατικές αρχές και όχι μόνο για τις δικαστικές αρχές⁴⁹⁸.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. κ.λπ. κατά Πορτογαλίας*⁴⁹⁹, οι διωκτικές αρχές του Πόρτο κίνησαν, στις 17 Σεπτεμβρίου 1999, έρευνα σχετικά με τις προγενέστερες φορολογικές δραστηριότητες των προσφευγόντων. Ως εκ τούτου, κινήθηκαν δύο χωριστές ποινικές διαδικασίες ενώπιον των ποινικών δικαστηρίων του Πόρτο και της Βαρκελώνης. Κατά τον χρόνο της ακροαματικής διαδικασίας ενώπιον του ΕΔΔΑ εκκρεμούσαν αμφότερες οι διαδικασίες.

492 ΕΔΔΑ, *Buchholz κατά Γερμανίας*, Αριθ. 7759/77, 6 Μαΐου 1981, σκέψη 49. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Yagtzilar κ.λπ. κατά Ελλάδος*, Αριθ. 41727/98, 6 Δεκεμβρίου 2001.

493 ΕΔΔΑ, *Παφίτης κ.λπ. κατά Ελλάδας*, Αριθ. 20323/92, 26 Φεβρουαρίου 1998, σκέψη 95.

494 ΕΔΔΑ, *Cocchiarella κατά Ιταλίας*, Αριθ. 64886/01, 29 Μαρτίου 2006, σκέψη 119. Για ποινική υπόθεση, βλ. ΕΔΔΑ, *Dobbetin κατά Γαλλίας*, Αριθ. 13089/87, 25 Φεβρουαρίου 1993, σκέψη 44.

495 ΕΔΔΑ, *Caruano κατά Ιταλίας*, Αριθ. 9381/81, 25 Ιουνίου 1987, σκέψεις 30-31.

496 ΕΔΔΑ, *Lechner και Hess κατά Αυστρίας*, Αριθ. 9316/81, 23 Απριλίου 1987, σκέψη 58.

497 ΕΔΔΑ, *Probstmeier κατά Γερμανίας*, Αριθ. 20950/92, 1 Ιουλίου 1997, σκέψη 64.

498 ΕΔΔΑ, *Martins Moreira κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 11371/85, 26 Οκτωβρίου 1988, σκέψη 60.

499 ΕΔΔΑ, *Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. κ.λπ. κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 56637/10, 59856/10, 72525/10, 7646/11 και 12592/11, 30 Οκτωβρίου 2014.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι η διάρκεια των διαδικασιών υπερέβαινε ήδη τα 14 έτη. Οι διαδικασίες ανεστάλησαν επίσης για χρονικό διάστημα σχεδόν τεσσάρων ετών, από τον Δεκέμβριο του 1999, όταν οι προσφεύγοντες κατέστησαν κατηγορούμενοι, έως τον Απρίλιο και τον Νοέμβριο του 2003, όταν απαγγέλθηκαν οι κατηγορίες εις βάρος τους. Ακολούθησε νέα καθυστέρηση δύο ετών μεταξύ του 2003 και του 2005, οπότε ορίστηκε και η δικάσιμος. Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν ότι, ευθύς εξαρχής, τα εθνικά δικαστήρια δεν επέδειξαν τη δέουσα επιμέλεια κατά την εκδίκαση της υπόθεσης των προσφευγόντων. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, παρότι τα εθνικά δικαστήρια ενδέχεται ευλόγως να αναμένουν το αποτέλεσμα των παράλληλων διαδικασιών για λόγους διαδικαστικής αποτελεσματικότητας, η αναμονή αυτή πρέπει να είναι αναλογική διότι οι κατηγορούμενοι παραμένουν σε παρατεταμένη κατάσταση αβεβαιότητας. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Οι προσωρινές καθυστερήσεις στην εκδίκαση υποθέσεων δεν συνεπάγονται αυτομάτως τον καταλογισμό της ευθύνης στο κράτος εάν αυτό λαμβάνει άμεσα και κατάλληλα διορθωτικά μέτρα στο πλαίσιο των προσπαθειών του για την επίλυση του προβλήματος⁵⁰⁰. Για την αντιμετώπιση των καθυστερήσεων, το κράτος δύναται να θεσπίσει προσωρινά μέτρα, όπως η επιλογή συγκεκριμένης σειράς προτεραιότητας για την εκδίκαση των υποθέσεων⁵⁰¹. Ωστόσο, εάν τα προσωρινά αυτά μέτρα δεν τελεσφορήσουν, τα κράτη πρέπει να θεσπίσουν αποτελεσματικότερα μέτρα για την αντιμετώπιση του προβλήματος⁵⁰². Τα κράτη πρέπει να αναζητούν τρόπους για να διασφαλίζουν ότι τα δικαστικά τους συστήματα δεν επιφέρουν καθυστερήσεις στις διαδικασίες.

500 ΕΔΔΑ, *Probstmeier κατά Γερμανίας*, Αριθ. 20950/92, 1 Ιουλίου 1997, σκέψη 64. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights (Διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης με βάση τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)*, σ. 3.

501 ΕΔΔΑ, *Zimmermann και Steiner κατά Ελβετίας*, Αριθ. 8737/79, 13 Ιουλίου 1983, σκέψη 29. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Rutkowski κ.λπ. κατά Πολωνίας*, Αριθ. 72287/10, 13927/11 και 46187/11, 7 Ιουλίου 2015, σκέψεις 207-210. Για ποινική υπόθεση, βλ. ΕΔΔΑ, *Milasi κατά Ιταλία*, Αριθ. 10527/83, 25 Ιουνίου 1987, σκέψη 18.

502 ΕΔΔΑ, *Zimmermann και Steiner κατά Ελβετίας*, Αριθ. 8737/79, 13 Ιουλίου 1983, σκέψη 29.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Μείωση της διάρκειας των διαδικασιών λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις των χρηστών των δικαστηρίων

Στη Σουηδία, ένα πρόγραμμα διαχείρισης της ποιότητας των δικαστηρίων μείωσε επιτυχώς τη διάρκεια των διαδικασιών σε δευτεροβάθμια και περιφερειακά δικαστήρια. Στο πλαίσιο του προγράμματος επιδιώχθηκε η παροχή εσωτερικών σχολίων σχετικά με τη διαχείριση των δικαστηρίων από τους δικαστές και τους δικαστικούς υπαλλήλους. Επιδιώχθηκε επίσης η παροχή εξωτερικών σχολίων από κατηγορούμενους, μάρτυρες και δικηγόρους. Ο διάλογος αυτός πραγματοποιήθηκε μέσω ερευνών, ερωτηματολογίων και μικρών ομάδων εργασίας. Οι προτάσεις για τη βελτίωση του τρόπου διεκπεραίωσης των υποθέσεων από τα δικαστήρια τέθηκαν σε εφαρμογή και μείωσαν τον απαιτούμενο χρόνο για την περάτωση των υποθέσεων.

Carboni, N. (2014), «From quality to access to justice: Improving the functioning of European judicial systems», Civil and Legal Sciences, τόμος 3, τεύχος 4, σ. 4.

7.2.4. Ποιο είναι το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα

Το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα αποτελεί άλλο ένα κριτήριο που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την εκτίμηση της διάρκειας των διαδικασιών. Σε περίπτωση που ο κατηγορούμενος τελεί υπό καθεστώς προσωρινής κράτησης εφαρμόζεται αυστηρότερο πρότυπο, βάσει του οποίου απαιτείται η επίδειξη «ιδιαίτερης επιμέλειας» από τις αρχές⁵⁰³. Υποθέσεις που αφορούν παιδιά ή απειλητικές για τη ζωή ασθένειες χρήζουν επίσης ταχύτερου προσδιορισμού⁵⁰⁴.

503 ΕΔΔΑ, *Jablonski κατά Πολωνίας*, Αριθ. 33492/96, 21 Δεκεμβρίου 2000, σκέψη 102. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Chudun κατά Ρωσίας*, Αριθ. 20641/04, 21 Ιουνίου 2011, σκέψη 112.

504 ΕΔΔΑ, *Hokkanen κατά Φινλανδίας*, Αριθ. 19823/92, 23 Σεπτεμβρίου 1994, σκέψη 72 (είναι «αναγκαίο οι υποθέσεις επιμέλειας [τέκνων] να εκδικάζονται εντός βραχείας προθεσμίας»). Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Χ κατά Γαλλίας*, Αριθ. 18020/91, 31 Μαρτίου 1992, σκέψη 45 (η υπόθεση θα έπρεπε να είχε εκδικαστεί στο πλαίσιο διαδικασίας επείγοντος λόγω του προσδόκιμου ζωής των εμπλεκόμενων προσώπων).

Ελπιδοφόρα πρακτική

Επιτάχυνση των διαδικασιών

Στην περιοχή Εσροο της Φινλανδίας, τα ποινικά δικαστήρια εφάρμοσαν τις λεγόμενες «ημέρες Jouko», κατά τη διάρκεια των οποίων δίδεται προτεραιότητα στην εκδίκαση υποθέσεων ανηλίκων, οι οποίες τίθενται αυτομάτως στην κορυφή της λίστας αναμονής. Η ενέργεια αυτή συνεπάγεται τη συντόμηση της διάρκειας των διαδικασιών και τη μείωση του άγχους για τα παιδιά που εμπλέκονται στις υποθέσεις.

Πηγή: FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*, σ. 35.

Για παράδειγμα, στο πλαίσιο αγωγής για την επιστροφή παιδιών στη Νορβηγία σύμφωνα με τη Σύμβαση για τη Διεθνή Απαγωγή Παιδιών, το ΕΔΔΑ επεσήμανε με έμφαση «την καίρια σημασία» της παρέλευσης του χρόνου στις διαδικασίες αυτού του είδους, διότι οι καθυστερήσεις μπορεί να αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για την έκβαση της υπόθεσης⁵⁰⁵. Ιδιαίτερη επιμέλεια απαιτείται επίσης στις διαδικασίες επιδίκασης αποζημίωσης υπέρ των θυμάτων τροχαίων ατυχημάτων⁵⁰⁶, καθώς και στις εργασιακές διαφορές⁵⁰⁷.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Mikulic κατά Κροατίας*⁵⁰⁸, η προσφεύγουσα και η μητέρα της κατέθεσαν αγωγή αναγνώρισης πατρότητας κατά του Η.Ρ. Η άσκηση της αγωγής αυτής οδήγησε σε 15 προγραμματισμένες ακροαματικές διαδικασίες, εκ των οποίων έξι αναβλήθηκαν διότι ο Η.Ρ. δεν παρέστη στις διαδικασίες. Απουσίαζε επίσης συστηματικά από τις διαδικασίες εξέτασης DNA. Κατά τον χρόνο παραπομπής της υπόθεσης ενώπιον του ΕΔΔΑ, η διάρκεια των διαδικασιών ανερχόταν ήδη σε τέσσερα έτη και βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη.

505 ΕΔΔΑ, *Hoholm κατά Σλοβακίας*, Αριθ. 35632/13, 13 Ιανουαρίου 2015, σκέψη 51.

506 ΕΔΔΑ, *Martins Moreira κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 11371/85, 26 Οκτωβρίου 1988.

507 ΕΔΔΑ, *Vocaturο κατά Ιταλίας*, Αριθ. 11891/85, 24 Μαΐου 1991, σκέψη 17· ΕΔΔΑ, *Bauer κατά Σλοβενίας*, Αριθ. 75402/01, 9 Μαρτίου 2006, σκέψη 19. Για λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με τις υποθέσεις που χρήζουν ιδιαίτερης επιμέλειας, βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, (CEPEJ) (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights (Διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης με βάση τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)*, σ. 3. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, (CEPEJ) (2013), *States appeal and supreme courts' lengths of proceedings (Η διάρκεια των διαδικασιών στις προσφυγές κρατών και στα ανώτατα δικαστήρια)*.

508 ΕΔΔΑ, *Mikulic κατά Κροατίας*, Αριθ. 53176/99, 7 Φεβρουαρίου 2002.

Κύριο αντικείμενο της υπόθεσης ήταν η εικαζόμενη παράβαση του Άρθρου 8, αλλά το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι σε υποθέσεις που αφορούν την προσωπική κατάσταση και ικανότητα απαιτείται η επιδειξη ιδιαίτερης επιμέλειας. Εν προκειμένω, λαμβανομένου υπόψη του διακυβεύματος της υπόθεσης για την προσφεύγουσα, και δεδομένου του δικαιώματός της να διεκδικήσει την αναγνώριση ή την απόρριψη της πατρότητας, με σκοπό την εξάλειψη της αβεβαιότητας όσον αφορά την ταυτότητα του βιολογικού της πατέρα, το Άρθρο 6 επιβάλλει στις αρμόδιες εθνικές αρχές την υποχρέωση να ενεργούν επιδεικνύοντας ιδιαίτερη επιμέλεια. Ως εκ τούτου, υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ.

7.3. Ένδικα βοηθήματα για την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών

Στο **Κεφάλαιο 7** καθορίζεται το δικαίωμα στην περάτωση των διαδικασιών εντός εύλογης προθεσμίας⁵⁰⁹. Στην παρούσα ενότητα εξετάζεται η προσέγγιση του ΕΔΔΑ όσον αφορά την παροχή αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος σε περίπτωση υπερβολικά μεγάλης διάρκειας των διαδικασιών. Πρέπει να επισημανθεί ότι τα κράτη ενθαρρύνονται να λαμβάνουν προληπτικά μέτρα κατά της υπερβολικής διάρκειας των διαδικασιών –για παράδειγμα, μέσω της αναδιοργάνωσης των δικαστικών συστημάτων– και όχι διορθωτικά μέτρα μέσω αποζημιώσεων. Το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι τα ένδικα βοηθήματα για την ταχεία διεκπεραίωση των διαδικασιών με σκοπό την πρόληψη της υπερβολικής τους διάρκειας είναι προτιμότερα, διότι με τον τρόπο αυτό αποφεύγεται η διαπίστωση διαδοχικών παραβιάσεων στο πλαίσιο της ίδιας σειράς διαδικασιών⁵¹⁰.

509 Οι παράγοντες που καθορίζουν τον εύλογο χρόνο περιλαμβάνονται στη νομολογία του ΕΔΔΑ· βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Kemmache κατά Γαλλίας* (Αριθ. 1 και 2), Αριθ. 12325/86 και 14992/89, 27 Νοεμβρίου 1991, σκέψη 60. Την ίδια προσέγγιση έχει υιοθετήσει και το ΔΕΕ. Βλ. ΔΕΕ, C-185/95 P, *Baustahlgewebe GmbH κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, 17 Δεκεμβρίου 1998, σκέψη 29.

510 ΕΔΔΑ, *Scordino κατά Ιταλίας* (Αριθ. 1), Αριθ. 36813/97, 29 Μαρτίου 2006, σκέψη 183·ΕΔΔΑ, *Kudła κατά Πολωνίας*, Αριθ. 30210/96, 26 Οκτωβρίου 2000, σκέψη 152.

Παράδειγμα: Η υπόθεση *Scordino κατά Ιταλίας* (Αριθ. 1)⁵¹¹ αφορούσε την άσκηση αγωγής αποζημίωσης λόγω απαλλοτρίωσης γης. Κατατέθηκε επίσης καταγγελία σχετικά με τη διάρκεια των διαδικασιών, οι οποίες διήρκεσαν οκτώμισι έτη σε δύο επίπεδα δικαιοδοσίας.

Όσον αφορά το αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι η αντιμετώπιση των παραβιάσεων είναι δυνατή με διάφορα είδη ένδικων βοηθημάτων. Ορισμένα κράτη επιλέγουν τον συνδυασμό ένδικων βοηθημάτων για την ταχεία διεκπεραίωση των διαδικασιών με αποζημίωση. Τα κράτη διαθέτουν ορισμένου βαθμού διακριτική ευχέρεια· η άσκηση αποκλειστικά και μόνο ένδικου βοηθήματος αποζημίωσης δεν θεωρείται αναποτελεσματική, υπό τον όρο ότι το συγκεκριμένο ένδικο βοήθημα συνάδει με τις διατάξεις της ΕΣΔΑ. Υπάρχει το ισχυρό αλλά μαχητό τεκμήριο ότι η υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών επισύρει ηθική ζημία. Ωστόσο, το ύψος της αποζημίωσης εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά και την αποτελεσματικότητα του εγχώριου ένδικου βοηθήματος.

Δυνάμει του δικαίου του ΣτΕ, είναι προτιμότερη η άσκηση προληπτικού ένδικου βοηθήματος, για παράδειγμα, ενός ένδικου βοηθήματος το οποίο εξασφαλίζει την ταχεία διεκπεραίωση των διαδικασιών με τον προσδιορισμό άμεσης δικασίμου. Ωστόσο, η άσκηση ένδικου βοηθήματος αποζημίωσης μπορεί να είναι αποτελεσματική όταν διαπιστώνεται ήδη υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών και δεν διατίθεται προληπτικό ένδικο βοήθημα⁵¹². Στις ποινικές υποθέσεις, το ΕΔΔΑ μπορεί να κρίνει ότι η μείωση της ποινής συνιστά αποτελεσματική ικανοποίηση⁵¹³.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, το ΔΕΕ δεν έχει εκδώσει απόφαση σχετικά με τη διάρκεια των διαδικασιών σε εθνικό επίπεδο βάσει του Άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, αλλά έχει κάνει δεκτή την επιδίκαση αποζημίωσης ως αποτελεσματικής ικανοποίησης για διαδικασίες ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου του ΔΕΕ κατά παράβαση του Άρθρου 47.

511 ΕΔΔΑ, *Scordino κατά Ιταλίας* (Αριθ. 1), Αριθ. 36813/97, 29 Μαρτίου 2006, σκέψεις 106-108 και 201-205.

512 ΕΔΔΑ, *McFarlane κατά Ιρλανδίας*, Αριθ. 31333/06, 10 Σεπτεμβρίου 2010, σκέψη 108.

513 ΕΔΔΑ, *Orchowski κατά Πολωνίας*, Αριθ. 17885/04, 22 Οκτωβρίου 2009 και *Norbert Sikorski κατά Πολωνίας*, Αριθ. 17559/05, 22 Οκτωβρίου 2009.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Groupe Gascogne κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*⁵¹⁴, το ΔΕΕ εξέτασε υποθέσεις υπερβολικής διάρκειας των διαδικασιών, καθώς και το πρόσφορο μέσο επανόρθωσης έναντι των διαδικασιών που άγονται ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η παράβαση εκ μέρους δικαιοδοτικού οργάνου της Ένωσης της υποχρέωσής του, που απορρέει από το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, να εκδικάζει τις υποθέσεις που άγονται ενώπιόν του εντός εύλογης προθεσμίας, πρέπει να έχει ως συνέπεια την άσκηση αγωγής αποζημίωσης ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου, δεδομένου ότι τέτοια αγωγή αποτελεί αποτελεσματικό μέσο επανόρθωσης.

Το 2010, η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης εξέδωσε σύσταση, στο πλαίσιο της οποίας παρέχεται στα κράτη πρακτική καθοδήγηση επί του θέματος αυτού, σε ό,τι αφορά τα μέσα προσφυγής⁵¹⁵. Η εν λόγω σύσταση δίνει έμφαση στην ταχεία διεκπεραίωση των διαδικασιών.

514 ΔΕΕ, C-58/12 P, *Groupe Gascogne SA κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, 26 Νοεμβρίου 2013, σκέψεις 82-88.

515 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Σύσταση Rec(2010)3 σχετικά με αποτελεσματικά ένδικα βοηθήματα για την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών*, 24 Φεβρουαρίου 2010.

8

Πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε ορισμένους τομείς

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Άτομα με αναπηρία		
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρα 6 (δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια), 20 (ισότητα έναντι του νόμου), 21 (απαγόρευση διακρίσεων) και 47 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)</p> <p>Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων (2012/29/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία σχετικά με τη διερμηνεία και τη μετάφραση (2010/64/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (2012/13/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία σχετικά με την πρόσβαση σε δικηγόρο (2013/48/ΕΕ)</p>	<p>Πρόσβαση στη δικαιοσύνη</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρα 5 (το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια), 6 (δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης) και 14 (απαγόρευση των διακρίσεων)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Α.Κ. και L. κατά Κροατίας</i>, Αριθ. 37956/11, 2013</p>
	<p>Ικανότητα δικαίου</p>	<p>ΕΔΔΑ, <i>Shtukaturov κατά Ρωσίας</i>, Αριθ. 44009/05, 2008</p>

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Θύματα εγκληματικών πράξεων		
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 47</p> <p>ΔΕΕ, C-105/03, <i>Ποινική δίκη κατά Maria Pupino</i>, 2005</p> <p>Απόφαση-Πλαίσιο σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων (2001/220/ΔΕΥ)</p> <p>Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων (2012/29/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία για την Αποζημίωση (2004/80/ΕΚ)</p>		<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 13 (δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα)</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Dink κατά Τουρκίας</i>, Αριθ. 2668/07 κ.λπ., 2010</p> <p>Ευρωπαϊκή Σύμβαση σχετικά με την Αποζημίωση των Θυμάτων των Εγκλημάτων Βίας (Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 116)</p>
Κρατούμενοι και προσωρινά κρατούμενοι		
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 6</p> <p>Οδηγία σχετικά με τη διερμηνεία και τη μετάφραση (2010/64/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (2012/13/ΕΕ)</p> <p>Οδηγία σχετικά με την πρόσβαση σε δικηγόρο (2013/48/ΕΕ)</p>	<p>Πρόσβαση σε δικαστήριο και σε δικηγόρο</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 5</p>
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 6</p>	<p>Το δικαίωμα προσφυγής κατά αποφάσεων στέρησης της ελευθερίας</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 5 παράγραφοι 1, 3 και 4</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Stanev κατά Βουλγαρίας</i>, Αριθ. 36760/06, 2012</p> <p>ΕΔΔΑ, <i>Hassan κ.λπ. κατά Γαλλίας</i>, Αριθ. 46695/10 και 54588/10, 2014</p>
<p>Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Άρθρο 6</p>	<p>Αποζημίωση για παράνομη κράτηση</p>	<p>ΕΣΔΑ, Άρθρο 5 παράγραφος 5</p>

ΕΕ	Διαλαμβανόμενα θέματα	Συμβούλιο της Ευρώπης
Περιβαλλοντικό δίκαιο		
<p>ΔΕΕ, C-115/09, <i>Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV κατά Bezirksregierung Arnsberg</i>, 2011</p> <p>Οδηγία για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες (2003/4/ΕΚ)</p> <p>Οδηγία σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού (2003/35/ΕΚ)</p> <p>Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1367/2006 για την εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης του Århus</p>		<p>ΕΔΔΑ, <i>Tătar κατά Ρουμανίας</i>, Αριθ. 67021/01, 2009</p> <p>Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, Άρθρο 11 (το δικαίωμα στην προστασία της υγείας)</p>
Ηλεκτρονική δικαιοσύνη		
<p>ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08 έως C-320/08, <i>Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.</i>, , 2010</p> <p>Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 1896/2006 για την Ευρωπαϊκή Διαταγή Πληρωμής</p> <p>Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ.861/2007 για την Ευρωπαϊκή Διαδικασία Μικροδιαφορών</p>		<p>ΕΔΔΑ, <i>Lawyer Partners a.s. κατά Σλοβακίας</i>, Αριθ. 54252/07 κ.λπ., 2009</p>

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για ορισμένες ομάδες και σε ορισμένους τομείς εστίασης, σχετικά με τις συγκεκριμένες αρχές που έχουν αναπτυχθεί στο δίκαιο του ΣτΕ και της ΕΕ: άτομα με αναπηρία (Ενότητα 8.1), θύματα εγκληματικών πράξεων (Ενότητα 8.2), κρατούμενοι και προσωρινά κρατούμενοι (Ενότητα 8.3), δίκαιο περιβάλλοντος (Ενότητα 8.4) και ηλεκτρονική δικαιοσύνη (Ενότητα 8.5). Άλλες ομάδες (ειδικότερα, παιδιά και παράτυποι μετανάστες) εξετάζονται σε ήδη υφιστάμενα εγχειρίδια του FRA-ΕΔΔΑ σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης και σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα δικαιωμάτων του παιδιού⁵¹⁶. Είναι σκόπιμο να επισημανθεί ότι η νομοθεσία που αναφέρεται στα Κεφάλαια 1 έως 7 έχει επίσης εφαρμογή

516 FRA/ΕΔΔΑ (2014), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, και FRA/ΕΔΔΑ (2016), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού*.

στο Κεφάλαιο 8. Στο Κεφάλαιο 8 διερευνώνται πρόσθετα μέτρα που ενδέχεται να είναι διαθέσιμα ώστε να εξασφαλίζεται η δυνατότητα των φυσικών προσώπων να κάνουν πλήρη χρήση του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

8.1. Άτομα με αναπηρία

Κύρια σημεία

- Το δίκαιο του ΣΤΕ και της ΕΕ βασίζεται στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και στις αρχές της.
- Το Άρθρο 20 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, το οποίο επιβεβαιώνει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου, και το Άρθρο 21, το οποίο απαγορεύει κάθε διάκριση λόγω αναπηρίας, ενισχύουν το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρία να έχουν πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Δυνάμει του δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης, το Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ απαγορεύει τις διακρίσεις για μια σειρά λόγων σε συνάρτηση με τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ. Δεν αναφέρεται ειδικά στην αναπηρία, αλλά το ΕΣΔΑ συμπεριλαμβάνει την αναπηρία στην ερμηνεία των «άλλων» λόγων που κατοχυρώνονται με το συγκεκριμένο άρθρο.
- Η προσβασιμότητα αποτελεί βασική αρχή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία. Τα συμβαλλόμενα μέρη στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία διασφαλίζουν στα άτομα με αναπηρία την πρόσβαση, σε ίση βάση με τους άλλους, στο φυσικό περιβάλλον, την πληροφορία και τις επικοινωνίες, καθώς και στις υπηρεσίες και τις εγκαταστάσεις. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία επιβάλλει επίσης την υποχρέωση παροχής κατάλληλων διευκολύνσεων προκειμένου να διασφαλίζεται στα άτομα με αναπηρία η δυνατότητα πρόσβασης σε δικαστήριο και συμμετοχής στις νομικές διαδικασίες, σε ίση βάση με τους άλλους.
- Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, η ΕΣΔΑ και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ περιέχουν διατάξεις δικονομικής προστασίας για τα άτομα που κρατούνται λόγω προβλημάτων ψυχικής υγείας, και αποσκοπούν στην εξασφάλιση της δυνατότητας πρόσβασης στη δικαιοσύνη για τα άτομα που στερούνται ικανότητας δικαίου.

Τα άτομα με αναπηρία βρίσκονται αντιμέτωπα με συγκεκριμένους φραγμούς όταν προσπαθούν να αποκτήσουν πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Ως εκ τούτου, τα κράτη υπέχουν επιπρόσθετες υποχρεώσεις προκειμένου να εξασφαλίζεται στα άτομα με αναπηρίες η δυνατότητα πλήρους χρήσης

των δικαιωμάτων τους όσον αφορά την πρόσβαση στη δικαιοσύνη⁵¹⁷. Στην παρούσα ενότητα διερευνώνται διάφορα συναφή βασικά ζητήματα, μεταξύ των οποίων η προσβασιμότητα και η ικανότητα δικαίου. Στην **Ενότητα 8.3** εξετάζεται η ακούσια κράτηση ατόμων με ψυχοκοινωνικές αναπηρίες, ένα ζήτημα που παραπέμπεται συχνά ενώπιον του ΕΔΔΑ⁵¹⁸.

Το Άρθρο 1 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία ορίζει ότι τα άτομα με αναπηρία περιλαμβάνουν εκείνα που έχουν μακροχρόνια σωματικά, ψυχικά, διανοητικά ή αισθητήρια εμπόδια, «που, σε αλληλεπίδραση με διάφορα εμπόδια, μπορούν να παρεμποδίσουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή τους στην κοινωνία, σε ίση βάση με τους άλλους». Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία επιβεβαιώνει ότι τα άτομα με αναπηρία είναι κάτοχοι δικαιωμάτων ισότητας και όχι αποδέκτες φιλανθρωπίας. Η ΕΕ και 25 από τα κράτη μέλη της έχουν κυρώσει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία⁵¹⁹.

8.1.1. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη

Ελπιδοφόρα πρακτική

Καθοδήγηση της αστυνομίας για την παροχή συνδρομής στα άτομα με αναπηρία

Στην Ισπανία, η Guardia Civil (ισπανική πολιτοφυλακή) κατάρτισε ειδικό οδηγό για τους αστυνομικούς υπαλλήλους προκειμένου να τους βοηθήσει να παρέχουν καλύτερες υπηρεσίες στα άτομα με νοητική υστέρηση.

Βλ. Carrasco, A. κ.ά (2013), Guía de intervención policial con personas con discapacidad intelectual, Madrid, Fundación Carmen Pardo-Valcarce.

- 517 Βλ., για παράδειγμα, Συμβούλιο της Ευρώπης, Επίτροπος για τα ανθρώπινα δικαιώματα (2008), *Human rights and disability: equal rights for all*, σημείο 3.4, και σύσταση Αριθ. 4. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2010), *Access to justice in Europe, CEPEJ Studies Αριθ. 9*.
- 518 ΕΔΔΑ, *Gorshkov κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 67531/01, 8 Νοεμβρίου 2005, σκέψη 44. FRA (2012), *Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental health problems*· σ. 18-19.
- 519 Στον **διαδικτυακό πίνακα** του FRA παρουσιάζονται αναλυτικά τα κράτη που έχουν κυρώσει τη σύμβαση. Σε έναν άλλο **διαδικτυακό πίνακα** παρατίθενται οι φορείς που αναφέρονται στο Άρθρο 33 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (φορείς για την παρακολούθηση της εφαρμογής της σύμβασης).

Η προσβασιμότητα αποτελεί βασική αρχή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και «καίρια προϋπόθεση για την αποτελεσματική και ίση απόλαυση των διαφόρων ατομικών, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων από τα άτομα με αναπηρία». Δυνάμει του Άρθρου 9, τα συμβαλλόμενα μέρη στη σύμβαση πρέπει να διασφαλίζουν στα άτομα με αναπηρία την πρόσβαση, σε ίση βάση με τους άλλους, στο φυσικό περιβάλλον (π.χ. κτίρια), την πληροφορία και τις επικοινωνίες και σε άλλες εγκαταστάσεις και υπηρεσίες που είναι ανοικτές στο κοινό. Τα συμβαλλόμενα μέρη στη σύμβαση υποχρεούνται να παρέχουν κατάλληλες μορφές βοήθειας, συμπεριλαμβανομένων των οδηγών, των αναγνώστων και των επαγγελματικών διερμηνέων της νοηματικής γλώσσας, προκειμένου να εξασφαλίζουν την προσβασιμότητα. Παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο θα μπορούσε να συνιστά η αδυναμία του προσφεύγοντος να αποκτήσει φυσική πρόσβαση σε δικαστήριο, για παράδειγμα λόγω μειωμένης κινητικότητας⁵²⁰.

Το δικαίωμα συμμετοχής στις διαδικασίες αποτελεί βασικό στοιχείο του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη⁵²¹. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία διασφαλίζει το δικαίωμα της αποτελεσματικής πρόσβασης στη δικαιοσύνη στο Άρθρο 13. Το εν λόγω άρθρο ορίζει ότι τα άτομα με αναπηρία έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους άλλους χρήστες των δικαστηρίων όσον αφορά την πρόσβασή τους σε δικαστήριο, τη δίωξη άλλων ατόμων ενώπιον δικαστηρίου, την άσκηση του ρόλου τους ως μαρτύρων και τη συμμετοχή τους στις διαδικασίες ενώπιον του δικαστηρίου. Πρέπει επίσης να διασφαλίζεται η παροχή κατάλληλων διευκολύνσεων ώστε τα άτομα με αναπηρία να είναι σε θέση να ασκούν τα δικαιώματά τους σε ίση βάση με τους άλλους. Ως εκ τούτου, τα συμβαλλόμενα μέρη στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία πρέπει να λαμβάνουν κατάλληλα μέτρα, όπου απαιτείται, προκειμένου να παρέχουν σε άτομα με αναπηρία τη δυνατότητα πρόσβασης και συμμετοχής τους στη δικαστική διαδικασία. Η παρεχόμενη υποστήριξη μπορεί να περιλαμβάνει τη νοηματική γλώσσα, τη χρήση εγγράφων σε προσβάσιμες μορφές, Μπράιγ ή

520 ΕΔΔΑ, *Farcas κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 32596/04, 14 Σεπτεμβρίου 2010, σκέψη 48.

521 Στην έκθεση του FRA για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε υποθέσεις εισαγωγής διακρίσεων περιλαμβάνονται συστάσεις σχετικά με τις δομές, τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς υποστήριξης που διευκολύνουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Βλ. FRA (2012), *Access to justice in cases of discrimination in the EU – Steps to further equality*.

ευανάγνωστη γλώσσα κ.λπ⁵²². Το Άρθρο 13 επιβάλλει επίσης την υποχρέωση κατάλληλης κατάρτισης για τους δικαστικούς, τους αστυνομικούς και τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους.

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη για τα άτομα με αναπηρία διασφαλίζεται βάσει του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Η μεία του Άρθρου 14 σε «άλλους» λόγους διακρίσεων προστατεύει επίσης τα άτομα με αναπηρία από κάθε μορφή διάκρισης κατά την άσκηση των δικαιωμάτων τους⁵²³. Ωστόσο, το Άρθρο 14 δεν αποτελεί αυτοτελές δικαίωμα, διότι απαγορεύει την εισαγωγή διακρίσεων λόγω αναπηρίας μόνο σε συνάρτηση με τα ουσιαστικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ. Μολονότι το Πρωτόκολλο Αριθ. 12 της ΕΣΔΑ διευρύνει την προστασία κατά των διακρίσεων έναντι όλων των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται δυνάμει του εθνικού δικαίου ή οποιασδήποτε πράξης εκδίδεται από δημόσια αρχή και το πεδίο εφαρμογής του είναι, συνεπώς, ευρύτερο από το πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 14⁵²⁴, έχει εφαρμογή μόνο στα κράτη που το έχουν κυρώσει⁵²⁵.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπει το γενικό δικαίωμα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Η προστασία των ατόμων με αναπηρία κατά των διακρίσεων διασφαλίζεται επίσης από το Άρθρο 20 του Χάρτη, το οποίο επιβεβαιώνει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου, καθώς και από το Άρθρο 21, το οποίο απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω αναπηρίας.

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ και της ΕΕ, ως απαγόρευση των διακρίσεων νοείται η υποχρέωση των κρατών να λαμβάνουν θετικά μέτρα προκειμένου να εξασφαλίζεται στα άτομα με αναπηρία η δυνατότητα πρόσβασης στα δικαιώματά τους στην πράξη. Τα μέτρα που απαιτούνται εξαρτώνται από

522 Για παράδειγμα, βλ. *Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ης Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία*, ΕΕ 2010 L 280, και *Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013), Σύσταση, της 27ης Νοεμβρίου 2013, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών*, ΕΕ 2013 C 378.

523 ΕΔΔΑ, *Glor κατά Ελβετίας*, Αριθ. 13444/04, 30 Απριλίου 2009.

524 Συμβούλιο της Ευρώπης, Δωδέκατο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 177, Ρώμη, 4 Νοεμβρίου 2000, σ. 1-3.

525 Για τον υφιστάμενο κατάλογο των κρατών που έχουν κυρώσει το Πρωτόκολλο Αριθ. 12 της ΕΣΔΑ, βλ.: http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/177/signatures?p_auth=w7ZQNTfu.

τις περιστάσεις. Για παράδειγμα, ενδέχεται να απαιτείται η παροχή δωρεάν νομικής εκπροσώπησης σε άτομα με αναπηρία προκειμένου να διασφαλιστεί το δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης εάν τα άτομα δυσκολεύονται να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα των διαδικασιών (βλ. **Ενότητες 3.1.2 και 3.2.3**)⁵²⁶.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *A.K. και L. κατά Κροατίας*⁵²⁷, η φροντίδα ενός παιδιού ανατέθηκε σε ανάδοχη οικογένεια σχεδόν αμέσως μετά τη γέννησή του, με τη συγκατάθεση της μητέρας του. Ακολούθησε η άρση των γονικών δικαιωμάτων της μητέρας λόγω ελαφράς νοητικής της υστέρησης και της αδυναμίας της να αναλάβει τη σωστή φροντίδα του γιου της. Υποβλήθηκε αίτηση για την αποκατάσταση των γονικών της δικαιωμάτων, αλλά απορρίφθηκε διότι οι τρίτοι είχαν ήδη υιοθετήσει τον γιο της. Η μητέρα δεν είχε ενημερωθεί για τις διαδικασίες υιοθεσίας και δεν συμμετείχε σε αυτές.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οι εθνικές αρχές όφειλαν να είχαν μεριμνήσει για την επαρκή προστασία των συμφερόντων της μητέρας στο πλαίσιο των εν λόγω διαδικασιών. Δεδομένων των προσωπικών περιστάσεων της μητέρας, ήταν σαφές ότι η ίδια δεν ήταν σε θέση να κατανοήσει πλήρως τα έννομα αποτελέσματα των διαδικασιών αυτών ή να υπερασπιστεί καταλλήλως την υπόθεσή της, ωστόσο, το εθνικό δικαστήριο επέτρεψε να παραμείνει χωρίς νομική εκπροσώπηση. Το Δικαστήριο έκρινε ότι ήταν δύσκολο να γίνει δεκτός ο ισχυρισμός ότι η μητέρα, της οποίας το πρόβλημα ομιλίας και το περιορισμένο λεξιλόγιο θεωρήθηκαν ως λόγοι ανησυχίας για το γεγονός ότι δεν θα ήταν σε θέση να διδάξει στο παιδί της να ομιλεί σωστά, θα μπορούσε να υπερασπιστεί την υπόθεσή της στο πλαίσιο των διαδικασιών σχετικά με τα γονικά της δικαιώματα. Επρόκειτο για παράβαση του Άρθρου 8.

Επιπροσθέτως, **δυνάμει του δικαίου της ΕΕ**, το παράγωγο δίκαιο της ΕΕ παρέχει ειδικά δικαιώματα στα άτομα με αναπηρία. Η Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων (βλ. **Ενότητα 8.2**) ορίζει ότι πρέπει να διασφαλίζεται στα άτομα με αναπηρία πρόσβαση στα πλήρη δικαιώματα που κατοχυρώνονται από την οδηγία⁵²⁸. Η ΕΕ έχει θεσπίσει επίσης νομοθετικές πράξεις για

526 ΕΔΔΑ, *Nenon κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 33738/02, 16 Ιουλίου 2009, σκέψη 52.

527 ΕΔΔΑ, *A.K. και L. κατά Κροατίας*, Αριθ. 37956/11, 8 Ιανουαρίου 2013.

528 *Οδηγία 2012/29/ΕΕ*, Αιτιολογική σκέψη 15.

την ειδική προστασία των ατόμων με αναπηρία στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Για παράδειγμα, η Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών υποχρεώνει τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ότι η ενημέρωση παρέχεται σε απλή και κατανοητή γλώσσα, λαμβανομένων υπόψη των ειδικών αναγκών των υπόπτων ή κατηγορουμένων που είναι ευάλωτα πρόσωπα⁵²⁹. Η Οδηγία σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία επιβάλλει την υποχρέωση να παρέχεται προσήκουσα συνδρομή σε άτομα με πρόβλημα ακοής ή ομιλίας⁵³⁰. Επιπλέον, η Οδηγία σχετικά με την πρόσβαση σε δικηγόρο επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να μεριμνούν ώστε, κατά την εφαρμογή της οδηγίας, να λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες ανάγκες των υπόπτων και των κατηγορουμένων αν πρόκειται για ευάλωτα άτομα⁵³¹. Τέλος, η Επιτροπή εξέδωσε Σύσταση σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών⁵³².

8.1.2. Ικανότητα

Η ικανότητα δικαίου μπορεί επίσης να αποτελεί σημαντικό ζήτημα για πολλά άτομα με νοητική υστέρηση και ψυχοκοινωνικές αναπηρίες. Το Άρθρο 12 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία διασφαλίζει στα «άτομα με αναπηρία το δικαίωμα αναγνώρισης της προσωπικότητάς τους στον νόμο» και αναγνωρίζει ότι διαθέτουν ικανότητα δικαίου σε ίση βάση με τους άλλους. Δεν υπάρχει διεθνώς αποδεκτός ορισμός για την ικανότητα δικαίου. Περιγράφεται ως η «εκ του νόμου αναγνώριση των αποφάσεων που λαμβάνει ένα φυσικό πρόσωπο: καθιστά ένα φυσικό πρόσωπο υποκείμενο δικαίου και κάτοχο έννομων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων»⁵³³. Η αναγνώριση αυτή συνιστά προϋπόθεση για την εξασφάλιση του έννομου αποτελέσματος των αποφάσεων ενός φυσικού προσώπου. Από πλευράς πρόσβασης στη δικαιοσύνη, η έλλειψη ικανότητας δικαίου μπορεί να μην επιτρέπει σε ένα άτομο να κινήσει διαδικασία δικαστικής διαφοράς ή να προσλάβει δικηγόρο προκειμένου να αποκτήσει πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

529 Οδηγία 2012/13/ΕΕ, Άρθρο 3 παράγραφος 2.

530 Οδηγία 2010/64/ΕΕ, Άρθρο 2 παράγραφος 3.

531 Οδηγία 2013/48/ΕΕ, Άρθρο 13.

532 Σύσταση της Επιτροπής, της 27ης Νοεμβρίου 2013, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕ 2013 C 378.

533 Βλ. FRA (2013) *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems*, σ. 9.

Τα κράτη υποχρεούνται να διασφαλίζουν ότι τα άτομα που στερούνται δικαιοπρακτικής ικανότητας είναι σε θέση να συμμετέχουν αποτελεσματικά στις διαδικασίες⁵³⁴. Το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ καθιστά υποχρεωτική την παρουσία του προσφεύγοντος στις διαδικασίες που αφορούν τη λήψη απόφασης σχετικά με την ικανότητα δικαίου που διαθέτει.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Shtukaturov κατά Ρωσίας*⁵³⁵, ο προσφεύγων είχε ιστορικό ψυχικής ασθένειας. Η μητέρα του υπέβαλε αίτηση για την έκδοση δικαστικής εντολής άρσης της ικανότητας δικαίου του διότι δεν ήταν ικανός να εξασφαλίζει την αυτονομία του και έπρεπε να τεθεί υπό δικαστική συμπαράσταση. Ο προσφεύγων δεν έλαβε επίσημη κοινοποίηση σχετικά με τις διαδικασίες. Το Δικαστήριο εξέτασε την αίτηση στο πλαίσιο ακροαματικής διαδικασίας παρουσία του τοπικού εισαγγελέα και ενός εκπροσώπου του ψυχιατρικού νοσοκομείου στο οποίο είχε εισαχθεί ο προσφεύγων στην αρχή του έτους. Ο προσφεύγων δεν έλαβε κοινοποίηση σχετικά με την ακροαματική διαδικασία και, ως εκ τούτου, δεν παρέστη σε αυτή. Ο προσφεύγων κηρύχθηκε ανίκανος προς δικαιοπραξία και τέθηκε υπό τη δικαστική συμπαράσταση της μητέρας του. Ο προσφεύγων συμβουλευθηκε σε μεταγενέστερο χρόνο δικηγόρο, ο οποίος έκρινε ότι ο προσφεύγων ήταν απολύτως ικανός να κατανοεί σύνθετα νομικά ζητήματα. Ασκήθηκε σχετική προσφυγή, η οποία ωστόσο απορρίφθηκε χωρίς να εξεταστεί, με το σκεπτικό ότι ο προσφεύγων δεν διέθετε ικανότητα δικαίου και μπορούσε να ασκήσει προσφυγή μόνο μέσω της επίσημης επιτρόπου του. Η μητέρα του προσφεύγοντος τον είχε εισαγάγει σε ψυχιατρικό νοσοκομείο, όπου δεν του χορηγήθηκε η άδεια να συναντηθεί με τον δικηγόρο του και στη συνέχεια του απαγορεύθηκε κάθε επικοινωνία με το εξωτερικό περιβάλλον. Οι απόπειρες του δικηγόρου του για την έκδοση εξιτηρίου του από το νοσοκομείο απέβησαν άκαρπες. Κατατέθηκε προσφυγή στο ΕΔΔΑ, το οποίο αποφάνθηκε, δυνάμει του Άρθρου 39 του κανονισμού του Δικαστηρίου, ότι έπρεπε να χορηγηθούν στον προσφεύγοντα και τον δικηγόρο του ο απαιτούμενος χρόνος και οι αναγκαίες ευκολίες ώστε να συναντηθούν και να προετοιμάσουν την υπόθεση που εκκρεμούσε ενώπιον του ΕΔΔΑ. Οι ρωσικές αρχές αρνήθηκαν να συμμορφωθούν. Ο προσφεύγων έλαβε εξιτήριο από το νοσοκομείο τον Μάιο του 2006, αλλά φαίνεται ότι εισήχθη εκ νέου αργότερα κατ' αίτηση της μητέρας του.

534 ΕΔΔΑ, *Zehentner κατά Αυστρίας*, Αριθ. 20082/02, 16 Ιουλίου 2009, σκέψεις 65 και 78.

535 ΕΔΔΑ, *Shtukaturov κατά Ρωσίας*, Αριθ. 44009/05, 27 Μαρτίου 2008.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι υπήρξε παράβαση του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ. Οι διαδικασίες περί δικαιοπρακτικής ικανότητας ήταν σημαντικές για τον προσφεύγοντα διότι είχαν επιπτώσεις στη προσωπική του αυτονομία σχεδόν σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής του και συνεπάγονταν δυνητικούς περιορισμούς στην ελευθερία του. Η συμμετοχή του ήταν αναγκαία τόσο για να έχει τη δυνατότητα να παρουσιάσει την υπόθεσή του όσο και για να είναι σε θέση ο δικαστής να διαμορφώσει προσωπική άποψη σχετικά με τη νοητική ικανότητα. Ως εκ τούτου, η απόφαση του δικαστή επί της συγκεκριμένης υπόθεσης βάσει αποδεικτικών εγγράφων, χωρίς τη φυσική παρουσία ή την ακρόαση του προσφεύγοντος –ο οποίος διέθετε σχετική αυτονομία, παρά την ασθένειά του– ήταν αβάσιμη και εκδόθηκε κατά παράβαση της αρχής της δικαστικής διαδικασίας κατ’ αντιμωλίαν. Η παρουσία εκπροσώπου του νοσοκομείου και του τοπικού εισαγγελέα, ο οποίος παρέμεινε αμέτοχος καθ’ όλη τη διάρκεια της δεκάλεπτης ακροαματικής διαδικασίας, δεν προσέδωσε στη δικαστική διαδικασία πραγματικό κατ’ αντιμωλίαν χαρακτήρα. Επίσης, ο προσφεύγων δεν ήταν σε θέση να προσβάλει την απόφαση, διότι η προσφυγή του απορρίφθηκε χωρίς να υποβληθεί σε εξέταση. Εν ολίγοις, η διαδικασία ενώπιον του περιφερειακού δικαστηρίου δεν ήταν δίκαιη.

Η παρουσία του ενδιαφερομένου κατά την ακροαματική διαδικασία περί δικαιοπρακτικής ικανότητας είναι καίριας σημασίας για δύο λόγους: πρώτον, διότι παρέχεται η δυνατότητα στον ενδιαφερόμενο να παρουσιάσει την υπόθεσή του και, δεύτερον, διότι ο δικαστής είναι σε θέση να διαμορφώσει προσωπική άποψη σχετικά με τη νοητική ικανότητα του προσφεύγοντος⁵³⁶. Περιορισμός στη δικαιοπρακτική ικανότητα μπορεί να επιβληθεί μόνον εφόσον κρίνεται αναγκαίος για την προστασία του ίδιου του ενδιαφερομένου⁵³⁷.

536 ΕΔΔΑ, *Χ και Υ κατά Κροατίας*, Αριθ. 5193/09, 3 Νοεμβρίου 2011, σκέψεις 84-85.

537 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1999), *Σύσταση Rec(99)4 σχετικά με τις αρχές που αφορούν τη νομική προστασία ανίκανων ενηλίκων*, 23 Φεβρουαρίου 1999, Αρχή 3. Μετά την παρέλευση ορισμένου χρονικού διαστήματος ενδέχεται να απαιτείται η επανεξέταση των περιορισμών, ιδίως εφόσον το ζητήσει ο ενδιαφερόμενος· βλ. ΕΔΔΑ, *Matter κατά Σλοβακίας*, Αριθ. 31534/96, 5 Ιουλίου 1999, σκέψη 68.

8.2. Θύματα εγκληματικών πράξεων

Κύρια σημεία

- Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, τα δικονομικά δικαιώματα των θυμάτων κατοχυρώνονται με το Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ. Τα θύματα εγκληματικών πράξεων δεν μπορούν να διεκδικήσουν δικαιώματα χρηστής απονομής δικαιοσύνης κατ' εφαρμογή του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, εκτός εάν κινήσουν ποινική διαδικασία για την αναγκαστική εκτέλεση απαιτήσεων αστικού δικαίου στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας.
- Το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ κατοχυρώνει όλα τα δικαιώματα που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ. Τα θύματα εγκληματικών πράξεων έχουν δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα υπό τη μορφή ποινικής διαδικασίας. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τον Χάρτη, τα θύματα εγκληματικών πράξεων απολαμβάνουν τόσο το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα (Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ) όσο και τα δικαιώματα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης (Άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ). Το Άρθρο 47 του Χάρτη παρέχει στα θύματα εγκληματικών πράξεων το δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή τους δίκαια και δημόσια από ανεξάρτητο δικαστήριο, το δικαίωμα να συμβουλευούνται δικηγόρο και να του αναθέτουν την εκπροσώπησή τους, το δικαίωμα δικαστικής αρωγής και το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα.
- Η Οδηγία της ΕΕ για τα Δικαιώματα των Θυμάτων εισάγει στο δίκαιο της ΕΕ σημαντικές πτυχές των δικαιωμάτων των θυμάτων στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης, μεταξύ των οποίων το δικαίωμα σε παροχή συμβουλών και συναισθηματικής υποστήριξης.
- Τα κράτη πρέπει να λαμβάνουν θετικά μέτρα για την πρόληψη παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τόσο από κρατικούς υπαλλήλους όσο και από ιδιώτες. Σε αυτό το πλαίσιο, τα κράτη οφείλουν να ποινικοποιούν σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να λαμβάνουν μέτρα για την πρόληψη και τη διερεύνηση παραβιάσεων των Άρθρων 2 και 3 της ΕΣΔΑ και των Άρθρων 2 και 4 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.
- Ορισμένα θύματα εγκληματικών πράξεων, όπως τα θύματα εμπορίας ανθρώπων, απολαμβάνουν πρόσθετη, ειδική προστασία κατ' εφαρμογή τόσο της ΕΣΔΑ όσο και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, καθώς και μέσω των διατάξεων του παράγωγου δικαίου της ΕΕ.

Στην παρούσα ενότητα εξετάζεται η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για τα θύματα εγκληματικών πράξεων. Το δικαίωμα των θυμάτων να έχουν πρόσβαση στη δικαιοσύνη δεν θεωρείτο πάντα συμβατό με τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων και μόνον προσφάτως αποδόθηκε στο συγκεκριμένο δικαίωμα το ίδιο είδος νομικής ισχύος που αποδίδεται και

στα δικαιώματα των κατηγορουμένων⁵³⁸. Στην παρούσα ενότητα παρέχεται γενική παρουσίαση των διατάξεων του ευρωπαϊκού δικαίου σχετικά με τα θύματα. Είναι σημαντικό να επισημανθεί, ωστόσο, ότι συγκεκριμένες ομάδες θυμάτων (όπως τα θύματα εγκλημάτων μίσους, τα θύματα εμπορίας ανθρώπων⁵³⁹ και τα παιδιά που είναι θύματα σεξουαλικής κακοποίησης⁵⁴⁰) εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής ειδικών νομικών μέτρων και συγκεκριμένης νομολογίας⁵⁴¹.

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, το Άρθρο 1 της ΕΣΔΑ υποχρεώνει τα κράτη να αναγνωρίζουν τα δικαιώματα του ανθρώπου σε όλα τα εξαρτώμενα από τη δικαιοδοσία τους πρόσωπα. Η υποχρέωση αυτή, ερμηνευόμενη από κοινού με άλλα άρθρα, όπως το Άρθρο 2 (το δικαίωμα στη ζωή) και το Άρθρο 3 (απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης), επιβάλλει στα κράτη να λαμβάνουν θετικά μέτρα προκειμένου να διασφαλίζουν ότι οι εκπρόσωποι του κράτους δεν παραβιάζουν τα δικαιώματα των πολιτών⁵⁴².

Αυτές οι θετικές υποχρεώσεις περιλαμβάνουν την πρόληψη σοβαρών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από ιδιώτες⁵⁴³. Επιβάλλουν στα κράτη να μεριμνούν για την παροχή αποτελεσματικής προστασίας, ιδίως για τα παιδιά και άλλα ευάλωτα άτομα, και για την πρόληψη πράξεων σωματικής κακοποίησης για τις οποίες έχουν ή οφείλουν να έχουν λάβει γνώση⁵⁴⁴.

Κύριο καθήκον των κρατών αποτελεί η ποινικοποίηση κατάφωρων παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁵⁴⁵. Και τούτο διότι τα κράτη

538 Goodey, J. (2005), *Victims And Victimology: Research, Policy and Practice*.

539 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 197, 2005. Η Τσεχική Δημοκρατία είναι το μοναδικό κράτος μέλος της ΕΕ που δεν έχει κυρώσει ακόμη τη σύμβαση.

540 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών κατά της Γενετήσιας Εκμετάλλευσης και Κακοποίησης*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 201, 2007.

541 Για παράδειγμα, βλ. ΕΔΔΑ, *Ciorcan κ.λπ. κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 29414/09 και 44841/09, 27 Ιανουαρίου 2015 (εγκληματικές πράξεις με φυλετικό κίνητρο): ΕΔΔΑ, *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, Αριθ. 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010 (εμπορία ανθρώπων) ΕΔΔΑ, *P. και S. κατά Πολωνίας*, Αριθ. 57375/08, 30 Οκτωβρίου 2012 (παιδιά θύματα σεξουαλικής κακοποίησης).

542 ΕΔΔΑ, *Nachova κ.λπ. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 43577/98 και 43579/98, 6 Ιουλίου 2005, σκέψεις 93-97.

543 ΕΔΔΑ, *M. κ.λπ. κατά Ιταλίας και Βουλγαρίας*, Αριθ. 40020/03, 31 Ιουλίου 2012, σκέψεις 99-100.

544 ΕΔΔΑ, *Z κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 29392/95, 10 Μαΐου 2001, σκέψη 73.

545 ΕΔΔΑ, *X και Y κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 8978/80, 26 Μαρτίου 1985.

υποχρεούνται να καταπολεμήσουν την ατιμωρησία των εν λόγω εγκληματικών πράξεων⁵⁴⁶. Για παράδειγμα, τα κράτη οφείλουν να διασφαλίζουν το δικαίωμα στη ζωή με τη θέσπιση αποτελεσματικών διατάξεων ποινικού δικαίου, ούτως ώστε να αποτρέπεται η τέλεση ποινικών αδικημάτων εις βάρος του ατόμου, και την πλαισίωσή τους από μηχανισμούς επιβολής του νόμου για την πρόληψη, την πάταξη και την επιβολή ποινικών κυρώσεων έναντι των παραβιάσεων των εν λόγω διατάξεων⁵⁴⁷. Παρόμοια καθήκοντα απορρέουν και από το Άρθρο 3⁵⁴⁸, το οποίο περιλαμβάνει διατάξεις για τη σωματική κακοποίηση από ιδιώτες⁵⁴⁹. Ωστόσο, η σωματική κακοποίηση πρέπει να χαρακτηρίζεται από ελάχιστο επίπεδο σοβαρότητας για να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 3⁵⁵⁰. Οι θετικές υποχρεώσεις των κρατών εκτείνονται επίσης σε υποθέσεις που αφορούν σοβαρές παραβιάσεις της προσωπικής ακεραιότητας και αξιοπρέπειας, για παράδειγμα σεξουαλικά εγκλήματα⁵⁵¹. Επιπλέον, για να είναι δυνατή η προστασία των εν λόγω δικαιωμάτων, τα κράτη μέλη πρέπει να μεριμνούν για τη διεξαγωγή αποτελεσματικής διερεύνησης τυχόν παραβιάσεων των Άρθρων 2 και 3 της ΕΣΔΑ⁵⁵². Τα κράτη οφείλουν να ενεργούν με δική τους πρωτοβουλία όσον αφορά την κίνηση έρευνας και δεν θα πρέπει να βασίζονται στην πρωτοβουλία των θυμάτων⁵⁵³.

Η μη τήρηση προφανούς ανακριτικής γραμμής κατά τη διάρκεια της έρευνας μπορεί επίσης να συνιστά παράβαση του Άρθρου 2⁵⁵⁴. Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει αποφανθεί ότι «τυχόν ελλείψεις στην έρευνα οι οποίες υπονομεύουν τη δυνατότητα ταυτοποίησης του δράστη ή των δραστών ενδέχεται να συνεπάγονται παραβίαση του συγκεκριμένου προτύπου»⁵⁵⁵.

546 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2011), *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on eradicating impunity for serious human rights violations (Κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την εξάλειψη της ατιμωρησίας για σοβαρές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων)*, 30 Μαρτίου 2011.

547 ΕΔΔΑ, *Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 23452/94, 28 Οκτωβρίου 1998, σκέψη 115. Βλ. επίσης *Menson κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 47916/99, 6 Μαΐου 2003, σκέψη 1.

548 ΕΔΔΑ, *Valiulienė κατά Λιθουανίας*, Αριθ. 33234/07, 26 Μαρτίου 2013, σκέψη 74.

549 ΕΔΔΑ, *Mehmet Ümit Erdem κατά Τουρκίας*, Αριθ. 42234/02, 17 Ιουλίου 2008, σκέψη 26.

550 ΕΔΔΑ, *Costello Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 13134/87, 25 Μαρτίου 1993, σκέψη 30. Για πιο πρόσφατη υπόθεση, βλ. ΕΔΔΑ, *Rumour κατά Ιταλίας*, Αριθ. 72964/10, 27 Μαΐου 2014, σκέψη 57.

551 ΕΔΔΑ, *X και Y κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 8978/80, 26 Μαρτίου 1985.

552 ΕΔΔΑ, *Gäfgen κατά Γερμανίας*, Αριθ. 22978/05, 1 Ιουνίου 2010, σκέψη 117.

553 ΕΔΔΑ, *Cadiroğlu κατά Τουρκίας*, Αριθ. 15762/10, 3 Σεπτεμβρίου 2013, σκέψη 30.

554 ΕΔΔΑ, *Kolevi κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 1108/02, 5 Νοεμβρίου 2009, σκέψη 201.

555 ΕΔΔΑ, *Ramsahai κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 52391/99, 15 Μαΐου 2007, σκέψη 324.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Dink κατά Τουρκίας*⁵⁵⁶, οι προσφεύγοντες ήταν μέλη της οικογένειας ενός Τούρκου υπηκόου αρμενικής καταγωγής, ο οποίος ήταν αρχισυντάκτης μιας αρμενοτουρκικής εβδομαδιαίας εφημερίδας. Είχε γράψει μια σειρά άρθρων σχετικά με την αρμενική ταυτότητα. Ακραίοι τούρκοι εθνικιστές εξέφρασαν την αντίδρασή τους στα άρθρα αυτά με την οργάνωση διαδηλώσεων, τη σύνταξη απειλητικών επιστολών και την κατάθεση μηνυτήριας αναφοράς. Ο Dink κρίθηκε ένοχος για την κατηγορία της σπίλωσης του «τουρκισμού» και του επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης με αναστολή. Αργότερα δολοφονήθηκε. Έρευνες και νομικές διαδικασίες που κινήθηκαν προκειμένου να διακριβωθεί εάν η συνωμοσία δολοφονίας είχε περιέλθει σε γνώση της αστυνομίας διακόπηκαν.

Λόγω των αντιδράσεων στα άρθρα του Dink, μπορούσε ευλόγως να θεωρηθεί ότι οι δυνάμεις ασφαλείας ήταν ενήμερες για την έντονη εχθρότητα προς το πρόσωπό του. Επιπλέον, διαπιστώθηκε ότι οι αστυνομικές υπηρεσίες είχαν λάβει ενημέρωση για την πιθανότητα απόπειρας δολοφονίας, ακόμη δε και για την ταυτότητα των εικαζόμενων ηθικών αυτουργών. Μολαταύτα, το κράτος δεν έλαβε εύλογα μέτρα για την αποτροπή της πραγματικής και άμεσης απειλής κατά της ζωής του πολίτη και, κατά συνέπεια, παρέβη τις διατάξεις του Άρθρου 2 της ΕΣΔΑ.

Τα θύματα εγκληματικών πράξεων έχουν δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα υπό τη μορφή ποινικής διαδικασίας. Η απουσία ποινικής διαδικασίας ενδέχεται να συνιστά παράβαση του Άρθρου 13 της ΕΣΔΑ⁵⁵⁷. Η πρόσβαση στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης δεν είναι επαρκής: το κράτος οφείλει επίσης να διασφαλίζει την αποτελεσματικότητα του συστήματος⁵⁵⁸. Για παράδειγμα, εάν στη διάθεση του κατηγορουμένου τίθεται υπερβολικά ευρύ φάσμα μέσων υπεράσπισης, το ποινικό δίκαιο ενδέχεται να μην είναι αποτελεσματικό ως προς την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων⁵⁵⁹. Επιπροσθέτως, μολονότι το Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ δεν αναφέρεται ρητά στην κατάσταση των θυμάτων, οι αρχές της χρηστής απονομής δικαιοσύνης επιβάλλουν, σε ενδεδειγμένες περιπτώσεις, την απαίτηση αναγνώρισης και

556 ΕΔΔΑ, *Dink κατά Τουρκίας*, Αριθ. 2668/07 κ.λπ., 14 Σεπτεμβρίου 2010, σκέψη 64.

557 ΕΔΔΑ, *A. κατά Κροατίας*, Αριθ. 55164/08, 14 Οκτωβρίου 2010, σκέψεις 78 και 87.

558 ΕΔΔΑ, *M.C. κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003, σκέψεις 150-151.

559 ΕΔΔΑ, *A. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 100/1997/884/1096, 23 Σεπτεμβρίου 1998, σκέψη 24.

εξισορρόπησης των δικαιωμάτων των θυμάτων έναντι των δικαιωμάτων της υπεράσπισης⁵⁶⁰.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Υποστήριξη των θυμάτων με νοητική υστέρηση

Η Πορτογαλική Ένωση για την Υποστήριξη των Θυμάτων (APAV) παρέχει υποστήριξη σε θύματα εγκληματικών πράξεων, καθώς και στο οικογενειακό και το φιλικό τους περιβάλλον. Εκτός από τη γενική υποστήριξη, η APAV παρέχει επίσης εξειδικευμένες υπηρεσίες, όπως νομική, ψυχολογική και κοινωνική υποστήριξη. Η APAV διαδραματίζει επίσης ρόλο στην πρόληψη της εγκληματικότητας με τη διοργάνωση εκστρατειών ενημέρωσης που απευθύνονται σε διάφορους αποδέκτες, κυρίως σχολεία. Προσφέρει επίσης *pro bono* νομικό έργο, παρά το γεγονός ότι η αποστολή της APAV δεν συνίσταται στην εκπροσώπηση των θυμάτων στο πλαίσιο δικαστικών διαδικασιών.

Πηγή: FRA (2015), *Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims*, σ. 114.

Το ίδιο επίπεδο προστασίας παρέχεται και δυνάμει του **δικαίου της ΕΕ**. Τα προαναφερόμενα δικαιώματα που κατοχυρώνονται με την ΕΣΔΑ διασφαλίζονται επίσης στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Άρθρο 2 (δικαίωμα στη ζωή), Άρθρο 4 (απαγόρευση των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών ή μεταχείρισης) και Άρθρο 7 (σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής). Στις επεξηγήσεις του Άρθρου 52 παράγραφος 3 του Χάρτη επιβεβαιώνεται ότι τα δικαιώματα αυτά αντιστοιχούν στα δικαιώματα των σχετικών άρθρων της ΕΣΔΑ και πρέπει να ερμηνεύονται κατά την ίδια έννοια και την ίδια εμβέλεια (βλ. **Κεφάλαιο 1** και το **διάγραμμα**).

Ωστόσο, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπει δικαιώματα χρηστής απονομής δικαιοσύνης για τα θύματα εγκληματικών πράξεων. Το Άρθρο 47 έχει εφαρμογή σε όλα τα δικαιώματα που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ. Αυτό σημαίνει ότι, σε περίπτωση επίκλησης των διατάξεων του Χάρτη ή σε περίπτωση θέσπισης δικαιωμάτων στο πρωτογενές ή το δευτερογενές δίκαιο της ΕΕ (όπως οι οδηγίες), εφαρμόζονται

560 ΕΔΔΑ, *Doorson κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 20524/92, 26 Μαρτίου 1996, σκέψη 70· ΕΔΔΑ, *Υ. κατά Σλοβενίας*, Αριθ. 41107/10, 28 Μαΐου 2015.

τα δικαιώματα του Άρθρου 47. Σύμφωνα με το Άρθρο 47, τα δικαιώματα χρηστής απονομής δικαιοσύνης περιλαμβάνουν το δικαίωμα κάθε προσώπου να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια και δημόσια από ανεξάρτητο δικαστήριο, το δικαίωμα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την εκπροσώπησή του, το δικαίωμα δικαστικής αρωγής και το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα. Τα κράτη μέλη της ΕΕ υποχρεούνται να παρέχουν αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων αυτών σε εθνικό επίπεδο (βλ. **Κεφάλαιο 1** και **Ενότητα 5.1** σχετικά με την έννοια του αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος). Σύμφωνα με την αρχή της αποτελεσματικότητας, το εθνικό δίκαιο δεν πρέπει να καθιστά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ⁵⁶¹.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, τα δικαιώματα των θυμάτων κατοχυρώνονται περαιτέρω με την Οδηγία 2012/29/ΕΕ (Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων), η οποία αντικατέστησε την Απόφαση-πλαίσιο σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων (αν και η τελευταία παραμένει σε ισχύ για τη Δανία)⁵⁶². Η Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων θεσπίζει ελάχιστα πρότυπα σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας. Ορίζει ότι «[τ]ο έγκλημα, εκτός από παραβίαση των ατομικών δικαιωμάτων των θυμάτων, συνιστά πλήγμα κατά της κοινωνίας» (αιτιολογική σκέψη 9). Στον ευρύ ορισμό που παρέχεται στο Άρθρο 2, ως «θύμα» νοείται: i) φυσικό πρόσωπο το οποίο υπέστη ζημία, συμπεριλαμβανομένης της σωματικής, ψυχικής ή συναισθηματικής βλάβης ή της οικονομικής ζημίας, που προκλήθηκε απευθείας από αξιόποινη πράξη, ii) τα μέλη της οικογένειας προσώπου ο θάνατος του οποίου προκλήθηκε απευθείας από

561 ΔΕΕ, C-33/76, *Rewe-Zentralfinanz eG και Rewe-Zentral AG κατά Landwirtschaftskammer für das Saarland*, 16 Δεκεμβρίου 1976. Για πιο πρόσφατη υπόθεση, βλ. ΔΕΕ, C-415/11, *Mohamed Aziz κατά Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa)*, 14 Μαρτίου 2013, σκέψη 50, και ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-482/13, C-484/13, C-485/13 και C-487/13, *Unicaja Banco SA κατά José Hidalgo Rueda κ.λπ., CaixaBank SA κατά Manuel María Rueda, Ledesma κ.λπ., CaixaBank SA κατά José Labella Crespo κ.λπ. και CaixaBank SA κατά Alberto Galán Luna κ.λπ.*, 21 Ιανουαρίου 2015.

562 Οδηγία 2012/29/ΕΕ· Απόφαση-Πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2001, σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες, ΕΕ 2011 C 187.

αξιόποινη πράξη και τα οποία έχουν υποστεί ζημία εξαιτίας του θανάτου του εν λόγω προσώπου⁵⁶³.

Η Οδηγία για τα Δικαιώματα των Θυμάτων επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να παρέχουν στα θύματα υπηρεσίες υποστήριξης (Άρθρα 8 και 9) και ορισμένα δικαιώματα χρηστής απονομής δικαιοσύνης, ήτοι το δικαίωμα ακρόασης (Άρθρο 10) και το δικαίωμα νομικής συνδρομής (Άρθρο 13). Περιλαμβάνει επίσης νέες διατάξεις σχετικά με το δικαίωμα επανεξέτασης σε περίπτωση απόφασης για τη μη άσκηση δίωξης (Άρθρο 11) και διευρυμένες διατάξεις που αφορούν ειδικές ανάγκες προστασίας (Άρθρα 22-24).

Στα θύματα πρέπει να παρέχεται πρακτική στήριξη που να τους επιτρέπει την πρόσβαση στη δικαιοσύνη⁵⁶⁴. Η στήριξη αυτή περιλαμβάνει την παροχή υπηρεσιών υποστήριξης των θυμάτων, την αύξηση της επίγνωσης των δικαιωμάτων των θυμάτων και την κατάλληλη εκπαίδευση των υπαλλήλων των αρχών επιβολής του νόμου.

Το ΔΕΕ δεν έχει επανεξετάσει υποθέσεις σχετικά με τα δικαιώματα των θυμάτων δυνάμει του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ή της Οδηγίας για τα Δικαιώματα των Θυμάτων, αλλά έχει επιληφθεί υποθέσεων που αφορούν την απόφαση-πλαίσιο σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση της *Ποινικής δίκης κατά Maria Pupino*⁵⁶⁵, η κα. Pupino, νηπιαγωγός, κατηγορείτο ότι είχε προξενήσει σοβαρές σωματικές βλάβες σε μαθητές της. Το Άρθρο 8 της Απόφασης-πλαισίου περιελάμβανε διάταξη σχετικά με την ειδική προστασία «ευάλωτων» θυμάτων. Το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης σχετικά με την εφαρμογή της εν λόγω διάταξης.

563 Η Απόφαση-Πλαίσιο δεν συμπεριελάμβανε τα μέλη της οικογένειας σε περίπτωση θανάτου ενός θύματος. Ο ορισμός που παρέχεται στην οδηγία είναι παρόμοιος με τον ορισμό που παρέχεται σε σχετική σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης: Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2006), *Recommendation Rec(2006)8 to member states on assistance to crime victims* (Σύσταση Rec(2006)8 σχετικά με τη βοήθεια στα θύματα εγκληματικών πράξεων), 14 Ιουνίου 2006, σημείο 1.1.

564 Για λεπτομερή ανάλυση των δικαιωμάτων των θυμάτων στην παροχή υποστήριξης, βλ. FRA (2015), *Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims*.

565 ΔΕΕ, C-105/03, *Ποινική δίκη κατά Maria Pupino*, 16 Ιουνίου 2005.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι στα παιδιά μικρής ηλικίας που ισχυρίστηκαν ότι κακοποιήθηκαν από τη δασκάλα τους έπρεπε να προσδοθεί ο χαρακτηρισμός των «ευάλωτων» θυμάτων κατά την έννοια της απόφασης-πλαισίου. Ως εκ τούτου, είχαν το δικαίωμα να υπαχθούν στο καθεστώς ειδικής προστασίας που προβλεπόταν σε αυτή. Το εθνικό δικαστήριο όφειλε να ερμηνεύει την εθνική νομοθεσία «κατά το μέτρο του δυνατού, υπό το πρίσμα του κειμένου και του σκοπού της απόφασης-πλαισίου».

Το δίκαιο του ΣΤΕ και της ΕΕ προβλέπει επίσης την αποζημίωση των θυμάτων εγκληματικών πράξεων. Η υποχρέωση αυτή απορρέει από την «προσβολή εννόμων αγαθών, τα οποία το κράτος έχει καθήκον να προστατεύει αλλά δεν ήταν σε θέση να διασφαλίσει»⁵⁶⁶. Στην **Ενότητα 5.2.1** παρουσιάζεται αναλυτικά η νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ σχετικά με τη χορήγηση αποζημίωσης εν γένει, αλλά περιγράφονται, επιπλέον, και ειδικές διατάξεις που αφορούν τα θύματα εγκληματικών πράξεων. Για παράδειγμα, το Άρθρο 16 της Οδηγίας για τα Δικαιώματα των Θυμάτων άπτεται επίσης της χορήγησης αποζημίωσης, και δυνάμει της Οδηγίας της ΕΕ για την αποζημίωση θεσπίστηκε σύστημα συνεργασίας για τη διευκόλυνση της πρόσβασης στο δικαίωμα αποζημίωσης για τα θύματα εγκληματικών πράξεων σε υποθέσεις με διασυνοριακό χαρακτήρα⁵⁶⁷. Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την Αποζημίωση των Θυμάτων των Εγκλημάτων Βίας περιλαμβάνει ελάχιστα πρότυπα για τη χορήγηση κρατικής αποζημίωσης στα θύματα των εγκλημάτων βίας⁵⁶⁸. Τέλος, η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει εκδώσει διάφορες συστάσεις σχετικά με τα θύματα εγκληματικών πράξεων⁵⁶⁹.

566 Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Lenz της 6ης Δεκεμβρίου 1988 στο ΔΕΕ, C-186/87, *Ian William Cowan κατά Trésor public*, 2 Σεπτεμβρίου 1989. Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε πολύ ευρύτερες αρχές από τα δικαιώματα των θυμάτων.

567 Οδηγία 2004/80/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, για την αποζημίωση των θυμάτων εγκληματικών πράξεων, ΕΕ 2004 L 26.

568 Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση σχετικά με την αποζημίωση των θυμάτων των εγκλημάτων βίας, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 116, 1983.

569 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2006), *Recommendation Rec(2006)8 to member states on assistance to crime victims* (Σύσταση Rec(2006)8 σχετικά με τη βοήθεια στα θύματα εγκληματικών πράξεων), 14 Ιουνίου 2006· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2005), *Recommendation Rec(2005)9 to member states on the protection of witnesses and collaborators of justice* (Σύσταση Rec(2005)9 σχετικά με την προστασία των μαρτύρων και συνεργατών της δικαιοσύνης), 20 Απριλίου 2005. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, CEPEJ (2008), *Checklist for promoting the quality of justice and the court* (Κατάλογος ελέγχου για την ποιότητα της δικαιοσύνης και του δικαστηρίου), σ. 19-21 (πρόσβαση σε δικαστήρια).

8.3. Κρατούμενοι και προσωρινά κρατούμενοι

Κύρια σημεία

- Οι κρατούμενοι και οι προσωρινά κρατούμενοι πρέπει να έχουν πρόσβαση σε δικαστήριο για την υπεράσπισή τους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών ή για την άσκηση αγωγών ενώπιον αστικών δικαστηρίων. Έχουν επίσης το δικαίωμα νομικής εκπροσώπησης στο πλαίσιο ακροαματικών διαδικασιών υπό όρους αποφυλάκισης ή πειθαρχικών διαδικασιών.
- Στο Άρθρο 5 παράγραφοι 1, 3 και 4 της ΕΣΔΑ και στο άρθρο 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπονται διατάξεις σχετικά με την ειδική προστασία των κρατουμένων. Το Άρθρο 5 παράγραφος 1 κατοχυρώνει το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία, το Άρθρο 5 παράγραφος 3 επιβάλλει την υποχρέωση της παραπομπής κάθε κρατουμένου ενώπιον δικαστή εντός σύντομου χρονικού διαστήματος και το Άρθρο 5 παράγραφος 4 παρέχει στους κρατουμένους το δικαίωμα προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου κατά του νομίμου της κράτησής τους. Παρότι η διάταξη αυτή δεν ορίζεται ρητώς στο κείμενο του Άρθρου 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, στις Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη επιβεβαιώνεται ότι το Άρθρο 6 κατοχυρώνει όλα τα δικαιώματα που προβλέπονται στο Άρθρο 5 της ΕΣΔΑ.
- Το Άρθρο 5 παράγραφος 5 της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ παρέχουν το δικαίωμα επανόρθωσης σε περίπτωση παράνομης σύλληψης ή κράτησης.

Οι κρατούμενοι και οι προσωρινά κρατούμενοι ενδέχεται να πρέπει να ασκήσουν προσφυγή κατά της απόφασης κράτησής τους, της ποινής τους ή των συνθηκών κράτησής τους. Έχουν επίσης το δικαίωμα νομικής συνδρομής στο πλαίσιο ακροαματικών διαδικασιών υπό όρους αποφυλάκισης ή πειθαρχικών διαδικασιών. Είναι επίσης πιθανό να απαιτείται η πρόσβαση κρατουμένων ή προσωρινά κρατουμένων σε δικαστήριο για την εκδίκαση ευρέος φάσματος υποθέσεων σχετικά με τα πολιτικά τους δικαιώματα και με υποχρεώσεις που συνδέονται με τον βίο τους εκτός φυλακής, για παράδειγμα, απασχόληση, χρηματικά πρόστιμα, οφειλές, καθώς και οικογενειακά προβλήματα. Ωστόσο, δεδομένου ότι βρίσκονται στη φυλακή, οι κρατούμενοι και οι προσωρινά κρατούμενοι ενδέχεται να έχουν περιορισμένες στην πράξη δυνατότητες παροχής νομικών πληροφοριών και συμβουλών ή νομικής εκπροσώπησης. Επιπλέον, οι κρατούμενοι μπορεί να καθίστανται περισσότερο ευάλωτοι λόγω άλλων σύνθετων ζητημάτων: ενδέχεται να έχουν

αναπηρία, προβλήματα ψυχικής υγείας ή να «έχουν εξαιρετικά περιορισμένη επιτυχή εκπαιδευτική εμπειρία»⁵⁷⁰. Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται ορισμένες από τις διατάξεις του ευρωπαϊκού δικαίου σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη για τα άτομα που τίθενται υπό προσωρινή κράτηση ή υπό καθεστώσ στέρξης της ελευθερίας τους κατόπιν έκδοσης καταδικαστικής απόφασης εις βάρος τους⁵⁷¹.

Είναι σκόπιμο να επισημανθεί ότι ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών έχει καταρτίσει μη δεσμευτικές κατευθυντήριες οδηγίες σχετικά με τα πρόσωπα που τελούν υπό οποιαδήποτε μορφή προσωρινής κράτησης· πρόκειται για το σχέδιο Βασικών Προδιαγραφών για τα πρόσωπα που στερούνται την ελευθερία τους⁵⁷². Οι κατευθυντήριες γραμμές επιβεβαιώνουν ότι οι αιτήσεις *habeas corpus* (αιτήσεις που υποβάλλονται σε δικαστήρια από πρόσωπα τα οποία αμφισβητούν την κράτηση είτε των ιδίων είτε άλλου προσώπου) πρέπει να εκδικάζονται από αρμόδιο, ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο⁵⁷³. Το εν λόγω έγγραφο παρέχει επίσης οδηγίες σχετικά με τη νομική εκπροσώπηση και την παροχή νομικής συνδρομής⁵⁷⁴, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα του κρατούμενου να επικοινωνήσει με δικηγόρο, μέλη της οικογένειας και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη⁵⁷⁵.

8.3.1. Πρόσβαση σε δικαστήριο και σε δικηγόρο

Το δικαίωμα δικαστικής συνδρομής και το δικαίωμα κάθε προσώπου να συμβουλευτεί δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπηση του παρουσιάζονται στα **Κεφάλαια 3 και 4**. Τα δικαιώματα αυτά εξετάζονται επίσης στην παρούσα ενότητα λόγω των ιδιαίτερων δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι κρατούμενοι και οι προσωρινά κρατούμενοι.

570 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1989), *Recommendation Rec(89)12 to member states on Education in Prison*, 13 Οκτωβρίου 1989.

571 Η διατύπωση αυτή βασίζεται στον ορισμό του «κρατούμενου» που παρέχεται στον Κανόνα 10.1 των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων: Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2006), *Recommendation Rec(2006)2 on the European Prison Rules (Σύσταση Rec(2006)2 σχετικά με τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες)*, 11 Ιανουαρίου 2006. Για περαιτέρω στοιχεία σχετικά με την κράτηση και τους ψυχικά πάσχοντες, βλ. Ενότητα 8.1.

572 ΗΕ, *Draft basic principles and guidelines on remedies and procedures on the right of anyone deprived of his or her liberty by arrest or detention to bring proceedings before the court*.

573 Αρχή 6 και Κατευθυντήρια Γραμμή 4. Βλ. επίσης Κατευθυντήρια Γραμμή 14 σχετικά με την υποχρέωση των αρχών να αιτιολογούν την ανάγκη και την αναλογικότητα της κράτησης.

574 Αρχή 9 και Κατευθυντήρια Γραμμή 8.

575 Αρχή 10.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Πρώθηση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη για τους κρατούμενους με νοητική υστέρηση

Στην Ουαλία, μια ομάδα με τη συμμετοχή διαφόρων φορέων –μεταξύ των οποίων μεγάλα φιλανθρωπικά ιδρύματα για άτομα με αναπηρίες, η οργάνωση Prison Reform Trust, οι αστυνομικές, οι σωφρονιστικές και οι εισαγγελικές υπηρεσίες, καθώς και η ουαλική κυβέρνηση– εξέδωσε έναν οδηγό σχετικά με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Αποσκοπεί στη στήριξη της κατάλληλης και ευπροσάρμοστης διαχείρισης ενηλίκων με νοητική υστέρηση στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης της Ουαλίας. Προορίζεται επίσης για την παροχή στήριξης σε υψηλόβαθμους κρατικούς λειτουργούς, αρμόδιους σχεδιασμού και επαγγελματίες των υπηρεσιών υγείας, κοινωνικής μέριμνας και ποινικής δικαιοσύνης με σκοπό τη βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών.

Πηγή: Access to justice: A Guidebook supporting the responsive and appropriate management of adults with a learning disability in the criminal justice system in Wales (2013).

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήρια στο πλαίσιο μη ποινικών υποθέσεων και, μέσω αυτού, το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο (βλ. **Ενότητα 2.1**)⁵⁷⁶. Τυχόν περιορισμοί στην πρόσβαση ενός κρατούμενου σε δικηγόρο πρέπει να είναι «ανάλογοι προς τον επιδιωκόμενο σκοπό» και να μην είναι τέτοιοι ώστε να «θίγεται η ίδια η υπόσταση του δικαίωματος»⁵⁷⁷. Για την αποτελεσματική πρόσβαση σε νομικές συμβουλές απαιτείται το απόρρητο των επικοινωνιών· η απαίτηση αυτή μπορεί να συνεπάγεται πρακτικές δυσκολίες για τους κρατούμενους (βλ. **Ενότητες 4.2.1 και 4.2.4**). Είναι σκόπιμο να επισημανθεί ότι παράβαση του Άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της κατοικίας και της αλληλογραφίας) μπορεί να υφίσταται σε περίπτωση ανάγνωσης της νομικής αλληλογραφίας, εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις, για παράδειγμα, όταν συντρέχουν βάσιμοι λόγοι να θεωρείται ότι το περιεχόμενο της επιστολής θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ασφάλεια της φυλακής ή την ασφάλεια τρίτων⁵⁷⁸.

576 ΕΔΔΑ, *Goldier κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 4451/70, 21 Φεβρουαρίου 1975.

577 ΕΔΔΑ, *Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 8225/78, 28 Μαΐου 1985, σκέψη 57.

578 ΕΔΔΑ, *Piechowicz κατά Πολωνίας*, Αριθ. 20071/07, 17 Απριλίου 2012, σκέψεις 239-40.

Στο πλαίσιο πειθαρχικών διαδικασιών έχει γίνει επίσης επίκληση του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ⁵⁷⁹. Η επίκληση αυτή βασίζεται στο Άρθρο 59 στοιχείο γ) των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, οι οποίοι ορίζουν ότι οι κρατούμενοι που κατηγορούνται για πειθαρχικά αδικήματα επιτρέπεται να υπερασπιστούν την υπόθεσή τους οι ίδιοι ή μέσω νομικής συνδρομής, εφόσον απαιτείται για λόγους ορθής απονομής της δικαιοσύνης.

Δυνάμει του δικαιού της ΕΕ, τα δικαιώματα του Άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αντιστοιχούν στα δικαιώματα που προβλέπονται στο Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ⁵⁸⁰. Επιπλέον, στο παράγωγο δίκαιο της ΕΕ επισημαίνονται ειδικά δικαιώματα για τους υπόπτους ή τους κατηγορούμενους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, για παράδειγμα το δικαίωμα ενημέρωσης, μετάφρασης και διερμηνείας, καθώς και το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο⁵⁸¹.

8.3.2. Δικαίωμα προσφυγής κατά αποφάσεων στέρξης της ελευθερίας

Η νομιμότητα της κράτησης είναι ένα ζήτημα που παραπέμπεται συχνά ενώπιον του ΕΔΔΑ. Η κράτηση συμπεριλαμβάνει την ακούσια κράτηση ατόμων με ψυχοκοινωνικές αναπηρίες⁵⁸². Σε αυτές τις περιπτώσεις απαιτούνται αντικειμενικά ιατρικά στοιχεία, καθώς και δικονομικές εγγυήσεις, συμπεριλαμβανομένης της νομικής εκπροσώπησης, που να έχουν πρακτική αλλά και νομική ισχύ⁵⁸³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Stanev κατά Βουλγαρίας*⁵⁸⁴, το 2000 ένα δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ο προσφεύγων στερείτο εν μέρει ικανότητας δικαίου λόγω του ότι έπασχε από σχιζοφρένεια. Το 2002, ο

579 ΕΔΔΑ, *Gülmez κατά Τουρκίας*, Αριθ. 16330/02, 20 Μαΐου 2008, σκέψεις 37-39.

580 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Άρθρο 52 παράγραφος 3.

581 *Οδηγία 2010/64/ΕΕ* (δεν εφαρμόζεται στη Δανία)· *Οδηγία 2012/13/ΕΕ* (δεν εφαρμόζεται στη Δανία)· *Οδηγία 2013/48/ΕΕ* (δεν εφαρμόζεται στην Ιρλανδία, στο Ηνωμένο Βασίλειο ή στη Δανία).

582 ΕΔΔΑ, *Gorshkov κατά Ουκρανίας*, Αριθ. 67531/01, 8 Νοεμβρίου 2005, σκέψη 44. FRA (2012), *Involuntary placement and involuntary treatment of persons with mental health problems*, σ. 18-19.

583 ΕΔΔΑ, *Winterwerp κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 6301/73, 24 Οκτωβρίου 1979, σκέψη 39, και ΕΔΔΑ, *Megyeri κατά Γερμανίας*, Αριθ. 13770/88, 12 Μαΐου 1992, σκέψη 23.

584 ΕΔΔΑ, *Stanev κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 36760/06, 17 Ιανουαρίου 2012.

προσφεύγων τέθηκε υπό ακούσια μερική στερητική δικαστική συμπαράσταση και ακολούθησε ο εγκλεισμός του σε ίδρυμα κοινωνικής μέριμνας για άτομα με «ψυχικές διαταραχές» που βρισκόταν σε απομακρυσμένη τοποθεσία. Σε συνέχεια των επίσημων επισκέψεων που πραγματοποίησε το 2003 και το 2004, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (ΕΠΒ) συνήγαγε το συμπέρασμα ότι θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι οι συνθήκες στο εν λόγω ίδρυμα αντιστοιχούν σε απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση. Μέσω του δικηγόρου του, ο αιτών ζήτησε από τον γενικό εισαγγελέα και τον δήμαρχο να κινηθούν διαδικασίες για την άρση της μερικής στερητικής δικαστικής συμπαράστασής του, αλλά τα αιτήματά του απορρίφθηκαν. Ομοίως, η δικαστική συμπαράστατης του αρνήθηκε να κινήσει σχετικές διαδικασίες. Το 2006, με πρωτοβουλία του δικηγόρου του, ο προσφεύγων υποβλήθηκε σε εξέταση από ανεξάρτητο ψυχίατρο, ο οποίος αποφάνθηκε ότι η διάγνωση της σχιζοφρένειας ήταν εσφαλμένη. Κατά την άποψη του ψυχιάτρου, η διαμονή του προσφεύγοντος στο ίδρυμα κοινωνικής μέριμνας ήταν ιδιαίτερα επιβλαβής για την υγεία του.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η απόφαση για τον εγκλεισμό του προσφεύγοντος στο εν λόγω ίδρυμα χωρίς να έχει ληφθεί προηγουμένως η συγκατάθεσή του ήταν άκυρη δυνάμει του βουλγαρικού δικαίου. Το στοιχείο αυτό ήταν επαρκές για το Δικαστήριο ώστε να αποφανθεί ότι η στέρηση της ελευθερίας του προσφεύγοντος ήταν αντίθετη προς τις διατάξεις του Άρθρου 5 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ. Όσον αφορά το Άρθρο 5 παράγραφος 4 της ΕΣΔΑ, η κυβέρνηση δεν απέδειξε ότι υπήρχαν εθνικά ένδικο βοηθήματα ικανά να εξασφαλίσουν στον προσφεύγοντα την άμεση δυνατότητα προσφυγής κατά της απόφασης εγκλεισμού του στο ίδρυμα κοινωνικής μέριμνας και της συνέχισης της εφαρμογής του συγκεκριμένου μέτρου. Η υπόθεση δεν είχε υποβληθεί σε δικαστήριο και η εθνική νομοθεσία δεν προβλέπει τον αυτόματο περιοδικό δικαστικό έλεγχο του εγκλεισμού προσώπων σε ιδρύματα αυτού του είδους. Επιπλέον, καθόσον ο εγκλεισμός του προσφεύγοντος στο ίδρυμα δεν θεωρείται στερητικός της ελευθερίας κατά την έννοια του βουλγαρικού δικαίου, δεν προβλέπεται καμία διάταξη σχετικά με τη διάθεση εθνικών ένδικων βοηθημάτων στον προσφεύγοντα για την άσκηση προσφυγής κατά της νομιμότητας του εν λόγω εγκλεισμού στο πλαίσιο της στέρησης της ελευθερίας. Ως εκ τούτου, υπήρξε παράβαση των διατάξεων του Άρθρου 5 παράγραφος 4. Τέλος, δεδομένης της απουσίας

δικαιώματος αποζημίωσης το οποίο θα μπορούσε να επικαλεστεί ο προσφύγων λόγω της παράνομης στέρησης της ελευθερίας του, διαπιστώθηκε επίσης, βάσει της ΕΣΔΑ, παράβαση των διατάξεων του Άρθρου 5 παράγραφος 5.

Το δίκαιο του ΣΤΕ και το δίκαιο της ΕΕ παρέχουν νομική προστασία έναντι της στέρησης της ελευθερίας. Το Άρθρο 5 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ και το Άρθρο 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ εγγυώνται την ελευθερία κάθε ατόμου και, σύμφωνα με τις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη, περιλαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα⁵⁸⁵. Κατ' εφαρμογή του δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης και του δικαίου της ΕΕ, η απόφαση για τη στέρηση της ελευθερίας ενός προσώπου πρέπει να λαμβάνεται πάντα «συμφώνως προς την νόμιμον διαδικασίαν»⁵⁸⁶. Η κράτηση πρέπει να συνάδει πάντα με τους σκοπούς που καθορίζονται στο Άρθρο 5 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ και στο Άρθρο 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ⁵⁸⁷.

Οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο για την άσκηση προσφυγής κατά αποφάσεων στερητικών της ελευθερίας τους. Για την εξασφάλιση πρακτικής και αποτελεσματικής πρόσβασης στο δικαστήριο, οι κρατούμενοι ενδέχεται να δικαιούνται νομική συνδρομή και ευεργέτημα πενίας. **Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ**, όσον αφορά τους προσωρινά κρατούμενους, το Άρθρο 5 παράγραφος 3 της ΕΣΔΑ ορίζει ότι κάθε πρόσωπο το οποίο κατηγορείται για ποινικά αδικήματα «οφείλει να παραπεμφθεί συντόμως ενώπιον δικαστού ή ετέρου δικαστικού λειτουργού», προκειμένου να εκδοθεί απόφαση σχετικά με την κράτηση ή την απόλυσή του κατά τη διαδικασία, και να διασφαλιστεί ότι θα δικαστεί εντός εύλογης προθεσμίας. Η συγκεκριμένη διάταξη αποσκοπεί στην προστασία από τη σωματική κακοποίηση και από τη συναγωγή αδικαιολόγητων συμπερασμάτων σχετικά με την ατομική ελευθερία.

585 Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ΕΕ 2007 C303/17.

586 ΕΔΔΑ, *Tsarenko κατά Ρωσίας*, Αριθ. 5235/09, 3 Μαρτίου 2011, σκέψη 62.

587 ΕΔΔΑ, *L.B. κατά Βελγίου*, Αριθ. 22831/08, 2 Οκτωβρίου 2012, σκέψεις 92, 101. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2006), *Σύσταση Rec(2006)2 σχετικά με τους Ευρωπαϊκούς Σφραγιστικούς Κανόνες*, και Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2006), *Σύσταση Rec(2006)13 σχετικά με την προσωρινή κράτηση, τις συνθήκες στις οποίες λαμβάνει χώρα και τις εγγυήσεις κατά της κατάχρησης*.

Όσον αφορά τον όρο «συντόμως», το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι οποιαδήποτε καθυστέρηση πέραν των τεσσάρων ημερών κρίνεται υπερβολική⁵⁸⁸. Ωστόσο, ακόμη και μια καθυστέρηση που δεν υπερβαίνει τις τέσσερις ημέρες μπορεί να μην συνάδει με την απαίτηση της σύντομης προθεσμίας εάν η ταχύτερη παραπομπή ενώπιον του δικαστηρίου αιτιολογείται από τις ειδικές περιστάσεις της υπόθεσης⁵⁸⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Hassan κ.λπ. κατά Γαλλίας*⁵⁹⁰, εννέα προσφεύγοντες συμμετείχαν, κατά τους ισχυρισμούς, σε πειρατικές επιθέσεις. Οι προσφεύγοντες συνελήφθησαν και τέθηκαν υπό προσωρινή κράτηση από στρατιωτικούς υπαλλήλους της Γαλλίας και κατόπιν μεταφέρθηκαν στη Γαλλία με στρατιωτικό αεροσκάφος. Παρέμειναν υπό τον έλεγχο των γαλλικών στρατιωτικών αρχών επί τέσσερις ημέρες και περίπου 20 ώρες στη μία περίπτωση και επί έξι ημέρες και δεκαέξι ώρες στη δεύτερη. Εν συνεχεία, τέθηκαν υπό 48ωρη αστυνομική κράτηση και παρουσιάστηκαν ενώπιον του εισαγγελέα πρωτοδικών, ο οποίος κίνησε ανακριτική διαδικασία εις βάρος τους. Στους έξι προσφεύγοντες επιβλήθηκαν ακολούθως καταδικαστικές αποφάσεις φυλάκισης.

Όσον αφορά το Άρθρο 5 παράγραφος 3 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ σημείωσε ότι το πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η σύλληψη των προσφευγόντων «εξέρχεται του συνήθους»: η Γαλλία επενέβη σε μία απόσταση 6.000 χλμ. από το έδαφός της, υπό συνθήκες στις οποίες οι αρχές της Σομαλίας ήταν σε αδυναμία να εξασφαλίσουν τη δίκη των προσφευγόντων. Δεν διαπιστώθηκε κάποιο στοιχείο από το οποίο να προκύπτει ότι η επιχείρηση μεταγωγής χρειάστηκε περισσότερο χρόνο από όσο ήταν αναγκαίος. Οι «απολύτως εξαιρετικές περιστάσεις» εξηγούν τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας που υπέστησαν οι προσφεύγοντες μεταξύ της σύλληψής τους και της άφιξής τους στο γαλλικό έδαφος. Παραμένει εντούτοις το γεγονός ότι, μόλις έφθασαν στην Γαλλία, οι προσφεύγοντες τέθηκαν υπό προσωρινή κράτηση επί σαράντα οκτώ ώρες αντί να παραπεμφθούν αμέσως ενώπιον ανακριτή δικαστή. Τίποτα δεν δικαιολογούσε μια τέτοια πρόσθετη προθεσμία κάτω από τις συγκεκριμένες

588 ΕΔΔΑ, *McKay κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 543/03, 3 Οκτωβρίου 2006, σκέψη 47. Πρβλ. με ΗΕ, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων(2014), *Γενική Παρατήρηση Αρ. 35 σχετικά με το Άρθρο 9 (Ελευθερία και Ασφάλεια)*, 16 Δεκεμβρίου 2014, σημείο 33 (όπου επισημαίνεται ότι καθυστέρηση άνω των 48 ωρών θα πρέπει να γίνεται αποδεκτή «απολύτως κατ' εξαίρεση»).

589 ΕΔΔΑ, *Gutsanovi κατά Βουλγαρίας*, Αριθ. 34529/10, 15 Οκτωβρίου 2013, σκέψεις 154 και 159.

590 ΕΔΔΑ, *Hassan κ.λπ. κατά Γαλλίας*, Αριθ. 46695/10 και 54588/10, 4 Δεκεμβρίου 2014.

συνθήκες. Οι διατάξεις του Άρθρου 5 παράγραφος 3 δεν είχαν ως στόχο να «επιτρέψουν στις αρχές να εμβραθύνουν την έρευνά τους προκειμένου να συμπληρώσουν τον φάκελο της δικογραφίας». Υπήρξε, συνεπώς, παράβαση του Άρθρου 5 παράγραφος 3 της ΕΣΔΑ.

Κατά την παραπομπή προσωρινού κρατουμένου ενώπιον του δικαστηρίου, πρέπει να εξετάζεται επιμελώς το βάσιμο της παραπομπής⁵⁹¹. Κατά τη λήψη απόφασης σχετικά με την κράτηση ή τον ορισμό εγγύησης, ο δικαστής πρέπει να λαμβάνει δεόντως υπόψη το τεκμήριο της αθωότητας, να εξετάζει όλα τα πραγματικά περιστατικά υπέρ και κατά της πιθανής αποφυλάκισης και να διατυπώνει την απόφασή του με σαφήνεια⁵⁹². Το βάσιμο της παράτασης της κράτησης ενός κρατουμένου πρέπει να εξετάζεται σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης⁵⁹³. Δεν καλείται ο κρατούμενος να αποδείξει ότι πρέπει να αποφυλακιστεί⁵⁹⁴.

Περαιτέρω προστασία διασφαλίζεται με την απαίτηση «ταχύτητας» κατ' εφαρμογή του Άρθρου 5 παράγραφος 4 της ΕΣΔΑ και του Άρθρου 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ⁵⁹⁵. Βάσει του Άρθρου 5 παράγραφος 4 της ΕΣΔΑ, τα κράτη οφείλουν να προβλέπουν ανεξάρτητες νομικές διαδικασίες για την παραπομπή των κρατουμένων ενώπιον του δικαστή, ο οποίος πρέπει να αποφαινεται «εντός βραχείας προθεσμίας» σχετικά με τη νομιμότητα της συνεχιζόμενης κράτησής τους. Τα κράτη υποχρεούνται να διασφαλίζουν ότι πληρούνται οι ακόλουθες απαιτήσεις:

- αποφάσεις σχετικά με τη χορήγηση ευεργετήματος πενίας και τη νομική εκπροσώπηση πρέπει να λαμβάνονται άμεσα⁵⁹⁶.
- ο κρατούμενος έχει το δικαίωμα τακτικής επανεξέτασης του καθεστώτος κράτησής του⁵⁹⁷.

591 ΕΔΔΑ, *Aquilina κατά Μάλτας*, Αριθ. 25642/94, 29 Απριλίου 1999, σκέψη 47.

592 ΕΔΔΑ, *Bykon κατά Ρωσίας*, Αριθ. 4378/02, 10 Μαρτίου 2009, σκέψη 63.

593 ΕΔΔΑ, *Idalon κατά Ρωσίας*, Αριθ. 5826/03, 22 Μαΐου 2012, σκέψη 139.

594 ΕΔΔΑ, *Bykon κατά Ρωσίας*, Αριθ. 4378/02, 10 Μαρτίου 2009, σκέψη 64.

595 *Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, ΕΕ 2007 C303/17.

596 ΕΔΔΑ, *L.R. κατά Γαλλίας*, Αριθ. 33395/96, 27 Ιουνίου 2002, σκέψη 38.

597 ΕΔΔΑ, *M.H. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 11577/09, 22 Οκτωβρίου 2013, σκέψεις 97-99.

- ο προσφεύγων έχει πιθανότατα το δικαίωμα νομικής εκπροσώπησης για την πρόσβασή του σε δικαστήριο⁵⁹⁸.
- το κόστος της νομικής συνδρομής πρέπει να καταβάλλεται από το κράτος, εφόσον κρίνεται αναγκαίο, και η εν λόγω συνδρομή πρέπει να είναι αποτελεσματική (βλ. **Κεφάλαιο 4** σχετικά με το δικαίωμα κάθε προσώπου να συμβουλευτείται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του)⁵⁹⁹.

Το Άρθρο 5 παράγραφος 4 της ΕΣΔΑ είναι η διάταξη *habeas corpus*. Επιβάλλει την τακτική επανεξέταση της συνεχιζόμενης κράτησης και επιτρέπει στον κρατούμενο να ζητήσει από ένα δικαστήριο να διερευνήσει εάν εξακολουθούν να συντρέχουν οι λόγοι της κράτησής του. Η νομιμότητα της κράτησης δυνάμει του Άρθρου 5 παράγραφος 1 δεν απαλλάσσει τα κράτη από την υποχρέωση της αξιολόγησης εντός βραχείας προθεσμίας κατά το Άρθρο 5 παράγραφος 4⁶⁰⁰. Το ζήτημα της ταχύτητας πρέπει να εξετάζεται σε συνάρτηση με τις περιστάσεις της εκάστοτε υπόθεσης⁶⁰¹. Έχουν δε εφαρμογή οι ίδιοι παράγοντες που εξετάζονται όσον αφορά την απαίτηση περί εύλογου χρόνου δυνάμει του Άρθρου 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ και του Άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (βλ. επίσης **Ενότητα 7.2** σχετικά με τα κριτήρια για τον προσδιορισμό του εύλογου χρόνου)⁶⁰². Εν γένει, η προθεσμία άρχεται από την ημερομηνία υποβολής της αίτησης αποφυλάκισης/κίνησης των διαδικασιών και εκπνέει κατά την ημερομηνία έκδοσης της τελεσίδικης απόφασης σχετικά με τη νομιμότητα της κράτησης του προσφεύγοντος⁶⁰³. Ο εξαιρετικά πολύπλοκος χαρακτήρας μιας υπόθεσης (για παράδειγμα, λόγω σύνθετων ιατρικών ζητημάτων ή σύνθετων ζητημάτων σχετικά με τα αποδεικτικά στοιχεία) δεν απαλλάσσει τις εθνικές αρχές από την υποχρέωση συμμόρφωσής τους προς την απαίτηση περί εύλογου χρόνου⁶⁰⁴. Το Άρθρο 5 παράγραφος 4 έχει επίσης εφαρμογή στις διαδικασίες που δεν θα οδηγούσαν στην αποφυλάκιση του προσφεύγοντος, αλλά θα

598 ΕΔΔΑ, *Megyeri κατά Γερμανίας*, Αριθ. 13770/88, 12 Μαΐου 1992, σκέψη 23.

599 ΕΔΔΑ, *Magalhães Pereira κατά Πορτογαλίας*, Αριθ. 44872/98, 26 Φεβρουαρίου 2002, σκέψεις 54-63.

600 ΕΔΔΑ, *Douiheb κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 31464/96, 4 Αυγούστου 1999, σκέψη 57.

601 ΕΔΔΑ, *Mooren κατά Γερμανίας*, Αριθ. 11364/03, 9 Ιουλίου 2009, σκέψη 106.

602 *Αυτόθι*, σκέψη 106.

603 ΕΔΔΑ, *Rehbock κατά Σλοβενίας*, Αριθ. 29462/95, 28 Νοεμβρίου 2000, σκέψη 85.

604 ΕΔΔΑ, *Frasik κατά Πολωνίας*, Αριθ. 22933/02, 5 Ιανουαρίου 2010, σκέψη 63.

είχαν ως συνέπεια τη μεταφορά του σε άλλη μορφή κράτησης, για παράδειγμα, από νοσοκομείο σε σωφρονιστικό ίδρυμα⁶⁰⁵.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, παρότι η διάταξη αυτή δεν ορίζεται ρητώς στο κείμενο του Άρθρου 6 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, στις Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη επιβεβαιώνεται ότι το Άρθρο 6 κατοχυρώνει όλα τα δικαιώματα που προβλέπονται στο Άρθρο 5 της ΕΣΔΑ. Αυτό σημαίνει ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ είναι σημαντική για την ερμηνεία του Άρθρου 6, διότι το συγκεκριμένο άρθρο ερμηνεύεται κατά την ίδια έννοια και την ίδια εμβέλεια του Άρθρου 5 της ΕΣΔΑ.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης και η Ευρωπαϊκή Ένωση έχουν εκδώσει πράξεις για τη διευκόλυνση της δυνατότητας των κρατουμένων να εκτίουν τις ποινές τους στις χώρες καταγωγής τους⁶⁰⁶. Έχουν θεσπιστεί επίσης πρότυπα για την προώθηση και τη διευκόλυνση της μεταφοράς εναλλακτικών κυρώσεων⁶⁰⁷. Οι κρατούμενοι δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να τεθούν υπό

605 ΕΔΔΑ, *Kuttner κατά Αυστρίας*, Αριθ. 7997/08, 16 Ιουλίου 2015, σκέψεις 36-38.

606 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση σχετικά με την μεταφορά καταδικών*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 112, 1983· Συμβούλιο της Ευρώπης, *Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για τη μεταφορά καταδικών*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 167, 1997· Απόφαση-Πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2008, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης σε ποινικές αποφάσεις οι οποίες επιβάλλουν ποινές στερητικές της ελευθερίας ή μέτρα στερητικά της ελευθερίας, για το σκοπό της εκτέλεσής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ΕΕ L 327 της 5.12.2008, όπως τροποποιήθηκε από την Απόφαση-Πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ, ΕΕ 2009 L 81. Βλ. επίσης ΕΔΔΑ, *Sotogri κατά Ουγγαρίας*, Αριθ. 5770/05, 11 Ιανουαρίου 2011, σκέψη 22 (ο προσφεύγων παρέμεινε στη φυλακή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από ό,τι έπρεπε μετά τη μεταφορά της ποινής του).

607 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση περί επιτηρήσεως των υπ' όρον καταδικασθέντων ή απολυθέντων προσώπων*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 51, 1964· Απόφαση-Πλαίσιο 2009/829/ΔΕΥ, της 23ης Οκτωβρίου 2009, σχετικά με την εφαρμογή, μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στις αποφάσεις περί μέτρων επιτήρησης εναλλακτικά προς την προσωρινή κράτηση, ΕΕ 2009 L 294· Απόφαση-Πλαίσιο 2008/947/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2008, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αναγνώρισης δικαστικών αποφάσεων και αποφάσεων αναστολής εκτέλεσης της ποινής ή απόλυσης υπό όρους με σκοπό την εποπτεία των μέτρων αναστολής και των εναλλακτικών κυρώσεων, ΕΕ 2008 L 337/102. Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2010), *Σύσταση Rec(2010)1 σχετικά με τους Ευρωπαϊκούς Κανόνες Αναστολής Εκτέλεσης Ποινής ή Απόλυσης υπό όρους*, 20 Ιανουαρίου 2010· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2000), *Σύσταση Rec(2000)22 σχετικά με τη βελτίωση της εφαρμογής των Ευρωπαϊκών κανόνων για τις κοινοτικές κυρώσεις και τα μέτρα*, 29 Νοεμβρίου 2000· Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (1992), *Σύσταση Rec(92)16 σχετικά με τους Ευρωπαϊκούς κανόνες για τις κοινοτικές κυρώσεις και τα μέτρα*, 19 Οκτωβρίου 1992.

προσωρινή κράτηση απλώς και μόνο επειδή είναι αλλοδαποί⁶⁰⁸. Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, και συγκεκριμένα κατ' εφαρμογή της Απόφασης-Πλαισίου για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης, προβλέπεται η δυνατότητα της σχεδόν αυτόματης μεταφοράς των προσώπων σε άλλο κράτος⁶⁰⁹. Επομένως, η ΕΕ έχει συμπεριλάβει τη θέσπιση δικαιωμάτων στις οδηγίες με σκοπό την ενίσχυση των δικαιωμάτων χρηστής απονομής δικαιοσύνης στα κράτη μέλη (βλ. ανωτέρω).

8.3.3. Αποζημίωση για παράνομη κράτηση

Το Άρθρο 5 παράγραφος 5 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει το δικαίωμα επανόρθωσης για κάθε πρόσωπο που έχει αποτελέσει θύμα σύλληψης ή κράτησης υπό συνθήκες αντίθετες προς τις διατάξεις του Άρθρου 5⁶¹⁰. Σύμφωνα με τις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται με το Άρθρο 5 της ΕΣΔΑ προστατεύονται μέσω του Άρθρου 6 του Χάρτη.

Δεν προβλέπεται δικαίωμα αποζημίωσης συγκεκριμένου ποσού⁶¹¹. Τα κράτη διαθέτουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης σχετικά με το καταβλητέο ποσό, και δύνανται να απαιτούν απόδειξη της ζημίας⁶¹². Ωστόσο, ο αυτόματος συνυπολογισμός του συνολικού χρόνου προφυλάκισης του προσώπου σε άλλη ποινή που επιβάλλεται για μη συναφή αξιόποινη πράξη δεν συνάδει με το δικαίωμα αποζημίωσης που αναφέρεται στο Άρθρο 5 παράγραφος 5⁶¹³. Επίσης, το ποσό της χρηματικής ικανοποίησης δεν μπορεί να είναι χαμηλότερο από τα ποσά που επιδικάζονται από το ΕΔΔΑ για παρεμφερείς παραβιάσεις του Άρθρου 5⁶¹⁴.

608 Συμβούλιο της Ευρώπης, Επιτροπή Υπουργών (2012), *Σύσταση Rec(2012)12 σχετικά με τους αλλοδαπούς κρατούμενους*, 10 Οκτωβρίου 2012, σημείο 13.2. στοιχείο β) (σχετικά με την άρση των δυσκολιών που ενδέχεται να αντιμετωπίζουν οι εν λόγω κρατούμενοι και τον καθορισμό βασικών αρχών για τη μεταχείρισή τους).

609 *Απόφαση-Πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ* για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών, ΕΕ 2002 L 190/1.

610 Βλ. επίσης το Έβδομο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ, Άρθρο 3 (σχετικά με το δικαίωμα αποζημίωσης σε περίπτωση δικαστικής πλάνης).

611 ΕΔΔΑ, *Damian-Burueana και Damian κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 6773/02, 26 Μαΐου 2009, σκέψη 89.

612 ΕΔΔΑ, *Wassink κατά Κάτω Χωρών*, Αριθ. 12535/86, 27 Σεπτεμβρίου 1990, σκέψη 38.

613 ΕΔΔΑ, *Wloch κατά Πολωνίας (Αριθ. 2)*, Αριθ. 33475/08, 10 Μαΐου 2011, σκέψη 32.

614 ΕΔΔΑ, *Cristina Boicenco κατά Μολδαβίας*, Αριθ. 25688/09, 27 Σεπτεμβρίου 2011, σκέψη 43.

8.4. Δίκαιο περιβάλλοντος

Κύρια σημεία

- Παρότι η ΕΣΔΑ δεν εγγυάται το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον, τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ –όπως το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής– μπορεί να εμπλέκονται σε περιβαλλοντικές υποθέσεις. Στην ΕΣΔΑ δεν προβλέπεται *actio popularis* (άσκηση λαϊκής αγωγής) για την προστασία του περιβάλλοντος.
- Η ΕΕ έχει προσχωρήσει στη Σύμβαση του Århus, η οποία αφορά τη συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με περιβαλλοντικά ζητήματα και διασφαλίζει την πρόσβαση πολιτών και ΜΚΟ στη δικαιοσύνη σε περίπτωση παράβασης των διατάξεων του περιβαλλοντικού δικαίου και/ή της Σύμβασης του Århus.
- Εθνικές διατάξεις οι οποίες περιορίζουν τη δικαιοπρακτική ικανότητα ορισμένων ΜΚΟ ενδέχεται να αντιβαίνουν στο δίκαιο της ΕΕ.

Το περιβάλλον ορίζεται κατά τέτοιον τρόπο ώστε να περιλαμβάνει φυσικούς πόρους, όπως ο αέρας, τα ύδατα, το έδαφος, η πανίδα και η χλωρίδα, στοιχεία ακίνητης ιδιοκτησίας που αποτελούν μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και τις χαρακτηριστικά στοιχεία του τοπίου⁶¹⁵. Τα περιβαλλοντικά ζητήματα μπορεί να αφορούν ατομικά, πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα. Το δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον αποτελεί επίσης συλλογικό δικαίωμα, διότι το υγιές περιβάλλον έχει αντίκτυπο στις τοπικές κοινότητες, τόσο του παρόντος όσο και του μέλλοντος.

Για παράδειγμα, το Άρθρο 1 της Σύμβασης του Århus των Ηνωμένων Εθνών διασφαλίζει το δικαίωμα τόσο της σημερινής γενιάς όσο και των μελλοντικών γενεών να ζουν σε ένα περιβάλλον που να είναι κατάλληλο για την υγεία και την ευημερία τους⁶¹⁶. Στη σύμβαση αναγνωρίζεται ότι η επίτευξη του στόχου αυτού προϋποθέτει τους λεγόμενους «τρεις πυλώνες»: πρόσβαση στις πληροφορίες, συμμετοχή του κοινού και πρόσβαση στη δικαιοσύνη, ήτοι άρση των φραγμών στη δικαιοσύνη, όπως το υπερβολικό κόστος

615 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση σχετικά με την Αστική Ευθύνη για τις Ζημιές που Προκαλούνται από Δραστηριότητες Επικίνδυνες για το Περιβάλλον*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 150, 1993, Άρθρο 2 παράγραφος 10.

616 ΗΕ, Οικονομική Επιτροπή για την Ευρώπη (ΟΕΕ), (1998), *Σύμβαση του Århus σχετικά με την Πρόσβαση στις Πληροφορίες, τη Συμμετοχή του Κοινού στη Λήψη Αποφάσεων και την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη για Περιβαλλοντικά Θέματα*, 25 Ιουνίου 1998. Η σύμβαση έχει κυρωθεί από την ΕΕ και από όλα τα κράτη της ΕΕ, εκτός από ένα (Ιρλανδία).

της προσβολής αποφάσεων. Στην **Ενότητα 6.2** επισημαίνεται ότι οι αυστηρές διατάξεις σχετικά με τη δικαιοπρακτική ικανότητα ενδέχεται να συνιστούν διαδικαστικούς φραγμούς όσον αφορά την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Στο Άρθρο 9 της Σύμβασης του Åhus περιγράφονται συνοπτικά τα ειδικά δικαιώματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα (ο τρίτος πυλώνας).

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, η ΕΣΔΑ δεν διασφαλίζει το δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον, αλλά από τη νομολογία του ΕΔΔΑ επιβεβαιώνεται ότι ορισμένα δικαιώματα της ΕΣΔΑ εμπλέκονται σε περιβαλλοντικές υποθέσεις, για παράδειγμα, το Άρθρο 2 (το δικαίωμα στη ζωή)⁶¹⁷ και το Άρθρο 8 (το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)⁶¹⁸. Η σοβαρή περιβαλλοντική ρύπανση μπορεί να έχει αντίκτυπο στην ευημερία των πολιτών και να μην τους επιτρέπει να απολαμβάνουν την οικογενειακή εστία, επηρεάζοντας με τον τρόπο αυτό δυσμενώς την ιδιωτική και οικογενειακή τους ζωή⁶¹⁹.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Tătar κατά Ρουμανίας*⁶²⁰ οι προσφεύγοντες κατοικούσαν σε μια οικιστική περιοχή κοντά σε μια μονάδα εξόρυξης χρυσού για ένα μεταλλείο. Υπέβαλαν αρκετές καταγγελίες σχετικά με τους κινδύνους στους οποίους ήταν εκτεθειμένοι λόγω της χρήσης, εκ μέρους κάποιας εταιρείας, μιας τεχνικής διαδικασίας με κυανιούχο νάτριο. Το 2000, και παρά το γεγονός ότι οι αρχές διαβεβαίωσαν τους προσφεύγοντες ότι υπήρχαν επαρκείς μηχανισμοί ασφαλείας, διαπιστώθηκε διαρροή μεγάλης ποσότητας μολυσμένων υδάτων προς διάφορους ποταμούς, οι οποίοι διασχίζουν πολλά σύνορα και επηρεάζουν το περιβάλλον πολλών χωρών. Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι η ρύπανση είχε δυσμενείς επιπτώσεις στην υγεία τους.

617 Για παράδειγμα, βλ. ΕΔΔΑ, *Öneryıldız κατά Τουρκίας*, Αριθ. 48939/99, 30 Νοεμβρίου 2004, σκέψεις 111-118 (σχετικά με τη διαδικαστική πτυχή του Αρθρου 2).

618 Για παράδειγμα, βλ. ΕΔΔΑ, *López Ostra κατά Ισπανίας*, Αριθ. 16798/90, 9 Δεκεμβρίου 1994, σκέψη 58· ΕΔΔΑ, *Taşkın κ.λπ. κατά Τουρκίας*, Αριθ. 46117/99, 10 Νοεμβρίου 2004, σκέψη 126. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης (2012), *Manual on Human Rights in the Environment*. Βλ. επίσης Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 172, 1998* (βάσει της οποίας τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να ποινικοποιούν σοβαρές περιβαλλοντικές αξιόποινες πράξεις και να συνεργάζονται κατά την εκτέλεση των σχετικών αποφάσεων).

619 ΕΔΔΑ, *Guerra κ.λπ. κατά Ιταλίας*, Αριθ. 14967/89, 19 Φεβρουαρίου 1998, σκέψη 60.

620 ΕΔΔΑ, *Tătar κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 67021/01, 27 Ιανουαρίου 2009.

Το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι το Άρθρο 8 έχει εφαρμογή σε περιβαλλοντικές υποθέσεις όταν η ρύπανση προκαλείται άμεσα από το κράτος ή όταν η ευθύνη καταλογίζεται στο κράτος λόγω ανεπαρκούς ρύθμισης του ιδιωτικού τομέα. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι ρουμανικές αρχές δεν διενήργησαν ικανοποιητική εκ των προτέρων αξιολόγηση των πιθανών κινδύνων, δεν παρείχαν επαρκή ενημέρωση στους ενδιαφερομένους και δεν διέκοψαν τη βιομηχανική δραστηριότητα μετά το συμβάν. Κατά συνέπεια, υπήρξε παράβαση του Άρθρου 8. Μολονότι το Άρθρο 8 δεν περιλαμβάνει ρητή διαδικαστική απαίτηση, η διαδικασία λήψης αποφάσεων που οδηγεί σε μέτρα παρέμβασης πρέπει να είναι δίκαιη και να εξασφαλίζει τη δέουσα προστασία των συμφερόντων των πολιτών που διαφυλάσσονται από τις διατάξεις του άρθρου.

Δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε περιβαλλοντικές υποθέσεις έχουν μόνον όσοι θίγονται κατά συγκεκριμένο τρόπο. Δεν προβλέπεται *actio popularis*, ήτοι κίνηση δικαστικής διαδικασίας για την προστασία ή την επιβολή των δικαιωμάτων που απολαμβάνει το κοινό (άσκηση λαϊκής αγωγής), για την προστασία του περιβάλλοντος⁶²¹.

Ελπιδοφόρα πρακτική

Προώθηση της περιβαλλοντικής δημοκρατίας

Η Λιθουανία κατέγραψε υψηλές επιδόσεις σε όλους τους πυλώνες του δείκτη περιβαλλοντικής δημοκρατίας (Environmental Democracy Index – EDI), βάσει του οποίου διενεργείται η αξιολόγηση των χωρών σύμφωνα με αναγνωρισμένα περιβαλλοντικά πρότυπα, και έλαβε συνολικά υψηλή βαθμολογία στον νομικό δείκτη. Οι πολίτες έχουν δικαίωμα άσκησης προσφυγής κατά της απόρριψης αίτησης παροχής περιβαλλοντικών πληροφοριών και δικαίωμα άσκησης ευρέος φάσματος αγωγών σε περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων τους ή πρόκλησης ζημιών. Η Λιθουανία έχει λάβει διάφορα μέτρα για τη θέσπιση έννομων δικαιωμάτων που υποστηρίζουν την περιβαλλοντική δημοκρατία. Περισσότερες πληροφορίες διατίθενται στον δικτυακό τόπο του δείκτη περιβαλλοντικής προστασίας.

Πηγή: www.environmentaldemocracyindex.org/country/ltu.

621 ΕΔΔΑ, *Ilhan κατά Τουρκίας*, Αριθ. 22277/93, 27 Ιουνίου 2000, σκέψεις 52-53.

Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ παραπέμπουν σε διεθνή περιβαλλοντικά πρότυπα και στα δικαιώματα που περιλαμβάνονται στη Σύμβαση του Åhus⁶²². Το Δικαστήριο έχει επιβεβαιώσει επίσης τη σημασία του δικαιώματος πρόσβασης σε πληροφορίες από την κυβέρνηση όταν ενδέχεται να υπάρχουν σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία⁶²³. Πράγματι, σε περίπτωση που μια κυβέρνηση ασκεί επικίνδυνες δραστηριότητες οι οποίες μπορεί να ενέχουν τον κίνδυνο δυσμενών επιπτώσεων στην υγεία των εμπλεκομένων, το Άρθρο 8 επιβάλλει την υποχρέωση θέσπισης αποτελεσματικής και προσβάσιμης διαδικασίας, ούτως ώστε οι ενδιαφερόμενοι να είναι σε θέση να ζητούν όλες τις συναφείς και ενδεδειγμένες πληροφορίες⁶²⁴. Το ΕΔΔΑ επέτρεψε επίσης την πρόσβαση μιας ένωσης στη δικαιοσύνη όταν η εν λόγω ένωση κατήγγειλε συγκεκριμένη και άμεση απειλή για τα προσωπικά περιουσιακά στοιχεία και τον τρόπο ζωής των μελών της⁶²⁵.

Το δικαίωμα στην προστασία της υγείας εντοπίζεται επίσης στο Άρθρο 11 του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη και του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης⁶²⁶. Δυνάμει του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στον Ευρωπαϊκό Χάρτη, το οποίο τέθηκε σε ισχύ το 1998, εθνικές συνδικαλιστικές οργανώσεις και εργοδοτικές οργανώσεις, καθώς και ορισμένες ευρωπαϊκές συνδικαλιστικές οργανώσεις, εργοδοτικές οργανώσεις και διεθνείς ΜΚΟ, έχουν το δικαίωμα να υποβάλλουν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων καταγγελίες σχετικά με παραβιάσεις κατά συμβαλλομένων κρατών στο εν λόγω πρωτόκολλο. Επιπλέον, οι εθνικές ΜΚΟ δύνανται να υποβάλλουν καταγγελίες εφόσον το οικείο κράτος έχει προβεί προς τον σκοπό αυτό σε σχετική δήλωση.

Δυνάμει του δικαίου της ΕΕ, το Άρθρο 37 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ ορίζει ότι το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές

622 ΕΔΔΑ, *Tătar κατά Ρουμανίας*, Αριθ. 67021/01, 27 Ιανουαρίου 2009, σκέψεις 93, 101, 113-116 και 118.

623 ΕΔΔΑ, *McGinley και Egan κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, Αριθ. 21825/93 και 23414/94, 9 Ιουνίου 1998, σκέψη 101.

624 ΕΔΔΑ, *Giacomelli κατά Ιταλίας*, Αριθ. 59909/00, 2 Νοεμβρίου 2006.

625 ΕΔΔΑ, *Gorraiz Lizarraga κ.λπ. κατά Ισπανίας*, Αριθ. 62543/00, 27 Απριλίου 2004.

626 Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 35, 1961, και Συμβούλιο της Ευρώπης, *Αναθεωρημένος Κοινωνικός Χάρτης*, Σειρά Συνθηκών του Συμβουλίου της Ευρώπης CETS Αριθ. 163, 1996.

της Ένωσης⁶²⁷. Περαιτέρω, όπως επισημαίνεται επανειλημμένως στο παρόν εγχειρίδιο, το Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ προβλέπει δικαιώματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη για όλα τα δικαιώματα που απορρέουν από το δίκαιο της ΕΕ.

Επιπροσθέτως, η παράγωγη νομοθεσία της ΕΕ περιλαμβάνει δικαιώματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη. Ορισμένες διατάξεις της σύμβασης του Άγους εμπεριέχονται επίσης στην Οδηγία 2003/4/ΕΚ (πυλώνας της πρόσβασης σε πληροφορίες), στην Οδηγία 2003/35/ΕΚ (πυλώνας της συμμετοχής του κοινού και πυλώνας της πρόσβασης στη δικαιοσύνη) και στον Κανονισμό (ΕΚ) Αριθ. 1367/2006 (για την εφαρμογή της Σύμβασης του Άγους στα όργανα και τους οργανισμούς της ΕΕ)⁶²⁸. Οι κανόνες για την πρόσβαση στη δικαιοσύνη ενσωματώνονται πλέον στο Άρθρο 10 της Οδηγίας για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων (ΕΠΕ)⁶²⁹, η οποία έχει εφαρμογή σε ευρύ φάσμα καθορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, και στο Άρθρο 25 της οδηγίας για τις βιομηχανικές εκπομπές⁶³⁰.

Το Άρθρο 11 της Οδηγίας ΕΠΕ επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να διασφαλίζουν ότι το «ενδιαφερόμενο κοινό» έχει πρόσβαση σε μια διαδικασία εξέτασης, προκειμένου να αμφισβητήσει «την ουσιαστική ή τη διαδικαστική νομιμότητα» αποφάσεων που εμπίπτουν στις διατάξεις της Οδηγίας

627 Βλ. επίσης ΣΕΕ, Άρθρο 3 παράγραφος 3 και ΣΛΕΕ, Άρθρα 11 και 191.

628 Οδηγία 2003/4/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 28ης Ιανουαρίου 2003, για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες και για την κατάργηση της Οδηγίας 90/313/ΕΟΚ του Συμβουλίου, ΕΕ 2003 L 41· Οδηγία 2003/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Μαΐου 2003, σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν το περιβάλλον και με την τροποποίηση όσον αφορά τη συμμετοχή του κοινού και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, των Οδηγιών 85/337/ΕΟΚ και 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου, ΕΕ 2003 L 156· Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 1367/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 6ης Σεπτεμβρίου 2006, για την εφαρμογή στα όργανα και τους οργανισμούς της Κοινότητας των διατάξεων της σύμβασης του Άγους σχετικά με την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα, ΕΕ 2006 L 264. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-240/09, *Lesoochránárske zoskupenie VLK κατά Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky*, 8 Μαρτίου 2011.

629 Οδηγία 2011/92/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, ΕΕ 2012 L 26, η οποία τροποποιήθηκε από την Οδηγία 2014/52/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Απριλίου 2014, για την τροποποίηση της Οδηγίας 2011/92/ΕΕ σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, ΕΕ 2014 L 124.

630 Οδηγία 2010/75/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Νοεμβρίου 2010, περί βιομηχανικών εκπομπών (ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχος της ρύπανσης), ΕΕ 2010 L 334.

ΕΠΕ περί συμμετοχής του κοινού. Σύμφωνα με το Άρθρο 1 παράγραφος 2 της Οδηγίας ΕΠΕ, ως «ενδιαφερόμενο κοινό» νοείται «το κοινό το οποίο θίγεται ή ενδέχεται να θιγεί ή του οποίου διακυβεύονται συμφέροντα από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σχετικά με το περιβάλλον». Στο ενδιαφερόμενο κοινό περιλαμβάνονται και οι ΜΚΟ. Το γεγονός ότι η Σύμβαση του Ågthus και οι αντίστοιχες οδηγίες της ΕΕ επιβάλλουν στα εθνικά δικαστήρια την υποχρέωση να κάνουν δεκτές αγωγές που υποβάλλουν ΜΚΟ αντικατοπτρίζει τη συλλογική σημασία του συγκεκριμένου δικαιώματος⁶³¹. Εθνικές διατάξεις οι οποίες περιορίζουν τη δικαιοπρακτική ικανότητα των ΜΚΟ ενδέχεται να αντιβαίνουν στους στόχους της Οδηγίας ΕΠΕ⁶³².

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV κατά Bezirksregierung Arnsberg* (υπόθεση Trianel)⁶³³, η Trianel έλαβε άδεια για την κατασκευή και εκμετάλλευση μονάδας παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας με καύση άνθρακα στο Lünen της Γερμανίας. Ο τόπος κατασκευής της μονάδας βρισκόταν κοντά σε πέντε ειδικές ζώνες διατήρησης κατά την έννοια της Οδηγίας για τους Οικοτόπους. Μια ΜΚΟ κινήθηκε δικαστικά για την ακύρωση της άδειας, επικαλούμενη παράβαση των διατάξεων με τις οποίες μεταφέρθηκε η οδηγία στο γερμανικό δίκαιο. Το γερμανικό δικαστήριο αποφάνθηκε ότι, σύμφωνα με το γερμανικό δίκαιο, οι ΜΚΟ δεν μπορούν να ασκήσουν αγωγή επί παραβάσει. Πρέπει να έχουν παραβιαστεί δικά τους δικαιώματα για να ασκήσουν προσφυγή ενώπιον δικαστηρίου. Το δικαστήριο υπέβαλε στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης σχετικά με το εάν ο περιορισμός αυτός θίγει τις διατάξεις της οδηγίας ΕΠΕ που αφορούν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

631 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-128/09, C-129/09, C-130/09, C-131/09, C-134/09 και C-135/09, *Antoine Boxus κ.λπ. κατά Région wallonne*, 18 Οκτωβρίου 2011, σκέψεις 44-46, 51. Σχετικά με τη δικαιοπρακτική ικανότητα εν γένει, βλ. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Γενική Διεύθυνση Εσωτερικών Πολιτικών της Ένωσης (2012), *Standing up for your right(s) in Europe: A Comparative study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts*.

632 ΔΕΕ, C-263/08, *Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsörening κατά Stockholms kommun genom dess marknämnd*, 15 Οκτωβρίου 2009.

633 ΔΕΕ, C-115/09, *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV κατά Bezirksregierung Arnsberg*, 12 Μαΐου 2011.

Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι, δεδομένου ότι η νομοθεσία βασίζεται στο δίκαιο της ΕΕ, η οποία επιβάλλει σαφείς υποχρεώσεις στον συγκεκριμένο τομέα, το κράτος μέλος δεν μπορεί να επιβάλει την απαίτηση η δικαιοπρακτική ικανότητα περιβαλλοντικών οργανώσεων να αποτελεί συνάρτηση της έννοιας των ατομικών δικαιωμάτων.

Το κόστος της κίνησης δικαστικής διαδικασίας αποτελεί κοινό φραγμό όσον αφορά την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Τόσο το δίκαιο της ΕΕ όσο και η Σύμβαση του Άγης υποχρεώνουν τα κράτη μέλη και τα συμβαλλόμενα μέρη αντιστοίχως να μεριμνούν ώστε οι νομικές διαδικασίες να «μην είναι απαγορευτικά δαπανηρές»⁶³⁴. Τα εθνικά δικαστήρια δεν μπορούν να εξετάζουν αποκλειστικά την οικονομική κατάσταση των ατομικά προσφευγόντων. Οφείλουν να συνεκτιμούν διάφορους άλλους παράγοντες, μεταξύ άλλων αν ο προσφεύγων έχει εύλογες πιθανότητες για την επιτυχή έκβαση της υπόθεσής του, το διακύβευμα της υπόθεσης για τον προσφεύγοντα και για την προστασία του περιβάλλοντος, η πολυπλοκότητα της συναφούς νομοθεσίας, καθώς και αν υπάρχουν διαθέσιμοι πόροι δημόσιας χρηματοδότησης ή άλλων καθεστώτων απόδοσης δαπανών⁶³⁵. Η επίκληση της άσκησης της διακριτικής ευχέρειας των δικαστηρίων για την αποποίηση της ευθύνης όσον αφορά τη διάταξη επιδίκασης των δικαστικών εξόδων εις βάρος του ηττηθέντος διαδίκου δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου και δεν διασφαλίζει την αποτελεσματική μεταφορά των νομικών απαιτήσεων της ΕΕ στο εθνικό δίκαιο⁶³⁶.

634 ΗΕ, (1998), *Σύμβαση του Άγης σχετικά με την Πρόσβαση στις Πληροφορίες, τη Συμμετοχή του Κοινού στη Λήψη Αποφάσεων και την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη για Περιβαλλοντικά Θέματα*, 25 Ιουνίου 1998, Άρθρο 9 παράγραφος 4 (διατάξεις σχετικά με την πρόσβαση στη δικαιοσύνη).

635 ΔΕΕ, C-260/11, *The Queen, κατόπιν αιτήσεως των David Edwards και Lilian Pallikaropoulos κατά Environment Agency κ.λπ.*, 11 Απριλίου 2013, σκέψη 46.

636 ΔΕΕ, C-427/07, *Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ιρλανδίας*, 16 Ιουλίου 2009, σκέψη 94. Βλ. επίσης ΔΕΕ, C-530/11, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας*, 13 Φεβρουαρίου 2014, σκέψεις 54-58.

8.5. Ηλεκτρονική δικαιοσύνη

Κύρια σημεία

- Η τεχνολογία μπορεί να αυξήσει την αποτελεσματικότητα και τη διαφάνεια της δικαστικής διαδικασίας και να διευκολύνει την πρόσβαση των ατόμων στη δικαιοσύνη. Ωστόσο, εάν αντικαταστήσει εξ ολοκλήρου τις συμβατικές διαδικασίες, ενέχει επίσης τον κίνδυνο υπονόμησης της πρόσβασης στη δικαιοσύνη για ορισμένους (για παράδειγμα, τα άτομα που δεν διαθέτουν σύνδεση στο διαδίκτυο).
- Το ΔΕΕ έχει επισημάνει ότι η «ηλεκτρονική οδός» δεν μπορεί να αποτελεί το μοναδικό μέσο πρόσβασης στις διαδικασίες, διότι τούτο καθιστά αδύνατη για ορισμένους πολίτες την άσκηση των δικαιωμάτων τους.

Η τεχνολογία μπορεί να αυξήσει την αποτελεσματικότητα και τη διαφάνεια της δικαστικής διαδικασίας και να διευκολύνει την πρόσβαση των ατόμων στη δικαιοσύνη. Ο όρος «ηλεκτρονική δικαιοσύνη» καλύπτει ευρύ φάσμα πρωτοβουλιών, μεταξύ των οποίων η χρήση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, η ηλεκτρονική άσκηση αγωγών, η παροχή ηλεκτρονικών πληροφοριών (συμπεριλαμβανομένης της νομολογίας), η διεξαγωγή εξέτασης μέσω εικονοτηλεδιάσκεψης ή τηλεφωνικής διάσκεψης, η ηλεκτρονική παρακολούθηση της καταχώρισης και της προόδου των υποθέσεων και η δυνατότητα ηλεκτρονικής πρόσβασης δικαστών ή άλλων φορέων λήψης αποφάσεων σε πληροφορίες. Στην παρούσα ενότητα περιγράφονται συνοπτικά οι απαιτήσεις στο πλαίσιο της ηλεκτρονικής δικαιοσύνης και στη συνέχεια παρατίθενται συγκεκριμένα παραδείγματα συναφών πρωτοβουλιών που τίθενται σε εφαρμογή βάσει του δικαίου της ΕΕ.

Δυνάμει του δικαίου του ΣΤΕ, η ΕΣΔΑ δεν θεσπίζει ειδικές απαιτήσεις σε συνάρτηση με την ηλεκτρονική δικαιοσύνη, αλλά η εφαρμογή πρωτοβουλιών ηλεκτρονικής δικαιοσύνης υπόκειται στις διατάξεις σχετικά με την πρόσβαση σε δικαστήριο και το δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης βάσει του Άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Lawyer Partners a.s. κατά Σλοβακίας*⁶³⁷, η προσφεύγουσα, μια εταιρεία περιορισμένης ευθύνης, επιθυμούσε να υποβάλει περισσότερες από 70.000 αγωγές για την είσπραξη οφειλών. Λόγω του μεγάλου αριθμού των αγωγών, τις κατέγραψε σε μονάδα εγγραφής DVD, την οποία απέστειλε στο δικαστήριο συνοδευόμενη από επεξηγηματική επιστολή. Παρότι το εθνικό δίκαιο επέτρεπε την υποβολή των αγωγών με τον τρόπο αυτό, το δικαστήριο αρνήθηκε να τις καταχωρίσει με την αιτιολογία ότι δεν διέθετε τον απαιτούμενο εξοπλισμό. Καταγγελία που υποβλήθηκε στο Συνταγματικό Δικαστήριο απορρίφθηκε διότι κατατέθηκε μετά το πέρας της εκ του νόμου προβλεπόμενης προθεσμίας των δύο μηνών.

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι, εάν εκτυπώνονταν, οι αγωγές και τα δικαιολογητικά έγγραφα της εταιρείας θα υπερέβαιναν τις 40 εκατομμύρια σελίδες. Υπό αυτές τις συνθήκες, η επιλογή της ως προς το μέσο υποβολής δεν μπορούσε να θεωρηθεί μη ενδεδειγμένη. Το εθνικό δίκαιο προέβλεπε την ηλεκτρονική προσφυγή ενώπιον δικαστηρίου και δεν μπορεί να καταλογιστεί στην προσφεύγουσα εταιρεία η αξιοποίηση αυτής της δυνατότητας. Η άρνηση των δικαστηρίων να καταχωρίσουν τις αγωγές της συνιστούσε δυσανάλογο περιορισμό επί του δικαιώματος της προσφεύγουσας όσον αφορά την πρόσβαση σε δικαστήριο.

Η «ηλεκτρονική υπηρεσία “μίας στάσης” στον τομέα της δικαιοσύνης» της ΕΕ, η Διαδικτυακή Πύλη της Ευρωπαϊκής Ηλεκτρονικής Δικαιοσύνης, παρέχει επί του παρόντος στους πολίτες τη δυνατότητα ηλεκτρονικής κίνησης διαδικασίας διασυνοριακών μικροδιαφορών ή έκδοσης διαταγών πληρωμής, σύμφωνα με τις συναφείς διατάξεις του δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ. Με τον Κανονισμό (ΕΚ) Αριθ. 1896/2006 θεσπίστηκε διαδικασία ευρωπαϊκής διαταγής πληρωμής⁶³⁸. Χάρη στη διαδικασία αυτή απλουστεύονται οι διασυνοριακές υποθέσεις όσον αφορά μη αμφισβητούμενες χρηματικές αξιώσεις σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις. Η Ευρωπαϊκή Διαταγή Πληρωμής αναγνωρίζεται και εκτελείται σε όλα τα κράτη μέλη, εκτός από τη Δανία, χωρίς να απαιτείται αναγνώριση της εκτελεστότητάς της. Επιτρέπει στους

637 ΕΔΔΑ, *Lawyer Partners a.s. κατά Σλοβακίας*, Αριθ. 54252/07, 3274/08, 3377/08, 3505/08, 3526/08, 3741/08, 3786/08, 3807/08, 3824/08, 15055/08, 29548/08, 29551/08, 29552/08, 29555/08 και 29557/08, 16 Ιουνίου 2009.

638 Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 1896/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, για τη θέσπιση διαδικασίας Ευρωπαϊκής Διαταγής Πληρωμής, ΕΕ 2006 L 399.

πιστωτές να ασκούν αγωγές χωρίς να εμφανίζονται ενώπιον του δικαστηρίου, κάνοντας χρήση τυποποιημένων εντύπων τα οποία μπορούν να υποβάλλουν και να διαβιβάζουν στο αρμόδιο δικαστήριο.

Σύμφωνα με τον Κανονισμό (ΕΚ) Αριθ. 861/2007, η κίνηση διαδικασίας διαφορών είναι επίσης δυνατή μέσω της Διαδικτυακής Πύλης της Ευρωπαϊκής Ηλεκτρονικής Διαδικασίας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Διαδικασίας Μικροδιαφορών. Με την εν λόγω διαδικασία επιδιώκεται η βελτίωση και η απλούστευση των διαδικασιών σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις που αφορούν απαιτήσεις των οποίων η αξία δεν υπερβαίνει τα 2.000 EUR⁶³⁹. Η διαδικασία μικροδιαφορών εφαρμόζεται μεταξύ όλων των κρατών μελών της ΕΕ, με εξαίρεση τη Δανία. Πρόκειται για γραπτή διαδικασία, εκτός εάν το δικαστήριο κρίνει αναγκαία τη διεξαγωγή προφορικής διαδικασίας⁶⁴⁰. Καθορίζει τις προθεσμίες που πρέπει να τηρούνται από τους διαδίκους και το δικαστήριο για την επιτάχυνση της εκδίκασης των διαφορών, και έχει εφαρμογή τόσο σε χρηματικές όσο και σε μη χρηματικές αξιώσεις. Η δικαστική απόφαση που εκδίδεται συνεπεία της διαδικασίας αυτής πρέπει εν γένει να αναγνωρίζεται και να εκτελείται αυτομάτως στο έτερο κράτος μέλος.

Η ανάπτυξη της εικονοηλεκτρονικής και της τηλεφωνικής διάσκεψης στο πλαίσιο της διαδικασίας εξέτασης μπορεί επίσης να συμβάλει στη διευκόλυνση της δικαιοσύνης. Για παράδειγμα, το ευρωπαϊκό ένταλμα επιτήρησης επιτρέπει στα κράτη μέλη της ΕΕ να εκδίδουν εντάλματα επιτήρησης για την αποφυλάκιση υπόπτων ή κατηγορουμένων εν αναμονή της δίκης τους, υπό τον όρο της επιτήρησής τους στα κράτη συνήθους διαμονής τους⁶⁴¹. Το Άρθρο 19 παράγραφος 4 προβλέπει τη δυνατότητα να χρησιμοποιείται τηλέφωνο και τηλεδιάσκεψη εάν η νομοθεσία του κράτους μέλους έκδοσης προβλέπει ότι πρέπει να διεξαχθεί ακρόαση του κατηγορουμένου πριν από τη διαφοροποίηση των μέτρων επιτήρησης ή την έκδοση εντάλματος

639 Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 861/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Ιουλίου 2007, για τη θέσπιση Ευρωπαϊκής Διαδικασίας Μικροδιαφορών, ΕΕ 2007 L 199.

640 Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 861/2007, Άρθρο 5 παράγραφος 1.

641 Το εν λόγω ένταλμα θα αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω εξέτασης σε προσεχή έκθεση του FRA σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ στην πράξη όσον αφορά τη μεταφορά ατόμων εν αναμονή της δίκης τους.

σύλληψης. Η ακρόαση μέσω εικονοτηλεδιάσκεψης ή τηλεφωνικής διάσκεψης προωθείται και από άλλες πράξεις της ΕΕ⁶⁴².

Ελπιδοφόρα πρακτική

Οπτικοποίηση της έκδοσης καταδικαστικών αποφάσεων: ηλεκτρονικό εργαλείο για τη διευκόλυνση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη

Το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Ηνωμένου Βασιλείου τιμήθηκε στην απονομή των διεθνών βραβείων οπτικών επικοινωνιών για έναν διαδραστικό οδηγό που βοηθά τους πολίτες να κατανοήσουν τη διαδικασία έκδοσης καταδικαστικών αποφάσεων – «You be the judge» (Γίνε εσύ ο δικαστής). Το εργαλείο αυτό διευκολύνει την πρόσβαση στη δικαιοσύνη μέσω της εξοικείωσης των πολιτών με τις διαδικασίες ενώπιον των δικαστηρίων έξω από τις αίθουσες συνεδριάσεων των δικαστηρίων.

Πηγή: FRA (2012), Fundamental rights: challenges and achievements in 2011 – FRA Annual report, σ. 207.

Ωστόσο, δεδομένου ότι ενδέχεται να μην μπορούν όλοι να έχουν πρόσβαση στις τεχνολογικές εξελίξεις, είναι σημαντικό τα εν λόγω τεχνολογικά μέσα να υπάρχουν παράλληλα με τα συμβατικά συστήματα. Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι οι διαδικασίες που είναι προσβάσιμες αποκλειστικά μέσω «ηλεκτρονικής

642 Απόφαση-Πλαίσιο 2009/829/ΔΕΥ, της 23ης Οκτωβρίου 2009, σχετικά με την εφαρμογή, μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στις αποφάσεις περί μέτρων επιτήρησης εναλλακτικά προς την προσωρινή κράτηση, ΕΕ 2009 L 294. Βλ. επίσης Οδηγία 2012/29/ΕΕ, Άρθρο 17· Πράξη του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, για την κατάρτιση της σύμβασης για την αμοιβαία δικαστική συνδρομή επί ποινικών υποθέσεων μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2000 C 197, Άρθρο 10· Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 1206/2001 του Συμβουλίου, της 28ης Μαΐου 2001, για τη συνεργασία μεταξύ των δικαστηρίων των κρατών μελών κατά τη διεξαγωγή αποδείξεων σε αστικές ή εμπορικές υποθέσεις, ΕΕ 2001 L 174, Άρθρο 10 παράγραφος 4 και Άρθρο 17 παράγραφος 4 (με τα οποία επιδιώκεται η βελτίωση, η απλούστευση και η επιτάχυνση της συνεργασίας των δικαστηρίων στο πεδίο της διεξαγωγής αποδείξεων)· Οδηγία 2004/80/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, για την αποζημίωση των θυμάτων εγκληματικών πράξεων, ΕΕ 2004 L 261, Άρθρο 9 παράγραφος 1· και Κανονισμός (ΕΚ) Αριθ. 861/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Ιουλίου 2007, για τη θέσπιση ευρωπαϊκής διαδικασίας μικροδιαφορών, Άρθρο 8 και Άρθρο 9 παράγραφος 1.

οδού» θα μπορούσαν να καταστήσουν αδύνατη για ορισμένους πολίτες την άσκηση των δικαιωμάτων τους⁶⁴³.

Παράδειγμα: Στην υπόθεση *Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.*⁶⁴⁴, το ΔΕΕ εξέτασε τέσσερις συνεκδικασθείσες αιτήσεις για την έκδοση προδικαστικής απόφασης από το *Giudice di Pace di Ischia*, οι οποίες αφορούσαν ρήτρες βάσει των οποίων η απόπειρα εξώδικου συμβιβασμού αποτελούσε υποχρεωτική προϋπόθεση του παραδεκτού της άσκησης εθνικών ένδικων βοηθημάτων στο πλαίσιο ορισμένων διαφορών. Οι ρήτρες αυτές τέθηκαν σε ισχύ δυνάμει της οδηγίας για την καθολική υπηρεσία⁶⁴⁵. Το ΔΕΕ εξέτασε κατά πόσον οι εν λόγω υποχρεωτικές παραπομπές τηρούσαν την αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας.

Η απόφαση σχετικά με τις υποχρεωτικές παραπομπές παρουσιάζεται αναλυτικά στην **Ενότητα 2.4.2**. Κατά την εξέταση του σημείου αυτού, το ΔΕΕ επεσήμανε επίσης ότι η άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η οδηγία για την καθολική υπηρεσία θα μπορούσε να καταστεί ουσιαστικά αδύνατη ή εξαιρετικά δυσχερής για ορισμένους πολίτες, και ιδίως εκείνους που δεν διαθέτουν πρόσβαση στο διαδίκτυο, εάν η πρόσβαση στη διαδικασία συμβιβασμού είναι δυνατή μόνον ηλεκτρονικώς.

643 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08, C-318/08, C-319/08 και C-320/08, *Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.*, 18 Μαρτίου 2010, σκέψη 58.

644 ΔΕΕ, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08 έως C-320/08, *Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.*, 18 Μαρτίου 2010, σκέψη 67.

645 Οδηγία 2002/22/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 7ης Μαρτίου 2002, για την καθολική υπηρεσία και τα δικαιώματα των χρηστών όσον αφορά δίκτυα και υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ΕΕ 2002 L 108.

Περαιτέρω βιβλιογραφία

Κεφάλαιο 1

Anagnostou, D. (2013), *ECHR; Implementing Strasbourg's judgment on domestic policy*, Εδιμβούργο, Edinburgh University Press.

Brillat, R. (2009), «The European Social Charter» στο Alfredsson, G. *et al.* (επιμ.), *International Human Rights Monitoring Mechanisms*, Leiden, Martinus Nijhoff.

Bratza, N. (2013), «The European Convention on Human Rights and the Charter of Fundamental Rights of the European Union: a process of mutual enrichment», στο Rosas, A. *et al.* (επιμ.), *Court of Justice and construction of Europe: analyses and perspectives on sixty years of case-law*, Χάγη, T.M.C. Asser Press.

Carrera, S., De Somer, M. και Petkova, B. (2012), «The Court of Justice of the European Union as a Fundamental Rights Tribunal – Challenges for the Effective Delivery of Fundamental Rights in the Area of Freedom, Security and Justice», *Liberty and Security in Europe Papers*, Centre for European Policy Studies, Αριθ. 49.

Coutron, L. και Picheral, C. (επιμ.) (2012), *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne et Convention européenne des droits de l'homme*, Βρυξέλλες, Bruylant.

Craig, P. (2010), *The Lisbon Treaty. Law, Politics, and Treaty Reform*, Οξφόρδη, Oxford University Press.

Francioni, F. (2007), *Access to Justice as a Human Right*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press.

Klamert, M. (2014), *The Principle of Loyalty in EU Law*, Οξφόρδη, Oxford University Press.

Lavranos, N. (2013), «The ECJ's Judgments in Melloni and Åkerberg Fransson: Une Ménage à Trois Difficulté», *European Law Reporter*, Αριθ. 4, σ. 133-141.

Meyer, J. (επιμ.) (2014), *Charta der Grundrechte der Europäischen Union*, 4^η έκδοση, Baden-Baden, Nomos.

Pech, L. (2010), «A Union founded on the Rule of Law: Meaning and Reality of the Rule of Law as Constitutional Principle of EU Law», *European Constitutional Law Review*, Τόμος 6, Αριθ. 3, σ. 359-396.

Stricker, A. (2010), *Die Bedeutung der Europäischen Menschenrechtskonvention und der gemeinsamen Verfassungsüberlieferungen für den Grundrechtsschutz der Europäischen Union*, Frankfurt am Main, Peter Lang.

Timmermans, C. (2013), «Fundamental rights protection in Europe before and after accession of the European Union to the European Convention on Human Rights», στο van Dijk, P. και van Roosmalen, M. κ.ά. (επιμ.), *Fundamental Rights and Principles*, Αμβέρσα, Intersentia.

ΔΕΕ, *Reflets*, διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7063/.

Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (2005), «Programming for Justice: Access for All: A Practitioner's Guide to a Human Rights-Based Approach to Access to Justice», Μπανγκόκ, UNDP.

Κεφάλαιο 2

Adams, S. και Parras, F.J. (2013), «The European Stability Mechanism through the legal meanderings of Union's constitutionalism: Comment on Pringle», *European Law Review*, Τόμος 8, Αριθ. 6, σ. 848–865.

Benöhr, I. (2014), «Collective Redress in the Field of European Consumer Law», *Legal Issues of Economic Integration*, Τόμος 14, Αριθ. 3, σ. 243–256.

De Palo, G. και Trevor, M. (2012), *EU Mediation Law and Practice*, Οξφόρδη, Oxford University Press.

Doobay, A. (2013), «The right to a fair trial in light of the recent ECtHR and CJEU case-law», *ERA Forum*, Τόμος 14, Αριθ. 2, σ. 251–262.

Flattery, J. (2010), «Balancing efficiency and justice in EU competition law: elements of procedural fairness and their impact on the right to a fair hearing», *Competition Law Review*, Τόμος 7, Αριθ. 1, σ. 53–58.

FRA, *Charterpedia* διατίθεται στη διεύθυνση: <http://fra.europa.eu/el/charterpedia>.

FRA (2012), *Bringing rights to life: The fundamental rights landscape of the European Union*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Galetta, D. (2010), *Procedural Autonomy of EU Member States: Paradise Lost?*, Χαϊδελβέργη, Springer.

Gilliaux, P. (2012), *Droit(s) européen(s) à un procès équitable*, Βρυξέλλες, Bruylant.

Hodges, S. (2014), «Consumer ombudsmen: better regulation and dispute resolution», *ERA Forum*, Τόμος 15, Αριθ. 4, σ. 593–608.

Luzak, J. (2014), «Online consumer contracts», *ERA Forum*, Τόμος 15, Αριθ. 3, σ. 381–392.

Müller, L. F. (2015), *Richterliche Unabhängigkeit und Unparteilichkeit nach Art. 6 EMRK.: Anforderungen der Europäischen Menschenrechtskonvention und spezifische Probleme in den östlichen Europaratsstaaten*, Βερολίνο, Duncker & Humblot.

Peers, S. και Ward, A. (επιμ.) κ.ά. (2013), *Commentary on Charter of Fundamental Rights*, Οξφόρδη, Hart Publishing.

Polakiewicz, J. (2009–2010), «European Union action on procedural rights and the European Convention on Human Rights», *Human Rights Law Journal*, Τόμος 30, Αριθ. 1–2, σ. 12–16.

Stürner, M., Inchausti Gascón, F., Caponi, R. (επιμ.) (2014), *The Role of Consumer ADR in the Administration of Justice. New Trends in Access to Justice under EU Directive 2013/11*, Μόναχο, Sellier.

Vitkauskas, D. και Dikov, G. (2012), *Protecting the right to a fair trial under the European Convention on Human Rights*, Στρασβούργο, Συμβούλιο της Ευρώπης.

Wrbka, S. (2014), *European Consumer Access to Justice Revisited*, Cambridge, Cambridge University Press.

Κεφάλαια 3 και 4

Cape, E., Namoradze, N., Smith, R. και Spronken, T. (2010), *Effective Criminal Defence in Europe*, Cambridge, Intersentia.

FRA (2015), *Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children’s participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Grabenwarter, C. και Pabel, K. (2012), *Europäische Menschenrechtskonvention*, 5^η έκδοση, Μόναχο, C. H. Beck.

Harris, D., O’Boyle, M., Warbrick, C. και Bates, E. (2014), *Law of the European Convention on Human Rights*, Οξφόρδη, Oxford University Press.

Kiraly, L. και Squires, N. (2011), «Legal aid in the EU: from the Brussels Convention of 1968 to the Legal Aid Directive of 2003», *Coventry Law Journal*, Τόμος 16, Αριθ. 2, σ. 28–47.

Mole, N. και Harby, C., Συμβούλιο της Ευρώπης (2007), «Le droit à un procès équitable: Un guide sur la mise en œuvre de l'Article 6 de la Convention européenne des Droits de l'Homme», *Précis sur les droits de l'homme*, Αριθ. 3.

Engström, J. (2011), «The Principle of Effective Judicial Protection after the Lisbon Treaty: Reflection in the light of case C-279/09 DEB», *Review of European Administrative Law*, Τόμος 4, Αριθ. 2, σ. 53–68.

Oliver, P. (2011), «Case C-279/09 DEB v. Germany», *Common Market Law Review*, Τόμος 48, σ. 2023–2040.

Rainey, B., Wicks, E. και Ovey, C. (2014), *The European Convention on Human Rights*, Οξφόρδη, Oxford University Publishing.

Sayers, D. (2014), «Protecting Fair Trial Rights in Criminal Cases in the European Union: Where does the Roadmap take Us?», *Human Rights Law Review*, Τόμος 14, Αριθ. 4, σ. 733–760.

Trechsel, S. (2005), *Human Rights in Criminal Proceedings*, Οξφόρδη, Oxford University Press.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2013), *Guide to a fair trial: civil limb*, Στρασβούργο, Συμβούλιο της Ευρώπης.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2014), *Guide to a fair trial: criminal limb*, Στρασβούργο, Συμβούλιο της Ευρώπης.

Κεφάλαιο 5

Biondi, A. και Farley, P. (2009), *The Right to Damages in European Law*, Alphen aan der Rijn, Kluwer Law International.

Buyse, A. (2009), «Lost and Regained? Restitution as a remedy for human rights», *Heidelberg Journal of International Law*, Τόμος 68, σ. 129–153.

De Hert, P. και Korenica, F. (2012), «The doctrine of equivalent protection: its life and legitimacy before and after the European Union's accession to the European

Convention on Human Rights», *German Law Journal*, Τόμος 13, Αριθ. 7, σ. 874-895.

Gutman, K. (2011), «The evolution of the action for damages against the European Union and its place in the system of judicial protection», *Common Market Law Review*, Τόμος 48, Αριθ. 3, σ. 695-750.

Karpenstein, U. και Mayer, C. F. (2012), *Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten: Kommentar*, Μόναχο, C.H. Beck.

Keller, H. και Marti, C. (2013), «Interim Relief Compared: Use of Interim Measures by the UN Human Rights Committee and the European Court of Human Rights», *Heidelberg Journal of International Law*, Τόμος 73, σ. 325-372.

Kuijjer, M. (2014), *Effective remedies as a fundamental right*, Βαρκελώνη, Escuela Judicial Española & Ευρωπαϊκό Δίκτυο Κατάρτισης Δικαστικών.

Lenaerts, K., Maselis, I. και Gutman, K. (2014), *EU procedural law*, Οξφόρδη, Oxford University Press.

Le Sueur, A. (2012), «Designing Redress: Who Does it, How and Why?», *Asia Pacific Law Review*, Τόμος 20, Αριθ. 1, σ. 17-44.

Mak, C. (2012), «Rights and Remedies – Article 47 EUCFR and Effective Judicial Protection in European Private Law Matters», *Amsterdam Law school Research Paper*, Αριθ. 2012-88.

Marguénaud, J.-P. (2012), *La cour européenne des droits de l'homme*, 6^η έκδοση, Παρίσι, Dalloz.

McBride, J. (2009), *Access to justice for migrants and asylum-seekers in Europe*, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Νομικής Συνεργασίας, Στρασβούργο, Συμβούλιο της Ευρώπης.

Peers, S. (2012), «Sanctions for infringement of EU law after the Treaty of Lisbon», *European Public Law*, Τόμος 18, σ. 33.

Peers, S. (2014), «Reconciling the Dublin system with European fundamental rights and the Charter», *ERA Forum*, Τόμος 15, Αριθ. 4, σ. 485-494.

Schlote, M. (2014), «The San Giorgio “cause of action”», *British Tax Review*, Αριθ. 2, σ. 103–113.

Van Gerven, W. (2000), «Of Rights, Remedies and Procedures», *Common Market Law Review*, Τόμος 37, τεύχος 3, σ. 501–36.

Wakefield, J. (2010), «Retrench and Reform: The Action for Damages», στο Eckhout, P. και Tridimas, T. (επιμ.), *Yearbook of European Law*, Τόμος 28.

Ward, A. (2011), «National and EC Remedies under the EU Treaty; Limits and the Role of the ECHR», στο Barnard, C. και Odudu, O. (επιμ.), *The Outer Limits of the Treaty*, Οξφόρδη, Hart Publishing.

Ward, A. (2012), «Damages under the EU Charter of Fundamental Rights», Τόμος 12, Αριθ. 4, *ERA Forum*, σ. 589–611.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2013), *Guide to good practice in respect of domestic remedies*, Στρασβούργο, Συμβούλιο της Ευρώπης.

Κεφάλαιο 6

Balthasarv, S. (2010), «Locus Standi Rules for Challenge to Regulatory Acts by Private Applicants: the new Article 263(4)», *European Law Review*, Τόμος 35, Αριθ. 4, σ. 542–550.

Carboni, N. (2014), «From Quality to Access to Justice: Improving the Functioning of European Judicial Systems», *Civil and Legal Sciences*, Τόμος 3, Αριθ. 4.

FRA (2011), *Access to justice in Europe: an overview of challenges and opportunities*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Kloth, M. (2010), *Immunities and the right of access to the court under Article 6 of the European Convention on Human Rights*, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers.

Nascimbene, B. (2009), «European judicial cooperation in criminal matters: what protection for individuals under the Lisbon Treaty?», *ERA Forum*, Τόμος 10, Αριθ. 3, σ. 397–407.

Reich, N. (2013), *General Principles of EU Civil Law*, Αμβέρσα, Intersentia.

Κεφάλαιο 7

Edel, F. (2007), *The length of civil and criminal proceedings in the case law of the European Court of Human Rights*, Στρασβούργο, Συμβούλιο της Ευρώπης.
Greer, S. (2006), *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects*, Cambridge, Cambridge University Press.

Henzelin, M. και Rordorf, H. (2014), «When Does the Length of Criminal Proceedings Become Unreasonable According to the European Court of Human Rights?», *New Journal of European Criminal Law*, Τόμος 5, Αριθ. 1, σ. 78-109.

Mahoney, P. (2004), «The right to a fair trial in criminal matters under Article 6 ECHR», *Judicial Studies Institute Journal*, Τόμος 4, Αριθ. 2, σ. 107-129.

Meyer-Ladewig, J. (2011), *EMRK Europäische Menschenrechtskonvention – Handkommentar*, 3η έκδοση, Baden-Baden, Nomos.

Nicolas, M. (2012), *Le droit au délai raisonnable devant les juridictions pénales internationales*, Frankfurt am Main, Peter Lang.

Van Dijk, P., Van Hoof, G.J.H., Van Rijn, A. και Zwaak, L. (επιμ.) (2006), *Theory and Practice of the European Convention on Human rights*, Αμβέρσα, Intersentia.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Αποτελεσματικότητα της Δικαιοσύνης (CEPEJ) (2012), *Length of court proceedings in the member states of the Council of Europe based on the case law of the European Court of Human Rights*, Στρασβούργο, Συμβούλιο της Ευρώπης.

Κεφάλαιο 8

Bartlett, P. κ.ά. (επιμ.) (2006), *Mental Disability and the European Convention on Human Rights*, Leiden, Martinus Nijhoff.

Cojocariu, C. (2011), «Handicapping rules: The overly restrictive application of admissibility criteria by the European Court of Human Rights to complaints

concerning disabled people», *European Human Rights Law Review*, Αριθ. 6, σ. 686.

Contini, F. και Lanzara, G. (2014), *The Circulation of Agency in e-Justice*, Dordrecht, Springer.

Easton, S. (2011), *Prisoners' rights: principles and practice*, Abingdon, Taylor & Francis.

FRA (2012), *Ακούσια εισαγωγή και ακούσια θεραπεία ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

FRA (2012), *Πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε υποθέσεις διακρίσεων στην ΕΕ – Βήματα προς μεγαλύτερη ισότητα*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

FRA (2013), *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

FRA (2015), *Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

FRA/ΕΔΔΑ (2014), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία σε θέματα ασύλου, συνόρων και μετανάστευσης*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

FRA/ΕΔΔΑ (2016), *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα δικαιώματα του παιδιού*, Λουξεμβούργο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Gavrielidis, T. (επιμ). (2014), *A victim-led criminal justice system: addressing the paradox*, Λονδίνο, IARS Publications.

Gramatikov, M. και Klaming, L. (2011), «Getting divorced online: Procedural and outcome justice in online divorce mediation», *Journal of Law and Family Studies*, Τόμος 13, Αριθ. 2, σ. 1–30.

Harding, A. (2007), *Access to environmental justice: a comparative study*, Λονδίνο, Brill.

Lindsay, W.R., Taylor, J.L. και Sturmey, P. (2004), *Offenders with Developmental Disabilities*, Chichester, Wiley.

Londono, P. (2007), «Positive obligations, criminal procedure and rape cases», *European Human Rights Law Review*, Αριθ. 2, σ. 158-171.

Lupo, G. και Bailey, J. (2014), «Designing and Implementing e-Justice Systems: Some Lessons Learned from EU and Canadian Examples», *Laws*, Τόμος 3, Αριθ. 2, σ. 353-387.

Ng, G. (2013), «Experimenting with European Payment Order and of European Small Claims Procedure», στο Contini, F. και G. Lanzara (επιμ.) (2013), *Building Interoperability for European Civil Proceedings online*, CLUEB Bologna.

Ochoa, J.C. (2013), *The Rights of Victims in Criminal Justice Proceedings for Serious Human Rights Violations*, Leiden, Martinus Nijhoff.

Pallemaerts, M. (2009), *The Aarhus Convention at ten. Interactions and Tensions between Conventional International Law and EU Environmental Law*, Groningen, Europa Law Publishing.

Perlin, M. (2011), *International human rights and mental disability law: when the silenced are heard*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press.

Smith, R. (2014), *Digital delivery of legal services to people on low incomes*, Λονδίνο, The Legal Education Foundation.

Starmer, K. (2014), «Human rights, victims and the prosecution of crime in the 21st century», *Criminal Law Review*, Αριθ. 11, σ. 777-787.

Taylor, J.L. και Lindsay, W.R. (2010), «Understanding and treating offenders with learning disabilities: a review of recent developments», *Journal of Learning Disabilities and Offending Behaviour*, Τόμος 1, Αριθ. 1, σ. 6.

The Harris Review (2015), «Changing prisons, saving lives: report of the independent review into self-inflicted deaths in custody of 18-24 year olds», Command Paper 9087.

Van Zyl Smit, D. και Snacken, S. (2011), *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights Paperback*, Οξφόρδη, Oxford University Press.

Velicogna, M. Errera, A. και Derlange, S. (2013), «Building e-Justice in Continental Europe: The TéléRecours Experience in France», *Utrecht Law Review*, Τόμος 9, Αριθ. 1, σ. 38-59.

Young, L. (2014), *The Young Review: Improving outcomes for young black and/or Muslim men in the Criminal Justice System*, Λονδίνο, Barrow Cadbury Trust.

Συμβούλιο της Ευρώπης (2012), *Manual on Human Rights and the Environment*, Στρασβούργο, Συμβούλιο της Ευρώπης.

Νομολογία

Επιλεγμένη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο

ΕΔΔΑ

Goldor κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 4451/70, 21 Φεβρουαρίου 1975

Julius Kloiber Schlachthof GmbH κ.λπ. κατά Αυστρίας, Αριθ. 21565/07, 21572/07, 21575/07 και 21580/07, 4 Απριλίου 2013

ΔΕΕ

Antoine Boxus κ.λπ. κατά Région wallonne, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-128/09 έως C-131/09, C-134/09 και C-135/09, 18 Οκτωβρίου 2011

Valerie Hariev Belon κατά CHEZ Elektro Bialgia AD κ.λπ. (με παρεμβάσεις τη Βουλγαρία και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή), Υπόθεση C-394/11, 31 Ιανουαρίου 2013

Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού κατά Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού - Υπηρεσία Δημοσιονομικού Ελέγχου, Υπόθεση C-363/11, 16 Φεβρουαρίου 2013

Ανεξαρτησία και αμεροληψία των δικαστηρίων

ΕΔΔΑ

Ibrahim Gürkan κατά Τουρκίας, Αριθ. 10987/10, 3 Ιουλίου 2012

Maktouf και Damjanović κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, Αριθ. 2312/08 και 34179/08, 18 Ιουλίου 2013

ΔΕΕ

Chronopost SA και La Poste κατά Union française de l'express (UFEX) κ.λπ., Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-341/06 P και C-342/06 P, 1 Ιουλίου 2008

Graham J. Wilson κατά Ordre des avocats du barreau de Luxembourg, Υπόθεση C-506/04, 19 Σεπτεμβρίου 2006

Δίκαιη και δημόσια εκδίκαση της υπόθεσης

ΕΔΔΑ

Khrabrona κατά Ρωσίας, Αριθ. 18498/04, 2 Οκτωβρίου 2012

Užkauskas κατά Λιθουανίας, Αριθ. 16965/04, 6 Ιουλίου 2010

Μη δικαιοδοτικά όργανα και φορείς εναλλακτικής επίλυσης των διαφορών

ΕΔΔΑ

Suda κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, Αριθ. 1643/06, 28 Οκτωβρίου 2010

ΔΕΕ

Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ., Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08 έως C-320/08, 18 Μαρτίου 2010

Ευεργέτημα της πενίας σε μη ποινικές διαδικασίες

ΕΔΔΑ

Airey κατά Ιρλανδίας, Αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979

McVicar κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 46311/99, 7 Μαΐου 2002

ΔΕΕ

DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH κατά Bundesrepublik Deutschland, Υπόθεση C-279/09, 22 Δεκεμβρίου 2010

Ευεργέτημα της πενίας σε ποινικές διαδικασίες

ΕΔΔΑ

Tsongo Tsonen κατά Βουλγαρίας (Αριθ. 2), Αριθ. 2376/03, 14 Ιανουαρίου 2010

Twalib κατά Ελλάδας, Αριθ. 24294/94, 9 Ιουνίου 1998

Zdravko Stanev κατά Βουλγαρίας, Αριθ. 32238/04, 6 Νοεμβρίου 2012

Δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε μη ποινικές διαδικασίες

ΕΔΔΑ

Anghel κατά Ιταλίας, Αριθ. 5968/09, 25 Ιουνίου 2013

Bertuzzi κατά Γαλλίας, Αριθ. 36378/97, 13 Φεβρουαρίου 2003

Δικαίωμα στη νομική συμβουλή, στην υπεράσπιση και στην εκπροσώπηση σε ποινικές διαδικασίες

ΕΔΔΑ

Aras κατά Τουρκίας (Αριθ. 2), Αριθ. 15065/07, 18 Νοεμβρίου 2014

Lagerblom κατά Σουηδίας, Αριθ. 26891/95, 14 Ιανουαρίου 2003

Lanz κατά Αυστρίας, Αριθ. 24430/94, 31 Ιανουαρίου 2002

Pishchalnikov κατά Ρωσίας, Αριθ. 7025/04, 24 Σεπτεμβρίου 2009

Salduz κατά Τουρκίας, Αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008

ΔΕΕ

Ordre des barreaux francophones et germanophones κ.λπ. κατά. Conseil des ministres, Υπόθεση C-305/05, 26 Ιουνίου 2007

Δικαίωμα αυτοεκπροσώπησης

ΕΔΔΑ

Galstyan κατά Αρμενίας, Αριθ. 26986/03, 15 Νοεμβρίου 2007

Απαιτήσεις αποτελεσματικού ένδικου βοηθήματος

ΕΔΔΑ

McFarlane κατά Ιρλανδίας, Αριθ. 31333/06, 10 Σεπτεμβρίου 2010

Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας, Αριθ. 59450/00, 4 Ιουλίου 2006

Rotaru κατά Ρουμανίας, Αριθ. 28341/95, 4 Μαΐου 2000

Yarashonen κατά Τουρκίας, Αριθ. 72710/11, 24 Ιουνίου 2014

ΔΕΕ

Brahim Samba Diouf κατά Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration, Υπόθεση C-69/10, 28 Ιουλίου 2011

Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Υπόθεση C-583/11 P, 3 Οκτωβρίου 2013

Sofiane Fahas κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Υπόθεση T-49/07, 7 Δεκεμβρίου 2010

Παραδείγματα συγκεκριμένων ένδικων βοηθημάτων

ΕΔΔΑ

Anahygen κ.λπ. κατά Ρωσίας, Αριθ. 42525/07 και 60800/08, 10 Οκτωβρίου 2012 (αποζημίωση)

Brosa κατά Γερμανίας, Αριθ. 5709/09, 17 Απριλίου 2014 (ασφαλιστικά μέτρα)

Burdon κατά Ρωσίας (Αριθ. 2), Αριθ. 33509/04, 15 Ιανουαρίου 2009 (αποζημίωση)

ΔΕΕ

Andrea Francovich και Danila Bonifaci κ.λπ. κατά Ιταλικής Δημοκρατίας, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, 19 Νοεμβρίου 1991 (αποζημίωση)

Gebr. Weber GmbH κατά Jürgen Wittmer και Ingrid Putz κατά Medianess Electronics GmbH, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις, C-65/09 και C-87/09, 16 Ιουνίου 2011 (αξίωση του δικαστή)

UPC Telekabel Wien GmbH κατά Constantin Film Verleih GmbH και Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH, Υπόθεση C-314/12, 27 Μαρτίου 2014 (ασφαλιστικά μέτρα)

Περιορισμοί πρόσβασης στη δικαιοσύνη

ΕΔΔΑ

Bogdel κατά Λιθουανίας, Αριθ. 41248/06, 26 Νοεμβρίου 2013 (περίοδοι παραγραφής)

C.G.I.L. και Cofferati (Αριθ. 2) κατά Ιταλίας, Αριθ. 2/08, 6 Απριλίου 2010 (ασυλίες)

Harrison McKee κατά Ουγγαρίας, Αριθ. 22840/07, 3 Ιουνίου 2014 (θεμιτός σκοπός και αναλογικότητα)

Κλουνι κατά Γαλλίας, Αριθ. 30754/03, 30 Ιουνίου 2011 (εμπόδια στα αποδεικτικά μέσα)

Maširević κατά Σερβίας, Αριθ. 30671/08, 11 Φεβρουαρίου 2014 (υπερβολική τυπολατρία)

Poirot κατά Γαλλίας, Αριθ. 29938/07, 15 Δεκεμβρίου 2011 (υπερβολική τυπολατρία)

StanKon κατά Βουλγαρίας, Αριθ. 68490/01, 12 Ιουλίου 2007 (δικαστικά τέλη)

Yuriy Nikolayevich Ivanov κατά Ουκρανίας, Αριθ. 40450/04, 15 Οκτωβρίου 2009 (καθυστέρηση εκτέλεσης τελεσίδικων αποφάσεων)

ΔΕΕ

Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, Υπόθεση C-530/11, 13 Φεβρουαρίου 2014 (δικαστικά τέλη)

Galina Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH, Υπόθεση C-415/10, 19 Απριλίου 2012 (εμπόδια στα αποδεικτικά μέσα)

Q-Beef NV κατά Belgische Staat και Frans Bosschaert κατά Belgische Staat κ.λπ., Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-89/10 και C-96/10, 8 Σεπτεμβρίου 2011 (περίοδοι παραγραφής)

Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ., Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08 έως C-320/08, 18 Μαρτίου 2010 (θεμιτός σκοπός και αναλογικότητα)

Καθορισμός της διάρκειας των διαδικασιών

ΕΔΔΑ

Mailkon κατά Εσθονίας, Αριθ. 31407/07, 4 Φεβρουαρίου 2010 (ποινικές)

Orđuš κ.λπ. κατά Κροατίας, Αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010 (μη ποινικές)

Κριτήρια για τον προσδιορισμό της εύλογης διάρκειας των διαδικασιών

ΕΔΔΑ

Ματοή κατά Πολωνίας, Αριθ. 30279/07, 9 Ιουνίου 2009 (πολυπλοκότητα της υπόθεσης)

Mikulić κατά Κροατίας, Αριθ. 53176/99, 7 Φεβρουαρίου 2002 (το διακύβευμα για τον αιτούντα)

Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. κ.λπ. κατά Πορτογαλίας, Αριθ. 56637/10 κ.λπ., 30 Οκτωβρίου 2014 (στάση των αρμόδιων κρατικών αρχών)

Starokadomskiy κατά Ρωσίας (Αριθ. 2), Αριθ. 27455/06, 13 Μαρτίου 2014 (γενικοί κανόνες)

Veliyev κατά Ρωσίας, Αριθ. 24202/05, 24 Ιουνίου 2010 (στάση του αιτούντος)

ΔΕΕ

Ufficio IVA di Piacenza κατά Belvedere Costruzioni Srl., Υπόθεση C-500/10, 29 Μαρτίου 2012 (γενικοί κανόνες)

Ένδικα βοηθήματα σε περίπτωση υπερβολικής διάρκειας των διαδικασιών

ΕΔΔΑ

Scordino κατά Ιταλίας (Αριθ. 1), Αριθ. 36813/97, 29 Μαρτίου 2006

ΔΕΕ

Groupes Gascogne SA κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Υπόθεση C-58/12 P, 26 Νοεμβρίου 2013

Άτομα με αναπηρία

ΕΔΔΑ

A.K. και L. κατά Κροατίας, Αριθ. 37956/11, 8 Ιανουαρίου 2013

Shtukaturov κατά Ρωσίας, Αριθ. 44009/05, 27 Μαρτίου 2008

Θύματα εγκληματικών πράξεων

ΕΔΔΑ

Dink κατά Τουρκίας, Αριθ. 2668/07 κ.λπ., 14 Σεπτεμβρίου 2010

ΔΕΕ

Ποινική δίκη κατά Maria Pupino, Υπόθεση C-105/03, 16 Ιουνίου 2005

Κρατούμενοι και προσωρινά κρατούμενοι

ΕΔΔΑ

Stanev κατά Βουλγαρίας, Αριθ. 36760/06, 17 Ιανουαρίου 2012

Hassan κ.λπ. κατά Γαλλίας, Αριθ. 46695/10 και 54588/10, 4 Δεκεμβρίου 2014

Δίκαιο περιβάλλοντος

ΕΔΔΑ

Tătar κατά Ρουμανίας, Αριθ. 67021/01, 27 Ιανουαρίου 2009

ΔΕΕ

Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV κατά Bezirksregierung Arnsberg, Υπόθεση C-115/09, 12 Μαΐου 2011

Ηλεκτρονική δικαιοσύνη

ΕΔΔΑ

Lawyer Partners a.s. κατά Σλοβακίας, Αριθ. 54252/07 κ.λπ., 16 Ιουνίου 2009

ΔΕΕ

Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ., Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08 έως C-320/08, 18 Μαρτίου 2010

Ευρετήριο

Νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

<i>Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson</i> , Υπόθεση C-617/10 REC, 7 Μαΐου 2013	21
<i>Andrea Francovich και Danila Bonifaci κ.λπ. κατά Ιταλικής Δημοκρατίας</i> , Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, 19 Νοεμβρίου 1991	109, 126
<i>Antoine Boxus κ.λπ. κατά Région wallonne</i> , Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-128/09 έως C-131/09, C-134/09 και C-135/09, 18 Οκτωβρίου 2011	25, 32, 214
<i>Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León κατά Anuntis Segundamano España SL</i> , Υπόθεση C-413/12, 5 Δεκεμβρίου 2013 ..	28
<i>Association de médiation sociale κατά Union locale des syndicats CGT, Hichem Laboubi, Union départementale CGT des Bouches-du- Rhône, Confédération générale du travail (CGT)</i> , Υπόθεση C-176/12, 15 Ιανουαρίου 2014	21
<i>Baustahlgewebe GmbH κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων</i> , Υπόθεση C-185/95 P, 17 Δεκεμβρίου 1998	176
<i>Brahim Samba Diouf κατά Ministre du Travail, de l'Emploi et de l'Immigration</i> , Υπόθεση C-69/10, 28 Ιουλίου 2011.....	109, 121
<i>Brasserie du Pêcheur SA κατά Bundesrepublik Deutschland και The Queen κατά Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd κ.λπ.</i> , Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-46/93 και C-48/93, 5 Μαρτίου 1996.....	126, 127, 128

<i>Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen eV κατά Bezirksregierung Arnsberg</i> , Υπόθεση C-115/09, 12 Μαΐου 2011.....	181, 214
<i>Camera di Commercio, Industria, Artigianato e Agricoltura (CCIAA) di Cosenza κατά Grillo Star Srl</i> , Υπόθεση C-443/09, 19 Απριλίου 2012	36
<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD κατά Komisija za zashtita ot diskriminatsia</i> , Υπόθεση C-83/14, 16 Ιουλίου 2015.....	149
<i>Chronopost SA και La Poste κατά Union française de l'express (UFEX) κ.λπ.</i> , Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-341/06 P και C-342/06 P, 1 Ιουλίου 2008	25, 44
<i>Courage Ltd κατά Bernard Crehan και Bernard Crehan κατά Courage Ltd κ.λπ.</i> , Υπόθεση C-453/99, 20 Σεπτεμβρίου 2001.....	127
<i>Cruciano Siragusa κατά Regione Sicilia - Soprintendenza Beni Culturali e Ambientali di Palermo</i> , Υπόθεση C-206/13, 6 Μαρτίου 2014	21
<i>DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH κατά Bundesrepublik Deutschland</i> , Υπόθεση C-279/09, 22 Δεκεμβρίου 2010	32, 65, 66, 71
<i>Dieter Krombach κατά André Bamberski</i> , Υπόθεση C-7/98, 28 Μαρτίου 2000	96
<i>Djurgården-Lilla Värtans Miljöskyddsörening κατά Stockholms kommun genom dess marknämnd</i> , Υπόθεση C-263/08, 15 Οκτωβρίου 2009.....	214
<i>Dorsch Consult Ingenieurgesellschaft mbH κατά Bundesbaugesellschaft Berlin mbH</i> , Υπόθεση C-54/96, 17 Σεπτεμβρίου 1997.....	36, 121
<i>Edilizia Industriale Siderurgica Srl (Edis) κατά Ministero delle Finanze</i> , Υπόθεση C-231/96, 15 Σεπτεμβρίου 1998	151
<i>ET Agrokonsulting-04-Velko Stoyanov κατά Izpalnitelen direktor na Darzhaven fond Zemedelie Razplashtatelna agentsia</i> , Υπόθεση C-93/12, 27 Ιουνίου 2013	122
<i>Europese Gemeenschap κατά Otis NV, General Technic-Otis Sàrl, Kone Belgium NV, Kone Luxembourg Sàrl, Schindler NV, Schindler Sàrl, ThyssenKrupp Liften Ascenseurs NV, ThyssenKrupp Ascenseurs Luxembourg Sàrl</i> , Υπόθεση C-199/11, 6 Νοεμβρίου 2012.....	31, 47
<i>Flaminio Costa κατά ENEL</i> , Υπόθεση C-6/64, 15 Ιουλίου 1964.....	19
<i>Galina Meister κατά Speech Design Carrier Systems GmbH</i> , Υπόθεση C-415/10, 19 Απριλίου 2012	134, 149
<i>Gebr. Weber GmbH κατά Jürgen Wittmer και Ingrid Putz κατά Medianess Electronics GmbH</i> , Συνεδικασθείσες Υποθέσεις C-65/09 και C-87/09, 16 Ιουνίου 2011.....	110, 129

<i>Gerhard Köbler κατά Republik Österreich</i> , Υπόθεση C-224/01, 30 Σεπτεμβρίου 2003	126, 128
<i>Graham J. Wilson κατά Ordre des avocats du barreau de Luxembourg</i> , Υπόθεση C-506/04, 19 Σεπτεμβρίου 2006	25, 41, 43
<i>GREP GmbH κατά Freistaat Bayern</i> , Υπόθεση C-156/12, 13 Ιουνίου 2012	71
<i>Groupe Gascogne SA κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής</i> , Υπόθεση C-58/12 P, 26 Νοεμβρίου 2013	160, 166, 168, 178
<i>Guy Denuit και Betty Cordenier κατά Transorient - Mosaique Voyages et Culture SA</i> , Υπόθεση C-125/04, 27 Ιανουαρίου 2005	37
<i>Helen Marshall κατά Southampton and South West Hampshire Area Health Authority</i> , Υπόθεση C-271/91, 2 Αυγούστου 1993.....	128
<i>Hoechst AG κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων</i> , Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-46/87 και C-227/88, 21 Σεπτεμβρίου 1989	91
<i>Hristo Byankov κατά Glaven sekretar na Ministerstvo na vatreshnite raboti</i> , Υπόθεση C-249/11, 4 Οκτωβρίου 2012.....	117
<i>Ian William Cowan κατά Trésor public</i> , C-186/87, 2 Σεπτεμβρίου 1989	197
<i>Imperial Chemical Industries Ltd κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής</i> , Υπόθεση T-214/06, 5 Ιουνίου 2012.....	162
<i>Inuit Tapiriit Kanatami κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης</i> , Υπόθεση C-583/11 P, 3 Οκτωβρίου 2013	20, 109, 117
<i>Jan Sneller κατά DAS Nederlandse Rechtsbijstand Verzekeringsmaatschappij NV</i> , Υπόθεση C-442/12, 7 Νοεμβρίου 2013.....	91
<i>Josef Köllensperger GmbH & Co. KG και Atzwanger AG κατά Gemeindefverband Bezirkskrankenhaus Schwaz</i> , Υπόθεση C-103/97, 4 Φεβρουαρίου 1999.....	41
<i>Juan Carlos Sánchez Morcillo και María del Carmen Abril García κατά Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA</i> , Υπόθεση C-169/14, 17 Ιουλίου 2014.....	117
<i>Katarina Abrahamsson και Leif Anderson κατά Elisabet Fogelqvist</i> , Υπόθεση C-407/98, 6 Ιουλίου 2000	41
<i>Lesoochranské zoskupenie VLK κατά Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky</i> , Υπόθεση C-240/09, 8 Μαρτίου 2011	213
<i>Marguerite Johnston κατά Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary</i> , Υπόθεση C-222/84, 15 Μαΐου 1986	114
<i>Merck Canada Inc. κατά Accord Healthcare Ltd κ.λπ.</i> , Υπόθεση C-555/13, 3 Φεβρουαρίου 2014	37

<i>Mohamed Aziz κατά Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa)</i> , Υπόθεση C-415/11, 14 Μαρτίου 2013	116, 195
<i>Nils Draehmpaehl κατά Urania Immobilienservice OHG</i> , Υπόθεση C-180/95, 22 Απριλίου 1997	128
<i>Nóra Baczó και János István Vizsnyiczai κατά Raiffeisen Bank Zrt</i> , Υπόθεση C-567/13, 12 Φεβρουαρίου 2015	28
<i>NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos κατά Nederlandse Administratie der Belastingen (ολλανδικής διοίκησης φορολογίας)</i> , Υπόθεση C-26/62, 5 Φεβρουαρίου 1963	126
<i>Ordre des barreaux francophones et germanophones κ.λπ. κατά Conseil des ministres</i> , Υπόθεση C-305/05, 26 Ιουνίου 2007	89, 96
<i>Pamela Mary Enderby κατά Frenchay Health Authority και Secretary of State for Health</i> , Υπόθεση C-127/92, 27 Οκτωβρίου 1993	148
<i>Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS κατά Βελγικού Δημοσίου</i> , Υπόθεση C-312/93, 14 Δεκεμβρίου 1995	117
<i>Pierre Corbiau κατά Administration des contributions</i> , Υπόθεση C-24/92, 30 Μαρτίου 1993	40
<i>Q-Beef NV κατά Belgische Staat και Frans Bosschaert κατά Belgische Staat κ.λπ.</i> , Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-89/10 και C-96/10, 8 Σεπτεμβρίου 2011	134, 151
<i>Quelle AG κατά Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände</i> , Υπόθεση C-404/06, 17 Απριλίου 2008	129
<i>Rewe-Zentralfinanz eG και Rewe-Zentral AG κατά Landwirtschaftskammer für das Saarland</i> , Υπόθεση C-33/76, 16 Δεκεμβρίου 1976	116, 195
<i>Rosalba Alassini κ.λπ. κατά Telecom Italia SpA κ.λπ.</i> , Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-317/08 έως C-320/08, 18 Μαρτίου 2010	26, 62, 133, 138, 181, 220
<i>Rosalba Palmisani κατά Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS)</i> , Υπόθεση C-261/95, 10 Ιουλίου 1997	152
<i>Scarlet Extended SA κατά Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)</i> , Υπόθεση C-70/10, 24 Νοεμβρίου 2011	130
<i>Seda Kückdeveci κατά Swedex GmbH & Co. KG</i> , Υπόθεση C-555/07, 19 Ιανουαρίου 2010	21
<i>Shirley Preston κ.λπ. κατά Wolverhampton Healthcare NHS Trust κ.λπ. και Dorothy Fletcher κ.λπ. κατά Midland Bank plc</i> , Υπόθεση C-78/98, 16 Μαΐου 2000	128

<i>Sofiane Fahas κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης</i> , Υπόθεση T-49/07, 7 Δεκεμβρίου 2010	109, 114
<i>Stefano Melloni κατά Ministerio Fiscal</i> , Υπόθεση C-399/11, 26 Φεβρουαρίου 2013.....	52, 54, 107
<i>Texdata Software GmbH</i> , Υπόθεση C-418/11, 26 Σεπτεμβρίου 2013	71
<i>The Queen κατά Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd κ.λπ.</i> , Υπόθεση C-213/89, 19 Ιουνίου 1990	116
<i>The Queen</i> , κατόπιν αιτήσεως των <i>David Edwards</i> και <i>Lilian Pallikaropoulos κατά Environment Agency κ.λπ.</i> , Υπόθεση C-260/11, 11 Απριλίου 2013	141, 215
<i>Thomas Pringle κατά Government of Ireland, Ireland και The Attorney General</i> , Υπόθεση C-370/12, 27 Νοεμβρίου 2012.....	31
<i>Trade Agency Ltd κατά Seramico Investments Ltd</i> , Υπόθεση C-619/10, 6 Σεπτεμβρίου 2012.....	31, 50, 71
<i>Ufficio IVA di Piacenza κατά Belvedere Costruzioni Srl</i> , Υπόθεση C-500/10, 29 Μαρτίου 2012.....	159, 168
<i>Unibet (London) Ltd και Unibet (International) Ltd κατά Justitiekanslern</i> , Υπόθεση C-432/05, 13 Μαρτίου 2007.....	32
<i>Unicaja Banco SA κατά José Hidalgo Rueda κ.λπ.</i> , <i>Caixabank SA κατά Manuel María Rueda, Ledesma κ.λπ.</i> , <i>Caixabank SA κατά José Labella Crespo κ.λπ.</i> και <i>Caixabank SA κατά Alberto Galán Luna κ.λπ.</i> , Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-482/13, C-484/13, C-485/13, C-487/13, 21 Ιανουαρίου 2015	116, 195
<i>Unión de Pequeños Agricultores κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως</i> , Υπόθεση C-50/00 P, 25 Ιουλίου 2002	114, 116
<i>UPC Telekabel Wien GmbH κατά Constantin Film Verleih GmbH και Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH</i> , Υπόθεση C-314/12, 27 Μαρτίου 2014.....	110, 132
<i>Ute Reindl κατά Bezirkshauptmannschaft Innsbruck</i> , Υπόθεση C-443/13, 13 Νοεμβρίου 2014.....	138
<i>Valeri Hariev Belov κατά CHEZ Elektro Bulgaria AD κ.λπ. (με παρεμβαίνουσες τη Βουλγαρία και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή)</i> , Υπόθεση C-394/11, 31 Ιανουαρίου 2013	25, 37
<i>Volker und Markus Schecke GbR και Hartmut Eifert κατά Land Hessen</i> , Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-92/09 και C-93/09, 9 Νοεμβρίου 2010.....	138

<i>Yassin Abdullah Kadi et Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-402/05 P και C-415/05 P, 3 Σεπτεμβρίου 2008</i>	114
<i>ZZ κατά Secretary of State for the Home Department, Υπόθεση C-300/11, 4 Ιουνίου 2013</i>	49
<i>Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ιρλανδίας, Υπόθεση C-427/07, 16 Ιουλίου 2009</i>	215
<i>Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού κατά Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού - Υπηρεσία Δημοσιονομικού Ελέγχου, Υπόθεση C-363/11, 19 Δεκεμβρίου 2012</i>	25, 36
<i>Ευρωπαϊκή Δυναμική - Προηγμένα Συστήματα Τηλεπικοινωνιών Πληροφορικής και Τηλεματικής ΑΕ κατά Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕΠ), Υπόθεση T-461/08, 20 Σεπτεμβρίου 2011</i>	116
<i>Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, Υπόθεση C-530/11, 13 Φεβρουαρίου 2014</i>	133, 141, 215
<i>Κόμμα Οικολόγων «Les Verts» κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Υπόθεση C-294/83, 23 Απριλίου 1986</i>	114
<i>Ποινικές δίκες κατά Magatte Gueye και Valentin Salmerón Sánchez, Συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-483/09 και C-1/10, 15 Σεπτεμβρίου 2011</i>	63
<i>Ποινική δίκη κατά Emil Eredics και Mária Vassné Sápi, Υπόθεση C-205/09, 21 Οκτωβρίου 2010</i>	63
<i>Ποινική δίκη κατά Maria Pupino, Υπόθεση C-105/03, 16 Ιουνίου 2005</i>	180, 196

Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

<i>A. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 100/1997/884/1096, 23 Σεπτεμβρίου 1998</i>	193
<i>A. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αριθ. 35373/97, 17 Δεκεμβρίου 2002</i>	68, 136, 152
<i>A. κατά Κροατίας, Αριθ. 55164/08, 14 Οκτωβρίου 2010</i>	193
<i>A.B. κατά Σλοβακίας, Αριθ. 41784/98, 4 Μαρτίου 2003</i>	74
<i>A.K. και L. κατά Κροατίας, Αριθ. 37956/11, 8 Ιανουαρίου 2013</i>	179, 186
<i>A.K. κατά Λιχτενστάιν, Αριθ. 38191/12, 9 Ιουλίου 2015</i>	43
<i>A.T. κατά Λουξεμβούργου, Αριθ. 30460/13, 9 Απριλίου 2015</i>	93, 96, 103
<i>Abdollahi κατά Τουρκίας, Αριθ. 23980/08, 3 Νοεμβρίου 2009</i>	130

<i>Aerts κατά Βελγίου</i> , Αριθ. 25357/94, 30 Ιουλίου 1998.....	69
<i>Airey κατά Ιρλανδίας</i> , Αριθ. 6289/73, 9 Οκτωβρίου 1979.....	65, 66, 69, 75, 88, 89
<i>Al-Adsani κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 35763/97, 21 Νοεμβρίου 2001.....	153
<i>Albert και Le Compte κατά Βελγίου</i> , Αριθ. 7299/75 και 7496/76, 10 Φεβρουαρίου 1983.....	35
<i>Ališić κ.λπ. κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, Κροατίας, Σερβίας, Σλοβενίας και πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας</i> , Αριθ. 60642/08, 16 Ιουλίου 2014.....	119
<i>Allan Jacobsson κατά Σουηδίας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 16970/90, 19 Φεβρουαρίου 1998.....	52
<i>Al-Skeini κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 55721/07, 7 Ιουλίου 2011.....	19
<i>Ananyev κ.λπ. κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 42525/07 και 60800/08, 10 Ιανουαρίου 2012.....	109, 125
<i>Anghel κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 5968/09, 25 Ιουνίου 2013.....	85, 90
<i>Aquilina κατά Μάλτας</i> , Αριθ. 25642/94, 29 Απριλίου 1999.....	205
<i>Aras κατά Τουρκίας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 15065/07, 18 Νοεμβρίου 2014.....	85, 98
<i>Artico κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 6694/74, 13 Μαΐου 1980.....	29, 82, 83, 99
<i>Ashingdane κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 8225/78, 28 Μαΐου 1985.....	30, 136, 200
<i>Assanidze κατά Γεωργίας</i> , Αριθ. 71503/01, 8 Απριλίου 2004.....	166
<i>B. και P. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 36337/97 και 35974/97, 24 Απριλίου 2001.....	53
<i>Baggetta κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 10256/83, 25 Ιουνίου 1987.....	167
<i>Bauer κατά Σλοβενίας</i> , Αριθ. 75402/01, 9 Μαρτίου 2006.....	175
<i>Beaumont κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 15287/89, 24 Νοεμβρίου 1994.....	40
<i>Becker κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 19844/08, 11 Ιουνίου 2015.....	53
<i>Běleš κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , Αριθ. 47273/99, 12 Νοεμβρίου 2002.....	28, 144
<i>Belilos κατά Ελβετίας</i> , Αριθ. 10328/83, 29 Απριλίου 1988.....	33
<i>Benham κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 19380/92, 10 Ιουνίου 1996.....	82
<i>Bentham κατά Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 8848/80, 23 Οκτωβρίου 1985.....	34, 35
<i>Bertuzzi κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 36378/97, 13 Φεβρουαρίου 2003.....	85, 90
<i>Blake κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 68890/01, 26 Σεπτεμβρίου 2006.....	163
<i>Boddaert κατά Βελγίου</i> , Αριθ. 12919/87, 12 Οκτωβρίου 1992.....	168
<i>Bogdel κατά Λιθουανίας</i> , Αριθ. 41248/06, 26 Νοεμβρίου 2013.....	134, 150

<i>Boulois κατά Λουξεμβούργου</i> , Αριθ. 37575/04, 3 Απριλίου 2012.....	30
<i>Brandstetter κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 11170/84, 12876/87 και 13468/87, 28 Αυγούστου 1991.....	49
<i>Breinesberger και Wenzelhuemer κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 46601/07, 27 Νοεμβρίου 2012	169
<i>Brennan κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 39846/98, 16 Οκτωβρίου 2001.....	95
<i>Brosa κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 5709/09, 17 Απριλίου 2014.....	110, 131
<i>Buchholz κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 7759/77, 6 Μαΐου 1981	172
<i>Budayeva κ.λπ. κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 και 15343/02, 20 Μαρτίου 2008.....	117
<i>Burdon κατά Ρωσίας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 33509/04, 15 Ιανουαρίου 2009	124, 134
<i>Bykov κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 4378/02, 10 Μαρτίου 2009	205
<i>C.G.I.L. και Cofferati (Αριθ. 2) κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 2/08, 6 Απριλίου 2010	134, 152
<i>Çadirođlu κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 15762/10, 3 Σεπτεμβρίου 2013.....	192
<i>Campbell και Fell κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 7819/77 και 7878/77, 28 Ιουνίου 1984.....	33, 35, 39, 40, 102
<i>Caruano κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 9381/81, 25 Ιουνίου 1987	167, 172
<i>Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 22414/93, 15 Νοεμβρίου 1996	120
<i>Chudun κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 20641/04, 21 Ιουνίου 2011.....	174
<i>Ciorcan κ.λπ. κατά Ρουμανίας</i> , Αριθ. 29414/09 και 44841/09, 27 Ιανουαρίου 2015.....	191
<i>Clinique des Acacias κ.λπ. κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 65399/01, 65406/01, 65405/01 και 65407/01, 13 Οκτωβρίου 2005.....	49
<i>Cocchiarella κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 64886/01, 29 Μαρτίου 2006	172
<i>Cordona κατά Ιταλίας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 45649/99, 30 Ιανουαρίου 2003.....	152
<i>Correia de Matos κατά Πορτογαλίας</i> , Αριθ. 48188/99, 15 Νοεμβρίου 2001	107
<i>Costello-Roberts κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 13134/87, 25 Μαρτίου 1993.....	115, 192
<i>Cristina Voicenco κατά Μολδαβίας</i> , Αριθ. 25688/09, 27 Σεπτεμβρίου 2011.....	208
<i>Croissant κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 13611/88, 25 Σεπτεμβρίου 1992.....	79, 100, 107
<i>Czekalla κατά Πορτογαλίας</i> , Αριθ. 38830/97, 10 Οκτωβρίου 2002	83, 99
<i>Damian-Burueana και Damian κατά Ρουμανίας</i> , Αριθ. 6773/02, 26 Μαΐου 2009.....	208
<i>Daud κατά Πορτογαλίας</i> , Αριθ. 22600/93, 21 Απριλίου 1998.....	99
<i>Dayanan κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 7377/03, 13 Οκτωβρίου 2009	94, 101

<i>De Souza Ribeiro κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 22689/07, 13 Δεκεμβρίου 2012.....	118
<i>Del Sol κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 46800/99, 26 Φεβρουαρίου 2002.....	68
<i>Deumeland κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 9384/81, 29 Μαΐου 1986	167
<i>Diennet κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 18160/91, 26 Σεπτεμβρίου 1995.....	53
<i>Dink κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 2668/07 κ.λπ., 14 Σεπτεμβρίου 2010	180, 193
<i>Dobbertin κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 13089/87, 25 Φεβρουαρίου 1993	163, 172
<i>Doorson κατά Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 20524/92, 26 Μαρτίου 1996.....	194
<i>Douiyeβ κατά Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 31464/96, 4 Αυγούστου 1999	206
<i>DRAFT - OVA a.s. κατά Σλοβακίας</i> , Αριθ. 72493/10, 9 Ιουνίου 2015.....	40
<i>Eckle κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 8130/78, 15 Ιουλίου 1982.....	165, 166, 169, 170
<i>Éditions Plon κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 58148/00, 18 Αυγούστου 2004	130
<i>Edwards κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 13071/87, 16 Δεκεμβρίου 1992.....	46
<i>Engel κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 και 5370/72, 8 Ιουνίου 1976.....	29
<i>Er κ.λπ. κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 23016/04, 31 Ιουλίου 2012.....	19
<i>Ezeh και Connors κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 39665/98 και 40086/98, 9 Οκτωβρίου 2003	30
<i>Farcas κατά Ρουμανίας</i> , Αριθ. 32596/04, 14 Σεπτεμβρίου 2010.....	184
<i>Fayed κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 17101/90, 21 Σεπτεμβρίου 1994.....	153
<i>Ferrantelli και Santangelo κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 19874/92, 7 Αυγούστου 1996.....	169
<i>Ferrazzini κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 44759/98, 12 Ιουλίου 2001.....	30
<i>Fey κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 14396/88, 24 Φεβρουαρίου 1993.....	43
<i>Findlay κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 22107/93, 25 Φεβρουαρίου 1997	38
<i>Frasik κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 22933/02, 5 Ιανουαρίου 2010	206
<i>Fruni κατά Σλοβακίας</i> , Αριθ. 8014/07, 21 Ιουνίου 2011	40
<i>Frydlender κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 30979/96, 27 Ιουνίου 2000	167
<i>Gäfgen κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 22978/05, 1 Ιουνίου 2010.....	192
<i>Galina Kostova κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 36181/05, 12 Νοεμβρίου 2013	34
<i>Galstyan κατά Αρμενίας</i> , Αριθ. 26986/03, 15 Νοεμβρίου 2007.....	86, 107
<i>García Ruiz κατά Ισπανίας</i> , Αριθ. 30544/96, 21 Ιανουαρίου 1999	50
<i>Gautrin κ.λπ. κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 21257/93, 20 Μαΐου 1998.....	43
<i>George Kempers κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 21842/93, η έκθεση της Επιτροπής εκδόθηκε στις 14 Ιανουαρίου 1998	95
<i>Giacomelli κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 59909/00, 2 Νοεμβρίου 2006.....	212
<i>Glaser κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 32346/96, 19 Σεπτεμβρίου 2000	73
<i>Glor κατά Ελβετίας</i> , Αριθ. 13444/04, 30 Απριλίου 2009.....	185

<i>Gnahoré κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 40031/98, 19 Σεπτεμβρίου 2000	74
<i>Goddi κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 8966/80, 9 Απριλίου 1984.....	93
<i>Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 4451/70, 21 Φεβρουαρίου 1975.....	25, 28, 163, 200
<i>Gorraiz Lizarraga κ.λπ. κατά Ισπανίας</i> , Αριθ. 62543/00, 27 Απριλίου 2004	212
<i>Gorshkon κατά Ουκρανίας</i> , Αριθ. 67531/01, 8 Νοεμβρίου 2005.....	183, 201
<i>Granger κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 11932/86, 28 Μαρτίου 1990	83
<i>Granos Organicos Nacionales S.A. κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 19508/07, 22 Μαρτίου 2012.....	70
<i>Gubkin κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 36941/02, 23 Απριλίου 2009	170
<i>Guerra κ.λπ.κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 14967/89, 19 Φεβρουαρίου 1998	210
<i>Guincho κατά Πορτογαλίας</i> , Αριθ. 8990/80, 10 Ιουλίου 1984	163
<i>Gülmez κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 16330/02, 20 Μαΐου 2008.....	201
<i>Gurguon κατά Μολδαβίας</i> , Αριθ. 7045/08, 16 Ιουνίου 2009	148
<i>Gutsanoni κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 34529/10, 15 Οκτωβρίου 2013.....	204
<i>Håkansson και Sturesson κατά Σουηδίας</i> , Αριθ. 11855/85, 21 Φεβρουαρίου 1990	54
<i>Hansen κατά Νορβηγίας</i> , Αριθ. 15319/09, 2 Οκτωβρίου 2014	51
<i>Harrison McKee κατά Ουγγαρίας</i> , Αριθ. 22840/07, 3 Ιουνίου 2014.....	133, 136, 137
<i>Hassan κ.λπ. κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 46695/10 και 54588/10, 4 Δεκεμβρίου 2014.....	180, 204
<i>Henryk Urban και Ryszard Urban κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 23614/08, 30 Νοεμβρίου 2010	40
<i>Hermi κατά Ιταλίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 18114/02, 18 Οκτωβρίου 2006	52
<i>Hirvisaari κατά Φινλανδίας</i> , Αριθ. 49684/99, 27 Σεπτεμβρίου 2001.....	51
<i>Hoholm κατά Σλοβακίας</i> , Αριθ. 35632/13, 13 Ιανουαρίου 2015	175
<i>Hokkanen κατά Φινλανδίας</i> , Αριθ. 19823/92, 23 Σεπτεμβρίου 1994.....	174
<i>Hornsby κατά Ελλάδας</i> , Αριθ. 18357/91, 19 Μαρτίου 1997	46, 155
<i>Ibrahim Gürkan κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 10987/10, 3 Ιουλίου 2012	25, 35, 42
<i>Idalov κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 5826/03, 22 Μαΐου 2012.....	205
<i>Iglin κατά Ουκρανίας</i> , Αριθ. 39908/05, 12 Ιανουαρίου 2012.....	101
<i>İlhan κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 22277/93, 27 Ιουνίου 2000	211
<i>Imbrioscia κατά Ελβετίας</i> , Αριθ. 13972/88, 24 Νοεμβρίου 1993	98, 99
<i>Jablonski κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 33492/96, 21 Δεκεμβρίου 2000.....	174

<i>Jama</i> κατά <i>Σλοβενίας</i> , Αριθ. 48163/08, 19 Ιουλίου 2012	162
<i>Japosevic</i> κατά <i>Σουηδίας</i> , Αριθ. 34619/97, 23 Ιουλίου 2002.....	28
<i>Jodko</i> κατά <i>Λιθουανίας</i> , Αριθ. 39350/98, 7 Σεπτεμβρίου 1999	50
<i>John Murray</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 18731/91, 8 Φεβρουαρίου 1996.....	93
<i>Jones κ.λπ.</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 34356/06 και 40528/06, 14 Ιανουαρίου 2014	153
<i>Julius Kloiber Schlachthof GmbH κ.λπ.</i> κατά <i>Αυστρίας</i> , Αριθ. 21565/07, 21572/07, 21575/07 και 21580/07, 4 Απριλίου 2013	25, 34
<i>Jussila</i> κατά <i>Φινλανδίας</i> [τμήμα μείζονος συνθέσεως], Αριθ. 73053/01, 23 Νοεμβρίου 2006	52, 53
<i>Kemtsache</i> κατά <i>Γαλλίας</i> (Αριθ. 1 και 2), Αριθ. 12325/86 και 14992/89, 27 Νοεμβρίου 1991.....	176
<i>Khalifaoui</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 34791/97, 14 Δεκεμβρίου 1999	28
<i>Khan</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 35394/97, 12 Μαΐου 2000	120
<i>Khrabrona</i> κατά <i>Ρωσίας</i> , Αριθ. 18498/04, 2 Οκτωβρίου 2012	26, 54
<i>Kijewska</i> κατά <i>Πολωνίας</i> , Αριθ. 73002/01, 6 Σεπτεμβρίου 2007	136, 140
<i>Kincses</i> κατά <i>Ουγγαρίας</i> , Αριθ. 66232/10, 27 Ιανουαρίου 2015	167
<i>Kirilova κ.λπ.</i> κατά <i>Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 42908/98, 44038/98, 44816/98 και 7319/02, 9 Ιουνίου 2005	125
<i>Klass κ.λπ.</i> κατά <i>Γερμανίας</i> , Αριθ. 5029/71, 6 Σεπτεμβρίου 1978.....	113
<i>Kleyn κ.λπ.</i> κατά <i>Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 39343/98, 39651/98, 43147/98 και 46664/99, 6 Μαΐου 2003.....	43
<i>Klouvi</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 30754/03, 30 Ιουνίου 2011.....	134, 147
<i>Kolevi</i> κατά <i>Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 1108/02, 5 Νοεμβρίου 2009	192
<i>König</i> κατά <i>Γερμανίας</i> , Αριθ. 6232/73, 28 Ιουνίου 1978.....	29, 163, 166, 167
<i>Koottumtel</i> κατά <i>Αυστρίας</i> , Αριθ. 49616/06, 10 Δεκεμβρίου 2009.....	53
<i>Krasuski</i> κατά <i>Πολωνίας</i> , Αριθ. 61444/00, 14 Ιουνίου 2005.....	119
<i>Krčmář κ.λπ.</i> κατά <i>Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , Αριθ. 35376/97, 3 Μαρτίου 2000	49
<i>Kremzow</i> κατά <i>Αυστρίας</i> , Αριθ. 12350/86, 21 Σεπτεμβρίου 1993	52
<i>Kreuz</i> κατά <i>Πολωνίας</i> , Αριθ. 28249/95, 19 Ιουνίου 2001.....	140
<i>Kudła</i> κατά <i>Πολωνίας</i> , Αριθ. 30210/96, 26 Οκτωβρίου 2000	113, 118, 119, 162, 176
<i>Kutić</i> κατά <i>Κροατίας</i> , Αριθ. 48778/99, 1 Μαρτίου 2002.....	31
<i>Kuttner</i> κατά <i>Αυστρίας</i> , Αριθ. 7997/08, 16 Ιουλίου 2015	207
<i>L.B.</i> κατά <i>Βελγίου</i> , Αριθ. 22831/08, 2 Οκτωβρίου 2012	203

<i>L.R. κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 33395/96, 27 Ιουνίου 2002	205
<i>Lagerblom κατά Σουηδίας</i> , Αριθ. 26891/95, 14 Ιανουαρίου 2003.....	78, 85, 100
<i>Langborger κατά Σουηδίας</i> , Αριθ. 11179/84, 22 Ιουνίου 1989	40
<i>Lanz κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 24430/94, 31 Ιανουαρίου 2002.....	86, 95
<i>Lawyer Partners a.s. κατά Σλοβακίας</i> , Αριθ. 54252/07 κ.λπ., 16 Ιουνίου 2009	181, 217
<i>Lechner και Hess κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 9316/81, 23 Απριλίου 1987	172
<i>Lithgow κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 9006/80, 9262/81, 9263/81, 9265/81, 9266/81, 9313/81 και 9405/81, 8 Ιουλίου 1986.....	33, 35
<i>Λόρεζ Ostra κατά Ισπανίας</i> , Αριθ. 16798/90, 9 Δεκεμβρίου 1994.....	210
<i>Μ. κ.λπ. κατά Ιταλίας και Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 40020/03, 31 Ιουλίου 2012	191
<i>Μ.Σ. κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 39272/98, 4 Δεκεμβρίου 2003.....	193
<i>Μ.Η. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 11577/09, 22 Οκτωβρίου 2013	205
<i>Μ.Σ.Σ. κατά Βελγίου και Ελλάδας</i> , Αριθ. 30696/09, 21 Ιανουαρίου 2011	115
<i>Μααουία κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 39652/98, 5 Οκτωβρίου 2000	30, 31
<i>Μακτούφ και Δαμτζανović κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης</i> , Αριθ. 2312/08 και 34179/08, 18 Ιουλίου 2013.....	25, 39
<i>Malgalhães Pereira κατά Πορτογαλίας</i> , Αριθ. 44872/98, 26 Φεβρουαρίου 2002	206
<i>Μαλκον κατά Εσθονίας</i> , Αριθ. 31407/07, 4 Φεβρουαρίου 2010.....	159, 165
<i>Μαρτινιέ κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 58675/00, 12 Απριλίου 2006	43
<i>Μαρτίνς Μορέιρα κατά Πορτογαλίας</i> , Αριθ. 11371/85, 26 Οκτωβρίου 1988	163, 172, 175
<i>Μαζιρενίς κατά Σερβίας</i> , Αριθ. 30671/08, 11 Φεβρουαρίου 2014	134, 144
<i>Ματοή κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 30279/07, 9 Ιουνίου 2009	159, 169
<i>Μάττερ κατά Σλοβακίας</i> , Αριθ. 31534/96, 5 Ιουλίου 1999.....	189
<i>Μαγζίτ κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 63378/00, 20 Ιανουαρίου 2005.....	101
<i>ΜcFarlane κατά Ιρλανδίας</i> , Αριθ. 31333/06, 10 Σεπτεμβρίου 2010	109, 115, 177
<i>ΜcGinley και Egan κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 21825/93 και 23414/94, 9 Ιουνίου 1998	212
<i>ΜcΚαυ κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 543/03, 3 Οκτωβρίου 2006	204
<i>ΜcVicar κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 46311/99, 7 Μαΐου 2002.....	65, 75, 89
<i>Μεφτάχ κ.λπ. κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 32911/96, 35237/97 και 34595/97, 26 Ιουλίου 2002.....	78, 101

<i>Megyeri κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 13770/88, 12 Μαΐου 1992.....	97, 201, 206
<i>Mehmet Ümit Erdem κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 42234/02, 17 Ιουλίου 2008	192
<i>Melin κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 12914/87, 22 Ιουνίου 1993	108
<i>Menson κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 47916/99, 6 Μαΐου 2003.....	192
<i>Micallef κατά Μάλτας</i> , Αριθ. 17056/06, 15 Οκτωβρίου 2009.....	43
<i>Mikulic κατά Κροατίας</i> , Αριθ. 53176/99, 7 Φεβρουαρίου 2002	160, 175
<i>Milasi κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 10527/83, 25 Ιουνίου 1987.....	167, 173
<i>Miragall Escolano κ.λπ. κατά Ισπανίας</i> , Αριθ. 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 και 41509/98, 25 Μαΐου 2000.....	144
<i>Mirosław Orzechowski κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 13526/07, 13 Ιανουαρίου 2009	75
<i>Mitev κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 40063/98, 22 Δεκεμβρίου 2004.....	169
<i>Moiseyev κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 62936/00, 9 Οκτωβρίου 2008	170
<i>Močičlonić κατά Κροατίας</i> , Αριθ. 11239/11, 26 Μαρτίου 2015.....	58
<i>Monnell και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 9562/81 και 9818/82, 2 Μαρτίου 1987	51, 83
<i>Moogen κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 11364/03, 9 Ιουλίου 2009	206
<i>Morice κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 29369/10, 23 Απριλίου 2015.....	43
<i>Mosley κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 48009/08, 10 Μαΐου 2011	130
<i>MPP Golub κατά Ουκρανίας</i> , Αριθ. 6778/05, 18 Οκτωβρίου 2005	150
<i>Nachona κ.λπ. κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 43577/98 και 43579/98, 6 Ιουλίου 2005.....	191
<i>Nepov κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 33738/02, 16 Ιουλίου 2009	75, 186
<i>Neumeister κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 1936/63, 27 Ιουνίου 1968.....	166
<i>Norbert Sikorski κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 17559/05, 22 Οκτωβρίου 2009.....	177
<i>Öcalan κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 46221/99, 12 Μαΐου 2005.....	102
<i>Oleksandr Volkov κατά Ουκρανίας</i> , Αριθ. 21722/11, 9 Ιανουαρίου 2013.....	56
<i>Öneriyildiz κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 48939/99, 30 Νοεμβρίου 2004.....	210
<i>Orchowski κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 17885/04, 22 Οκτωβρίου 2009	177
<i>Orđuš κ.λπ. κατά Κροατίας</i> , Αριθ. 15766/03, 16 Μαρτίου 2010	159, 163
<i>Osman κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 23452/94, 28 Οκτωβρίου 1998.....	192
<i>Öztürk κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 8544/79, 21 Φεβρουαρίου 1984	30
<i>P. και S. κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 57375/08, 30 Οκτωβρίου 2012.....	191
<i>P., C. και S. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 56547/00, 16 Ιουλίου 2002.....	69
<i>Pakelli κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 8398/78, 25 Απριλίου 1983	79, 82
<i>Panovits κατά Κύπρου</i> , Αριθ. 4268/04, 11 Δεκεμβρίου 2008.....	97, 104

<i>Paron κατά Γαλλίας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 54210/00, 25 Ιουλίου 2002	137
<i>Parlon-Tkalčić κατά Κροατίας</i> , Αριθ. 24810/06, 22 Δεκεμβρίου 2009	38
<i>Perdigão κατά Πορτογαλίας</i> , Αριθ. 24768/06, 16 Νοεμβρίου 2010	140
<i>Perks κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 25277/94, 25279/94, 25280/94, 25282/94, 25285/94, 28048/95, 28192/95 και 28456/95, 12 Οκτωβρίου 1999	82
<i>Pescador Valero κατά Ισπανίας</i> , Αριθ. 62435/00, 17 Ιουνίου 2003	43
<i>Pham Hoang κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 13191/87, 25 Σεπτεμβρίου 1992	82
<i>Piechowicz κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 20071/07, 17 Απριλίου 2012	200
<i>Pierre-Bloch κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 24194/94, 21 Οκτωβρίου 1997	30
<i>Pincová και Pinc κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , Αριθ. 36548/97, 5 Νοεμβρίου 2002	125
<i>Pishchalnikov κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 7025/04, 24 Σεπτεμβρίου 2009	86, 94, 103, 104
<i>Poirot κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 29938/07, 15 Δεκεμβρίου 2011	134, 143
<i>Poiss κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 9816/82, 23 Απριλίου 1987	163
<i>Pretto κ.λπ. κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 7984/77, 8 Δεκεμβρίου 1983	52
<i>Probstmeier κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 20950/92, 1 Ιουλίου 1997	172, 173
<i>Procola κατά Λουξεμβούργου</i> , Αριθ. 14570/89, 28 Σεπτεμβρίου 1995	43
<i>Quaranta κατά Ελβετίας</i> , Αριθ. 12744/87, 24 Μαΐου 1991	81, 82, 93
<i>R. D. κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 29682/96 και 34612/97, 18 Δεκεμβρίου 2001	79
<i>Radkon κατά Βουλγαρίας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 18382/05, 10 Φεβρουαρίου 2011	125
<i>Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 59450/00, 4 Ιουλίου 2006	109, 120
<i>Ramsahai κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 52391/99, 15 Μαΐου 2007	192
<i>Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας</i> , Αριθ. 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010	191
<i>Regent Company κατά Ουκρανίας</i> , Αριθ. 773/03, 3 Απριλίου 2008	59
<i>Rehbock κατά Σλοβενίας</i> , Αριθ. 29462/95, 28 Νοεμβρίου 2000	206
<i>Ringelsen κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 2614/65, 16 Ιουλίου 1971	88, 165, 169
<i>Rodrigues Da Silva και Hoogkamer κατά Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 50435/99, 31 Ιανουαρίου 2006	145
<i>Rotaru κατά Ρουμανίας</i> , Αριθ. 28341/95, 4 Μαΐου 2000	109, 113
<i>Rowe και Davis κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 28901/95, 16 Φεβρουαρίου 2000	49
<i>Ruiz-Mateos κατά Ισπανίας</i> , Αριθ. 12952/87, 23 Ιουνίου 1993	47, 49
<i>Rumour κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 72964/10, 27 Μαΐου 2014	192

<i>Rutkowski κ.λπ. κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 72287/10, 13927/11 και 46187/11, 7 Ιουλίου 2015.....	173
<i>S. κατά Ελβετίας</i> , Αριθ. 12629/87 και 13965/88, 28 Νοεμβρίου 1991.....	95
<i>S.C. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 60958/00, 15 Ιουνίου 2004.....	97
<i>Sacaleanu κατά Ρουμανίας</i> , Αριθ. 73970/01, 6 Σεπτεμβρίου 2005.....	156
<i>Saint-Paul Luxembourg S.A. κατά Λουξεμβούργου</i> , Αριθ. 26419/10, 18 Απριλίου 2013.....	137
<i>Sakhnovskiy κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 21272/03, 2 Νοεμβρίου 2010.....	94, 104
<i>Salabiaku κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 10519/83, 10519/83, 7 Οκτωβρίου 1988.....	147
<i>Salduz κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008.....	77, 85, 93
<i>Şaman κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 35292/05, 5 Απριλίου 2011.....	104
<i>Santambrogio κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 61945/00, 21 Σεπτεμβρίου 2004.....	73
<i>Scordino κατά Ιταλίας (Αριθ. 1)</i> , Αριθ. 36813/97, 29 Μαρτίου 2006.....	19, 156, 160, 164, 176, 177
<i>Scuderi κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 12986/87, 24 Αυγούστου 1993.....	162
<i>Shtukaturov κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 44009/05, 27 Μαρτίου 2008.....	179, 188
<i>Shulgin κατά Ουκρανίας</i> , Αριθ. 29912/05, 8 Δεκεμβρίου 2011.....	144
<i>Siatkowska κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 8932/05, 22 Μαρτίου 2007.....	74
<i>Silver κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 5947/72, 6205/73, 7052/75, 7061/75, 7107/75, 7113/75 και 7136/75, 25 Μαρτίου 1983.....	121
<i>Sociedade de Construções Martins & Vieira, Lda. κ.λπ. κατά Πορτογαλίας</i> , Αριθ. 56637/10, 59856/10, 72525/10, 7646/11 και 12592/11, 30 Οκτωβρίου 2014.....	160, 172
<i>Somogyi κατά Ουγγαρίας</i> , Αριθ. 5770/05, 11 Ιανουαρίου 2011.....	207
<i>Sramek κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 8790/79, 22 Οκτωβρίου 1984.....	34
<i>Stanev κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 36760/06, 17 Ιανουαρίου 2012.....	180, 201
<i>Stankiewicz κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 46917/99, 6 Απριλίου 2006.....	142
<i>Stankov κατά Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 68490/01, 12 Ιουλίου 2007.....	133, 140
<i>Starokadomskiy κατά Ρωσίας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 27455/06, 13 Μαρτίου 2014.....	159, 168
<i>Staroszczyk κατά Πολωνίας</i> , Αριθ. 59519/00, 22 Μαρτίου 2007.....	74, 90
<i>Steel και Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 68416/01, 15 Φεβρουαρίου 2005.....	74, 75, 89
<i>Stögmüller κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 1602/62, 10 Νοεμβρίου 1969.....	161
<i>Stubbings κ.λπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 22083/93 και 22095/93, 22 Οκτωβρίου 1996.....	119, 150

<i>Suda κατά Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , Αριθ. 1643/06, 28 Οκτωβρίου 2010	26, 59
<i>Suominen κατά Φινλανδίας</i> , Αριθ. 37801/97, 1 Ιουλίου 2003.....	51
<i>Süssmann κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 20024/92, 16 Σεπτεμβρίου 1996	164
<i>T. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 24724/94, 16 Δεκεμβρίου 1999.....	89
<i>Taşkin κ.λπ. κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 46117/99, 10 Νοεμβρίου 2004	210
<i>Tătar κατά Ρουμανίας</i> , Αριθ. 67021/01, 27 Ιανουαρίου 2009	181, 210, 212
<i>Taxquet κατά Βελγίου</i> , Αριθ. 926/05, 16 Νοεμβρίου 2010.....	51
<i>Tierce κ.λπ. κατά Αγίου Μαρίνου</i> , Αριθ. 24954/94, 24971/94, 24972/94, 25 Ιουλίου 2000.....	52
<i>Tolstoy Miloslavsky κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 18139/91, 13 Ιουλίου 1995.....	142
<i>Torreggiani κ.λπ. κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 43517/09, 8 Ιανουαρίου 2013.....	123
<i>Tripodī κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 13743/88, 22 Φεβρουαρίου 1994	99
<i>Tsarenko κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 5235/09, 3 Μαρτίου 2011.....	203
<i>Tsongo Tsonev κατά Βουλγαρίας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 2376/03, 14 Ιανουαρίου 2010	66, 79
<i>Twalib κατά Ελλάδα</i> , Αριθ. 24294/94, 9 Ιουνίου 1998.....	66, 80, 99
<i>Unión Alimentaria Sanders SA κατά Ισπανίας</i> , Αριθ. 11681/85, 7 Ιουλίου 1989..	171
<i>Užkuskas κατά Λιθουανίας</i> , Αριθ. 16965/04, 6 Ιουλίου 2010	26, 50
<i>V. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 24888/94, 16 Δεκεμβρίου 1999	89
<i>Valiulienė κατά Λιθουανίας</i> , Αριθ. 33234/07, 26 Μαρτίου 2013.....	192
<i>Valoná, Slezák και Slezák κατά Σλοβακίας</i> , Αριθ. 44925/98, 1 Ιουνίου 2004.....	53
<i>Van Mechelen κ.λπ. κατά Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 21363/93, 21364/93, 21427/93 και 22056/93, 23 Απριλίου 1997	136
<i>Vağıς κατά Τουρκίας</i> , Αριθ. 18078/02, 20 Ιουνίου 2006.....	171
<i>Veliyev κατά Ρωσίας</i> , Αριθ. 24202/05, 24 Ιουνίου 2010	159, 171
<i>Vermeulen κατά Βελγίου</i> , Αριθ. 19075/91, 20 Φεβρουαρίου 1996.....	49
<i>Vocaturu κατά Ιταλίας</i> , Αριθ. 11891/85, 24 Μαΐου 1991	175
<i>VP Diffusion Sarl κατά Γαλλίας</i> , Αριθ. 14565/04, 26 Αυγούστου 2008.....	70
<i>Vučković κ.λπ. κατά Σερβίας</i> , Αριθ. 17153/11 και 29 άλλες υποθέσεις, 25 Μαρτίου 2014.....	115
<i>Wassink κατά Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 12535/86, 27 Σεπτεμβρίου 1990.....	208
<i>Weber κατά Ελβετίας</i> , Αριθ. 11034/84, 22 Μαΐου 1990.....	30
<i>Wemhoff κατά Γερμανίας</i> , Αριθ. 2122/64, 27 Ιουνίου 1968.....	165
<i>Werner κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 21835/93, 24 Νοεμβρίου 1997.....	49
<i>Wiesinger κατά Αυστρίας</i> , Αριθ. 11796/85, 30 Οκτωβρίου 1991	169, 170

<i>Winterwegr</i> κατά <i>Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 6301/73, 24 Οκτωβρίου 1979	201
<i>Wloch</i> κατά <i>Πολωνίας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 33475/08, 10 Μαΐου 2011.....	208
<i>Χ και Υ</i> κατά <i>Κάτω Χωρών</i> , Αριθ. 8978/80, 26 Μαρτίου 1985	191, 192
<i>Χ και Υ</i> κατά <i>Κροατίας</i> , Αριθ. 5193/09, 3 Νοεμβρίου 2011.....	189
<i>Χ</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , Αριθ. 18020/91, 31 Μαρτίου 1992	174
<i>Υ</i> κατά <i>Σλοβενίας</i> , Αριθ. 41107/10, 28 Μαΐου 2015.....	194
<i>Yagtzilar κ.λπ. κατά Ελλάδας</i> , Αριθ. 41727/98, 6 Δεκεμβρίου 2001.....	172
<i>Yaikon</i> κατά <i>Ρωσίας</i> , Αριθ. 39317/05, 18 Ιουνίου 2015.....	169
<i>Yarashonen</i> κατά <i>Τουρκίας</i> , Αριθ. 72710/11, 24 Ιουνίου 2014.....	109, 118
<i>Yevgeniy Petrenko</i> κατά <i>Ουκρανίας</i> , Αριθ. 55749/08, 29 Ιανουαρίου 2015	93
<i>Yuriy Nikolayevich Ivanov</i> κατά <i>Ουκρανίας</i> , Αριθ. 40450/04, 15 Οκτωβρίου 2009.....	124, 134, 155
<i>Z. κλπ. κατά Ηνωμένου Βασιλείου</i> , Αριθ. 29392/95, 10 Μαΐου 2001	119, 191
<i>Zdravko Stanev</i> κατά <i>Βουλγαρίας</i> , Αριθ. 32238/04, 6 Νοεμβρίου 2012	66, 81, 82
<i>Zehentner</i> κατά <i>Αυστρίας</i> , Αριθ. 20082/02, 16 Ιουλίου 2009	188
<i>Zilibergberg</i> κατά <i>Μολδαβίας</i> , Αριθ. 61821/00, 1 Φεβρουαρίου 2005	30
<i>Zimmermann</i> και <i>Steiner</i> κατά <i>Ελβετίας</i> , Αριθ. 8737/79, 13 Ιουλίου 1983	173
<i>Zumtobel</i> κατά <i>Αυστρίας</i> , Αριθ. 12235/86, 21 Σεπτεμβρίου 1993	56
<i>Βαμβακάς</i> κατά <i>Ελλάδας (Αριθ. 2)</i> , Αριθ. 2870/11, 9 Απριλίου 2015.....	99
<i>Καραχάλιος</i> κατά <i>Ελλάδας</i> , Αριθ. 62503/00, 11 Δεκεμβρίου 2003	156
<i>Κυπριανού</i> κατά <i>Κύπρου</i> , Αριθ. 73797/01, 15 Δεκεμβρίου 2005.....	42
<i>Παπαχελάς</i> κατά <i>Ελλάδας</i> , Αριθ. 31423/96, 25 Μαρτίου 1999	169
<i>Παφίτης κ.λπ. κατά Ελλάδας</i> , Αριθ. 20323/92, 26 Φεβρουαρίου 1998	172
<i>Σωτήρης και Νίκος Κούτρας ATTEE</i> κατά <i>Ελλάδας</i> , Αριθ. 39442/98, 16 Νοεμβρίου 2000.....	144
<i>Φίλης</i> κατά <i>Ελλάδας</i> , Αριθ. 16598/90, 1 Ιουλίου 1992.....	107
<i>Χατζηναστασίου</i> κατά <i>Ελλάδας</i> , Αριθ. 12945/87, 16 Δεκεμβρίου 1992.....	50

Νομολογία της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών

<i>Casanovas</i> κατά <i>Γαλλίας</i> , ανακοίνωση Αριθ. 1514/2006, απόψεις της 28ης Οκτωβρίου 2008.....	140
<i>Czernin</i> κατά <i>Τσεχικής Δημοκρατίας</i> , ανακοίνωση Αριθ. 823/1998, απόψεις της 29ης Μαρτίου 2005.....	46, 155

Ένα μεγάλο μέρος των πληροφοριών για τον Οργανισμό Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι διαθέσιμο στο Διαδίκτυο. Πρόσβαση παρέχεται μέσω του δικτυακού τόπου του FRA, στη διεύθυνση fra.europa.eu.

Περισσότερες πληροφορίες για τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου παρέχονται στον δικτυακό τόπο του Δικαστηρίου, στη διεύθυνση echr.coe.int. Η πύλη αναζήτησης HUDOC παρέχει πρόσβαση σε δικαστικές και άλλες αποφάσεις στα αγγλικά και/ή γαλλικά, μεταφράσεις σε επιπλέον γλώσσες, νομικές συνόψεις, δελτία τύπου και άλλες πληροφορίες για το έργο του Δικαστηρίου.

ΠΩΣ ΘΑ ΠΡΟΜΗΘΕΥΤΕΙΤΕ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΕ

Δωρεάν εκδόσεις:

- ένα αντίτυπο:
από το EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>);
- περισσότερα από ένα αντίτυπα ή αφίσες/χάρτες:
από τις αντιπροσωπείες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (http://ec.europa.eu/represent_el.htm),
από τα γραφεία εκπροσώπησης στις εκτός ΕΕ χώρες (http://eeas.europa.eu/delegations/index_el.htm),
επικοινωνώντας με την υπηρεσία Άμεση Ευρώπη (http://europa.eu/europedirect/index_el.htm) ή
καλώντας τον αριθμό 00 800 6 7 8 9 10 11 (δωρεάν τηλεφωνικός αριθμός από όλη την Ένωση) (*).

(*) Οι πληροφορίες παρέχονται δωρεάν, και οι κλήσεις είναι γενικές δωρεάν (ενδέχεται όμως κάποιες κλήσεις που πραγματοποιούνται μέσω ορισμένων τηλεπικοινωνιακών φορέων ή από τηλεφωνικούς θαλάμους ή ξενοδοχεία να χρεώνονται).

Εκδόσεις επί πληρωμή:

- από το EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>).

Πώς θα προμηθευθείτε δημοσιεύσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Οι δημοσιεύσεις των Εκδόσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης αφορούν όλους τους τομείς δραστηριότητας του Οργανισμού, και κυρίως τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις νομικές επιστήμες, την υγεία, τη δεοντολογία, τα κοινωνικά ζητήματα, το περιβάλλον, την παιδεία, τον πολιτισμό, τον αθλητισμό, τη νεολαία και την αρχιτεκτονική κληρονομιά. Μπορείτε να παραγγείλετε απευθείας στη διεύθυνση <http://book.coe.int> όλα τα βιβλία και τις ηλεκτρονικές δημοσιεύσεις που αναφέρονται στον εκτενή κατάλογο.

Μια εικονική αίθουσα ανάγνωσης σας επιτρέπει να συμβουλευθείτε δωρεάν αποσπάσματα από τα κύρια βιβλία μόλις αυτά εκδίδονται ή και τα πλήρη κείμενα ορισμένων επίσημων εγγράφων.

Το πλήρες κείμενο των Συμβάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και διάφορες πληροφορίες είναι στη διάθεσή σας στην ιστοσελίδα των Συμβάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης: <http://conventions.coe.int/>.

Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη αποτελεί σημαντικό στοιχείο του κράτους δικαίου. Επιτρέπει στα φυσικά πρόσωπα να διασφαλίζουν την προστασία τους από παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, την επανόρθωση αδικοπραξιών, τον καταλογισμό ευθυνών στην εκτελεστική εξουσία και την υπεράσπισή τους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Στο παρόν εγχειρίδιο συνοψίζονται οι βασικές ευρωπαϊκές νομικές αρχές στον τομέα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη, με ιδιαίτερη έμφαση στο αστικό και ποινικό δίκαιο. Επιδιώκεται η ενημέρωση σχετικά με τα συναφή νομικά πρότυπα που έχουν θεσπιστεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και το Συμβούλιο της Ευρώπης, ιδίως μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το παρόν εγχειρίδιο συντάχθηκε με σκοπό να χρησιμεύσει ως πρακτικός οδηγός για δικηγόρους, δικαστές και άλλους επαγγελματίες νομικούς που εμπλέκονται σε δικαστικές διαφορές στα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς και για φυσικά πρόσωπα τα οποία εργάζονται για μη κυβερνητικές οργανώσεις και άλλους φορείς που δραστηριοποιούνται στον τομέα της απονομής δικαιοσύνης.

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Βιέννη – Αυστρία
Τηλ. +43 (1) 580 30-60 – Φαξ +43 (1) 580 30-693
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu

Υπηρεσία Εκδόσεων

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

67075 Στρασβούργο Cedex – Γαλλία
Τηλ. +33 (0) 3 88 41 20 18 – Φαξ +33 (0) 3 88 41 27 30
echr.coe.int – publishing@echr.coe.int

ISBN 978-92-871-9886-0 (ΣΤΕ)
ISBN 978-92-9491-138-4 (FRA)